

VÁMBÉRY
ÁRMIN

VÁNDORLÁSAIM
ÉS ÉLMÉNYEIM
PERZSIÁBAN

Vámbéry Ármin

Lilium
Aurum

Vámbéry Könyvek

Vámbéry Ármin

VÁNDORLÁSAIM
ÉS ÉLMÉNYEIM
PERZSIÁBAN

Lilium Aurum
Dunaszerdahely
2005

A Lilium Aurum Könyv- és Lapkiadó kft.
az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők
Egyesülésének a tagja

A sorozat szerkesztőbizottsága

Apor Éva
Csirkés Ferenc
Dobrovits Mihály
Hodossy Gyula
Ivanics Mária
Kubassek János
Seres István
Vásáry István

**Az utószót írta, a szöveget sajtó alá rendezte
és magyarázatokkal ellátta**

VÁSÁRY ISTVÁN

*A könyv megjelenését
a Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma
támogatta.*

*Kniba vyšla s finančnou podporou
Ministerstva kultúry Slovenskej republiky.*

© Lilium Aurum, 2005

ISBN 80-8062-262-0

Nagyméltóságú
Báró Eötvös József,
Nagyságos
Toldy Ferencz,
Tekintetes
Ballagi Mór és Hunfalvi
Pál
uraknak,

kik pártfogásuk, buzdításuk és útmutatásaikkal ifjúkori
magány
tanulmányaimban leghathatósabban segítettek,

köszönetem és tiszteletem jeléül
ajánlom e lapokat

ELŐSZÓ

Közép-ázsiai utazásom leírása közzétételekor azt ígérém a hazai olvasónak, hogy később, ha vándorbotomat valami nyugalmas hajlék szögletébe támaszthatom, majd akkor többévi kóborlásom történetét egész terjedelmében akarom elmondani, amivel különösen Közép-Ázsia határországai és az irodalmunkban hiányzó keleti szomszéd országok ismertetésére céloztam.

Jelen munkámmal ígéretem első részét beváltom. Jóllehet, ez irodalmunkban Perzsiáról a legelső mű, de azért a tisztelt olvasó ne várja, hogy olyasmit fog benne találni, mi az európai hason tárgyú irodalomban ismeretlen volna. Perzsiának, mely a 16. századtól kezdve egészen az újabb korig nyugati utazóktól annyiszor meglátogatott és leíratott, alig van egy vidéke, mely egy Chardin, Niebuhr, Malcolm, Christie, Pottinger, Kinneir, Fraser, Rawlinson és Loftus fürkésző szemét elkerülte volna; alig egy romja, melyet egy Ouseley, Ker Porter, Texier stb. kutatásai nyomán régiségbúváraink ne ismernének. Az iráni nép jellem- és szokásrajzában nincs azon fény- és árnyoldal, melyet Morier, Gobineau és Polak tollai ne érintettek volna, nincs etnográfiai sajátosság, melyet Hanikov és Duhousset kellő figyelemre ne méltattak volna.

Hogy ezek dacára mégis e lapok írásához fogtam, arra leginkább e következő okok bírtak: 1) Vándorlásaim és élményeim Perzsiában közép-ázsiai utazásomnak mintegy mellékrészt vagy jobban mondva turkesztáni dervisszerepem előkészítő tanfolyamát képezik. Európában, de különösen ott, hol az elméleti tudomány a gyakorlatin túltesz, azt szokták hinni, hogy egy utazás Hivába és Buharába éppen oly hirtelenül kivihető, mint valami kirándulás Törökország, India, Kína vagy más tengerparti országba, ahova a mindenütt rettegett európai lobogó alatt kényelmes kabinban, jó élelem és társaság mellett csakugyan könnyen mehetünk. – Távolsági belföldi utazásoknál az ilyen felfogás azonban nagyon téves volna. Itt

csak lassan és fokenként kell előrenyomulnunk, és én tökéletesen meg vagyok győződve, hogy csak Perzsia népei nyelveiről és szokásairól volt csekély ismereteimből készült azon híd, melyen a közel Nyugat-Ázsiából az Oxus partjaira biztosan juthattam. 2) Azon körülmény is, hogy én Perzsiát keletről nyugatig, északtól délig egy sztambuli efendi inkognitója alatt bebarangoltam, elég érdekesnek látszott, hogy azon benyomásoknak, melyet a síta Irán egy a szunnita elemekhez szokott idegenre gyakorol, e lapokban kifejezést adjak. Valóban feltűnő, miként a kínaiak, indiaiak és más kelet-ázsiai népek társadalmában dívó elkülönzési eszmék még Nyugat-Ázsia népeinél is elég tisztán észrevehetők. A perzsák ugyan kereskedelmi célokból bejárják az Oszmán Birodalom minden részét, de törökök csak ritkán, igen ritkán találhatók Iránban, és e két, már századok óta szomszéd népnek nagy tömege egymásról a legmesésebb fogalommal bír. A felekezesi gyűlölet, mely Iránban különösen kiválik, a mohamedánság nagy testében egy sokkal jelentékenyebb szakadást idézett elő, mintsem rendesen azt képzelni szoktuk, és ím, e maiglan kellő figyelemre nem méltatott körülménnyel megismerkedni tán nem lesz egészen fölösleges.

Perzsia egyébként előttem, kit határozott célja Turkesztán felé vezetett, csak másodrendű érdekekkel bírhatott. Mint turista (de nem mint európai, ki tele erszényére támaszkodhatik) utazám be ezen érdekes ország különböző vidékeit; mint turista írom ezen igénytelen lapokat. Tudós elődeim munkáiból vett kompilációkat mellőzve, ez Irán föld- és népismereite, úgyszintén történetére vonatkozó cikket is csak bevezetéképpen bocsátom előre. A barátságos elbeszélés egyszerű színében festett utazási benyomások ezek, és mint olyanokat, kérem a hazai olvasót azokat szívesen elfogadni.

Ázsiai és európai Törökország, úgyszintén India és Afganisztánról, melyek évek óta gyakorlati és elméleti tanulmányaim tárgyát képezik, későbbben akarok szólni, éspedig az

eddigelé követett irányban, ti. az *utile dulci* tételt szorosan szem előtt tartva.

A könnyű olvasmánynak látszó föld- és népismereti munkák éppoly szükségesek az irodalomban, kiváltképpen ott, hol kezdeményezés tétetik, mint a mély tudományosságúak, melyek száraz külsejüknél fogva nem bírnak oly vonzerővel; és ha t. hontársaim gyenge tollam igénytelen termékeit figyelemre méltatják, én dúsán látom magamat megjutalmazva mindeddigi küzdéseim és fáradságaimért.

Pesten, szeptember havában 1867.

V. Á.

Bevezetés

Szabadságot vettem magamnak, meghívni a hazai olvasót, követne Perzsián átvezető vándorlásaimban. Perzsia igen távol fekszik hazánk határaitól, s holott még legközelebbi keleti szomszédainkról, magukról a törökökről is igen keveset tudunk: úgy vélem, hogy ama távoli ország általában még sokkal kevésbé ismeretes. S ez oknál fogva – azt hiszem – senki sem találja feleslegesnek, ha ezen országnak mindenekelőtt föld- és népismeit, úgyszinte történelmi viszonyait szándékozunk vázolni rövideden; mert az előleges ismeretek megszerzése után az utazót kísérni nemcsak könnyebb, hanem kellemetesebb és hasznosabb is.

I. [Irán földrajza]

Perzsiának – melyet a bennszülöttek Iránnak neveznek – határai: észak felé Oroszország Kaukázuson túli tartományai, a Kaszpi-tenger és a Közép-ázsiai sivatag; keletre Afganisztán, délre a Perzsa-öböl, nyugat felé Törökország. E nagy terjedelmű térség, mely 15 foknyi szélesség mellett, 25 foknyi hosszúságig nyúlik és háromszor oly nagy, mint Franciaország: felszíne, éghajlata s terményeire nézve igen nagy változatosságot mutat. „Az én atyámnak birodalma oly nagy – mondja ifjabb Cyrus Xenophonnak –, hogy amíg egyik szélén a fagy emészt meg lakosait, a másik szélén a hőségtől gyötretnek.” Ezen állítás valóságáról igen könnyen meggyőződhetik az utazó, ha mind a déli Lar-tartományt, mind pedig a Demávend jégvidékeit meglátogatta. A talaj hol magas fennsíkot, hol alacsony lapályt képez, itt-ott számos halom-láncolatokkal, másutt sziklás hegységekkel, másutt ismét sós pusztaságokkal.

Perzsiát – a szó szoros értelmében – jóformán csakis nyugati részén lakják; északi és déli széleit terjedelmes pusztaság választja el egymástól; ez mélyen benyomul az egész ország szívébe, csak imitt-amott képezve oázisszerű, lakható térségeket, s bizonyára minden túlzás nélkül elmondhatjuk, hogy Iránnak több mint fele lakhatatlan sivatag, mely emberemlékezet óta nem volt benépesítve és hihetőleg nem is lesz sohasem. Még ott is, ahol városokra és falvakra akadunk, s hol a bennszülöttek véleménye szerint virágzó ipar létezik; szántóföldekre, kertekre s igen gyér faültetvényekre még ott is egyedül csak a lakóhelyek legközelebbi szomszédságaiban találhatunk. Különben – a két északi tartomány kivételével, egyik állomástól a másikig – bárha egész napi járóföldet is képezzenek, a szem egyetlen fűszált, egyetlen csenevész bokrocskát sem pillanthat meg, mely emberi kéz segédeme nélkül élhetne. Mindenünnen csak a kopár, napégette hegyek és sziklák bámulnak alá merően, vagy a félig

romba dőlt karavánszerájok, fekete ívekkel s agyagból készült négyszögletes védbástyáikkal; vagy valami rablófőnök dőledezett tanyája, ezek azon tárgyak, melyek oly szomorú összhangban állnak ez egész vidékkel, s nem alaptalanul, gyötrelmes fogalmat nyújtanak a lakosság siralmas állapotáról. Ilyen képeket talál az utazó Perzsia legnagyobb részében, hosszú napokig tartó vándorlásaiban egymás után. Leírhatatlan az a nyomasztó, komor benyomás, melyet e rideg természet szemlélete az utasra gyakorol. A műveltség hiányának nem maga a perzsa az oka, ki nézetem szerint minden keleti nép közt a legszorgalmasabb; keze minden munkája sem képes gyümölcsöt varázsolni abból a földből, melyet az év legnagyobb részén át szüntelen a legforróbb nap éget.

A földipart majdnem mindenütt mesterséges vízvezetékek segítik elő, melyek itt *kariz*nak nevezetnek; ezek néhol többnapj járőföldre a föld alatt vonulnak, s valamint egy-egy falu gazdagságának az a mértéke, milyen gazdag víztartalmúak csatornái: az aratás is csak akkor lehet jó Perzsiában, ha a tél magas hóval fedi be a hegyek ormait, melyek aztán tavasszal elegendő vízzel láthatják el a lábaiktól szerte vonuló vízvezetőket.

A legmagasabb hegylánc az ország északi részén a Kaukázus felől ered, s a Karabagon keresztül a Kaszpi-tenger felé vonul, s onnan északkeleti irányban egész Meshedig terjedvén több ágban nyúlik ki a déli sós pusztáig s Perzsia keleti homoksivatagjaiig. A másik hegység, melyet a régiek Zagrosz-hegység név alatt ismertek, a kurdisztáni magaslatoknál veszi kezdetét; ez délkeleti irányban vonul s Luri- és Bahtijári-hegység nevet viselve Sirázig, a Perzsa-öböl mentében pedig egész Bender-Busehrig nyomul. Itt azután eltűnik egy darabon, s csak Kermán déli részén emelkedik fel újólag, s Mekrán és Belucsisztánon át Afganisztán felé veszi irányát.

Hajózható folyamok egyáltalában nincsenek. Keleten a Karún ömöl, mely Iszfahán közelében ered, továbbá a Zen-

derúd, mely Iszfahán mellett lejt, a Karaszu, melynek forrása Ardelán tartományban van, a Tab, mely a fárszi hegyekből származik, és az Araxesz, mely azonban a Tigrishez hasonlóan az országnak csupán határait érinti. Északon van ugyan több olyan patak, melyek a magas hegyekről a Kaszpi-tengerbe ömölnek alá, azonban sokkal károsabbak, semmint hasznót hajtók, minthogy jobbára rohanó hegyzuhatok, melyek nyílsebességgel rohannak alá, s nemegyszer nagy hirtelenséggel pusztítják el a többévi gond alkotta ültetvényeket. A keleti tartományokat a Hilmend és Ferahrúd érintik, melyek Szeisztánban a Zerra-tóba ömlenek. Végül a Herat mellett ellejtő Herirúd áztatja az északkeleti térség egy kis részét.

A tavak közül a Derjá-ji Sáhi és a Siráz melletti Derjá-ji Nemek méltók az említésre. Sós vizükben semmiféle hal nem él meg, hajózás pedig csak az elsők történik tutajokon s más egyéb kezdetleges hajózási eszközökön. Kineir Macdonald számítása szerint az elsőnek kerülete mintegy 300 angolmértöldet tenne.

Figyelembe véve a természetnek mindenütt rémületet gerjesztő szárazságát, az esőtlen éghajlatot, valóban feltűnő lehet, hogy Perzsia termékenysége nézve, Törökországgal szemben, még elég szerencsésnek és gazdagnak mondható. Ami a gabonaneműeket illeti, a két északi tartományt kivéve a többiekben majdnem mindenütt igen szép búza és árpa, imitt-amott rozs, s egy apróbb fajú köles található, melyet itt *arszinnak* neveznek. Ezeken kívül kiváltképpen rizs, a keletiek e fő élelmiszere, amelynek termesztésében Perzsia főleg jeleskedik; az *amberbuj* faj (ámbra illatú), mely Sirázban terem, a legkitűnőbb, sokkal jelesebb, mint a híres egyiptomi damijeti, sőt azt merném állítani, a legjobb, melyet valaha Ázsiában láttam. A hüvelyes vetemények mindazon faja megtalálható itt, melyek nálunk is ismeretesek. Ahogy a borsó, lencse, paszuly stb., épp úgy a zöltségek is elegendőképpen

jól tenyésznek. A perzsák, kik még a törököknél is zöldségkedvelőbbek, meg sem tudnának élni a különféle laboda-pa-raj (spenót), sárgarépa, cékla, murek-, édes- és kerek- stb. répa nélkül; kiváltképpen nélkülözhetetlen volna a retek, a vörshagyma és fokhagyma, melyek igen kevés ápolás mellett majdnem mindenütt igen jól díszlenek.

Gyümölcsére nézve Perzsia régi időktől foga híres egész Keleten. Az őszi három első hónapban az alsóbb osztályúaknak ez a kizárólagos tápláléka. A gyümölcs mennyisége bizonyára legalább még egyszer annyi lenne évenként, ha itt azon különös szokás nem uralkodna, hogy az évi összes termésnek legalább fele éretlen állapotban szokott elfogyasztatni. A natanzi körte, az iszfaháni őszibarack, a sirázi gránátalma csakugyan párját ritkítja, s bárha a fogyasztás igen tetemes, mégis évenként nagy kiterjedésben úztatik az aszalt-szilva- és aszaltsárgabarack-kereskedés Török- és Oroszországgal. A görögdinnye általában igen jó mindenütt, imitt-amott a sárgadinnye is kitűnőleg tenyészik; amaz elsőt minden keleti, de kiváltképpen a perzsák annyira szeretik, hogy a városokban, az élelmi árjegyzékekben a kenyér, rizs, hús, sajt, vaj és fagylalt után nyomban a dinnyék ára következik. „A legelső távirati sürgöny – így beszéli Polak –, mely a most uralkodó sáhhhoz intéztetik a Szultánije nyaralóhoz vezető újan felállított távírdán, azon tudósítást tartalmazta: Kásánban érik már a sárgadinnye; minek az uralkodó annyira megörült, hogy a sürgönyöző Ali-Kuli herceget táviratilag haladéktalanul a tudományok miniszterévé (*vezír-i ulúm*) nevezte ki!” Szőlő is található majdnem mindenütt, de bort csak a nagyobb városok közelében szűrnek; a legjobb bor a sirázi *kbullari*. A más egyéb fajok túlságos alkoholtartalmuknál fogva említésre is alig méltók. Ami a déligyümölcsöket illeti: a citrom, narancs, mandula, füge, datolya elég jól megterem Perzsiában, sőt még olaj-, festék- és fonaltermő növényzet is található. Amaz elsőbb fajból égető olaj és szezámfű; a buzér és sáfrány imitt-amott igen alkalmas vidéket talál; természetik indigó is, ez

azonban India hasonnevű termésénél jóval selejtesebb. A legjobb kender Kelet-Perzsiában terem. Pamut az ország minden részében tenyészik, sőt Mázenderán körül még cukornádültetvények is találhatók, mely most nevezett tartomány majdnem egymaga látja el az egész iszlám világot egy pirosas, vékony nád-fajjal, mely az írásnál toll helyett használtatik.

A perzsa virágok között legkülönbélebb színváltozataira s pazar mennyiségére nézve a rózsza foglalja el az első helyet. A kerteket ezenkívül mindenféle tulipán, kökörcsin, ranunculus, lilium, nárcisz, jácint, gyöngyvirág, napraforgó, peremér (Ringelblume), jázmin és viola ékesíti, gyakran még a kemény kavicsos homokot is illatos virágtakaró fedi.

Valamint a növényországot* nagy változatosságban számos faj képviseli, hasonlóképp az állatországot is. Vannak lovak – s mégpedig az arab és turkomán fajok után – egész Ázsiában a legjobbak; a nemesebb fajok egy-egy példányának ára felrúg nemegyszer 1000 darab aranyra.

A perzsa lovak az arab és turkomán fajok keverékéből származnak, s ennek következtében bennük a gyorsasággal kitartás párosul. Az öszvér ritkán nő igen magasra, de rendkívüli erejű; van egy kitűnő tevefaj is. A szarvasmarha se nem nagy, se nem szép, de annál jelesebbek Mázenderán vizenyős tájékinak bivalyai. A turkesztáni juhok után itt vannak a legjobb és legszebb juhok, egyszóval, a mi háziállataink minden faja feltalálható.

Ragadozókbán sincs hiány. Fárszban és Kelet-Iránban oroszlánok, a Kaszpi-partvidék őserdeiben tigrisek, leopárdok, hiúzok, medvék, hiénák, kivált pedig farkasok és sakállok találhatók. A zebra Horaszán pusztáin otthonos, a félénk gazella majdnem minden völgymélyedésben előfordul. Végezetre még a ragadozó madarakat kell említenünk, melyek közül a sasok, keselyűk, karvalyok, sólymok minden neme és faja előfordul.

* Ma: növényvilágot (VI).

A két északi tartomány kivételével egyéb részeiben úgyszólván alig van erdősége Perzsiának; éppoly szegény ásványok dolgában is. Kevés ólma, vasa és reze van ugyan, de a nemesérceknek – melyek Perzsiát hajdan oly híressé tették – ma már sehol semmi nyomuk.

Politikai felosztására nézve a mai Perzsia a következő részekből áll: 1) Azerbajdzsán, 2) Hamsze, fővárosa Zendzsán, 3) Hamadán, 4) Kazvin, 5) Teherán, 6) Kum, 7) Kásán, 8) Iszfahán, 9) Siráz, 10) Jezd, 11) Kirmán, 12) Malair Tuzirkan, 13) Horaszán, 14) Arabisztán, 15) Kirmánsáh, 16) Kurdisztán, 17) Eszterábád, 18) Gilán, 19) Mázenderán, 20. Burúdzsird. (Mindezen tartományokat kerületekre osztvák (*bulukát*); ezek ismét városi, mezővárosi vagy falusi járásokra oszlanak. Amazok főnöke *kalenter*, emezeké: *kethudá*.)

S ha már most a régebbi beosztás szerint készült földabroszok nyomán kezdenénk meg körutunkat, nyugat felől mindenekelőtt Perzsiának éléskamrájába, Azerbajdzsánba érkeznenk, melynek Tebriz és Hoj a fővárosai, melyekről ezen útleírásunkban bővebben akarunk megemlékezni. Ezeken kívül említésre méltó Meráge, a bagdadi kalifaság szétrombolójának, Hülegü kánnak hajdani székhelye. Itt volt egykor Ázsia legelső csillagdája, melynek romjai a város melletti hegyormon mai napig láthatók. Erdebil, a hírneves Szefti család egykori lakhelye igen szép könyvtárral ékeskedett, telve a legértékesebb kéziratokkal, mik azonban az 1826–28 közötti hadjárat alkalmával az oroszok kezére jutottak. Ezen tartomány legfőbb nevezetessége az Urumije-sóstó a hasonló nevű város mellett, mely utóbbi hely perzsák, örmények, nesztoriánusok s egy pár angloamerikai hittérítő lakhelyéül szolgál. Azerbajdzsán északi táján vonul végig Karabag és Karadag hegyvidéke, hol nagyobbbrészt harcias turkomán törzsek laknak.

Innen:

2) Irakba jutunk, melyet Irak Adzseminek is szokás nevezni, hogy a törökországi hasonló nevű Irak Arabi tartománytól

megkülönböztessék. Ez a régi Media vagy Parthia nagy részét foglalja magában, s Iszfahán és Teheránon kívül több nagy és virágzó várossal bír, melyek közül Kum és Kásán neveivel előadásunk folytán még találkozunk. Délen fekszik Hamadán, melyet sokan a hajdani Ekbatanának tartanak, s melynek sok perzsa régiségen kívül legfőbb nevezetességei: Eszter és Mordecháj, valamint a híres orvos, Avicenna sírjai, mely utóbbinak igazi neve tulajdonképpen: Ali ibn Sziná.

3) Gilán, a Kaszpi-tenger délkeleti partjain nyúló hegyvidék, Rest nevű fővárossal.

4) Mázenderán és

5) Eszterábád; amannak fővárosa Szári, emezé Eszterábád. Ezeken kívül említésre méltók még: Barfurús, Ámul és Láhidszán. Ez utóbbi három járás képezi Irán legészakibb partvidékét, melyet erdőségek borítanak, s noha a sok mocsár és nedves éghajlat folytán a betegségek itt igen gyakoriak: mégis eléggé népes. Eszterábád tartományának tulajdonképpen a turkomán sivatag egyik folyója, az Etrek partjáig kellene terjednie, de rabló nomádok Perzsia fensőbbiségét soha nem akarták elismerni, s így a tartomány határa észak felé alig terjed néhány órajárásnyinál továbbra Eszterábád városán túl.

Északkelet felé terül a nagy kiterjedésű

6) Horaszán. Horaszán szóról szóra annyit tesz, mint keleti rész, s noha ma már csupán Heratig nyúlik, a hajdani perzsák ezen név alatt azon roppant földdarabot értették, mely Balh, Buhara és Kokandon keresztül messze benyomul a kínai tatárság felé. Terjedelmére nézve Horaszán képezi Iránnak a legnagyobb tartományát, azonban ami népessége számát illeti, Iráknak jóval mögötte áll. Említésre méltó városai északon: Meshed, Nisábúr, Kabúsán, Szebzevár és Sáhrúd; délre: Turbeti-Hajderi, Tersi, Háf, Tebesz és Birdzsán. Ez utóbbi járást sokan Gurijánnak is nevezik, azonban kormányzósága magában Horaszán városában székel, s így tényleg oda is tartozik.

Ha innen délkeletnek tartunk:

7) Szeisztán tartományba érkezünk. Ez az óperzsa hősvilág hazája, s ma afgánok, beludzsok és perzsák lakják. Figyelemre méltó helyei: Dusak vagy más néven Dzselaálábád, s a Kúhizer nevű erőd.

Délkelet felé fekszik továbbá:

8) Kirmán hasonnevű fővárosával, mely igen régi s figyelmet gerjesztő iparral ékeskedik; itt készülnek a híres kirmáni sálak, melyeket egész Ázsia a kasmíri hasonnevű szövetek után a legjobbaknak tart; itt készül továbbá a *dzsom* nevű, vékony rézlemezből alkotott csésze. Azon virágzó állapot folytán, melyet lakosainak szorgalma s a nagy kiterjedésben űzött kereskedelem teremtett: e várost igen sokszor háborgatá a rabló ellenség és Fraser méltán mondhatja: „Mindazon hódítók és zsarnokok között, akik egyszer-másszor Perzsiára törtek, alig volt egyetlenegy, kinek sanyargatását e város ne nyögte volna.”

Még távolabb kelet felé fekszik:

9) a nagy terjedelmű, terméketlen és kietlen Mekrán-tartomány; ez is Iránhoz számíttatik ugyan, nomád lakosai azonban épp oly kevésbé akarják uruk gyanánt ismerni a perzsa királyt, mint északon a turkománok. A nagy sivatagokon rendszeren beludzsok és brahuak kóborolnak szélesebb dromedárjajikon, a karavánok valóságos rémei. Rablásaik alkalmával rendszeren páronként ülnek fel egy-egy ilyen gyors állatra, egymásnak hátukkal támaszul szolgálva, s míg az egyik lő, a másik megtölti fegyverét.

Ha az utazó innen a Perzsa-öböl felé folytatja útját, először is:

10) Lurisztán tartományba érkezik, melynek jobbára arabokból és perzsákból álló lakossága az egész ország legszegényebbikének tartatik. Fő helyei: Lur, s a Bender-Abbász nevű főváros, a hollandok hajdani Gambrunja, kik a szemközt fekvő Hormuz szigeten még a XVI. században virágzó faktóriát bírtak.

Északkelet felé fekszik továbbá:

11) Fársz tartomány, a tulajdonképpeni régi Parsia, melyről a mai Perzsia nevét vette. Fővárosa Siráz. Nevezetesebb helyek gyanánt említhetők még: Feszá, Kázerún, Bender-Busir, melyet Ebusernek is neveznek, s mely az indiai árucikkek főrakhelye, s ennek következtében egy angol konzulnak széke, mely utóbbinak kormányja az utolsó angol-perzsa háború alkalmával ezen várost be is vette, s egy ideig hatalmában tartotta. E most említett három tartományon megy át néhány év óta az indoeurópai távírda, mely Iszfahánon és Bagdadon keresztül a törökországi vonallal áll összeköttetésben.

Irán délkeleti csúcsát

12) Húzisztán tartománya képezi, a hajdani Susiana, melynek nyugati határain a Benilam, Sammar és Muntefik arab-nomád törzsek kóborolnak. Az európaiak Perzsiának ezen részét látogatják legkevésbé, s eddig csakis néhány buzgó régiségbúvár utazott ide a hajdani Susa érdekes romjainak megsejmlélése végett. E tartomány két részre oszlik, melyek éghajlat tekintetében nagymértékben elütnek egymástól. Az első, mely a Perzsa-öböltől a hegységig vonul, nyomorult vidéket mutat, melyet nyaranta a számmhoz hasonló forró szelek nyargalnak át, emberre, állatra egyaránt veszedelmet hozva. Nevezetesebb helye Muhammerá, közel a Tigris torkolatához, melynek birtoka fölött a teheráni és konstantinápolyi udvarok sokáig versengtek egymással. A másik kerület Húzisztán legszebb részét képezi, melyet több folyó áztat. Fővárosai: Dizfúl és Súszer, ez utóbbi 15 000 lakossal a Bahtijári-hegység lábánál. Sok nevezetes rom található itt a szászánidák korából, s a susai királyi palotának kelet felé fekvő rommaradványai Loftus állítása szerint valóban páratlanok.

Húzisztántól keletre fekszik:

13) Lurisztán tartománya, a leghegyesebb egész Perzsiában; a nomád lurok és bahtijárok székhelye.

E fölött vonul:

14) Kurdisztán tartománya, melynek Kirmánsáh és Szihna a fő helyei; az előbbinek lakosai jó szőnyegek gyártásáról híresek.

Végezetül:

15) Perzsia belsejében oázisszerűen fekvő Jezd-tartományról akarunk még említést tenni, melynek hasonló nevű fővárosa virágzó iparáról nevezetes. Leginkább itt laknak a gebrek, e türelmes, szorgalmas emberek, akik azonban – úgy látszik – lassankint mind valamennyien Indiába fognak kivándorolni, hol a Zoroaszter vallásának követőit a brit főhatalom teljes szabadságban részesíti.

II.

[Irán népei, kormányzata, vallásai és ünnepei]

Azon rövid jegyzetek után, miket Iránnak földirati körülményeiről nyújtottunk, ezen ország lakosainak ismertetéséhez akarunk hozzáfogni.

Ezek száma alig tesz ki 10 milliót, minthogy azonban perzsákból, törökökből, kurdokból, örményekből, zsidókból, afgánokból, beludzsokból, gebrekből és cigányokból állnak, igen kérem a nyájas olvasót, engedje meg, hadd vezessem őket fajonként szeméi elé.

A. [Perzsák]

A perzsák vagy irániak (amint magukat nevezni szokták) részint az óméd-perzsa törzsek keverékéből, részint az óiráni telivér törzsből származnak. Amazok az ország délnyugati részét lakják, emezek, aránylag igen csekély számmal, a keleti határokat. Bárha a két külön csoport között fizikai tulajdonságaikra nézve sok lényeges különbség létezik, mi itt a perzsákról csak általában akarunk megemlékezni.

Perzsa férfi és nő

A perzsa ritkán nagyon magas, de éppoly ritkán túl alacsony is, jobbadán szikár, nyúlánk testalkattal, meglehetősen barna arczínnel, gazdag, fekete, sűrű hajzattal, hosszú orral és keskeny homlokkal, nagy fekete szemekkel, s csak igen ritkán húsos arc-al. Különösen kecses testi magatartással s könnyű mozgékony-sággal bír, kiváltképpen pedig mindenekfölött ügyes lovas, mely ügyességét már az ógörög írók is dicsérőleg kiemelték.

E most elsorolt tulajdonságai folytán a perzsa mintegy ki-válík Ázsia minden egyéb lakói közül, s úgy látszik, hogy tag-jainak egyarányosságában s vonásainak finomságában szelle-mi fensőbbse is ki van fejezve.

A perzsák, kik Elő-Ázsia minden népe között a legrégebbi civilizációval dicsekedhetnek, társalgásukban udvariasak, sőt gyakran szellemdúsak, mely tulajdonuk „a kelet franciái” ne-vet szerzik meg számukra, azonban fájdalom, igen ritkán nyíltak és egyenes szívűek. Valamint az iszlám népek nyelvé-ben általában nem találunk sajátképpen szavakat az erény, lelkiismeret és becsület fogalmainak kifejezésére, s valamint ők ezek létezését vagy éppenséggel tagadják, vagy az azokat követőket balgatatagoknak állítják: éppúgy a perzsa is – kitől a mohamedán keleten terjedezni kezdő mai civilizáció száрма-zik – igen távol van attól, hogy tetteinek s cselekedeteinek zsinórmértékül ezeket válassza.

Durúgh-i maszlabat ámiz, Bib ez raszti fitne engiz,
így hangzik a közmondás, ami annyit jelent: „Jobb az ügynek a hasznos hazugság, mint a reá káros igazság”,* s ezen mon-dás tanácsát valamennyi perzsa híven követi. Amint a király lehazudja s minden lehetséges alkalommal meglopja alattva-lóit, úgy ezen szokás divatozik szülők és gyermekek között s viszont. Bár gyakran érintkeztem perzsákkal, nem találtam egyetlen igazságot sem szavaikban; mindenütt a legszemtele-

* E párvers a nagy perzsa költő, Sza'di „Gulisztán” (Virágoskert) c. mű-véből származik s lett szállóigévé. (VÁ)

nebb hazugságról s a legaljasabb jellemtelenségről kellett meggyőződnöm. Amit Morier „Hádzsi baba” című szellemdús művében remek tollal ecsetel Perzsiáról, nézetem szerint sok tekintetben még igen kíméletes; azon jellemhiány fölött azonban éppenséggel nem csodálkozom, mert az ázsiai kormányformák ezredéves despotizmusa más egyéb eredményre nem is vezethetett. Sehol a világon nem tapasztalható úgy, mint éppen itt, hogy a szabadság mennyire nemesít, a zsarnokság mily igen lealacsonyít.

Nem kevésbé szembetűnő itt a mindenki szívében uralkodó pénzvágy, mely oly kiváló ellentétben áll a határtalan fényűzéssel (*tesabbusz*). Mindenki többnek akar látszani, mint ami, s mégis mindenki reszket a legapróbb fillérért is, s bár egyik-másik a nyilvános életben nagyban adja az előkelőt, házi körében kevéssel megelégszik, sőt gyakran egész az aljasságig fukar. Ezen körülménynek tulajdonítható annak folytán, hogy a perzsa az oszmánlihoz és a közép-ázsiaihoz képest életmódjában oly igénytelen és mértékletes. Egy-egy harmadrangú efendi asztalára legalábbis hat tál étel jó naponta, a főbb rangúakéra pedig kétannyi. Perzsiában a leggazdagabb kánnak asztalán is három, legföljebb négy tál ételnél több csak alig található.

Minthogy a színlelésre őket vallásuk feljogosítja, szabad lévén nekik például a szunnita tartományokban a kegyes szunnitát játszaniok, bárha egyébként testestül-lelkestül sírták is; ennek következtében a perzsa minden rang és különbség nélkül roppant nagy mester érzelmeinek elrejtésében. Egész Iránban csak az arabok és törökök a szenvedélyesek, s minthogy a perzsa oly remekül tud uralkodni arcvonásai fölött, ez az oka, hogy az európaiak, bár ha ismerik is a perzsának színlelési tehetségét, mégis oly gyakran elámíttatnak.

A vendégszeretet – melyről mellesleg megemlíthetjük, hogy ez az egész Keleten sehol sem található meg olyan mér-

tékben, mint azt a mi nyugati költőink meg szokták énekelni – a perzsa sokkal inkább fényűzésnek, semmint jótéteménynek tekinti. Ő csak ott bőkezű, ahol gazdag viszont-ajándékot remél; ezt a mi újdonsült európai diplomatáink bizonyíthatnák legjobban, kik ha a tapasztalt szolgálatukat latba vetnék az értük viszonzásul adott *enamok* (ajándékok) értékével, kénytelenek lesznek bevallani, hogy bizonyára minden lépést, minden falat kenyeret nagyon borsos áron megfizettek.

Ami a perzsának gyakran említett szellemi tehetségeit illeti, kétségtelen, hogy minden kelet-mohamedán nép között Irán őslakói azok, kiket a nyugati polgáriasság számára legkönnyebben meg lehetne nyerni; azonban mindemellett lelki előnyei távolról sem olyanok, amilyeneket mi európaiak ezen fogalom alatt érteni szoktunk. Képzelti tehetségére és éles elméjére nézve a perzsát olyannak tekintem, mint amilyen lelki képességeket Európában „elmés gyermeknek” szokás nevezni. Könnyen tanul, hamar felfog mindent, azonban a tökély fokára sohasem képes eljutni, mert minden kitartása, minden szorgalma dacára ő mégis mindig csak keleti marad, azaz olyan ember, aki fiatal korában belé oltott világnézete folytán egy és ugyanazon cél kitartó keresésére teljességgel képtelen.

B. [Törökök]

A törökök, kik Északkelet-Irán nagy részén szétszórta élnek, s kik bár évek hosszú során át lakjanak is iráni elemektől körülvéetve, turko-tatár jellemvonásait levetkőzni nem képesek. Ennek arca jóval szélesebb és húsosebb, orra rövidebb és vaskosabb, szeme kevésbé van felhasítva, egész alakja inkább kifejlődött, termete csontosabb, mint az iránié. Annak következtében mozdulataiban is nehézkeesebb, s az ország őslakosainál jóval alantasabb fokon áll szellemi tehetségeire nézve is, mert bár mind a vallási, mind a társadalmi körülmények egyaránt közreműködnek is évszázadok óta, hogy

az Iránban létező török elemeket átalakítsák, ezek most is csak igen kevésben különböznek egyéb országokban lakó fajokonaitól.

Az iráni török harciasságát is jóformán megtartotta. A perzsa fölött is, ki a bátorságban csak bolondságot lát, tulajdonképpen ő uralkodik. A Szászánidák bukása óta majdnem minden dinasztia török eredetű; az udvaroknál a török nyelv volt divatozó, s ahogy hajdan, úgy mind a mai napiglan éppen a török tartományok szolgáltatják az állandó hadsereg legnagyobb és legjobb kontingensét. Nem lehet tehát csodálni, hogy a török fajnak felsőbbbsége folytán a most nevezett nemzetségek között örökös gyűlölködés uralkodik; a perzsa „hájfejűnek”, „pimasznak” gúnyolja a törököt, ez viszont „gyáva alakosnak” amaszt, s hogy e két faj mennyire különvál egymástól, eléggé bizonyítja a közmondás is: „Ám aprítsd darabokra a törököt és perzsát, főzd együtt hetek hosszát egy és ugyanazon üstben, mégsem lesznek soha egygyé.”

A török lakosság legtömörebb csoportjai találhatók: Azerbajdzsánban, mely jóformán egészen török; Irak északi részein. Ezeken kívül vannak még egyes törzsek Horaszánban, Gilánban és a déli Fárszban, kik jobbadán a szeldzsuk uralom alatt vándoroltak be. Mások Timur seregének maradványai, mások ismét – de ezek száma igen kevés – azon turkomán segédcsapatok utódai, kik hosszabb ideig Perzsia zsoldjában állottak, utóbb azután ezen országban végképp meg is települtek.

Minthogy éppen a turkománokról szólottunk, helyén találjuk itt emlékezni meg a göklenekről, akik, bár pusztai lakosok lévén, egyedül a perzsa uralkodónak hódolnak. Ezek a hajdankorban oly igen nevezetes Dzsurdzsán tartományt lakják, egy, a Gölgén folyam torkolata mellett terülő bájoló vidéket, melynek partjai sok érdekes emléket mutatnak mind e napiglan a hajdani arab hódítás korából.

C. [Kurdok]

A kurdok, kiknek földje Törökország és Perzsia között van felosztva, s kik közül itt kevesebben laknak, sem mint amott. Ezen törzsnek zöme Kirmánsáh táján, Irán keleti határán tartózkodik, s mintegy Mákuig terjed, egy másik kisebb része pedig Horaszánban, Budzsnúrd környékén található. Mint az iráni törzsnek egy ága, mind nyelvére, mind vonásaira nézve rokonságban áll a perzsával, s minthogy ők mind a sémi, mind a turáni elemek befolyása ellenében Nyugat-Irán egyéb ágainál jobban elszigetelve maradtak, a fajnak ősi jellege náluk sokkal inkább feltalálható. Szép, tekintélyes termetük által tűnnek ki, leginkább tündöklő fekete szemmel, szép sasorral s igen szembeszökő hasonlatossággal az afgánokhoz.

Ezek a fékezhetetlen nomádélet vágyától lévén áthatva, az ő jellemvonásaikban is ugyanazon vegyülékét találjuk a lovagiaság és rablási vágynak, hűség és alávalóságnak, piszkos fősvenységnek és bőkezűségnek, melyek a vándortörzseket egyáltalában jellemzik; s bár ők színleg a török és perzsa fennhatóságnak hódolnak is, mind a kettőt szívükből gyűlölik. Konokul ragaszkodva babonáikhoz s társadalmi viszonyaik szülte évezredes szokásaikhoz és erkölceikhez, minden reformátori törekvésnek a leghatározottabban és -szívósabban ellenszegülnek, s bárha Perzsia kurdjai a síita vallás felvétele által némi külsőségben eltértek is törökországi testvéreiktől, jellemüket illetően mégis mindenütt ugyanazok.

D. [Örmények]

Az örmények, kik mai napság Tebriz, Urumije, Teherán, Iszfahán és Sirázban, s Nyugat-Perzsia egyéb városaiban laknak s kik részint jobbadán a Kaukázuson túli tartományokból, részben magából Arméniából vándoroltak ide. Ezek is az iráni törzshöz tartoznak, s így nyelvük és arcvonásaik hasonlítanak a perzsához, de mégsem annyira, mint a kurdokéi.

Ők kiváltképpen fehér arcbőrük, teljesb, gömbölyű arcuk, gyakran előforduló testességük által válnak ki; s az örmény nők egész Keleten szépségükről híresek. Jellemzésüket illetőleg még több hibát lehetne felróni felőlük, mint a törökországi örményekről, minthogy a sokkal súlyosb perzsa járom még patriarchális életük erényeinek is ártalmára szolgált. Közölük sokan iszákosak, s nejeik erkölcsössége sem áll oly jó hírben, mint a törökországi örmény nőké.

Jobbadán nagy szegénységtől nyomottan, napról napra fogynak, s akiknek csak valamijük van is, inkább a távol Indiába vándorolnak ki, hol a nyugati hatalomnak védszárnyai kezüik munkáját sokszor gazdag áldásban részesítik.

E. [Zsidók]

A zsidók, kiknek legnagyobb községei Hamadánban, Kirmánsáhban, Iszfahánban, Kásánban, Teheránban és Sirázban vannak, de számuk nem rúg többre 2000 családnál. Ezek – ha dr. Wolf nem téved – még azon zsidók maradványai volnának, kiket az ős hajdanban, a babiloni fogság alkalmával ide hurcoltanak. A Szászánidák uralkodása alatt igen szép számmal voltak, azonban az iszlámmal a nyomorgatás és üldöztetés ideje következett rájuk, minek folytán igen megkevesbültek; nagy részük áttért az iszlámra, a többiek Irán legnagyobb nyomorban élő lakói; zsarnokság és fanatizmus még az újabb időkben sem hagyja békén őket. Nagyon méltányos lenne, ha az európai követségek őket is úgy vennék pártfogásuk alá, mint a nesztoriánusokat, s más egyéb keresztyéneket. (Az őket sújtó zsarnoki törvények közül csak egyet akarunk említeni. Minden akasztott embert, kinek három napig kell függnie, ők köteleztetnek őrzeni, s ha netalán a holttetem ellopátnék vagy a szél lerázná, vagy valami baleset által az akasztófa feldőlne, büntetés gyanánt az őrálló zsidó száz tumant [= osztr. arany] kénytelen fizetni.) Arcvonásaik gyakran a férfiszépség valóságos mintaképei; nyelvük egy perzsa-

patoisval igen erősen vegyített héber, mely utóbbi nyelvet az előkelőbbek írásra is alkalmazzák.

F. [Arabok]

Az arabok csak igen kis számban lakják Irán délkeleti és délnyugati részét, s a tulajdonképpeni Arábiából és Maszkatból eredeztetik magukat. Larban sokan a siizmushoz tartoznak, nyelvük pedig a perzsa-arab szólamok sajátságos vegyülékét képezi.

G. [Afgánok]

Az afgánok Szeisztánban csak mint vándortörzsek élnek, a Kaszpi-tenger partján egy kis telepítvényben vagy pedig ide menekült, egyes különálló családokat képeznek. Irán földjére csak a legvégső szükség hajtja őket, mert bár magának a sáhnak legközelebbi közelében jótétemények és vendégszeretet által halmoztatnak is el, mindazáltal az afgánok, mint buzgó szunniták, a síita világ legkiengesztelhetlenebb ellenségei. Hasonlóképpen:

H. [Beludzok és brahuak]

A beludzok és brahuak is csak a keleti sivatagot lakják, többnyire nomád életet folytatva. Mindig feltűnő volt előttem ezen sátorlakók nagy szegénysége s úgy látszik, hogy a nomád népek között vagyonosabbak csupán a turáni törzsek között találhatók.

I. [Gebrek]

A gebrek csupán egyes családokban léteznek még Jezdben, Kirmánban és Teheránban, vagy Siráz és Iszfahán karavánszerájaiban mint kereskedők találhatók. Mohamed sáh idejében, akinek vezére, Hádzsi Mirza Agaszi, különös pártfogása alá vette őket, igen szép számmal voltak, ma azonban napról napra fogynak, s úgy látszik, nem sok

idő kell hozzá és Perzsia ősi lakói végképp felcserélik szülőföldüket Indiával, ahol az angol kormány fennhatósága alatt teljes szabadságot élveznek. Az utóbbi időben e most nevezett országból egy, az angol kormány védelme alatt álló művelt gebr jött Iránba hitsorsosai nyomorának enyhítése ügyében. Ottlétem alkalmával megismerkedtem vele, s amint sajnálattal kelle hallanom, az iszlám vak fanatizmusa folytán minden törekvése hihetőleg sikertelen marad. A gebrek, kik az iráni faj különösen markírozott vonásaival tűnnek ki minden egyéb perzsák között, általában a becsületesség és szorgalmasság jó hírében állnak, s az egész országban egyes-egyedül ők azok a kereskedők, akiknek szavában megbízni lehet. Számuk – Polak szerint – mintegy 8-9000. (Ami vallásuk egyes pontjait illeti, arról lásd alább a vallásokról szóló cikkben.)

J. [Cigányok]

A cigányok egészen nomád életet élve – a két északi tartomány, Gilán és Mázenderán kivételével – majd az egész országban szerte barangolnak. Arc kifejezésüket illetőleg mindig meglepett az a különösen nagy hasonlatosság, mely közöttük s a mi „oláh cigányaink” között létezik; jellemük, sőt foglalkozásaik is majdnem ugyanazok; zenészek, táncosok, kovácsok, jövendőmondók és varázslók. Mindenben utánozzák a mi cigányainkat, az egy lopás kivételével, mert azon közmondás igazsága: „Hol a gazda maga is tolvaj, ott bajos a lopás”, Perzsiában – akarva, nem akarva – becsületes emberekké teszi őket.

Kormányzat

Egész Muhammed sáh uralkodásáig, vagyis jobban mondva a nyugati civilizáció befolyásáig az iráni viszonyok átalakulására: ezen ország kormányzata ugyanazon despotikus-patriarchális kormányforma vala, melyet a hajdankor minden mo-

hamedán tartományában megtalálhatunk. A király, mint az országnak korlátlan főura, minisztereit szolgál gyanánt tekintti, a népet s országot tulajdona gyanánt, mely fölött saját bölcs belátása szerint teljes hatalommal rendelkezhetik.

Manapság a kormányzat csak igen kevés külsőségben vált mássá; a sáhnak vannak ugyan miniszterei, sok polgári és katonai főtisztviselője, néha eljátszatja az ország-tanács ártatlan játékát is, a közigazgatás külön ágaiban törekeshetnek ugyan ellenőröket felállítani, s egyszóval, az egész kormányformának európai-szerű látszatot akarnának adni: azonban alapjában véve a dolgot, az egész kormányzás jóformán csak egy hajszálnyira sem tér el a régitől. Az ős keleti despotizmus cifra európai egyenruhába van öltöztetve, mely alatt azonban a hajdani önkény, fejetlenség és törvénytelenység uralkodnak folytonosan.

Ezen látszólagos rendezett kormány feje a sáh, Perzsia királya vagy császára, mely utóbbi címet rendkívüli követe által Napóleontól kérte, s melyet az neki nagylelkűen meg is adott. Szabad tetszése és belátása szerint nevezi ki a legfőbb hivatalnokokat, tetszése szerint megajándékozza vagy megrabolja őket, s dacára a gyakran emlegetett igazságszeretetnek, melynek jelmondata pecsétjét is ékesíti, egyedül a király főszeszélye és környezetének befolyása az a zsinórmérték, mely minden cselekedetét kormányozza. Első hivatalnok gyanánt a *szadrazám*, nagyvezír, áll oldala mellett, kinek befolyásos egyéniségét a király igen gyakran megunja, s innen van, hogy ezen magas méltóság – mint például az én ottjártamkor is – éppenséggel nem létezik néha, mikor aztán – mint azon esetben is – a *szipeh-szálár*, a tulajdonképpeni hadügyminiszter és generalissimus tölti be egy és ugyanazon személyben a király legfőbb tanácsosának hivatalát is. Ezt követi rangjára nézve az *emin ed-daule*, a belügyminiszter, kinek kötelességében állana a tartományokat igazgatni, az illető kormányzókat kinevezni, mely hivatalt azonban tényleg maga a király tölti

be, miután a kormányzók nem annyira hivatalnokai, hanem inkább haszonbérloői az egyes kerületeknek, mely állásokra rendszeren a legtöbbet ígérők szoktak kiválasztatni. Utána az *i'timád esz-szaltanat* (az ország bizalma) következik, körülbelül ugyanoly hatalmaság, mint Törökországban a re'is, a főtörvényszék elnöke, ki nem csupán a törvénykezési esetek elintézésére volna hivatva, hanem egyszersmind azon különbségek kiegyenlítésére is, melyek netalán a kerületi hivatalnokok s az illető alattvalók között fordulnának elő.

Ezek volnának az ország négy főméltóságai; utánuk említendő: a *musztaufi el-memalik* (országos főszámvivő) vagy pénzügyminiszter, ki a király számára a számadások, adókivetések és bevételek írásbeli elkészítéséről gondoskodik; a kincstárt a király mindig magával viszi, még a vadászatra is, és senki másra a világ kincséért rá nem bízná. A *muajjir el-memalik* (az ország vizsgálója), a fő-pénzügyigazgató, ki az országban járó minden pénznemekre ügyel föl, melyek a rendetlen veretés folytán már az első kézben is megnyíratnak, s a közéletben csak mérték által járnak kézről kézre. A *muajjin el-mulk* (főtitkár), vagyis a polgári és katonai ügyek főelőadója; a *ná'ib-i vezír-i dzseng* (helyettes hadügyminiszter), kinek hivatalos teendője a királyi palotára felügyelni, s a király személyét megőrizni. A *vezír-i ulúm* (oktatásügyi miniszter), egy tisztán agyrémszerű cím, minthogy Perzsiában egyáltalában semmiféle iskolai rendezettség nem létezik. A *vezír-i tidzsaret* (kereskedelmi miniszter) szinte csak pusztán név, mert bárha minden iszlám országok között Perzsiának van is a legvirágzóbb kereskedelme, úgy ez nem a kormánynak tulajdonítható érdemül, hanem a lakosság eleven szellemének, a tehetséges kereskedelmi grémiumoknak, melyek élén mindig egy-egy *melik-i tüddzsár* (kalmárok királya) áll, s a kereskedők forró hálát adnak szívük mélyéből, ha a kormány pártfogás helyett bántatlanul hagyja meg őket birtokaik élvezetében. A *vezír-i duval-i báridzs* (külügyminiszter), ki a kül-

hatalmak Perzsiában lévő követeivel s az európai udvaroknál Perzsiát képviselő küldöttekkel érintkezik. Ez idő szerint Perzsia Oroszországgal, Angol-, Francia- és Törökországgal áll diplomáciai összeköttetésben, mely országok, újabb időkben, szakadatlanul képviselve vannak követeik által kölcsönösen.

A felsoroltakon kívül van még számos udvari hivatalnok, ú.m.: az *isik agaszi basi* (udvari főorvos), a *muneddzsím basi* (udvari csillagász), a *muterdzsím basi* (tolmács), a *melik es-suerá* (udvari költő), a *liszán el-mulk* (udvari történész), a *vekáji nigár* (udvari krónikás), a *nakkás basi* (udvari festő), a *nizám el-ulemá* (a tudósok séfje).

A magasabb rangú szolgálati tisztség közül, kik mindnyájan az *ajn el-mulk* (az ország szeme) alatt állnak, említésre méltók: a *ferrás basi* (a palota főintendánsa) és utazások alkalmával szállásmester; a *ferrás-i halvet* (belső kamarás). Továbbá az *áspez basi* (főszakácmester); a *kabvedzsi basi* (a legfőbb kávé), a *szandukdár* (ruhatárnok), a *mubrdár* (pecsétőr), a *mirábor* (lovázmester), a *bazínedár* (kincstárnok), kik ezen hivataloknak csupán címét viselik, alattuk pedig azok betöltésére számos tagból álló szolgálati személyzet áll. Ezeken kívül van még egy sereg cselédség, kiknek száma százakra és százakra megy, s kiknek kötelességükben állna a király személye körül forgolódni, azonban mindemellett igen igaz Polaknak azon megjegyzése, „hogy a számtalan cselédség dacára, minden főhatalmak között a perzsa király részeseül a legrosszabb szolgálatban”.

Címek és méltóságok

Iránban ilyenek is vannak egész bőséggel, s ami sehol az egész Keleten fel nem található, itt ezek firól fira is szállnak. Valamely kánnak fia hasonlóképpen kánnak címeztetik, s csak a *lakabok*, a melléknevek, halnak el az illető egyénnel, vagy pedig a királyi kegy másokat ruházhat fel velük. Ez utób-

bi szokás már a Szeldzsukidák, Gaznevidák és Számánidák alatt is divatban volt, csakhogy nem oly pazar módon, mint napjainkban. A hősoket ilyen nevekkal szokás felruházni: *szejj el-mulk* „az ország kardja”, *buszám el-mulk* „az ország éles kardja”, *sedzsá el-mulk* „az ország bátra”; a híveket: *aszad el-mulk* „ország oszlópa”, *i'timád ed-daule* „az állam bizalma”, sőt még nők is részesülnek ilyen kitüntető neveken, egyik például: *iszmet el-mulk* „az ország szűziessége”; a másik: *dzsemál el-mulk* „az ország szépsége” stb. Az újabb időkben rendjeleket is alapítottak Perzsiában, például a *sír ü hursíd* (nap és arszlán rend), melynek közepén egy oroszlán van, s fölötte a kelő nap; ez egyszersmind az ország címere is. A „Timszal” Ali dicsőségére, mellyel csak a legelőkelőbb perzsák díszítettnek fel.

A hadsereg

A perzsa hadseregnek állítólag 120 ezredből kellene állania, ezredenként 1000-1000 emberrel, ami olyan szám, melynek sem eleje, sem másodika a valóságban soha sem létezett, mert bár a kormány gyakran említi is 120 000 főből álló hadseregét, ország-világ tudja, hogy valamely háború kitörésekor minden erőfeszítés dacára alig lehet csak 50 000 embert összeszerezni. A közember zsoldja évenként 7 darab aranyban volna megállapítva, mely összegből azonban a *szipebszálár* tetemes tiszteletdíjat tart vissza magának, egy másik rész a királyi kincstárba foly be, s miután a többi alsóbb rangú tisztek is elcsipegetnék belőle a maguk részét, a katona markát sokszor évenként alig üti egy arany.

Az újoncozás különösen eredeti. Egy-egy tartomány kormányzója összefogdosztatja a kerület minden katonaképes férfit, s azután következik a kiváltás, mely alkalommal csak a szegényebbek, mint akik a kormányzó kincsszomját nem tudták kielégíteni, soroztatnak be az ezredekbe. Ezek után senki előtt sem lesz feltűnő, ha elmondjuk, hogy az ilyen

egyénekből álló hadsereg egy része besoroztatása után is tovább folytatja előtte űzött mesterségét; s akárhány eset van rá, hogy az e vagy ama főméltóság kapuja előtt őrt álló katoná ugyanazon időben egyszersmind dinnyét vagy zöldséget is árul, s ha alkalmilag éppen főnöke talál arra menni, a dinynyeárus őrálló várakoztatja vevőjét, előkapja a dinnye közt fekvő puskáját, tiszteleg, aztán megint tovább kalmárkodik.

A szolgálatidő az egész életre kiterjed, s nem egy eset van rá, hogy apa és fiú egy és ugyanazon ezredben szolgálnak. A katonai tiszti rangok a következők: a *szipehszálár* mint hadügyminiszter, az *adzsutan basi*, szóról szóra: „főhadsegéd”; a *mirpendzs* (divízió-tábornok); *szerheng* (brigád-tábornok); *jáver*, körülbelül annyi, mint őrnagy; ezek után jön az első, második és harmadik *ná'ib* (helyettes); továbbá a *szultán* (örömester); *vekil* (káplár); és a *deb-basi* (örvezető).

A lovasság még épenséggel nincs rendezve. A tartományok parancsnokai kötelesek háború idején bizonyos számú lovasságot kiállítani, mely csak a hadjárat végéig húzza fizetését. A lovasság legnagyobb kontingensét egyébiránt a nomád-törzsek főnökei (*ilbáni*) szolgáltatják, a szám-mennyiség azonban szabad tetszésüktől függ. A sirázi *ilbánitól* magam hallottam, hogy ő 30 000 lovat tudna nyeregbe szólítani, ha a sáh őt egészen kielégítené. Irán összes hadseregében a leg-szomorúbb képet a tűzérség mutatja, mert bár Hádzsi Mirza Agaszi töméntelen pénzt elpazarolt is ágyúöntésre, ezen és csatornakészítési dühére igen találóan mondja a gúnyvers róla:

Ne mizrá'i dost z' án ábi nemi,

Ne háne'i csesm z' án toprá gami.

Azaz:

Barátai telkét nem termékenyíti csatornái vize,

Ellenfele várának nem árt ágyúinak dörgő tüze.

Ipar, művészetek és tudományok

Hogy Irán művészet és ipar tekintetében jóval magasabban áll, s állott ezelőtt is Törökországnál s az iszlám világ sok más országánál, ez nem annyira a hajdankori Irán műveltségének tulajdonítandó, melynek emléke igen kevésbé maradt fenn a népnél, mint inkább azon élénk, találékony szellemnek, mely az ország lakosságánál otthonos. A perzsa igen könnyen utánozni tud mindent, s bár ha nem is tökéletesen, mindazáltal az ország ipara olyan jelentékeny, hogy néhány cikk kivételével minden szükségletet belföldi készítménnyel lehet fedezni. Annyi bizonyos, hogy az országban elfogyasztott beviteli cikkek nagy mennyiségének dacára a kiviteli kereskedés sokkal terjedtebb, mint amaz. Irán legkitűnőbb gyártmányai: sálszövevei, selyemárui, cserépneműi, arany-, ezüst- és acélművei*, mely utóbbiak közül a meshedi és sirázi kardok különösen híresek; továbbá különféle bőrök s a lakozott téglák (*kási*), melyek Perzsia igen sok pompás kúptemplomát ékesítik. Van ezeken kívül több cukorgyára is, mint például Jezdben, üveg- és porcelángyárai, melyek azonban csak középsterű minőségű gyártmányokat szolgáltatnak.

Ami a művészeteket illeti, ezeket távolról sem lehet az európaiakkal összehasonlítani; mindazáltal minden mohamedán nép között egyedül a perzsák azok, kiknek festészettel és szobrászattal is szabad foglalkozniok. Az elsőben Siráz és Iszfahán művészei jelentős eredményt mutathatnának fel, ha a rajzban és távlatban tökéletesebbek volnának; az utóbbiban kivált a vésnökök tűnnek ki, kiknek munkái valóban művésziek, s az egész iszlám világ által drága pénzen fizetettek. A zenét illetőleg is Perzsia a tanítója mind e mai napig a mohamedán népeknek. Más egyéb helyeken a kezdetleges dallamokra az idegen befolyás kártékonyan hatott, azonban itt minden

* A *mű* szó itt *termék* értelemben szerepel. (IV)

sértetlen maradt. Amiben azonban Perzsia a legkiválóbb, az a költészet. A legelőkelőbbtől le egész a legalantabb állóig, mindenki megvan a költészet-kedvelés, s nemcsak a kánok vagy mirzák, hanem a lovászok és öszvérhajcsárok is tudnak sokat könyv nélkül Firdauszi és Háfiz költeményeiből; ezeket csupa kedvtelésből éneklük, s bármily elvetemült legyen is a perzsa, ha megfeddik s dorgálják, rögtön Sza'di egy-egy erkölcsi mondatával fog válaszolni. Nemcsak szeretik a költészetet, hanem igen sok művelője is akad Perzsiában, annyira, hogy Sir Jones Vilmos [Sir William Jones] méltán százharmincöt nagy tehetségű költőt számlál fel, „verselő pedig” – így folytatja – „számtalan.”

A tudományok közül, melyek itt még mindig a régi módon folynak, a perzsák kivált a kazuisztikával, csillagászáttal, csillagjóslattal, metafizikával, logikával és gyógyászáttal foglalkoznak, mely utóbbi tudományágban itt még most is Arisztotelész a főtekintély. Az európai tudományosság újabb vívmányait, ha nem is tekinti a perzsa éppen megvetéssel, de bizonyára egészen közönyös dolgoknak tartja, s bárha a teheráni iskolában újításokat akarnának is kezdeni, ezek a nagy tömegre a lehető legcsekélyebb hatást sem fogják gyakorolni.

Vallás

Ó-Perzsia vallása sokkal érdekesebb, sokkal fontosabb a mai Iránra nézve, művelődéstörténelmi szempontból sokkal jelentékenyebb, semhogy szükség ne volna figyelmünkre méltatni, ha a mai kor vallásáról akarunk beszélni. A zsidó vallás kivételével nincs egyetlen hitvallás sem, mely akár tanait, akár szertartásait nézzük, oly kevés változáson ment volna át, mint az ó-perzsa.

a) [Zoroasztriánusok]

Azon őskorban, mikor a történelem még mondákba vész, a perzsák, úgy látszik, a mágusok vallását követték. Ezen tan-

nak fő elvei e következők valának: „Hit egy mindenható, kegyelmes és jótevő Istenben, melynek helyettes uralkodói a csillagzatok; felebaráti szeretet az egész emberiség iránt, és résztvevő méltányosság az állatország irányában.”

Ennek helyébe utóbb a tűzimádás lépett, mely hitnek Zoroaszter volt helyreállítója, kinek a „Zend-aveszta” nevű szent könyvbe foglalt tanai egész az arab próféta feltűnéséig széltejben virágozának.

Zoroaszter, ki némelyek szerint Urumijében, mások szerint Balhban lépett volna fel, állítólag Darius Hystaspes uralkodása alatt élt Kr. e. a hatodik században. Anquetil-du-Peron állítása szerint Zoroaszter az Elburz hegységre vonulván el, ott írta a Zend-avesztát. Utóbb átnyújtotta a most említett fedelelemnek, ki azt 12 000 jól kikészített tehénbőrre leírata, s az akkor Isztahrban lévő királyi kincstárban őrizteté.

Ezen mű, mely a párszok véleménye szerint isteni inspiráció folytán íratott, s eredetileg 21 könyvből állott, melyek közül a Vendidad egész teljességében fennmaradt; a többiekből csak töredékek léteznek már. A tudósok ezen zend nyelven írt könyvekkel gyakran foglalkoztak. A hitelesség kérdése egyik vagy másik darabot illetőleg aligha érdekelné valami nagyon a hazai olvasót, s így inkább a bennük található azon főelveket akarjuk kivonatossan közölni, melyek e nagy fontosságú könyvben a kozmogónia és teológia felől foglaltatnak.

Ezek szerint: léteznék egy főelv, melynek Zerván a neve, ami tulajdonképpen időt jelent. Ettől két tevékeny főhatalom származott: Ormuzd – minden szépnek, jónak, jótekonyságnak, igaznak és világosságnak princípiuma (kútfeje), és amannak ellentéte: Ahrimán, kútfeje a gonosz-ságnak, megátalkodottságnak és sötétségnek. Soká, végtelen soká tartott az egymással szemben álló különböző elemek tusája, míg végre a diadal Ormuzd lett, ki azután csakhamar hozzáfogott a világmindenség s az azt lakó mennyei lények teremtséhez. Ezek közt első a feroherek voltak, test nélküli angya-

lok, mintaképei minden értelmes lénynek, mely majdan a földön megjelenik. Ahrimán sehogy sem tudott megnyugodni ezen, ismét feltámadt a világosság ellen, mire aztán Ormuzd a maga védelmére hat védangyalt teremtett: Bahmant, ki az állatországot védelmezzé, Ardibihisdet, a tűz és világosság nemtőjét, Sarivart, az ércék és bányák szellemét; Eszpendermadot, a földnek női védangyalát, Kurdádot, a folyóvizek őrét és Amerdátot, kire a fák és növények lettek bízva.

Alig voltak ezek megteremtve, az ő befolyásuk ellenében Ahriman is hat divet, földalatti szellemet küldött fel az alvilágból. Az újonnan kitört háború 3000 esztendeig tartott, s csak ennek múltával foghatott hozzá Ormuzd a mennyboltozat és a csillagrendszer megalkotásához. Ekkor a tűz lett az őselem gyanánt kijelentve, s azáltal, hogy a sötétség hatalmasságainak eltávolítására közbenjáró szellemek teremtettek, a béke és a nyugalom boldog korszaka állt be. A földön uralkodó összhang igen megörvendezteté a Feroheret, és Ormuzd azt ajánlá neki ennek folytán, szállana le a földre, s szolgálja gyámolítóul a gonosz ellen azon kikötéssel, hogy az emberi lélek végre visszatérjen ismét mennylakába. A Feroher engedelmeskedék, de szent bika alakjában alig szállt alá a földre, s íme, Ahrimán rémítő kígyó képében előgördült, veszedelmes mérget hullatott az egész természetre, a föld felszínét lángnedvvel kiszárítá, sőt magát a szent bikát is halálosan megsebesíté. Ormuzd ismét tért engedett jótekonny munkásságának; az elhaló állat jobb lábából származott az első ember, neve Kajúmersz, egyéb részeiből növények lettek, magjából pedig, melyet a holdba vittek, egy bika és egy tehén váltak, és minden egyéb állat ezekből származott. Kajúmersz a testi-lelki szépség valóságos példányképe volt, de mindez meg nem gátolhatta Ahrimánt abban, hogy őt meg ne rontsa, s valóban egy 90 nap és ugyanannyi éjszakán át tartó küzdelemben meg is semmisíté. Azonban a

regeneráció elve ismét győzedelmeskedett: Kajúmerszből két növény lett, Masia és Masiana, az emberi nemnek az ősei.

Zoroaszter kozmogóniájának ezen Ádám és Évája azonban csakhamar kísértetbe esett, feltámadtak teremőjük ellen és Ormuzd helyett Ahrimánt imádták. A bűnnek örvényébe mind jobban és jobban alámerülve, hitelt adtak Ahrimán csábító szavának, egy kecske tejét itták (hihetőleg a testté vált ördögét), tiltott gyümölcsöket ettek, mi által minden előnyük megsemmisült. Elváltak, de 50 év múlva ismét összejöttek, s a földet benépesítő emberiség utóbb az ő gyermekeiből származott. Ormuzd most biztosítani akarta teremtményeit a Gonosznak ármányai ellen, s védelmükre Zoroaszter által törvénykönyvet íratott. Ennyit a teremtesről. Zoroaszter tanában a világ tulajdonképpen végéről nincsen szó. A halálban a test anyagai egybevegyülnek alkotóelemeikkel – a föld a földdel, víz a vízzel, tűz a tűzzel, s az élet a láthatatlan levegővel. Halál után a lélek három napig körülengi még a testet, azon reményben, ha netalán vele újra egyesülhetne, de negyednapon megjelenik Zeroh angyal, s a Csinevad hídjához vezeti. Ha büntelen volt: az égi kutya bebocsátja, hogy elődeivel egyesülhessen a mennyben, de ha nem volt büntelen, akkor a pokol mélységébe taszítatik. Akinek jótettei túlnyomók, annak lelkét a jó angyal a hídon át a paradicsomba vezeti, de akinél a gonoszság a túlnyomó, az elé egy borzasztó szörnyeteg lép, mely a lelket a pokolba ragadja alá magával, hol Ahrimán szemére hányja balgaságait.

A feltámadás képezi Ormuzd és az őt imádóknak tulajdonképpen diadalát. Ezen a napon először Kajúmersz, utána Masia és Masiana fognak feltámadni. Az elemek védőszellemei átadják nekik mindazokat, amiket egykoron az elhalók az ő gondviselésükre bízta, a lélek újra feltalálja egykori földi társait, s a jó végképp csak most választódik el igazán a gonosztól. Azon bűnösök, kik bűneikért elegendőképpen még nem lakoltak, újra poklokra küldetnek, bár ha nem is örök

büntetésre, a három rémítő nap és éjszakának irtózatait kell kiállniuk, melyek a pokol kínjainak 3000 évig tartó gyötrelméhez hasonlóak, de végre könyörgő és rimáncodó szavuk meglágyítja Ormuzd szívét, s megszabadítja őket kínjaiktól. A világot gyújtó hőség és ömlő láng fogja megtisztítani, mely tűzkeresztség az igazaknak kellemes langy fürdő gyanánt fog tetszeni, de a gonoszokat iszonyú kínokkal gyötri. Megtisztul Ahrimán is divjeivel és démonaival egyetemben, s megtér, és akkor kezdődik a vég nélküli békességnek és üdvösségnek országa.

Az ó-perzsáknál – röviden előadva – ezekben álltak a Zoroaster-féle kozmogóniának fő tanai; a gebrek tanai és szokásai – mint akik azon őselekezet végmaradványát képezik – igen kevésben különböznek a most elmondottaktól. Ők is Ormuzdban imádják a minden áldások kútfejét, s kivált a tüzet és világosságot tekintik ama fölény legnemesebb jelvényei gyanánt. Meghajolnak az égitestek, csillagok, hold és nap előtt is, és esti s reggeli imájukat ez utóbbi égi világosságok felé fordulva végzik. Templomaikban a szent tüzet imádják, s a papok, nehogy nyálukkal beszennyezzék a tiszta elemet, fehér kendőcskét tartanak szájuk előtt, amíg a liturgiát végzik. E papok két csoportra vannak osztva: 1) főbbekre, mint a Desztur, Mobed és Ferbed; 2) alárendeltekre, kiknek a tűzre való felvigyázás a kötelességük.

A gebreknél sem a soknejűség, sem az ágyas tartás nincs megengedve. Más vallások követőivel együtt enniük és inniük tilalmas, sőt rájuk nézve még az is tisztátalanná lesz, mit amazok megérintettek. Vallásuk általános emberszeretetre int, becsületességre az élet minden cselekedetében, jóságra a teherhordó állatok iránt, s hűségre a feljebbvalókhoz. A kutyákat és kakasokat a gonosz szellemek előzői gyanánt tisztelik; azonban a kígyókat és békákat, mint Ahrimán teremtményeit – pusztítani érdem. Az elemek iránti tiszteletből sem tűzbe, sem vízbe soha szemetet nem szórnak; még kovács-

mesterséget sem űznek, s ha a lángok tulajdon birtokukat emésztene is már, azokat még akkor sem szabad oltani; ezen utóbbi törvényre azonban újabb időkben már kevésbé ügyelnek. A haldokló ágyához közel kutyát szokás tartani, hogy a gonosz szellemeket elűzze. A halál után a holttesteket nem takarítják el a földre, hanem kiteszik valamely magaslatra a madarak zsákmányául, sőt még jót vagy rosszat is jósolnak belőle aszerint, amint a keselyűk az így kitettnek előbb jobb vagy bal szemét vágják ki.

Ez volt a régi perzsák vallása egész az arab próféta megjelenéséig. A harcot – mely még Mohamed életében kezdődött – utódai szerencsésen be is fejezték. Az új tant erőszakkal terjesztették, s félszázad múltával egész Perzsia mohamedánna lett. Minthogy azonban az iszlám általában ismeretes, itt csak a síita felekezetről akarunk tüzetesebben emlékezni, mint amely a mai Perzsiának uralkodó vallása.

b) Síták és szunniták

Az iszlám ezen két főfelekezetének története tulajdonképpen Mohamed halálával veszi kezdetét, mint aki határozottan senkit utódaul ki nem nevezett, a meghasonlásnak fő okozója volt. Egyik rész, s ez volt a nagyobb számú, azt állította, hogy az örökösödés joga Abúbekret illeti mint a próféta legrégibb pályatársát; a másik felekezet ellenben a próféta vejét, Alit mint az új vallás legnagyobb hőst akarta a trónra emelni, a maga állítását az üdvözültnek azon szavaival akarván támogatni, melyeket állítólag ekképpen mondott volna: „Makuntu Moula ve Ali Moula”, azaz: „Ahogy én úr vagyok, úgy Ali is úr.” Azonban megbuktak. Abúbekr után Oszmán következett, ezután pedig Omar; Ali hívei minden alkalommal próbát tettek követelésüket érvényesíteni, azonban csak ez utóbb említettnek halála után foglalhatta el Ali mint negyedik kalifa az őt rég megillető méltóságot. Az ő uralkodása számos ellenségének ármánykodása folytán igen nehéz és rövid idő

volt; elleneinek élén maga a próféta özvegye állt. Ali végre is orgyilkos kéztől esett el, s ezen tragikus vég előbbi szenvedéseinek kapcsolatában csak arra szolgáltatott alkalmat, hogy pártja, mely őt majdnem isteníté, súlyosan megpróbált vértanú gyanánt tekintse és sirassa. A balszerencse, mely élete folytán őt magát üldözté, halála után úgy látszik, számos tagból álló családját látogató meg. Kilenc neje volt, de a síták mindig csak Fatimát, a próféta legkedvesb lányát említik, kitől két fia maradt: Haszán és Huszein (minthogy legkisebb gyermeke, Mohaszan még kisdéd korán meghalálozott). A két fiú közül kiváltképpen Huszein akarta örökösödési jogát érvényre juttatni, s a kúfaiak (hajdani város Bagdad mellett) nem nagyszámú pártjának meghívását elfogadván, midőn Mekkából oda utaznék, a Tigris partján, a puszta közepén híveivel s a vele együtt kivándorlók kis csapatával együtt a Jezid által ellenükbe küldött hadcsapat felkoncolta. Ezt a katasztrófát a mai perzsáknál számtalan gyászdal (rauze) és színpadias előadás (sebih) tartja emlékezetben, s mégpedig oly élénken, mintha az egész esemény csak a legközelebb elmúlt napokban történt volna.

Huszein halálával Ali utódjainak nyilvános fellépése majdnem végképpen megszűnik. Azonban a hívek szívében, akik legnagyobb számmal éppen Perzsiában éltek, a szerencsétlen család iránt, bár ha rejtetten is, a rokonszenv lángja lobogott, s éppen ezen ország volt az, mely a Bujidák nemzeti dinasztíája alatt a sokáig titkolt vallásos érzelmekkel nyíltan fellépett, s az iszlám világban szétszórtan élő sítáknek menhelyévé és gyülekezési pontjává vált. Egyébiránt akkor még sem a síták tanai nem valának formulázva, sem a szunniták s köztük élő gyűlölség nem volt még annyira elkeserülve, mint napjainkban. A szertartásokban, a Korán magyarázatában, s kiváltképpen az iszlám történelmének felfogásában lehettek ugyan különbségek, de a végszakadás tulajdonképpen csak akkor jött létre, mikor Irán hatalomra

vágyó fejedelmei a perzsa nép vallásos érzelmeit a maguk világias céljaik előmozdítására akarták felhasználni. A „síz-mus” örve alatt először is a bagdadi kalifaság alól lehetett megszabadulni, utóbb pedig a török szultánok fennhatósága alól, akik a kalifa címmel minden igazhívó fölött uralkodni akartak, s minthogy a perzsák függetlenségüket anélkül sem tudták elfelejteni, a síz-mus csakhamar azonossá lett „Irán önállóságának” eszméjével.

A szunniták elleni gyűlöletben azon méltó harag keresett magának kifejezést, melyet a szívek az arabok ellen éreztek, mint akiknek vad csordái az ó-iráni művelt világ annyi nevezetes emlékét romba döntötték. Ezen politikát először is a Sze-fevidák követték, s a szakadás csakis akkor kezdett egészen határozott jellemet ölteni, mikor ezek hatalma emelkedett Irán trónjára. A Sze-fevidák tekintélyének növekedésével együtt növekedett a két felekezet közötti gyűlölség is, mely azután nemegyszer a mi Bertalan-éjünkhöz hasonló rettenetes mészárlásokra szolgáltatott okot; s bárha Nádír sáh, a kiegyenlítés legelső óhajtója, több kísérletet tett is a felek megbékéltetésére: mindazáltal a kölcsönös elkeseredettség csak igen kevésbé hagyott alább. Az újabb időkben, mikor e két iszlám kormány az európai államokkal összeköttetésbe lépett, a konstantinápolyi és teheráni udvarok között létezik ugyan diplomatikai bensőség egy bizonyos foka, melyre az európai túlsúly elhatalmasodásának félelme ösztönzé az illetőket, s bárha ezek az iszlám egységes birodalmát megszilárdítani töreksenek is, mindazáltal a teheráni udvar most is mindent elkövet, hogy a két felekezetet egymástól elkülönítő válaszfalat amennyire csak lehetséges, fenntarthassa.

Törökországban nép és kormány meglehetősen engedékenyek a síita felekezet irányában, azonban Perzsiában a gyűlölség eddig csak igen keveset csökkent. A számos molla a régi hévvel működik a szunnitizmus ellen, sőt maga a király is – bárha tán csak kényszerűségből – pártolja törekvéseiket, s csak nemigen

rég is Alinak egy állítólagos arcképét fogadá el Indiából, s alapítá ennek tiszteletére az ország legmagasabb rendjelét. Igen nevezetes, hogy a török szultán a szent helyek védelmi jogát éppen most osztá meg a perzsa sáhhallal, megengedvén neki, hogy a mekkai szent sír fenntartására évenként adatni szokott összeghez ő is járulhasson egy részlettel, amiről hajdanában szó sem lehetett volna. Sőt a síita perzsák minden irányban bejárhatják szabadon a szunnita Török Birodalmat, míg a szunnitának nemigen tanácsos magát a fanatikus Perzsiában mutatnia.

Ha azon pontokat mind fel akarnánk sorolni, melyekben e két felekezet istentiszteletére és világi szokásaira nézve egymástól különbözik: egész hosszú sorozatot, sőt többet mondanék, egész könyvet kellene írunk. Ez, nem bírván általános érdekléssel, olvasóinkat bizonyára kifárasztaná. Csak a legfőbb pontokra akarunk szorítkozni, nevezetesen:

a) Ali rendkívüli bálványoztatására, s azon kárhoztatásra és átokra, melyet a három trónbitorló kalifára, azok kortársaira és utóbb cimboráira, név szerint Ajsára, a próféta nejére, Muávija, Jezid és Sejh Abdulkadir Gilánira mondanak, kiket még a keresztyéneknek is jobban gyűlölnék;

b) a szunnita hit négy oszlopának elátkozására, kik név szerint ezen törvényhozók, ú.m.: Hanife, Malik, Sáfí és Hanbal. Ezek Imám Mehdi, a mohamedán Antikrisztust élőknek s elrejtettnek állították, míg a szunniták azt tanítják, hogy az csak a feltámadás napján születik;

c) azon nagyszámú ünnep- és gyásznapokra, melyeket a szunniták nem tartanak, minthogy azokon Ali és családjának örömei és szenvedései ünnepeltetnek;

d) arra, hogy a keresztyéneket tisztátalanoknak tartják (*nedzsisz*), velük együtt nem esznek, sem nem isznak, sőt még ha csak ruháik érintkeznek is egymással, tisztító fürdőt kell venniök.

e) Rájuk nézve nem kötelező, hogy valamely imám előmondolására végezdhessék imádságukat; ők nem használnak

szőnyeget, hanem ahelyett nyolcszögletű téglácskát tesznek maguk elé, mely Huszein Kerbelában fekvő sírjának földjéből készült, s térdüket meghajtván, ezt érintik meg homlokukkal; imádságuk közben sem fordulnak Mekka felé, mint a szunniták, hanem mindig Kerbela felé, keleti irányban, mint ahol Huszein először eltemettetett.

f) Polgári törvényeik különbségénél megemlítenéd a többi között: az ideiglenes házassági szerződés (*szíga*), mely szerint valamely férfiú bizonyos határidőre, de amelynél három nap a legkevesebb, nőülhet; a meghatározott idő eltelte után az elválás egészen törvényesen minden akadály nélkül megtörténik. Lényeges különbség van az egyházi hatóságokat illetően is a két felekezet között. Törökországban imámokat és káditákat gyülekezetek és községek számára maga a kormány nevez ki; míg ellenben itt *mudzstebidek* léteznek, azaz olyan férfiakból álló egyházi hatóságok, kiket a nép tömege kegyes életük és a vallás dolgaiban való jártasságuk és bölcsességük miatt választott a vallási dolgok vezetésére.

g) A határtalan búcsújárási vágy nemcsak Mekkába, hanem Meshedbe, Kumba, Kerbelába s más – az ő felekezetük által – szenteknek tartott helyekre; s úgy látszik, ezen szenvedélynek még a haláluk után is akarnak hódolni, mivel sokan végrendeletképpen hagyják meg utódaiknak, hogy az ő holttesteiket e vagy ama szent helyre vigyék.

h) A törvény engedélyezte színlelés, melynek folytán szabad a sítának szunnitát játszani, ha élete vagy birtokának biztonsága éppen úgy kívánja.

Tagadhatatlan, hogy a perzsa-iszlám sokkal több fanatizmust foglal magában, mint a törökországi, s egyáltalában nem méltó arra, hogy a mohamedán vallás protestantizmusának neveztesse.

De a fanatizmussal rendesen álszenteskedés és vallástalanság szokott karöltve járni, mely utóbbi éppenséggel nem ritka Perzsiában. Azok, akik az uralkodó elvekhez hűtlenekké

váltak, nemegyszer a szúfizmus vagy más egyéb dervisrend öltönyét öltik magukra, de szívük mélyén – én legalábbis sokszor úgy tapasztaltam – gyakran a leghíresebb szúfik igazi valóságosságot éppenséggel nem hordanak.

Miután az uralkodó vallásról vagy felekezetről szóltunk volna: még néhány, bár nyilvánosan el nem ismert, azért mégis nem üldözött felekezetről kell megemlékeznünk. Ilyenek:

1. A sejhik, akiknek fő székhelye tulajdonképpen Kirmán-sáh, azonban nyilvános mecseteket bírnak Teheránban, Kazvinban s más egyéb helyeken is. Hitvallásuk néhány szórshasogató kérdésnek különös felfogása által válik el egyéb felekezetektől, minő kérdés például az Imám Mehdiről szóló; a test feltámadásának dogmáját elvetik; ezen vallás követői, kiknek alapítója Hádzi Sejh Ahmed volt, különösen merev fanatizmusról ismereteseek.

2. Az ahbarik, akik mind a próféta, mind az imámoktól származott hagyományokat teljes hittel fogadják ugyan, de úgy a török, mint az arab tudósok interpretációját elvetik, melyeknél fogva az ő felekezetüket tisztán nemzetinek tartják.

3. Az Ali-Allah felekezet, akik Ali kalifát emberré vált istenképpen tekintik, sőt a legelső próféták sorába helyezik. Tagadják a Korán érvényességét, s ennek ételt s italt illető törvényeit nem is teljesítik.

4. A bávik, kikről mázenderáni utunkban fogunk szólni.

Ünnepek

Azon ünnepek közül, melyeket a síták a szunnitáktól különválva tartanak, a következőket akarjuk említeni: Mehdi születésnapja, mely csak nemigen régen szereztetett, éppen a szunniták dacára, kik ezen imámot csak a feltámadás után állítják születendőnek; ez sa'bán 15-én tartatik. Ghadí-i Humm dzsemázi al-áhir 17-ikén, mikor Mohamed Mekkából

Medinába utazván Alit Humm völgyében helytartójává nevezte ki. Ramazán 27-e örömnep, minthogy Ibn Muldzsem, Ali gyilkosa ezen a napon halt meg. Éppen így Omar halálának évfordulóját is örömnep gyanánt ünneplik. Ezt a napot *Omar szűzáninak* nevezik, ami „Omar-égetőt” jelent, ugyanis e nap estéjén egy szalmából fonott, Omart képviselő bábot hordoznak végig a városon minden kigondolható gúny és becsmérlés között, utóbb aztán lóporral töltik meg, s egy belé helyezett röppentyű segítségével a gyűlölt kalifát légbe röptetik. E gyalázó-ünnep ellen a török követség több ízben tiltakozott, s bár ennek folytán azt a fővárosban betiltották, a vidéken annál több illetlenséggel ünnepeltetik. (Kuriózum gyanánt akarom említeni, hogy Gobineau gróf, a francia kormány Teheránban élő követe, síta rokonszenvét kézzelfoghatóan megbizonyítandó, dacára annak, hogy a katolikus egyház „legifjabb fiának” képviselője volt, török kollégájának bosszantására, a követség palotájának udvarán egy szalma Omart repítettett a levegőbe.)

A szunnitákkal közösen a következő, maga Mohamed által rendelt s az ő személyét illető ünnepeket tartják a perzsák: a *mevlúdot*, a próféta születésnapját; a *kurbant*, áldozatünnepet; a *ramazán* böjt-hónapját, s a rákövetkező *bajram* örömhónapot, mely utóbbiakat azonban itt nem tartják meg olyan lelkiismeretesen, mint Törökországban. Némi ünnepszerű hagyományos szokások maradtak fenn még az iszlám előtti korból is. Ilyenek a katonai zene azon kábító harsogásai (*nakara*), melyekkel a kelő és leáldozó napot üdvözlik; szintén a még sok helyen, de csakis a parasztság által ünnepelt *átes-bázi*, mely alkalommal tavasszal a szabad mezőn tüzet gyújtanak és azt körülszökdelik.

Végül még a *Nourúzról* (újév napja) akarunk említést tenni, mint amelyet méltán a legnagyobb ünnepélyességgel megült perzsa ünnepnek tarthatunk. Az ó-perzsák ezen újév napja, a tavaszi napéjegyenlőség szakaszára esik, midőn az

egész természet mintegy varázsütésre hirtelen ébred fel téli álmából (mert sehol gyorsabban és kellemesebben a tél nyárrá át nem megyen, mint Perzsiában), s a fák virághímes ruháikba öltöznek. Ezen ünnep alkalmával minden perzsa új ruhát szerez magának, kölcsönös ajándékok küldetnek, minden munka és foglalkozás napok hosszat szünetel, s kivált pedig a királyi udvar egészen ünnepi pompában úszik. A király nyilvános audenciát ad az első napon, az ország minden nagyjai díszöltönyben jelennek meg s ritka fényben állják el az elfogadási terem három oldalát; a negyediken a trón emelkedik, melyre a király teljes díszöltönyben lép, a fény és ragyogás egész árjában úszva, minthogy öltönye csupa igazgyöngyöktől, gyémánt, arany és ezüستől csillámlik. Miután megjelent volna, a csillagászok egy adott jellel kijelentik, hogy íme, az év fordult, egy ágyú dördül el, az új év megkezdődik, s míg kívül a lövések dörögnek, bent mindenek ajkai ezt harsogják: *Mubárek bád* (áldott legyen!), s a király újonnan vert pénzt szór az egybegyűlteket közé. Az ország nagyjainak elfogadása után a jelenlevő követeket is bemutatják a királynak, aki azután ezeket is megajándékozza. Másnap nagy népünnep rendeztetik, mely alkalommal a király nyilvánosan megjelent népe között, melynek ekkor mindenféle édesség és mulatságára mindenféle látványosság nyújtatik. Így, e tizenhárom napig tartó ünnepélynek minden napja lakomák, mulatságok s nyilvános játékok között múlik. Egyébiránt a Nourúzt, mely eredetileg Perziából származik, az egész Közép-Ázsia nagy ünnepélyességgel ünnepli, sőt még magában Konstantinápolyban is van némi nyoma, mert a gyógyszerészek legelölkelőbb fogyasztói számára mindenféle édességeket és serbeteket e napon szoktak ajándékba küldözgetni.

III. Irán történelme

a) Az ókor történelme

Perzsia történelme mondákkal, de remekmondákkal kezdődik. A történetíró Firdauszí remekművéből a „Királyok könyvé”-ből meríti az óperzsa történelem első korszakának ritka költői szépséggel s igazi lelkesedéssel megírt eseményeit. A későbbi krónikások, úgy mint a *Rauzat esz-szefa* (élvkertje), a *Hulászat el-abbár* (újdonságok kivonata) szerzői, e fent említett műveket használták fel kútforrás gyanánt, s mi is ugyanazt akarjuk követni, s azon királyoknak, kik az ó-parsz vallás leromboltatásáig uralkodtak: a Pisdádidák, Kejjanidák, Eskanidák és Szászánidák négy dinasztiájára osztani.

A Pisdádidá, vagyis a legelső dinasztia Kajúmersszel kezdődik, aki a királyi család alapítója. Neki földfeletti szellemekkel kellett küzdenie; az ő tettei, melyekben a sivatag oroszlánjai és tigrisei szolgáltak segítségére, csodákká emeltettek. Fényes sikerrel koronázott vállalatának hosszú sora után fővárosába, Balhba vonult vissza, s uralkodása – állítólag – negyven évig tartott. Őt fia, Húseng követte az uralkodásban, egy erényes fejedelem, ki atyjának viharos kormányzása után mint szelíd esőt csepegtető felhő lépett fel, s az országban hasznos mesterségeket terjesztett. Ő találta fel a tüzet, midőn a kovaköveket széttörte, ő készítette az első vízvezetékeket, s harminc évig uralkodott. Ugyanannyi ideig ült a trónon fia is, Tahmuráz. Ennek Dívbend (ördögszelídítő) lett a neve azon sikeres harcai folytán, melyeket a varázslók ellen folytatott. Utána Dzsemsid következék, az iráni mondák legünnepeltebb hőse, „a fenséges”.

A „Taht-i Dzsemsid” (Dzsemsid trónja) és Perszepolisz pompás romjai mind megannyi emlék, mely az ő fényét hirdeti. Csodakelyhének mondája, melyből először itta az őalta feltalált bort, mind a mai napig az allegória gyöngye gya-

nánt él a költészetben, s e királyt általában a „perzsa Salamon”-nak nevezhetnők. Száz évig tartó uralkodása hiúvá és elbizottá tette, de a büntetés nem is maradt el, mert Zohak, a vad zsarnok országára ütött, elpusztította birodalmát s őt magát is kegyetlenül kivégezte. Ezen Zohak, ki minden zsarnokok legembertelenebbjének vázoltatik, teste körül csavardott éhes kígyókat hordott magával mindszüntelen, melyeket naponkint embervérrel kellett táplálnia. Az áldozatok száma minden képzelmet fölülmúlt, s a nép egy iszfaháni kovács vezetése alatt fellázadt, ki bőrkötényét póznára tűzvé, ezt használta a támadó sereg zászlójául, mely sereg lelkesedése csakugyan legyőzte és megsemmisíté a kegyetlen trónbitorlót. Némelyek szerint agyonveretett, mások szerint még ma is megvan a Demávend ormára odaláncoltan. Elég az hozzá, a nemzet Feridunt, Tahmuráz egyik rokonát emelé a trónra, ki a bátor kovácsot gazdagon megjutalmazta, bőrkötényét drágakövekkel hímezteté ki, s ezt „direfs-i kevjáni” név alatt drága ereklyeként hagyta az utókorra. (Ez a királyi lobogó az arabok első betörésekor ezek kezére jutott, s Omár kalifa gazdagon megjutalmazá annak átszolgáltatóját.)

Feridun, ki még ma is az igazság, bölcsesség és hírnév mintaképeként szolgál, ötven évig uralkodott, életét azonban sok családi szomorúság keseríté meg. Legifjabb gyermeke, Erics meggyilkoltaték, s így a király halála után ennek unokája, Minúcsehr lépett a trónra. Ez, kit sokan a görög Mandao-csnek tartanak, igen igazságszerető fejedelem volt, s kivált arról lett nevezetes, hogy az ő uralkodása alatt lépett fel a legünnepeltebb perzsa nemzeti hős, Rusztem, kinek csodákkal teljes születése, neveltetése és csodás munkássága a *Sábnáme* legkedvencebb tárgyait képezik.

A most említett királynak fia és utódja, Nozer meglehetősen gyengének tartatik. Ez alatt tört Perzsiába Efrászijáb, Turánnak, vagyis Tatárországnak hatalmas feje, s a birodalmat tizenkét esztendeig magának hódoltatta. Zál, Rusztem

atyja, elűzte őt, s Zút vagy más néven Zavot emelte a trónra. A háború sebeit kellett behegesztenie, hét évig adót sem szedett a népétől, s általában tizenegy évig tartó uralkodását szelídsége teszi emlékezetessé. Ezután Kirsaszp következik, akit Ktésziasz Arbianesének, vagy Horenei Mózes Kardiciasának tartanak. Ezt azonban a mindenható Zál, mint a trónra méltatlant, megfosztotta uralkodásától, s így ezzel vége szakad a Pisdádidák uralmának, mely perzsa számítás szerint 2450 évig tartott. „Ezen családból – mondja Malcolm – csupán tizenkét királynév maradt fenn, Káveh lázadásán kívül pedig egyetlenegy esemény sincs olyan, amely történelmi hitelességre tarthatna számot.”

A Kijánidák, kikben mind a régiebb, mind az újabb történetek a méd dinasztiát vélik felismerhetni, Kejkubával (Hérodotosz és Horenei Mózes Dejocesével) kezdődnek, aki Kr. e. 710-ben választott királlyá, midőn Perzsia a fejtelenség átkát nyögte. Ez a Jaxartes partvidékén sokat hadakozott volna Efrászijáb ellen (mint ezt Mir Ali Sir perzsa történelmi könyvében állítja), s fővezére Rusztem volt, kinek hírneves hőstetei éppen az ő korára esnek.

Őt fia, Kejkávusz (I. Cyaxares?) követte az uralkodásban, egy ingerlékeny fejedelem, aki a harcot szenvedélyesen szereté. A dívek elleni csatájában Mázenderánban Rusztem menté meg a haláltól egypárszor, s amint Firdauszi elbeszéli, hadserege egyszer egészen megvakult. Ezen természettüneményt sokan a Kr. e. 601-ben történt teljes napfogyatkozásra magyarázzák, amikor a médek harcban álltak a lydiaiak ellen, s éppen ezt hozzák fel azon állítás alapjául, hogy I. Cyaxares és Astyages egymásra következő uralkodása Kejkávusz idejére esik. Ugyanezen korban történt azon perzsa eredetű tíz hegyi néptörzsnek az egyesülése is, kik előbb egészen nomád életet éltek, s kiket Cyrus (a keletieknél Kejhuszrev), ezen új korszak alapítója egyesített. Ő a Méd Birodalom romjain alapítá uralkodását, s mégpedig oly nagy terjedelemben,

hogyan ez a Földközi-tengertől egész az Indusig és az Oxusig terjedt. (Cyrus, Achaemenesnek, egy állítólagos pászárgádi főnöknek utóda volt, s ez okból az ő utódait Achaemenidáknak is szokás nevezni.) A haláláról szóló tudósításokban, mely igen sokáig tartó uralkodása után következett be, a történetírók nagyon eltérnek egymástól. Hérodotosz, Justinus és a szicíliai Diodorus úgy adják elő, hogy elfogatott és a masszagéták királynőjének, Tomirisnak parancsolatára megöletett; ellenben Xenophón és utána mások azt állítják, hogy nyugodtan halt meg ágyában s Pászárgádban temették el, mely állítás valósága mellett az tanúskodik, hogy Nagy Sándor kétszáz évvel azután sírját még a fentebb nevezett helyen látta. Utána fia, Kambyzes következék, a szentírás Ahasvérusa, kegyetlen, kéjenc fejedelem, aki Észak-Afrikában folytatott hadjárata alkalmával tulajdon fegyvere által veszett el, nevezetesen úgy, hogy amidőn lovára akarna ülni, kardja halálos sebet ejtett a combján. Az ál-Szmerdisz csak igen kevés ideig tarthatá fenn magát a trónon utána pártja segedelmével, ugyanis felfedeztetett, s a perzsa nagyok legyőzték s meg is ölték. Minthogy köztük között annak ígérték a trónt, kinek lova a jövő reggel napkeletkor első nyerítene, Darius volt a szerencsés, ki lovászáának kézrejáttszása következtében a koronát elnyerheté. Ő éppoly szerencsés törvényhozó volt, mint hódító. Perzsiát 12 szatrápiára osztotta, a földművelést elősegíté, hadseregét szervezé, s nem elégedvén meg azon hadjáratokkal, melyeket elődei az afrikai és az ázsiai országok ellen viseltek, 7000 emberből álló seregével Görögországba tört. Ezen hadviselés eredménye ismeretes, azonban a szenvedett vereség nem csüggeszté el a fejedelmet. Egy igen ügyes görög hajósna Indiaról adott tudósítására nagy sereggel rontott ezen országra, s máris roppant birodalmának itt huszadik szatrápiáját alapítá. Mikor azonban a maratoni vereséget megbosszulandó újabb hadjáratra készülne Görögország ellenében, a halál hirtelen meglepte, s így trónját azon parancsolat-

tal adta át fiának, Xerxésnek, hogy az athénieken bosszút állana. A perzsa történelmi kútfőkben Kejhuszrev (az állítólagos Cyrus) után Lohraszb, ezután pedig Gustaszb következett, mely utóbbi sokan Darius Hystaspesnek gondolnak, ami nem is lehetetlen. Erről itt különösen azért tétetik említés, minthogy a nemzeti hagyomány szerint Zoroaszter, a nagy bölcsész és vallásalapító éppen Gustaszb uralkodása alatt lépett fel, s kinek első tanítványai közé maga a király is tartozék. Nem csodálkozhatunk rajta eléggé, hogy a görög történészek azon nevezetes eseményt éppenséggel nem említik. Xerxés azon kegyetlenségéről híres, melyet testvéröccse, Achaemenes által hajtatott végre Görögországban, s az ugyancsak itt oly szerencsétlenül végződött harcáról; életének vége is igen tragikus volt, amennyiben szerájának kiadásai ármány folytán vesztek el, uralkodásának 12-ik, mások szerint 20-ik esztendejében. Gustaszb után Bahman következik az uralkodásban, ki az Ardesir, dirázdeszt (hosszúkezű) melléknevet nyerte, a görög írók Artaxerxes Longimanusa. Uralkodása olyan volt, mint a könnyed álom, hatalma olyan, mint a tűnékeny árnyék, s a pusztulás jelei fiának, II. Xerxésnek uralkodása alatt nyilván láthatókká lettenek, s csakugyan, a Kijánidák hatalmát csak egyetlen lökésnek kellett már érnie, hogy Darius Codamanus alatt összeroskadjon. Ezen haláldöfést pedig – amint tudvalevő dolog – Nagy Sándor adta meg, aki Iszkender néven szerepelvén a keletiek hagyományaiban, csodatevő erejű hősnek mondatik és ismertetik. Amint a görög kútfőkből tudjuk, Darius Sándor által üldöztetve, gyilkosok által megöletve s vérében ázva hordszékében magára hagyaték. A makedón Polystrates végvonaglások között találta, még vizet kért, s ajka utolsó lehelete is áldást mondott Nagy Sándorra, amiért oly nemesen viseltetett neje, anyja és gyermekei iránt. „Nyújtsd kezedet Sándornak, mint ahogy én nyújtom neked – mondta Polystratesnek –, ez a hálám és szeretetem egyetlen záloga, melyet jelen helyzetemben néki nyújthat-

tok.” Ezen szavakkal megszűnt élni, s egyszersmind ő zárja be a Cyrus által alapított uralkodócsaládból származott fejedelmek sorát, kik szám szerint 13-an, 206 évig uralkodtak Perzsia fölött.

Eskanidák. Ezeket a belföldi történészek *mulúk-i teváif* (a törzsek királyainak) is nevezik, a nyugatiak által azonban dinasztíájuk a Seleucida- és Arsacida-uralomnak mondatik. Kezdetüket jóval Nagy Sándor halála után vették, midőn Seleucus Kr. e. 323-ban az Eufrátesz, Indus és Oxus között lévő összes tartományok urává tette magát. Még a Gangeszt is átlépte s az ind Sandracottesszel kötött szövetsége sok éven át tartott. Halála után a Seleucidák uralmát Kr. e. 250-ig senki sem támadta meg, míg végre a párhúsok a maguk törzsének egyik fejét, Arsacest választván vezérökül, aki a makedónok hatalmát megtörte, s az ő tulajdon családját Irán trónjára juttatá. Ő Hircania kormányzója, Seleucus Callimachus ellen küzdött egyik csatájában halálosan megsebesítetvén a koronát testvéröccsére, Tiridadesre hagyá, kit azután II. Arsaces, Praepacius és Phraates követtek, míg végre a Párthus Birodalom legnagyobb fényét ezen család harmadik uralkodója, I. Mithridates alatt érte el, ki Irán határait az Eufrátesztől egész az Indusig terjeszté, és Szíriát Demetrius Nicatortól elvév. Egyszóval, fegyverét még távolabbra villogtatá diadalmasan, mint egykor maga nagy Sándor. Mithridates után II. Phraates, I. Artabanes és Pacorus következének, mely legutóbbi alatt a párhúsok először érintkeztek a rómaiakkal, s csakúgy az Arsacida-ház ezen kilencedik fejedelme volt az, aki Sullához küldött. Harminchét évvel később, Licinius Crassus konzulsága alatt, a római hadsereg I. Orodes király idejében a legnagyobb vereségek egyikét szenvedte Mezopotámia síkságán, mely győzelem annyira elbizottakká tette a párhúsokat, hogy be nem érven legújabb hódításokkal, a Julius Caesar és Pompeius közti villongásokba is beavatkoztak, sőt Szírián át egész Kis-Ázsiáig nyomultak elő. S bár Antonius alvezérei visszaűzték őket, a most következő uralko-

dás idejében Antonius nem volt képes a Crassuson ejtett gyaláztatot lemosni. Csak huzamosb idő után, az Arsacida-ház 15-ik uralkodója azonban, Augustus fenyegetéseitől megrettenve, hogy bosszújának magát ki ne tegye, a Crassustól elfoglalt lobo-gót Augustusnak visszaküldötte.

S így a következő két évszázad szakadatlan láncolatát képezi a Róma és Parthia között meg-megújuló ellenségeskedések, megbékülések és kiegyezkedéseknek, míg végre Artabanes, a harmincadik s legutolsó Arsacida, a fellázadt párthus törzsfőnök, Ardesir vagy Artaxerxés ellen három egész napig folytatott csatában elesett. Vele megszűnik ezen egész dinasztia is, mely 180 évig ült Irán királyi trónusán.

„Nagy Sándor halálától kezdve Ardesir Babegan uralkodásáig – mondja Malcolm – majdnem 500 év telt el, ezen nevezetes időszak a keleti történelmi iratokban majdnem egészen üres lapot képez. De ha a római történetíróknál kutatunk, olyan tetteket találunk feljegyezve ezen időszak folytában, minőkre a leghiúbb nemzet is méltán büszke lehet; ilyen az, hogy a párthus uralkodók, kiknek hazájuk történelme még csak nevüket sem őrizte meg, voltak az egyedüli fejedelmek, kikre a római fegyverek, dicsőségük tetőpontján, semmi maradandó befolyást nem gyakorolhatának.”

Szászánidák. Ezen uralkodóház Ardesir Babegannal veszi kezdetét, Iszfendijár unokájának, Szászánnak egyik utódjától. A párthus uralkodás alatt történt felléptéről már tettünk említést; ő három diadalmas csatája után a „sáhin-sáh” (királyok királya) címet vette fel, s uralkodása főként azon keserű gyűlöletnél fogva emlékezetes, mellyel a megbukott dinasztia ellen viselteték, s továbbá azon buzgalmáról, mellyel Zoroaszter vallását a maga eredeti tisztaságában visszaállítani akará. Ő egy mobed (papi) gyűlést hívott egybe, melyen a hagyomány szerint 40 000-en jelentek meg, ezek közül először 400, azután 40, végül pedig 3 egyént bízott meg a legfőbb hatalommal. Azonban azon nagy feladat, az igazságot kitalálni, végül is

egyetlen férfiúnak jutott, Erdeviraszpnak. Ez fűszeres bort ivott, aludt hét nap és hét éjjel, s azután előszámlálta Zoroaszter valóságának igazi tanait.

A most említett királyt fia, Sápúr (Kr. e. 242) követte az uralkodásban, aki egy, a rómaiak ellen nagy szerencsével küzdött csatában azok császárárt, Valerianust fogollyá tette; azonban a kegyetlenség, mellyel vele bánt volna, bizonyára túlozva van. Odenatus, Palmyra kormányzója állt bosszút a rómaiak sérelméért. Sápúr fiának, Bahramnak hagyta az uralkodást, aki leginkább arról nevezetes, hogy az ő parancsára végeztetett ki Máni, a manicheus hitfelekezet alapítója, aki az ő tanaiban a hinduk lélekvandorlását akarta a keresztyén vallás tanításaival egybeolvasztani. Utána még két Bahram következett, s ezek után Narses lépett a trónra, ki ugyanazon mezőn ütközött meg Galerius római császárral, melyen hajdan Crassus ama roppant vereséget szenvedé.

Sápúr Zulektaf (III. Saporesh), azaz Vállas Sápúr, mely nevet onnan nyerte, hogy a kezébe esett foglyok vállait kifúrta, s azután őket a nyílásokon keresztülhúzott kötelekkel kínoztatta. Perzsa történetírók tudósításai nyomán 70 évig uralkodott, s bár Konstantinban hatalmas ellenségre talált, mégis, Kr. u. 350-ben a Szingara melletti csatában bosszút állt az elvesztett vereségért; ugyancsak ő vette vissza ismét a Tigrisen túli mindazon tartományokat, melyeket elődei egykoron elvesztettek.

Ugyanezen uralkodóház tagjai közül meg kell még említenünk: Bahram Gúrt (V. Varanes), kinek mellékneve (gur = vad) rendkívüli vadászatkedvelésére céloz; Huszrev Núsirvánt, kinek neve még ma is úgy él minden perzsának ajkán, mint a bölcsesség, igazságszeretet és bőkezűség mintaképe. Ő Kr. u. 531-ben lépett a trónra, s a későbbi mohamedán történetírók azt állítják róla, hogy bár mint pogány élt és halt is meg, igazságszeretete s azon körülmény folytán, hogy Mohamed idejében uralkodott, érdemes a muzulmán dísznévre.

Mikor ő trónra lépett, az egész ország tömérdek ferdeség súlyos járma alatt nyögött, de ő mindenben a lehető legjobban segített, a vérző sebeket begyógyítja, a kereskedelmet és tudományokat virágzásra juttatá, s udvarába a görög bölcsészetet vezeté be. Minden alkotásában igen hatalmas segítséget szolgáltatott neki a bölcsességéről híres minisztere, Buzurgmihr, aki a legalacsonyabb sorsból a legmagasb állásba emelkedett. A rómaiakkal való érintkezés is sokkal lényegesebb előnyöket nyújtott az ő uralkodása alatt, mint annak előtte. Justinianus kénytelen volt a békét 30 000 darab aranyon megvásárolni, s ezenkívül egész Szíriának elfoglalása, Antiochia megvétele s az iráni határoknak a Phasistól egész a Jaxartes és Indusig való kiterjesztése, elegendő tanúságot szolgáltatnak Núsirván hadvezéri tehetségéről.

A Szászánidák dicsősége ő alatta érte el a legmagasb fokát, ő utána pedig napról napra mindinkább hanyatlott. Huszrev Perviznek, II. Hormusz-Núsirván egyik meggyilkoltatott fia gyermekének sikerült ugyan a régi fényt egy időre még helyreállítani, aki betört a Római Birodalomba, megrabolta Darat, Mardunt, Edessát és Amidát, s el is pusztítá, úgyszinte Szíriát is; bevette Jeruzsálemet, ahol a harc dúlongása közben Szent Ilona és Konstantin fényes templomai a lángok martalékává lónek. Azonban hadiszerencséje csakhamar elkábította, a legkicsapongóbb s legköltésesebb élveknek adta át magát, s számos pompás palotája, 12 000 neje, mindmegannyi egyegy rendkívüli szépség, 50 000 nemes lova, 1200 elefántja, Sebdiz nevű arab méne, mely a szélnél is gyorsabb vala, mindenekfölött pedig bűbájos kedvese, Sirin, mindmegannyi emlékezetes tárgy, melyekkel a kelet költői és történetírói számtalan ízben foglalkoztak. Harminc évig tartott a szerencse szakadatlan kedvezése; azonban ekkor csatát csatára vesztett a rómaiak ellenében, s hat év leforgása alatt minden birtokát, kincseit és hadseregét elveszté – sőt tulajdon alattvalóitól még el is fogatott, és saját fia szolgáltatta át az apát a ba-

kó bárdjának. (Soká nem találkozott senki a véres ítéletnek végrehajtására, míg végre egy bizonyos Merdesah nevű férfiú jelentkezik, kinek atyját Huszrev hajdan megöleté. Mikor az agg fejedelem a fegyvert, mely életének véget vetendő vala, megpillantaná, felkiáltott: „Jól van, úgy is illendő, hogy a fiú mérjen halálos csapást atyjának gyilkosára.”)

Mindazon uralkodók, akik ezután Jezdegirdig (III. Isdiger-tes) uralkodtak, alig méltók az említésre. A Szászánidák uralma nyílsebesen hanyatlott alá, s midőn az arab kalandorok telve prófétájuk vallása iránti lelkesedéssel jártak szerte az egész Keleten, s betörték Perzsiába is, csak egyetlen gyenge lökésre volt szükség, hogy a Pársz Birodalom és a zoroaszteri vallás épülete ezer meg ezer darabban omoljon össze. Mohamed – amint tudva van – Núsirván idejében született, a keresztyén évszámlálás 569-dik évében, s új tanait negyven év múlva kezdé hirdetni. Mindenféle követeket küldött, kik vallását ajánló s annak felvételére szólító iratokat vittek magukkal. A büszke Huszrev sáhhoz is küldött egy ilyet. A király éppen a Karaszu partján ült, midőn a „mekkai tevehajcsár” – mint Mohamedet gúnyolni szokták – követeit jelenték előtte; a merész felszólításra annyira felferjedt, hogy a térítőiratot darabokra szaggatá és szétszórta a levegőbe, s bele a víznek árjába. Ezen idő óta – mondják a mohamedánok – átok fogta meg a Karaszu partjait, átok nehezedik azon helyen, mely hajdan a legvirulóbb vidék egyikét képezé.

Igaz ugyan, hogy az arabok első támadása szerencsésen visszaveretett, de azok Kadesszia síkján csakhamar véres bosszút álltak a szenvedett vereségért, és Perzsia dicsősége örök időkre odalett. Direfs-i kekváni hírneves nemzeti lobo-gója az ellenség kezébe esett, „s a pusztá meztelen rablói – mondja Gibbon – minden reményen felüli gazdagsághoz jutottak”. Jezdegird – az utolsó Szászánida – seregének száz-ezer harcosa borította a csatatért, maga a király Merv felé menekült, melynek közelében egy molnár által megöletik. Vele együtt ért véget egyszersmind Zoroaszter vallása is, azon val-

lás, mely bárha némely újabb alakulásokkal – egyidejűnek tekinthető a föld özönvíz utáni megnépesülésével, s mely Perzsiában tovább fennállt 1200 esztendőnél.

b) Újabb kori történelem

Ezen korszak első évei – mely kor az iszlámnak Perzsiába hozatalával veszi kezdetét – az egész országban a legiszonyúbb pusztításnak, dúlásnak és rombolásnak rémképeit mutatják. Az arabok a régi korszaknak legparányibb emlékjelét is a vallásos fanatizmus legiszonyúbb dühével semmisíték meg, s Ó-Irán annyi nevezetes műkincsének, a régi kor oly felséges emlékeinek majdnem mind el kelle enyészniök!

Nem lehet tehát csodálkozni, ha az irániak mélyen sértett nemzeti büszkesége a fájdalom nagyságának megfelelő bosszút szomjazott. Az első kalifák virágzásban állt uralkodása alatt gondolni sem lehetett az elszakadásra, azonban alig mutatkozott az első gyengeség a bagdadi udvarnál, Perzsiában máris nyíltan kitört a lázadás. Jáku b en Leis, egy szeisztáni cinöntő fia volt a legelső, aki a lázadás zászlaját kitűzte, ő volt az első mohamedán vallású független uralkodó Perzsiában, azonban dinasztíát nem alapíthatott, s 877-ben meghalván az uralkodást öccsére, Omarra hagyta, ki Iszmáil Számáni sáh által meggyőzve, ezen Szaffárije névvel jelzett uralkodóház utolsó tagja volt. („Mondják, hogy ezen fejedelem, midőn a vesztett csata után láncokra verve a földön ülné, egy katona valami szerény kis estebédet főzött a számára, némi húsne-műt aprítva egy szűkszájú kis bögrébe. Valami éhes kutya lopózott oda eközben, s fejét a szűk bögrébe dugta, de onnan hirtelen kihúzni nem tudván hússal-fazékkal, az egész főzési készlettel elszaladt. A szerencsétlen fejedelem hangosan felkacagott: »Mi lehet a kerek ég alatt olyan, ami a te sorsodban lévő t ennyire megneve tetheti?» kérdé egyik az örök közül. »Lásd – mondta Omar –, házi készleteim felügyelője, még csak ma reggel is arról panaszkodott, hogy 300 teve sem ele-

gendő a konyhaedényeim hurcolására, s íme, most az az egy kutya is elég arra, hogy minden konyhaszerszámmal és eleséggemmel együtt elszaladjon!» (Malcolm).

Ismáil személyében a Számán-ház lépett most uralkodásra, melyek egymásra következő tagjai: Ahmed Naszr, Núh, Abdumelik, Núh ibn Manszúr s végül Manszúr ibn Núh váltották fel egymást a trónon, míg végül a nagy Gaznei Mahmúd néhány év lefolyása alatt hatalmas országot alapított Bagdadtól Kásgárig, s Georgiától Bengáliáig; s figyelmét Iránra is kiterjeszteni kezdé. Ez idő közben ott a Dejlamita-ház uralkodott, melynek sorát Ali ibn Búje nyitja meg. Irán ezen időben részint egészen független fejedelemségekből, részint pedig olyanokból állt, melyek uralkodói még mindig a bagdadi udvartól nyerték hatalmukat. Gaznei Mahmúd hatalma utóbb egészen véget vetett Iránban a Dejlamita-dinasztiának. Hogy ezen fejedelemnek dicsvágya és vallásos buzgalma mennyi mindent alkotott, az sokkal több, semmint hogy e történeti képek szűk keretébe foglalható lenne. Korának történései hatalma nagyságát, kegyességét és igazságérzetét igen kiemelik, dacára annak, hogy nem maradt ment egyszerű másszor a fősvénység és kapzsiság vádjától. Az ő uralkodása alatt élt és halt meg Firdauszí, a híres költő, akit amint ez eléggé ismeretes, ő oly kicsinyes fukarsággal jutalmazott. Mondják, hogy székhelye, Gazne, a maga idejében sok szép épülettel ékeskedett, ma már csupán mauzóleuma áll fenn. 1032-ben történt halála után hatalma is éppoly gyorsan elenyészett, mint amilyen hirtelen támadott. Utódját, Maszúdot Togrulbej, a szeldzsuk törzs egyik főnöke fosztotta meg trónjától. Ezen tatár fejedelem, kit a közép-ázsiai sivatagok legbátrabbjainak százezrei követtek, nemcsak magát Iránt hódítá meg rövid idő alatt, hanem Bagdadot is, s még abban a szerencsében is részesült, hogy utódjává oly jeles férfiú vált, mint fia, Arszlán, ki maga volt a megtestesült lovagiaság. Arszlán nagy lelkesültségét a többi között Roma-

nus Diogenes bizánci császár irányában is bebizonyította, ki fennhéjázó büszkeséget tanúsított előbb ellenében, utóbb azonban foglyává lett: „Mit tettél volna velem – kérde Arszlán emezt –, ha sorsunk éppen ellenkezőleg fordul vala?” „Megkorbácsoltattalak volna” – viszonzá Romanus. „S minő bánásmódot vársz most éntőlem?” – kérde a tatár fejedelem. „Ha kegyetlen vagy és vérszomjazó – válaszolt a császár –, akkor megöletsz, hahogy hiú, akkor láncokra veretsz, és diadal-szekered előtt rabszolga gyanánt hajtatsz, de ha nemes szívű és bölcs vagy, akkor elfogadod a váltságdíjat és visszaadod szabadságomat.” Arszlán ez utóbbi mód cselekedvék s hazaküldé a bizánci császárt; sőt már-már intézkedéseket is tőn, hogy trónjára még visszasegítse, azonban nemes tervét Romanus meggyilkoltatásának híre megghiúsította.

Fia, Meliksah, atyjához hasonló bölcs államférfiú, hatalmas hős és bátor harcos volt. Az erkölcsösség és becsületesség ritka példái élnek még e mai napiglan a népnek ajkán e fejedelemről, ki élte virágában, 38 éves korában halt el.

Őutána kezdődik a nagy zavarok korszaka, nemcsak Iránban, hanem a Szeldzsuk Birodalom minden tartományában. Fiai szakadatlan háborúkba valának bonyolódva egymás ellen, s az uralkodóház utolsó tagját, Szandzsárt a hvárezmi fejedelem fegyvere ejtette el, midőn amaz ittas állapotban rohanna a csatába.

Perzsia ezen időtől fogva egész Hülegü Kán (Dzsingisz fia) [Hülegü Dzsingisz kán negyedik fiának, Tolujnak a fia volt, tehát Dzsingisz unokája (VI)] hódításaig, mintegy évszázadon keresztül azon zavargások és kölcsönös hadviselések színhelye volt, melyeket az atabekek, a tartományi kormányzók támasztottak egymás ellen. Hülegü, aki Perzsia teljes meghódítását hatalmas atyjától örökölte, nemcsak ezen országban volt diadalmas, hanem romba dönté Mu'tasim-Billáhnak bagdadi árny-kalifátusát is; benne azonban nem hiányzott azon szép tulajdonság sem, hogy a pusztítás kardját néha-né-

ha hüvelyébe rejtette, s magát az irodalom és tudományok élvezetének engedte át. Tudva levő dolog felőle, hogy a híres csillagász, Nászireddin Túszi számára Merágében csillagdat építtetett, s az ő korából származó csillagászati táblák, melyeket ilhánije-táblázatoknak is szokás nevezni, mind a mai napig tiszteletben állnak. Fiáról, a szelíd lelkű Abaka kánról, úgyszintén egyéb utódairól igen kevés érdekes tárgyat lehet feljegyezni, s ha Gázán kánt, Tebriz szépítőjét és Sáh Hudábendét, Perzsia első síta fejedelmét kivesszük, nyugodtan elmondjuk, hogy az ő halála után, egészen Timur felléptéig, Irán évkönyveiben pártoskodásnál és belháborúknál egyéb alig van feljegyezve, mint amelyek minden nagyszerű forradalmat rendesen meg szoktak előzni.

Timur vagy Timurlenk (Sánta Timur) nálunk Tamerlának is nevezve, Sehri Szezbzen, egy Szamarkand közelében lévő kisded városkában született. Élettörténete sok tekintetben hasonlít más egyéb ázsiai hódítók és országrendítőkéhez. Előbb jelentéktelen törzsfőnök, aztán tekintélyes saját tartományában, utóbb hatalmas az egész országban, végül ott áll a vért és zsákmányt szomjazó tömeg élén, milyen Ázsia azon részeiben mindig könnyen feltalálható, s velük tartományokat hódít és birodalmakat forgat fel. Irán – mely éppen nyugat felé vett útjában feküdt, s anélkül is apró tartományocskákká volt elforgácsolva – csakhamar prédájává lőn féktelen csordájának. Sok régi várost megraboltak s egészen porrá hamvasztottak, sőt még Timur halála után sem lett nyugta Perzsiának, mert a világhódítónak fiai elkeseredett harcokat folytattak egymással az örökségért, míg végül az éretnyes Sáhruh a béke malasztjait árasztá ez ország egy kis részecskéjére. Horaszán, Merv és Herat akkori fővárosaival képezé a bölcsek, a tudomány és költészet férfainak gyűlhelyét. Így szinte Szultán Huszejn Mirza is, kinek uralkodása mintegy fénypontját képezi a timuridák dinasztiájának, mint a művészetek és tudományok mecénása, némi nevet hagyott

maga után. Mindamellett, általában véve a timuridák uralma alatt Perzsia majd részekre szakadva, majd a belháborúk, majd a szomszéd turkomán törzsek pusztításának vala szakadatlanul kitéve, s így előre sejthető volt, hogy az állandó nyugalom és rend csak valamely bennszülött hatalmas fejedelem kormánybotja alatt fog helyreállhatni.

Ilyen után epedt egész Perzsia, ilyent talált is Iszmáil sáhbán, a Szefevida-dinasztia tulajdonképpeni megalapítójában, kiknek uralkodása, amint látni fogjuk, valóságos fénypontját képezi Irán újabb kori történelmének. Ezen uralkodóház fejedelmei, kik egy Szefieddin nevű erdebili kegyes sejtől vették származásukat, az északi Azerbajdzsánból, maguk is török eredetűek lévén, jó korán körükbe vonták Észak-Irán harcias török törzseit. Ismeretes dolog, hogy a törökök akkor két felekezetre oszlottak: a kara-kojunluk (fekete juh), kik leginkább szunniták lévén, az ottomán fejedelmek lobogói alatt harcoltak; és az ak-kojunluk (fehér juh), kik bár amazoknak rokonai, mindazonáltal utóbb Uzun Haszan alatt, azoknak leghatalmasabb ellenségei, s ennélfogva a síizmus legfanatikusabb védelmezői. (Éppen ezen ak-kojunluk voltak azok, akik megkülönböztetésképpen fővegeiken veres gombot, vagy mások állítása szerint inkább veres posztót, kendőt viseltek, minél fogva Kizilbas (veres-fej) nevet nyertek, honnan a magyar „Kazul” szó származott, mely kifejezéssel régebbi költőink Perzsiát jelezték. Az oszmánlik elleni harcaiban a diplomácia fegyvereit is megragadta [mármint Uzun Haszan]; összeköttetésbe helyezte magát a nyugati hatalmasságokkal, akik közül a velencei doge és I. Mátyás magyar király követeket is küldöttek udvarába.) Iszmáil sáh felhasználva párthíveinek vallásos lelkesültségét, országát kelet felé Mohamed Sejbáni, Buhara hatalmas szultánja ellenében megvédelmezte, valamint Szelim szultán ellen is, ha talán nem is oly sikerrel, de nem kevesebb eréllyel, ki őt Azerbajdzsán felől támadá meg. A csaldirani híres csatában hada ugyan tönkretétetett a

bátor ottomán császár által, mely veszteség őt igen keseríté, bárha amannak halála után megint átment az Araxesen, s a meghódoltatott tartományok egy részét ismét visszafoglálá. Egész Perzsiának teljes birtokosaként halt meg nyugodtan Erdebilben, s azon nevet hagyta maga után, mint aki Irán egykori határait újra visszaállítá, és a nemzeti hitnek megalapítója lőn.

Éppoly szerencsés volt fiának, Tahmaszpnak uralkodása is, ki bár fiatalon jutott is a trónra, mindazáltal szunnita ellenségeit mind nyugaton, mind keleten megverte. Hadiszerencséje oly nagy hírnevet szerzett számára, hogy Humájún, India császára, midőn országa lázongó nagyjai elől futni kellett, az ő udvarába menekült, s ugyancsak az ő segedelmével nyerte utóbb újra vissza fejedelmi trónját.

A nyugati hatalmasságokkal megkezdődött az összeköttetés. Erzsébet, Angolország királynője küldé az első követet Perzsiába, Jenkinson Antal személyében, ki ott huzamosb ideig tartózkodván ezen ország egyik legkorábbi s legérdekebb ismertetését írta.

A király utódjai azonban, Irán veszedelmére, nagy versengésben éltek egymással. Hajder és Iszmáil mint utódai alig méltók az említésre. De annál dicsőségesebb volt e most említett fiának, Abbásznek uralkodása, ki méltán megérdemli az utóbb melléknévül kapott *nagy* nevezetet. Az 1582-ik évben jutván a trónra, uralkodása első éveit kénytelen volt az ország határaitra csapott ellenségek elleni harcokban tölteni, de meg is győzte valamennyit. Helyreállítván a nyugalmat, tartományainak belső szervezéséhez fogott, s a földművelés, kereskedelem és ipar felvirágoztatására annyit tett, mint sem előtte, sem utána senki többet Iránban mind e mai napiglan. Atyáskodó gondosságának legfényesebb tanújelei a még mai napig fennálló s az egész országban szétszórt karavánszerájok, jó országutak és vízvezetékek; legtöbb gondot azonban székhelyének, Iszfahánnak csinosítására fordította, mely az ő idejében nemcsak Ázsiának volt

legszebb fővárosa, hanem hozzá hasonló Európában is alig találtaték, mely oly virágzásnak örvendett volna, s oly gazdag lett volna pompás épületekben, mint Iszfahán. Sir Dodmore Cotton angol követ, kit I. Jakab küldött Abbász sáhhoz, csodadolgokat beszél azon pompáról és fényűzésről, mely ennek udvaránál uralkodott, ki már ekkor mélyen átértette, mennyire szükséges a nyugati fejedelmekkel jó lábon állani, s velük kereskedelmi szerződéseket kötni. A keresztyének iránt is különösen türelmes volt, sőt azt is mondják, hogy Sir Robert Shirleyt, különös kedvencét, egy szép csirkaszi [cserkesz] nővel megajándékozta, utóbb született gyermeküknél még a keresztapai tisztet is ő maga töltötte be. De ezen türelmi-érzelmei dacára különös buzgalmat tanúsított a perzsák nemzeti vallása iránt is, és hogy a sítákat a Mekka és Medina sírjaihoz való szenvedélyes zárandoklástól visszatartsa, Imám Rizának Meshedben s Alinak Nedzseffben fekvő eddig jelentéktelen sírjait kitűnő pompával ékesítteté föl. Uralkodását egyaránt igazságosság és jó szerencse teszik nevezetessé, s ha a mai kor perzsája az igazi fejedelem mintaképét akarja említeni, mindjárt Abbász sáh nevét hordozza ajkain.

Nevezetes és feltűnő azonban, hogy házi magánkörében éppoly vad és barbár volt, mint a külvilággal való érintkezésben szelíd és kegyelmes. Legkedvesb fiát kivégezteté, másoknak szemük világát véteté, s kegyetlensége őrjöngésében legkedvesebb unokaleányát, ki egész ártatlanul közelíte nagyatyjához, hogy vele enyelegjen, tulajdon kezével fojtá meg. Végre maga is mérget vett, és Malcolmnak igaza van, midőn azt mondja: „Mikor ezen nagy fejedelem megszűnt uralkodni, ugyanakkor megszűnt uralkodni Perzsia is.” Utódai, kik magukat a teljes elpuhultságnak s a leggyalázatosabb kicsapongásoknak engedték át, virágzó országútjaikat is a veszedelem örvényének szélére juttatták. A hanyatló hatalommal együtt növekvék az előbb elnyomott népek vakmerősége, s a harcias afgánok voltak az elsők kelet felől, kik nemcsak függetle-

nekké tették magukat, sőt nemsokára egyik vezérük, Mahmúd vezérlete alatt még Perzsián is rajtaütöttek, és a fővárost, Iszfahánt ostromolták. Ez időben a jólelkű, de gyenge Huszejn sáh ült a trónon. A minden oldalról megszorított főváros, mely a hanyatló Rómához hasonlóan csak *panem et circenses* [kenyér és cirkusz (VI)] után epedt, képtelen volt a védelemre, úgy hogy a jó ideig tartó súlyos ostrom után maga a Szefevida-család utolsó királya volt kénytelen a durva afgánok táborában megjelenni, s könnyes szemekkel kegyelemért esedezni.

Huszejnt tömlöcbe vetették, hol azután nemsokára el is veszett. A kincsszomjas afgánok nagy mohón rátörtek az elhagyott fővárosra. Kényük-kedvük szerint dúltak és raboltak, s miután több évig az ő kezükben volt e hely: a Szefevida-dinasztia majdnem minden alkotványa, az országnak majdnem minden birtoka elpusztult, úgy hogy mindenütt csak siralom és pusztulás volt található. A porig megalázott ország bosszút akart állni és Nádír Kuli, az afsár törzs egy főnöke állt az elégedetlenkedők élére Horaszánban, és sikerült is neki a mázenderániak segítségével az idegen dúlások [dúlók] hatalmát megtörni. Több ízben tönkrement az afgánokat, úgy hogy ezek végre futásnak eredtek, azonban csak igen kevés menekült meg közülök.

Nádír, ki eddigelé csakis mint Huszejn fiának, Tahmaszp-nak vezére szerepelt, diadalaitól megittasultan nem tudott sokáig ellenállani uralkodási vágyának, s 1736-ban Irán trónjára ült, s ezen ázsiai utolsó világverőnek haditettei valóban éppoly bámulatra méltók, mint aminő csodálatos volt egész kalandos pályája, az egyszerű rablófőnöktől fel egész a királyi méltóságig. Nádír nemcsak nyugaton a törököket verte meg, nemcsak északon a tatárokat, nemcsak visszaállította az ország régi határait, hanem még Indiába is becsapott, s diadalmenete Delhibe, mely ez időben egymillió lakost számlált, s honnan a legdúsabb s legértékesebb kincsekkel megrakottan tért vissza, valósággal oly meseszerűnek hangzik, ami csakis

Keleten fordulhat elő. Irán őalatta, bárha csak rövid időre, még nagyobb volt, mint Abbász sáh korában. Azonban országának belső felvirágoztatására semmit sem tett, azon egy kísérleten kívül, hogy ti. a sűtákat a szunnitákkal ki akarta békíteni, ami azonban teljességgel nem sikerült.

Amilyen dicsőséges volt e hódítónak nyilvános pályája, épp olyan gyalázatos uralkodásának utolsó napjai és tulajdon életének vége is. Azt képzelte, hogy szakadatlanul életére törnek, s ezen rémképektől gyötretve a legirtózatossabb módon dühöngött környezete ellen. Fiát, Rizá Kulit szeme világától fosztatá meg; legközelebbi rokonait és barátait rakásra gyilkoltatá, és egész városok estek dühének áldozatául. S midőn őrjöngésének tetőfokán azt határozta volna magában, hogy minden perzsát ki fog irtani a föld színéről, tulajdon törzsének egy fia verte őt át fegyverével. Hatalmának kártyavára éppoly hamar roskadt is össze, mily amilyen gyorsan felépült. Utódjai csak alig-alig tudtak megtartani néhány tartományt hatalmas vetélytársaik ellen, Mázenderán és Asztrábád ez időben a kádzsár törzs egy főnökének, Mohamed Huszejn kánnak uralma alatt állt; Azerbajdzsánt az afgán Azad kán uralta, Gilánban Hidájet kán volt független, Horaszánt pedig Sáhruh tartotta birtokában. Délen Ali Merdun kán, a bahtijári főnök foglalta el Iszfahán fővárost, míg ezt végül a bátor Kerim kán Zend győzte le, ki a független fejedelmek ellen folytatott sok súlyos harc után királyi hatalmát ismét egész Irán fölött kiterjeszté. Kerim kánt, mint született első perzsa királyt, kiváltképpen Dél-Irán magasztalja és dicsőíti leginkább, mint amelynek vidékéért ő maga is igen sokat tett, s minthogy a becsületességgel és mérséklettel a dicsvágyat és hősiséget igen alkalmasan tudta egyesíteni, méltán megérdemli az „igazságos” nevet, mellyel őt az utókor feldíszíté. Közkatonából lévén királlyá, pályafutása telve van a legérdekesebb kalandokkal, s ha Siráz lakói, hol fővárosát is tartotta, kedvenc fejedelműkről kezdenek beszélni, az ember alig győzi végighallgatni magasztalásukat.

Mint minden ideig-óráig tartó nagyságoknál rendesen történni szokott, itt is az az eset állt elő, hogy az őt túlélő négy fia nem volt képes atyjának trónját a hatalmas főnökök törei és ármányai ellen megvédeni. Kerim kán halála után ismét kitört az Irán fölötti uralkodásért küzdő háború. A Zend család, mely a túl vakmerő Lutf Ali kán személyében hatalmas védelmezőt bírt ugyan, nem juttathatta érvényre a maga jogát a kádzsár törzs hatalmas főnöke, Aga Mohamed kán ellenében, kinek lobogói alatt az ország legharciasabb népei, a törökök egyesültek. Amazok legyőzettek, és Aga Mohamed kánnal a Kádzsár-dinasztia jutott a trónra, mely mind a mai napig uralkodik. Ezen fejedelem, ki férfiúságától kora ifjúságában megfosztaték, utóbb pedig ellenségei foglyává lett, sok viszontagságon ment keresztül, s jellemében ritka erélyt és dicsvágyat egyesített tigris-kegyetlenséggel és bosszúállással, s igen hihető, hogy ama rémület, melyet maga iránt a legyőzötteken elkövetett hallatlan kegyetlensége folytán gerjesztett, talán még fegyvereinél is többet tett hatalmának megalapítására nézve. Hajmeresztő olvasni azon városok sorát, melyeket e barbár főnök feldúlott, s azon lemészárolt tömegek számát, kiket kardélre hányatott. Még tulajdon rokonai ellenében is a legbaromibb módon viselteték, egy unokaöccse, az egyetlen Baba kán kivételével, ki atyjának 1797-ben Sise mellett történt halála után Feth Ali sáh névvel jutott a trónra, mint mind e tartományok egyetlen örököse. Őalatt kezd az európai diplomáciai közlekedés igazán állandóvá és szakadatlanúvá lenni; Gardanne és Jaubert tábornokok követsége, kiket I. Napóleon küldött udvarához, úgyszintew Malcolmnak, a híres diplomata és tudósnek küldetése, mind őt közelebb hozták Európához, mind pedig minket jobban és jobban megismertetének ezen ország milyen-voltával és intézményeivel. Utóbb az oroszokkal is érintkezésbe jutott, sőt egy hosszadalmas háborúba is bonyolult velük, melyben a perzsák legyőzettek és 1828-ban a turkmancsáji megalázó szerződést elfogadni kényszerültek.

A tetemes veszteség igen bántá Feth Ali sáhot, ki nagyon szerette magát a „fenséges”-nek nevezni, mindazáltal a háborút nem lehetett többé megújítani, s még fia, Mohamed sáh alatt is hiába óhajtoztak az elvesztett tartományokat visszanyerni.

Perzsia mind jobban és jobban elhomályosítva az északi Kolosz [Oroszország (VI)] által, mostani uralkodójának, Naszreddin sáhnak uralkodása alatt teljesen belépett ugyan a nyugati hatalmasságok államcsoportjába, s bárha igen nagy gond fordítatik is rá, az európai intéciók átültetésével megkönnyíteni a nyugati civilizációval való összeolvadást, mindazáltal jövődjé főleg a szentpétervári udvar óriási befolyásától függ, s ha erélyes módon nem lát hozzá regenerációját önnön erejéből megalkotni, igen könnyen a mai Török Birodalom sorsára juthat, melynek létezése a nyugati hatalmasságok kegyelmétől függ egyedül.

Első rész

Teheránba

I. [Trapezunttól Erzerumig]

Agyúdörgés, zeneszó és örömkialtások hangzának fel a trapezunti kikötőből hajónk felé, midőn ez büszke lengéssel a parthoz közelíte. Bizonyára távolról sem fogja senki sem gondolni, hogy ezen ünnepélyes fogadtatás talán engem, a leendő dervist illetett, ki koldusbottal kezében vándorútra indult, hogy az ó-klasszikus Ázsia nagy részét bebarangolja. Bizonyára nem engem illetett. A hódolat Emin Muhlisz pasának nyújtaték, Trapezunt újonnan kinevezett kormányzójának, ki útítársunk volt Konstantinápolytól idáig. Egy-egy török tartomány új kormányzója mindig a legédebb remények friss kútforrását hozza magával az illető lakosság számára. A leléptetett zsarnokot személyisége vagy túlzott hivatalhűsége rendszeren gyűlöltté teszi, s így utódjától több igazságszeretetet, nyugalmat és rendtartást szokás várni. *Varietas delectat!* [A változatosság gyönyörködtet. Latin szó-

lás (VI)] s bárha az ember bizonyosan tudja is, hogy a török államügy korhadt épületét már a legerősebb támaszlop sem képes többé fenntartani, bárha bizonyos is, hogy az újonnan érkezett nemsokára hasonló lesz a távozóhoz, az ember mégis oly örömezt reménykedik.

Trapezuntnak, Mithridates hajdani székvárosának, veres háztetőivel, mik a gazdag növényzet setét zöldje fölött emelkednek, a tenger-félről éppen nincs kellemetlen külseje. Belseje is sokkal szebb, mint akárhány más török tengerparti városé. Muhlisz pasa, kivel még Konstantinápolyban ismerkedtem meg, itt-tartózkodásom idejére felajánlotta vendégszeretetét. A készen álló lovak egyikére ültem, s kíséretéhez csatlakozván, az ünnepélyes menettel együtt haladtam át a kormányzó délen fekvő palotája felé. Nem nagyszámú kísércsapatunk mellett jobbra-balra eleven, örvendező néptömeg zsibongott. A pasa apró ezüstpénzeket szóratott szét, volt imádkozás, volt üdvözlés, s midőn mindezek között magam körül tekintettem, valóban mosolyognom kellett sorsomnak szeszélyes intézkedései fölött. Lelkemet fájdalommal tölté el a kedves Konstantinápolytól való válás, hogy négy évig keleti kényelemben és nyugalomban éltem, s Trapezuntról, honnan útra kell vala kelnem, éppenséggel sem alkottam magamnak valami ragyogó képeket, s íme első megjelenésem mégis ilyen ünnepélyes pompával történik. Jó előjel, mondja a keleti az ilyes eseményről, s bárha én magam is ilyennek akarám tartani, mindazáltal nem volt kellemes rám nézve – három egész napig ismét azon kényelemben élni, melytől egyszer már búcsút vettem.

E rövid időközt arra használtam fel, hogy a szükséges úti készleteket bevásároljam, lovat béreljek, s egyszóval mindazzal ellássam magamat, mi Törökországon és Perzsián átvezető kalandos vándorlásomhoz szükséges vala. Hogy mindez igen kevés gondot adott, s hogy az egésszel csakhamar elkészültem, azt mindenki elhiheti. Az efendi-szerepet egész Te-

heránig meg akartam tartani, de csak *kátib* (írnok), szegény kátib kívántam lenni, ki a hatóságok vendégszeretetét igénybe veszi, s összes úti poggyászom nem állt egyébből egy *burdzsinnél* (tarsolyzsák), mely egypár inget, könyvet s holmi apróságokat rejtett, két szőnyeg, egyik takaró, másik aláterítő gyanánt, végül egy kis üst, teaedény és csésze. Mindezt a paripára rakták, melyen távozandó valék, s bár a pasa nem akart alábbhagyni velem, hogy vigyek magammal egy-két kavaszt, nem annyira a biztonság, mint az itt szokásos fényűzés szempontjából, e szíves ajánlatát mégis megköszöntem, de el nem fogadván, az 1862-ik május 21-dikén a szürüdzi (lóbérló és hajtó) kíséretében távoztam el a török tengerparti városból kelet fel vonuló hegységnek irányozva utamat.

[Május 21.] Minthogy a nap már jó magasan állott, halk léptetve haladtam a körülbelül mintegy órajárásnyira terjedő csinált úton, melynek készítése – mellesleg legyen megjegyezve – nem kevesebb, mint 20 000 török fontba került. Egyike volt ez azon számos ízben újra meg újra tervezett országutaknak, melyek a rideg pontusi hegységeken át Erzerumba valának vezetendők. Azért mondom „gyakran tervezett országutak”, mert amennyire én emlékezem, legalábbis hatszor hozzáfogtak a készítéshez, de a roppant kiadásoktól visszajedve, azzal nemsokára fel is hagytak; a magaslat ormán, hol ezen országútnak vége szakad, veszi kezdetét a primitív keleti út, egy keskeny, görbe mélyedés, melyet az arra átvonuló állatok körmei vájtak, olyan út, mely a mi európai fogalmaink szerint érdemes volna e nevezetre, innen kezdve mind a mennyei birodalom távoli határáig, egész Ázsiában sehol sem található.

Egyébiránt nemcsak a csinált országút az, melytől az utazónak mint az európai élet utolsó emlékjelétől itt válnia kell, hanem a mély völgytorkolatban vezető úton a tengert is elveszti szemei elől. Hadzsator, az utamban kísérő örmény szürüdzi, figyelmessé tett ez utóbbi körülményre, s a magas-

lat ormán meg is állottam egy kevéssé, hogy a végbúcsú tekintetét vessem a különben vadul zajongó, de a jelen évszakban nyájas tóhoz hasonlatos nyugvó tengerre. A rám várakozó nehézségek és veszedelmek felől még csak sejtelem élt lelkemben, sejtelem csupán, s már ez is elég vala, hogy a legmélyebben megillessen, midőn az Euxinus végtelenbe terjedő sötét hullámain merengtem. Trapezunt, mintegy mélyedésben lábaimnál feküdt, s csak a kikötő szolgált a kép előtere gyanánt, s midőn azon osztrák hajónak, mely idáig hozott, tatárboacán utoljára láttam légben lengedezni a lobogót: lehetetlen vala mély levertséget nem éreznem. Minél mélyebben nyomultam a hegyszorosba, a növényzet annál bujábbá és gazdagabbá lett, annál meglepőbbé a mindenfelől mosolygó virágok pompája. Május közepe volt, s ha a pontusi hegység az év egyéb szakában szépnek mondható: nem csoda, ha a ki-kelet e szép havában valóban varázstekintetű. Az út vadul lezajló hegyzuhatag partjai mentén vonul, mindkét oldalon magas, gazdagon benőtt hegyektől környezetten. Csak imitt-amott akad az ember egyes *bánokra* (fogadóház), néhol azonban az erdők tisztásai felől egypár lakház is tekinget alá. Ezeket a köröttük álló fák dús lombzatja borítja, s bennük jobbra görögök laknak, kik még a régi pontusi tartomány lakosainak maradékai, s jóformán sehol sem vegyültek össze sem örményekkel, sem törökökkel, minthogy ez utóbbiak csakis a városokban tartózkodnak.

Hat óráig ülven a nyeregben, a körülöttem terjedő természet minden varázsának dacára, nagy bágyadtságot éreztem tagjaimban. Lovon utazni, kivált eleinte, nehéz, de még sokkal nehezebb, ha az ember paripáját valami szűrűdzsítől kénytelen bérelni. Ezek az emberek rendesen málhaszállításra használják állataikat, s így azok oly rázósak, hogy a lovast egészen összetörik, amellet lomhák, miszerint ugyancsak van dolga kéznek, lábnak a hajtásban, elannyira, hogy az ember jobban elfárad, mintha gyalog tette volna meg azt az utat.

Igazán, hat óráig tartó első lovaglásom, mint nagy feladatom előtanulmánya, valóban fáradalmas volt, de még terheesebb az est, mikor ugyanis Köpri mellett egy khanban az éjet először töltém a pusztá földön, nomád módra. Étvágyam egy csepp sem volt, a csupa fáradságtól, sőt még az álom is elkerült. Az egész helyiség szintúgy hemzsegett a lovaktól és öszvérhajcsároktól, mely utóbbiak közül egyik állatait tisztogá, a másik főzött, a harmadik énekelt, a negyedik csevegett stb., s nekem úgy látszott, mintha ezen egész zajt egyedül azon célból keltenék, hogy az én álmomat elzavarják. Felemelkedtem fekhelyemen, s mély elborulással gondoltam bekövetkezendő fáradalmaimra.

Szinte hallom, hogy az olvasó azt mondja: ez lesz-e hát az az utazó, ki dervis-szerepben koldusbottal kezében át akar haladni Ázsián, s bebarangolni szándékozik Turkesztán sivatagait és a távoli Oxus partvidékét? Valóban, ez nem látszik arra valónak! Őszintén szólva, Trapezunthoz egy állomásnyira magam sem hittem, hogy mindazon kalandokat és veszedelmeket kiálljam, melyek rám Konstantinápolytól Szamarkandig vezető utamon váraкоztak. Vállalatom veszedelmei ismeretlenek valának előttem, azonban – mit nem tesz a megszőkás! A fokozatos előrehaladás mindennek elviselésére megtanít. Az első állomás éji szállásán környezetem, fekhelyem, edelem s általában minden, undorral töltöttek el – s két év múlva, ugyanezt a helyet pompás hotelnek tekintettem volna. Mit nem adna Közép-Ázsia karavánjának utazója ilyen fedélért, kenyérért és vízért, s kiváltképpen azon biztonságért, melyeket én az első estén nem tudtam érdekük szerint méltányolni.

(Május 22.) A lehető legrövidebb álom után Hadzsator felébresztett. „Bej efendi – mondá –, úgy gondolom, kipihented már a tegnapi útnak fáradalmait, a mai még sokkal rosszabb, a trapezunti hegyek nem hagyják az embert nyugton a nyeregben ülni, s azért jobb lesz, ha addig, míg az idő fel nem

melegszik, szép lassan felgyalogolsz arra a magaslatra, amott balkéz felől.” Eleinte azt hittem, tréfál, de midőn sürgetését ismétlené, felemelkedtem fekhelyemről, melyen ruhástul tölöttem az éjet, s nekiindultam a meredek hegyi ösvénynek. Nem győztem csodálkozni azon, vajon a barmok, s mégpedig ugyancsak megterheltek, hogyan haladhatnak fel ezen az úton, melynek lépcsőszerű emelkedését leküzdeni még a gyalogszerrel járónak is kimondhatatlan fáradságába kerül, s mégis egész hosszú vonalt képező, erősen megterhelt ösvényekkel találkoztam, melyek a perzsa hajcsárok irtózatossá kiáltásai közben jöttek lefelé, ügyesen ellensúlyozva terhüket. Valóban ritkítja párját, milyen ügyességgel haladnak ezek az alig kétarasznyi széles, síkos sziklaösvényen, mely mellett feneketlen mélység tátong bizonyos veszedelemmel. S mégis, a legtrikább esetek közé tartozik, s az is csupán télen szokott megtörténni, hogy egy-egy ilyen állat a mélységbe zuhanjon; a legnagyobb veszedelem egyébiránt akkor fordul elő, ha két menet szembe találkozik egymással. Ennek megakadályozására szolgálnak azon nagy kolompok, mik az átvonulókat kitérésre intik, s jaj a szegény állatoknak, ha valami makacs karavánvezető igazgatja őket, ki semmibe sem véve a jeladó kolompokat, útát azok dacára is folytatja. A vita és versengés először az illető tulajdonosok között szokott kitörni, azok zajongása összebonyolítja aztán az állatokat is, s hogy az ilyes esetekben versengési vágyát mind a két fél drágán fizeti meg, arról felesleges is volna szólni.

A szakadatlanul meredek hegyi út tovább tartott négy óra folyásánál, s bizonyára egyike a legrosszabbaknak egész Ázsiában. S mégis, ez azon kereskedelmi út, melyen Örményország, Perzsia, sőt Közép-Ázsia is Nyugattal érintkezik! A barmok százazrei vonulnak át ezen nyári időben jövet Ázsia terményeivel, menet az európai ipar gyártmányaival megterhelve. Az oromra érkezvén félórai pihenés engedtetett, bárha az út még innen is mindig felfelé haladt, ezentúl mégis jóval

könnyebbé lett. A földet itt-ott még hó borítá, ami azonban éppenséggel nem gátolá az e vidéki lakosokat, hogy juhnyájakkal máris a nyári tanyákra vonuljanak. Ezen hegység igen gazdag legelők dögában, s a baromtenyésztésre igen alkalmas volna, csak hogy a mai Törökország lakossága sokkal szegényebb, sem hogy a természet áldásait teljes mértékben felhasználhatná. Néhány arra vonuló családdal találkozá, beszédbe ereszkedtem velük, s találkoztam olyanokkal is, kik a hírneves dönme felekezethez tartoztak. Dönme annyit jelent, mint renegát (hitehagyott), csak hogy ez iszlamita értelemben veendő. Ezen görögök a török hódítás idejében uraiktól való féltükben azok vallását vették fel, de csakis a nyilvánossággal szemben, mert mihelyt a városokból visszatértek ismét magányos hegylakaikba, visszatértek hasonlóképpen előbbi egyházuk kebelébe is. Csodálatra méltó, hogy e vallásos alakoskodás tovább tartott 300 esztendőnél. A törökök jól ismerték e rája-világ kétszínű hitét, de mint hogy ezek nyilvánosan semmi megrovás alá nem jöttek, nem bántotta őket senki sem. Az 1831-dik évben, a Hatti Hümajún közzététele után, vagyis jobban mondva, azon időtől fogva, mióta e tájt az orosz befolyás mind jobban és jobban mutatkozni kezdett, a dönmek mind nyíltabban kezdenek színt vallani, s minthogy a szentpétervári udvartól nyertek segedelmet, csakhamar könnyen görög nem-egyesült keresztyénekké [mai terminussal 'ortodox keresztyén' (VI)] alakultak át. Ma már minden megtámadtatás nélkül élnek, s az ilyen eset éppenséggel nem tartozik a ritkaságok közé, s magában Szalonikiben, s Törökország akárhány más városában nem egy olyan ember él, kinek vallásfelekezete valóságos talány. Ez azonban a keleti előtt legkisebb mértékben sem feltűnő, mert ő gyermek, ki a titokszerűt és rejtettet kiválólag szereti.

Dacára a terhes hegymászásnak, s dacára az oly sok nehézséggel járó lovaglásnak, a felséges tavaszi idő és a legtisz-

tább hegyi levegő annyira megerősítettek, hogy a második állomást már sokkal könnyebben értem el. Ez pedig egy meglehetősen megtelt khanból állott, s csakis efendi címemnek köszönhetém, hogy nyugalmas éji szállásra tudtam szert tenni. Mielőtt nyugodni tértem volna, Hadzsator tanácsára sós vízbe áztatott ruhával borogattam a lovaglás által feltört testrészeket, minek bárha élesen csípő hatása volt is eleinte, de a következő napon a lovaglás máris nem vált olyannyira terhemre.

[Május 23.] Midőn május 23-án a harmadik állomásra jutottam, két örmény csatlakozék hozzám, kiknek egyike előbb franciául, azután pedig angolul kezdett velem beszélni. Tebrizi kereskedő volt, ki üzleti ügyekben több évet töltött Angliában, s most szülővárosába volt visszatérendő. Csakhamar bizalmasakká váltunk egymás iránt, s az ő társasága annyival is kedvesebb volt reám nézve, amennyiben ő az utat jól ismervén, vezetőmül ajánlkozott azon útnak egy jó nagy darabján, melyet én mint kezdő tettem meg, s bárha ő is, mint az Európából csak éppen most megtérő minden keleti, a belföldi nyelveket mellőzve, mindig franciául vagy angolul beszélt volna, mindamellett hű és biztos útitársra akadtam benne. A jó útitárs mindenütt, de kiváltképpen Ázsiában megbecsülhetetlen, s így azon baráttias viszonyra, melyet néhány héten keresztül mindkettőjökkel folytattam, mindig a legkedvesebben fogok visszaemlékezni.

Éppen harmadik napja volt már, melyet nyeregben töltöttem, a bágyadtság szemlátomást fogyott, s vele együtt a nyugalmas életmód utáni sóvárgás. Visszafelé sohasem epedtek többé gondolataim, sőt inkább most már mindig csak az előttem fekvő városok töltöttek el kíváncsisággal. Karabegoff, így hívták európásított örményemet, kinek politikai hitvallását eléggé elárulja az *-off* szóképző, minden utunkba esendő helyet előre lefestett előttem.

[Május 24.] Ő már több ízben ment ezen az úton, ismert minden egyes házat, s így midőn május 24-én, déltájban

Bajburtba bevonultunk, ott semmi meglepőt sem találtam többé. Itt tartottunk nappali pihenést, és azután tovább vonulván estefelé a Maszad elragadó szép völgyében fekvő khanhoz érkezénk. Az út szakadatlanul egy folyó partján vezet egész a Hosáb Bunar hegység lábáig, s egyike a legvarázslóbb tájaknak, melyeket az ázsiai Törökország ezen részén találtam, mit kiváltképp a tavaszi reggeleken tapasztalám.

(Május 25.) Barátaim jó európai lőfegyverekkel lévén el látva, félóra alatt több fürjet és vadrucát ejtettek el, melyek e vidéken csak úgy hemzsegek. A vadászatnak sohasem voltam valami nagy kedvelője, s így most is, amíg ők jobbra-balra cserkésztek, én a zöld réten halkan odább vonultam a csalogányok búbajos énekét hallgatva. A völgyesség kész paradicsom – s a szem sohasem fáradna bele szépségeinek szemlélésébe, ha az e vidéken uralkodó túlságos szegénység a szép képpel oly szerfölötti ellentétet nem képezne. Dacára a víznek, mely itt mindenütt bőven találtatik, s dacára a termékeny mezőnek, a földeket mégis igen rosszul művelik, s nem egy helyen találkoztam földművesekkel, kik primitív ekékükön apró kis tehenekkel szántottak, sőt láttam azt is, hogy a parasztember számára mellé tulajdon feleségét fogta be. Mikor a nagy szegénység okát kérdeztem, azt nyertem válaszul: „Igen, efendi, minket a konstantinápolyi urak juttattak tönkre, a nagy adók, s a mindig megújuló kontribúció megbénította erőnket. Mit használ az áldás, mellyel Isten megajándékozta vidékünket, ha urainkba lelkiismeretességet és könyörületességet nem teremtett.” Valóban, szerettem volna, ha ekkor oldalam mellett van a Portának egynémely magas állású hivatalnoka, kik az állam jövedelmeiből úgy meg szokták szedni magukat. Ezreket pazarolnak hasztalan fényűzési cikkekre, míg itt a földműves tengődni kénytelen. Feljutottunk azon hegynyek ormára, melyből a Frat folyó ered. A felmenetel sok nehézséggel jár, de a tágas kilátás, mely innen nyílik a szemlélő előtt, elfeledtet minden fáradságot, s nemcsak

egész Erzerumig, mely egy szemközt álló hegy oldalában fekszik, hanem el lehet látni egész a távoli kurdisztáni hegyekig. Gyönyörű panoráma, csak a nagyon gyéren elszórt falvakat ne kellene oly keresve keresni.

A hegyről lementünkben, mely út imitt-amott szintén nagyon meredek, egy sirázi karavánnal találkoztam s feltűnő volt előttem csúcsra nyúló, magas nemezsüvegük. Egészen vidáman lépdeltek szülőföldjük terményeivel megrakott öszvéreik mellett, s valóban gyermekes örömet éreztem hallva, hogy a karavánvezető Háfiz dalait éneklí, melyek egyes versszakait az őt követő fiatalság karban utána zengette. Ezek valának az első iráni szavak, melyeket bennszülöttek ajkairól hallottam, s bármennyire törekvém is beszédbe ereszkedni velük, nem feleltek semmit sem. Dalolva vonultak felfelé a nehéz úton, mert – mint vezetőm mondá – ez a legjobb mód arra nézve, hogy barmaikat folytonos menésben tartsák. Valamint az arab gyors paripáját csupán nemzeti dalaival hozza igazán tűzbe, úgy a perzsa is azt hiszi, hogy Háfiz dalai még az oktan állatokra is buzdító hatással vannak. Ostort és káromkodást – így véli – csak török állatoknál lehet alkalmazni.

Az éjet a hegység túloldalának aljában töltők Ibrahim ágának, egy igen derék töröknek házánál, ki gazdag vacsorával látott el bennünket. Míg mi ehhez jól hozzáláttunk, ő ott ült szemközt velünk, nagy élvezettel szíva csibukját, de minden kérelmünk dacára csak egyetlen falatot sem fogyasztott volna el mivelünk. Még jobban csodálkoztam aztán másnap reggel a fölött, hogy szíves ellátásáért semmi határozott árt sem akart követelni. „Efendi – mondá –, nem erszényedtől, hanem szívedtől várom a jutalmat. Ami kényszerített adomány, azon soha sincsen áldás, s egy maga jószántából adott piaszter többet ér, mint tízannyi, amit úgy követelünk.” Egyébiránt ez a jóakarát széltében megvan az ázsiai Törökország lakosainál. Ez az egész török faj jellemvonása Ázsia egyik végétől a másikig, mely őt más egyéb népektől megkülönbözteti. Ezek

az emberek uraknak születtek, s urak is voltak mindaddig, míg kedvenc foglalkozásuk, a háború őket gazdagíthatá, azonban ma már, midőn a materializmus nyugatról keletre is átvándorol, az alattomos és nyerészkedő örmények és görögök fölējük emelkednek. Ők a középkori társadalom árnyai, s mint ilyenek, el is fognak enyészni bizonyára.

(Május 28.) Bárha Erzerum, mely a terjedelmes síkság végén fekszik, indulásunkkor egészen a közelségben állónak látszék, mégis nyolc óra folyásáig kellett lovagolnunk, míg odaértünk. Ez az eset rendszeren elő szokott fordulni az olyan helyeknél, melyek valamely síkság végén fekszenek. A láttani szemfényvesztés [mai kifejezéssel: optikai csalódás. (VI)] elkeseríti az utazót, ki azt hiszi, hogy egy rövid óra múlva már odaérkezik, pedig még soká, soká kell mennie. Egy kurd – mondta Hadzsator – mérgében visszatért egykoron. Erzerum elszalad előlem – így szólt –, úgy sem juthatok el oda. Mikor az ásványfürdőiről híres Ilidszába érkeztünk, már jó dél volt, ott két óráig pihentünk, azután ugyanannyi idő alatt értünk be Erzerumba is, a hasonló nevű *pasalik*nak székhelyére s Örményország hajdani fővárosába.

II.

[Erzerumtól a perzsa határig]

Alig lép be az utazó e városba, s máris világossá lesz előtte, hogy Ázsia belsejébe jutott. A partvidékek városainak, emeletes házaikkal és utcára nyíló ablakaikkal, félig-meddig európaias színezetűk van. Azon helyeket a török hódítás idejében jobbra görögök bírták, kik a nyugatiak életmódját kisebb-nagyobb mértékben utánozzák. De itt már lassankint a keleties építési mód lesz szemlélhetővé a házakon, a sárból vagy kőből emelt girbegörbe, ügyetlen falak, az inkább udvarra, semmint utcára nyíló ablakok, a rejtett bejárás, sőt maga

a belső elrendezés is sokkal jobban megközelítik Arábia, Perzsia és Közép-Ázsia építményeit, semmint egyéb török városokéit, s bárha a bazárélet s a lakosság ruházata nagyon élénken Sztambulra emlékeztetnek is, az utazó mégis csakhamar észreveszi, hogy itt szokatlan kép tárul fel szemei előtt.

Mikor először lovagoltam át a bazáron, legjobban a világos színű ruhaszövedek, a cipéssz kirakatokban levő setétvörös csizmák s a középkori fegyverzetre emlékeztető szűrő-, vágó- és löfegyverek leptek meg, melyek a boltok előtt eladás végett kifüggesztettek, s ha az ember egy-egy kurddal találkozik, ki lóháton ülve, lófarkkal díszített lándzsájával, fantasztikus turbánjával és fehér burnuszával, mely olyannyira különbözik erősen megbarnult arcszínétől, hiúz szemekkel kémleli a bazárt, csakhamar sejteni fogja, hogy nemsokára a legtelivérebb ázsiaiakkal lesz dolga.

Az oszmánli, kiben a görög-örmény-arab vérnek nagy vegyülete találtatik, külsejére nézve jobban hasonlít az európaihoz, s a kurd mellett ehhez képest ő is különfajúnak látszik, mint akár Gallia, akár Britannia szülötte.

Lakáson nem a khanban valék Erzerumban, mint örmény útitársaim, hanem Cserkesz Huszein Dáim basánál, e város akkori térparancsnokánál. Ezen, mint mellékneve is mutatja, cserkesz származású főtiszt volt az első, ki öt évvel azelőtt Konstantinápolyban vendégszeretőleg magához fogadott. Egyik hazámfia mutatott be neki, s minthogy fia számára éppen oly egyénre volt szüksége, ki azt a francia nyelvben s más európai tudományokban tanítaná, mentorául éppen engem választott. Huszein pasa, kinek az európai emigránsokkal folytatott érintkezése folytán egészen más nézetei valának a szabadságról, mint egyéb törököknek, már nála létemben egy messze terjedő összeesküvés szálait szövő, melynek az vala a terve: Abdulmedzsidet trónjától megfosztani, helyébe ennek öccsét, Abdulazizt ültetni, több nagy befolyású akkori minisztert kivégeztetni, s a mindenütt meggyűlölt újabb kormány-

forma helyett a régi török uralkodást hozni vissza. Hogy e retrográd eszmékkal hogyan egyezhettek meg az európai emigránsok sugdosásai, ezt valóban igen nehéz felfogni – azonban a pasa, természeténél fogva heves fő, európai bajtársainak forradalmi tendenciái mellett egy, kegyessége által nagy hírben álló bagdadi sejket is igen szívesen szokott magával látni. Igen jól emlékszem még, hogy e mindig mezítlábos, félmeztelen hodzsa hogyan jött sokszor a pasához, mily titkolózva értekezett vele stb., s az egész dolog csak akkor lett világossá előttem, midőn később tudomásomra esett, hogy a hírhedt Kuleli-összeesküvésnek az én pasám a főnöke, fia pedig – volt tanítványom – s a sejk, egykori perzsa nyelvtanítóm annak legbuzgóbb előharcosai. Huszein pasa – amint tudvalevő dolog – eleinte halálra ítéltetett, utóbb azonban Abdulmedzsid által kegyelemből életfogytiglan tartó börtönre vettetett. Valami két esztendeig ült fogva Rhodoszban, de a mostani szultán trónra lépte után szabadságával együtt azon magas állását is megnyerte, melyet most e helyen bírt.

Mikor buharai tervemről szóltam neki, meg volt lepette, s eleinte le akart beszélni, utóbb azonban megígérte, hogy a turkesztáni főváros néhány legelőkelőbb sejkjéhez ajánlólevelekkel fog ellátni. Ő ugyanis a Törökországban rejtve lapangó nakisbendi rendhez tartozott, s ez magyarázta meg előttem azon bensőbb viszonyt, mellyel Buharához állt. Én azonban féltem hajdani főnököm fanatizmusától, s minden ajánlatot köszönettel visszautasítottam. Azon három napon keresztül, melyet házánál töltöttem, útitervemben mindig valamely európai hatalom titkos misszióját vélé rejleni, s hogy mily elégedetlen volt, semmit ki nem találhatván, azon hideg búcsúzásból láttam a legjobban, mellyel magától elbocsátott. Erzerum egyéb hivatalnokai között is valának sztambuli ismerőseim, kiket irodáikban, vagyis az ottani kormányzati épületben felkerestem, s a török tartományi hivatali helyiség örök-ké feledhetetlen lesz előttem. Már az ajtó maga eltorlaszolva

cipők, botok, fegyverek, szerteszét fekvő kutyák egész csoportja által, elegendő tanúságot szolgáltathat a belső helyiségek mivolta felől. Itt egypár írnok ül félig elrongyolott, szennyes díványon, amott egy csoport asszony civódik, egy másik sarokban valami tréfálózó mulattatja a hivatalnokokat, megint egy másikban valami védenc hallatja a legdurvább szavakban elégedetlenségét, s ha az ember e füstös, zajos helyiségben, a tartomány adminisztratív munkásságának központjában csak egy óranegyedet töltött, máris fogalma lehet róla, hogy az ügyek itt hogyan intéztetnek.

Magánál a magas portánál is megtörténik, hogy a hivatalnok asztaláról a szolgának dohányzacskójába vándorol egyik-másik diplomatikus okirat, onnan meg ez utóbbi szennyeződés között veszelődik el, s mégis, a konstantinápolyi hivatalok valóságos mintaképek a rend dolgában egy-egy tartományi kormányzó hivatalos irodájához képest.

Bárha igen rövid időt töltöttem e városban, mégis a minden zugból előkandikáló szegénység éppoly mértékben elundorított, mint amennyire azon tudósítás elrémitett, hogy ez a város a perzsiai helyekhez képest még valósággal szépnek mondható. A föld alatti lakások, a szenny, a szemét kiállhatatlanok; különösen visszataszító az ételek szaga, melyeket *tezek** (marhaganéjból készült égető anyag – a magyar: tő-

* Ezen tüzelőszer készítése itt valóságos iparágat képez. Az istállókat rendszeren csak tavasszal szokták tisztogatni, a trágyát polyvával és szecskával összekeverve a ház előtt szétterítik, s ott hagyják, míg meg nem szárad. A nagyobb mennyiséget téglákra vagdalják vagy vetik, s azután összerakva gondosan elteszik télire. Egész Kínáig megtalálható ez, mindeütt ott, ahol a vidék a fának szűkében van; Kínában Huc abbé tudósítása szerint argolnak nevezik. Legjobb tőzeget a kecske és juhtrágya szolgáltat, melyet még vasolvasztásra is használnak. Alantabb fokon áll az ökör és tehénganéjból készült, a legrosszabb pedig a ló- és számártrágyából való. (VÁ)

zeg) mellett főznek, s midőn még azt is meghallottam, hogy e furcsa kis fészket még a földrengés is meg szokta látogatni, ki-ki elgondolhatja, milyen jól éreztem magam, mikor örömeny útitársaim arról tudósítanak, hogy ők már béreltek lovakat Hojig, s hogy még aznap délután indulnunk kell.

(Május 29.) A nap közel volt már a leáldozáshoz, mikor a várost csakugyan el is hagytuk. Az alkonyodás igen rövid ideig tartott, s bárha a koromfekete setét éjszakában, zúgó szél és szakadó zápor között több óra hosszat kellett is lovagolnunk, eszem ágába sem jutott, hogy a most elhagyott nyughely fölött sajnálkozzam.

Éjfél tájban ebek hangos csaholása jelenté, hogy emberlakta helynek közelébe jutottunk. Én magam lovagoltam előre, árkon-bokron keresztül, a lakóházból előpislogó világosság irányában, s bárha itt már mindennek mély álomba valának is merülve, az általam használt efendi nyelv elég hatalmas volt arra nézve, hogy nekem s átázott útitársaimnak csakhamar éji szállást szerezzen. A falut, ahova megérkeztünk, Kurudzsuknak hívták, s a hajlék, melybe a véletlen vetett bennünket, az ottani kizil, vagyis a bíró háza volt. Az itteni lakhelyek egyetlen osztályból szoktak állni, hol ember és állat együtt tartózkodik. Az utóbbiak a ház két oldalán vonuló jászolhoz kötvék, amazok pedig egy *szaku* nevű, nem magas emelvényt foglalnak el, mely a nagy térség egyik sarkában, az ajtóval szemközt létezik. Vagyis, hogy még világosabban szóljunk, az ember itt majdnem mindenütt istállóban lakik, s nekem mindjárt az első állomáson volt alkalmam tapasztalni, mily kellemes dolog az éjt 40-50 bivalynak, egypár bornyúnak, lovak s más állatoknak társaságában tölteni, ama mély és ablaktalan épületekben. Nem is számítva a kiállhatatlan bűzt, oly meleg van e helyiségekben, hogy izzadás nélküli alvásra még csak gondolni sem lehet. Szegényesebb s nyomorultabb házak talán egész Ázsiában sincsenek, mint Erzerum környékén. Könnyű annak folytán elgondolni, mily örömmel cseré-

li fel az utazó éji szállásának dögleletes bensejét a tavaszi reggel szabad levegőjének illatárjával, s nemcsak az emberek, hanem még maguk a barmok is sokkal vidorabbak.

(Május 30.) A 3-4 órai lovaglás után a hegyfokon fekvő Haszankaléhoz értünk, melynek megerősítése jó szolgálatot tehetett hajdan az e vidéken lakó rabló kurdok ellen. Ezek ugyan mostanság nemigen merik már a községeket megtámadni, azonban rablási dühüket, kivált kisebb karavánokkal vagy magányos utazókkal, még most is sokszor éreztetik, s midőn innen távoztunk, biztonság okáért csakugyan mi is vitünk magunkkal két kavaszt fedezetül. Ami engem illetett, nekem nem volt mit tartanom a megtámadtatástól, hanem örömeny útitársaim értékes ékszereket hoztak magukkal Európából, s hogy nekik szolgálatot tegyek, felhasználtam azon fermánt, melyet mint efendinek az erzerumi kormányzó adott.

Haszankaletől Baliköjbe – mely utóbbit Amrakumnak is neveznek – vezető utunkon az itt északkeletnek forduló Araxesen keltünk át, félig romba dőlt kőhídon. A szél igen nagy erővel zúgott, elannyira, hogy nem tartók célszerűnek a leszállást. Egy pár megrakott barmot a szél le is terített, s midőn éppen azok felsegélésével foglalkozánk, az egyik perzsa odasiet hozzám, s azt kérdi: „Nemde, efendi, te érted az európai nyelveket? Halld csak, hogyan beszél a telegráf, mondd meg, miről szól?” A jó perzsa sokáig hallgatta a híd fölött átvont szél zúgatta sodronyt, s nagyon meglegedetlen vala, mikor senkivel sem találkozott, aki a képzelt hangok megmagyarázása által kíváncsiságát kielégítse.

[Május 31.] Midőn 31-én útra keltünk, a tavaszi reggel szokott enyhe hőmérséklete hideg dermesztő szellé fajult, mely a jobbra fekvő hegyek felől támadott. Ez utóbbiaknál vége van a törökök által lakott erzerumi kerületnek, s itt kezdődik a tulajdonképpeni Kurdisztán, melynek lakosai már Hérodotosz korában a legelvetemedettebb tolvajok és rablók hírében álltak, kiknek közelébe az utazó éppenséggel nem lép

valami nagyon nyugodt érzélemmel. Délutántájban a Karabender-hegyszorosba érkezénk, melynek másik neve Köroglu Kapiszi, azaz: 'Köroglu kapuja', a keleti mohamedán népköltészet leghíresebb kalandoráé és hőséé. Egyik vezetőm egy a távolban felmagasló sziklaormot is úgy mutatott be, mint e lovagnak egykori rablófészkrét. Köroglu, kinek történetét az orientalista Chodzko tette közzé, még a turkománok és kirgizek között is nagy hírben áll. Eivasz iránti lángoló szerelmét, csodaszerű hőstetteit s egész tarka életpályáját sok ázsiai néptörzs egyaránt csodálja. Dalait csatákban és ünnepélyek alkalmával épp úgy hangoztatják az Oxus-parti törökök, mint az anatóliaiak a Földközi-tenger mellet, s a rumélieiak a Duna habjainál, s a török világ ezen istenített Orlandója, kinek története egész Timurig felmegy, oly széltében elterjedt dicsőségnek örvend, mint senki másé az egész Keleten.

Midőn a keskeny hegyszoroson átvonulnánk, örmény útitársaim megtölték fegyverüket, s készen tarták. „Innen kezdve – mondák – nem találkozunk többé oszmánlival, egész Törökország határáig csak kurdok és örmények laknak itt, s amaz előbbieket csak úgy lehet féken tartani, ha az ember kérelem és ajánlólevelek helyett jófajta fegyverrel lép eléjük.” Este Esek-Elias faluba tértünk be, mégpedig egy kurd főnök házába, ki alig hogy leültem, máris fennhéjázó tudósítást adott magas családjának törzsfájáról. Isten a megmondhatója, honnan nem származtatá magát, Efrászijáb, Dzsemsid, Kejhuszrev s az ókor más egyéb hírneves hőse valamennyi atyjafia volt, s midőn belőlem a csodálat és bámulás felkiáltását csalta volna ki, minden dicsekvése dacára egypár pipadohányt és egypár darab fehér cukrot kunyorált el tőlem. Adtam neki mindkettőből, de csakhamar megjelent neje is 3-4 fiatal herceggel, kiknek mindnyájuknak fehér cukor kellett, mert azt mondták, hogy e vidéken nincs a szemfájás ellen jobb szer ennél. Estebédünknel sem hagyott békét a magas arisztokrata, s addig bámult bele tálunkba, míg végre is meghív-

tuk magunkhoz, s midőn egypár masallaht mondanék neki jó étvágya fölött, mosolyogva jegyezte meg, hogy egész családja hasonló tulajdonoknak örvendezik, amit én teljes valósággal el is hittem, mert ha ősei annyit nem esznek vala, talán ő sem jutott volna ilyen nagyon szegény állapotra. Igazán feltűnő, hogy ez az arisztokratikus magafitogtatás, mely Európában, hála a szellemi előhaladásnak és társadalmi viszonyainknak, ma már jóformán nevetségesnek tartatik, mily nagy virágzásban áll még Ázsiában, ami annyival is inkább csodálatra méltó, minthogy a családnevek és örökös címek teljesen hiányozván, az ember ilyesmire még csak nem is gondolna.

Minthogy a következő állomásra a Dagar-hegyen kell vala átkelnünk, mely éppoly híres rossz útjának rossz voltáról, mint veszedelmességéről: korán kellett felkelnünk. Azt hittem, hogy a magas arisztokrata nemes csemetéi még álomba lesznek merülve távozásunk alkalmával, s így legalább megszabadulunk a kiállhatatlan koldulástól, azonban csatlakozám. Bár nem is hajnalodott még, s házigazdánk neje, ki az orrfüggőket még éjszakára sem tette le, az egész csapattal együtt megjelent. Egy kis baksist mindegyiknek kellett adnunk, s midőn az ajándékok értékét aztán összeszámítottuk, úgy találtuk, hogy a kenyér és a tej itt a kurd hegyek között talán még drágább, mint magában a francia fővárosban.

(Június 1.) Borongós, komor reggel volt, a távoli hegyek ormait köd borítá, s tavaszi ruházatomon nagyon is érezhetővé tette a hideg nedvességet. Ilyenkor a gyors lovaglás segít az emberen a legjobban, s a nyomorult párának, melyen ültem, habár az éppenséggel nem volt alkalmas valami gimnasztikus gyakorlatra, a sarkantyú és ostor nógatására futnia kellett, ahogy csak tudott. A faluból két kísértőt vittünk magunkkal. Az útonállók és más egyéb kalandorok jobbára e vidékről valók, gondolánk magunkban, s a málhákkal és úti készlettel megrakott állatokat előre küldve mi magunk a hegy aljában teafőzéshez fogtunk. A hideg, nedves reggeli órákban

ezen ital különösen üdítőleg hat az emberre, s minekutána egy pár csészére valót megittunk volna, egészen megfrissülve ültünk lóra, hogy az előreküldötteket elérjük. Valami félóráig ügettünk, midőn a hegyháton csendesen odábbvonuló teherhordóinkat megpillantottuk. A nap sugarai szétszakaszták a ködfátyolt, s midőn szemeimet éppen az előttem vonuló hegyvidéken legeltetném, észrevettem, hogy kurd kísérőink egyike odapillantva a málhavivőkre, villogó szemmel szólítá meg társát, s igen különös nyugtalanságot tanúsított. „Mi az, mi az?” – kérdeztem, de ő felelet helyett abba az irányba mutatott, ahol örmény útitársaim szolgálai egy pár öszvérhajcsárral együtt tavonultak. Odatekintettünk, s a hegyháton jobbról és balról előtörő fegyveres kurdokat pillantottunk meg, akik részint lóháton, részint gyalogszerrel nagy mohón rohantak az értékes holmikkal megrakott barmok felé. „Rablók, rablók!” – kiálták az örmények. Karabegoff revolverét ragadta kezébe s előrerohant, utána barátja, én pedig, bármennyire is nőgátam is hegynek fel paripámat, csak harmadikul jelenhettem meg a helyszínen. Amint már elmondám, ez időben fezt viseltem fejemen ércclappal, efendi méltóságom ismertetőjelül. A kurdok alig pillanták meg ezt távolról, midőn a megremült csoporttól néhány lépésnyire azonnal megálltak. „Mit akartok itt?” – dörgém füleikbe. Egy félszemű aggastyán, ki pajzsot, dárdát, puskát és kardot viselt, az lépett elő most és felelt: „Bej efendi, tegnap ökreink eltévedtek, s már az egész éjszaka keressük őket. Nem láttad az úton valahol?” – „Ökröket keressz? – felelém – Csak nem vagy olyan szürke számár, hogy ökröket ily erősen felfegyverkezett állapotban keress. Szégyelld magad! Azért lett ilyen fehérre a szakállad, hogy rablás és lopás szennyével mocskold be? Ha nem nézném esztendeid számát, mindjárt magammal vinnélek a bajazidi kajmakamhoz, szemtelen útonálló!”

Szavaim, úgyszinte kurd kísérőink felvilágosításai eléggé megértették a nyolc tagból álló haramiacsoporttal, kikkel van

dolguk. Az örményeket és perzsákat, kik a hatóságok előtt hiába perlekednek, nemigen szokták félni, de valamely efendit, a szultán tisztjét, nem látják bátorságosnak megtámadni, s így lőn, hogy a kalandorok csakhamar szerteszt oszoltak, miután fennebbi szavaimat még egypár fenyegetéssel tetézttem volna. Mi is odább vonultunk aztán, s az örmények nem győztek elég köszönetet mondani; ha én velük nem vagyok – mondták –, úgy a Londonból hozott drágaságok bizonyára ezen kurdok ragadmányává váltak volna. Az egész jelenet alatt különösen egypár perzsa kereskedő volt halálsápadt, akik a múlt napon csatlakoztak hozzánk, s mikor aztán pihe-nést tartottunk, holmi édességeket hoztak ajándécul. Be kellett látnom, hogy efendi méltóságomnak van valami értéke a kurdok szemében, de kénytelen vagyok megvallani, hogy ezen első összeütközés mindazon érzelmen átvitt engem, amiket a katona érezhet, midőn először viszik tűzbe. A veszedelem megpillantásánál remegni kezdtem, utóbb ez felhevüléssé változott, s mikor már ott álltam szemtől szemben az ellenséggel, oly erősnek érzém magamat, annyira határozottnak mindenre, hogy képes lettem volna talán a legvakmerőbb lépésre is. Továbbutazásom alkalmával többször fordultak elő hasonló esetek, de lélekéberségemet* nemigen vesztettem el. Gyakorlat és kényszerűség mindenre alkalmassá teszi az embert, s a legelvonultabb otthonülő maga is csodálkoznék fölötte, látván, mi lett belőle, ha egypár hétig lóháton utazik az ázsiai országokban.

Mikor este Molla Szülejman faluba megérkeztünk, melyet csupa örmények laknak, mihelyt házigazdánk kurd kíséretünket megpillantotta, halkan suttogva mondá: „Szerencsésnek mondhatod magad, efendi, hogy semmi rossz sem történt veled. Kísérőid a leghírhedtebb rablók, s valakit eddigelé ők kísérték át a Dagar-hegyen, azt még mindig baj érte.” Az egész

* Mai szóval: lélekjelenlétemet. (VI)

kaland még csak most lett világossá előttem. A tegnap esti kurd arisztokrata, valamint a mi két emberünk, kiket mellénk adott, egyetértettek a tervezett támadásban, s ha barátom revolvere és az én efendi süvegem és beszédem hatást nem tesznek, ezt a napot megkeserültük volna. Ez egyébiránt épenséggel nem újság ezen a vidéken. Mind a hivatalnokok, mind a nép elegendő tudomással bírnak ugyan a rablásokról, de ha valaki a maga ügye mellett nem ember a gáton, az ajánlóiratoknak itt ugyan hasznát nem veszi.

Örmény házigazdánk, ki mind hite sorsosait, mind engemet kitűnő előzékenységgel fogadott, pompás vacsorát készített számunkra, a lelkész és a bíró is eljöttek tisztelegni, s nem volt vége-hossza a kurdokról szóló rablókalandoknak. A múlt ősszel 40 málhahordó állatból s 15 emberből álló karavánt – közöttük egy angol is volt – támadott meg egy hírhedt rablófőnök tizenkettedmagával. Mihelyt a kurdok szokott lululú kiáltásukkal rájuk rohantak, a perzsák és törökök azonnal hátrálni kezdek, s a fosztogatókat szabadon hagyták dúskálni a máthatömlőkben. Egy pár állatot el is hajtottak már, mikor az angol, sztoikus nyugalommal nézván mindezt, észrevétlenül célba veszi revolverével a főnököt, s szerencsés lövéssel földre teríti. Ez páni rémülést okozott a kurdok között, s valamennyi az angolnak rohant, ő azonban lélekjelenlétét el nem vesztvén, lelőtte a másodikat és a harmadikat is, odakiáltva rájuk: „Ide ne jöjjetek, mert mind halálfiak vagytok!” Ezen kiáltásával a határozott brit valamennyi fennhéjázó kurdot futásnak iramtatott. S utóbb még a megölt főnök családja tett panaszt az angol ellen, és vérdíjat követelt, azt állítván, hogy a főnök nem rabolni, hanem csak vadászni ment. S ez igen figyelemreméltó, de még meglepőbb, hogy a törökök egészen komolyan vették e pert, s ha az angol konzul nem tesz nekik élénk szemrehányásokat, ki tudja, mi történik még a bátor európai utazóval.

(Június 2.) Dacára a szakadó zápornak, másnap reggel tovább kellett utaznunk. Reggeliző állomáshelyül Toprakkaléhoz akartunk jutni, hogy alkalmilag bemutathassuk magunkat az itt székelő kurd főnöknek, Mehemed bejnek. Mehemed bej, mint az egész környék hejdaranlu-kurdjainak főnöke, nagyobb tiszteletben áll itt, mint maga a szultán. Gazdagságáról és hősiességéről csodákat beszélnek, mindenki vakon engedelmeskedik neki, s bárha becsületességre nézve ő csak egy hajszálnyira sem jobb akármely más kurdnál, a magas Porta mégis befolyásánál fogva tiszteletbeli kajmakám címével ruházta fel őt, havonkénti ötezer piaszter fizetéssel.

Egyébiránt ezen hűbéri szerződés egészen új, mert a legutóbbi orosz háború alkalmával Mehemed bej több mint tízezer kurddal orosz részen küzdött, ami különben nem ritkaság ezen a vidéken, mert itt az az úr, aki fizet, míg a vallási vagy nemzeti ségi kötelékek csak harmad- vagy negyedrangú érdekeket képeznek. Minthogy mostani minőségében jó fogadtatást vártam részéről, valósággal égtem a vágytól, minél előbb megláthatnom Toprakkalében. Szerencsétlenségemre azonban csak fia, a 12 éves ifjú Abdullah bej, ki már két éve nős, volt odahaza. Nagy ünnepélyességgel fogadott bennünket, s arcának igazi keleti kifejezése, hennával nagyon veresre festett haja, feketére kent szemöldjei különösen meglepőleg hatottak rám. Amint már említettem, az igazi típus Kurdisztánban kezdődik, s Abdullah bej valóban szép példánya a kurd nemességnek.

Tejből, tejfölből, méz, gyümölcs és húsfélékből álló gazdag reggeli után elbocsáttattunk. Az ifjú bej így szólt hozzám: „Efendi, amíg e környéknek atyám a kajmakámja, addig nyugodtan utazhatol, minden veszedelem nélkül!” Elbeszéltem neki tegnapi esetünket; „Meghiszem – viszonzá ő –, de Dagar nem tartozik a mi kerületünkhöz. Egyébiránt az a félszemű fehér szakáll nem a maga kezére dolgozik!” Amíg beszélt, díszes kurd lovagokból álló környezete néma

tisztelettel hajtá le fejét. Ezen emberek arcán valami leírhatatlan komolyság és fenség ül, s igen érthető előttem, hogy a keleti típus külsőségeinél fogva olyannyira elragadja az európai utazókat. Engem ezen csalképek igen kevésbé tudtak gyönyörködtetni, s mint rendesen, most is szívem mélyéből örvendeztem, midőn hátat fordítottam a kurd főnöknek és a kurd vendégszeretetnek, s újra lóháton voltam Diadin felé – azon Diadin felé, hol nagyobb karavánhoz szándékoztunk csatlakozni, a veszedelmes határon annak társaságában haladandók keresztül.

Azonban Diadin igen távol vala még, s így az éjet egy tíz házból álló örmény faluban kellett töltenünk, mely nyílt fekvésénél és lakosai csekély számánál fogva valóban sajátságos életet él. Emberek s barmok, eledel és tüzelőszer, mind egy fedél alá van halmozva, s míg a lakosság fele alszik, másik fele felhúzott fegyverrel szokott őrködni a háztetőkön. Valóban nehéz élet. Kérdeztem őket, miért nem kérnek segédelmet az erzerumi kormánytól? „A kormányzó – mondta az örmény – maga a tolvajok feje. Nekünk csak az Isten s az ő földi helytartója, az orosz cár lehet segítségünkre!” S a szegény embernek valóban igaza volt.

(Június 3.) A szomorú hajlékot kora reggel hagytuk el szakadó zápor közben, s midőn kétórai haladás után az Eufrátesz partjaihoz jutánk, a hideg valóságos hóviharral borított el bennünket. Soká mentünk a part hosszában, valami sekélyebb helyet keresve az átkelhetésre. A szárazföldi utazás legnehezebb feladata valamely folyót átgázolni, kivált, ha ez még ragadó is. A lovasnak mindig óvakodnia kell, nehogy valamilyen képpen a vízre tekintsen, mert a gyorsan rohanó ár azt hitetné el vele, hogy lova rossz irányban halad, s gyakran el is szédül az ember, úgy hogy a tapasztalatlanok – az első átkelésnél – hideg és sokszor veszedelmes fürdővel fizetik meg járatlanságukat. A túlparton mindenütt kavics borítá a síkságot, ami nagyon megkönnyítette utunkat. Nyargaltunk is, ameny-

nyire csak bérlett lovaink nyargalhattak, árkon-bokron keresztül. Csak egypár nyomorult kalyibából álló örmény falucska esett utunkba, s közel volt már az est, midőn jobb kéz felől az Ücs-Kilisze zárda maradt el mellettünk, melyben örmény barátok tartózkodnak, s mely az egész környék lakossága előtt, keresztyéneknél úgy, mint mohamedánoknál, nagy tiszteletben áll.

Feltűnő jellemvonása a keleti népeknek, hogy a barátok, varázslók, jövendőmondók, sőt gyakran még a szentek is, minden valláskülönbség nélkül, általuk egyenlőképpen tiszteltetnek. A rendkívüli, a csodaszerű alázatra gerjeszti őket, s bárha a kurdok nagy messze vidéken vad pusztításokat tesznek is, ezt a magányosan álló telepet aránylag még eléggé megkímélték. „A fekete kámzsa – mondá nekem egy kurd – az ördögnek és a szemfényvesztőnek színe, mely a sértést mindig rettenetesen megbosszulja!”

Estefelé elértük Diadin határfalut. Midőn a szerteszét szórt házak között a bíró háza után tudakozódnám, hogy szállást kaphassak, íme egy csűr szögletében egy amerikai lelkészt látok ülni nejével, testvérével és gyermekeivel, kik Urumijében (Perzsiában) tartózkodván több esztendeig, Philadelphiába szándékoztak visszatérni. Urumije és Philadelphia, mily roppant távolság által elszakított két állomás! Egyik az ó-, másik az újvilágban – de a hittedesítő társaság tagjai távolságot nem ismernek. A nyugati arany és a nyugati hatalom apostoli működésüket sokkal könnyebbé teszi, mint a keresztyénség kezdetén. De azért a mostani eredmény mégsem oly nagy már, mint az akkori volt. Anglia és Amerika milliókat és milliókat áldoznak a Biblia és a keresztyénység terjesztésére, s a mohamedán csodálkozik és bámul, de azért csak mohamedán marad.

Végre ráakadtam a kurd kizil (így hívják itt a falu bíróját) házára, de még el sem mondtam előtte szándékomat, máris azzal fogadott: „Légy üdvöz, efendi! De számodra szállást nem adhatok, hacsak egy katona-pasával nem akarsz meg-

osztani az éjjelre házamnak egyetlen üres osztályát.” „Katona-pasa vagy bárki a világon – válaszolám –, csak a helyet mutasd meg! Tíz órai lovaglás magát az ördögöt is megszelídítené, s azt hiszem, jól megférünk egymással!”

A kurd előre ment, kamraszerű setét helyiségbe vezetett, melyet az itt szokásos vékony olajmécs világított be, s midőn az egyik szögletben gubbasztó pasának tisztelegni kívánván, előre lépnek, ki írja le bámulatomat, midőn benne Kolmann tábornokot, más néven Fejzi pasát, hazámfiát s még hozzá legbensőbb barátomat ismertem fel. „Ezt azután csodálatos találkozásnak nevezem” – mondá a pasa, midőn ölekezésünk után a tűz mellett egymással szemben helyet foglaltunk. Kolmann tábornok a magyar emigráció egyik legzseniálisabb s legderekbabb tagja, mióta csak Törökországban voltam, mindig a legmelegebb pártfogásban részesített. Tudta utazási tervemet s kimondhatatlanul örült, hogy itt, Törökország határán, hol ő a kormány megbízásából éppen végőrházak építésével foglalkozott, még egy barátságos istenhozzádót mondhat. Késő éjjelig csevegve töltők az időt, s én kimondhatatlanul elkomorodtam, midőn másnap reggel mind hazámfiától, mind azon országtól egyszerre válnom kellett, melyhez most én magam is tartozom.

(Június 4.) Az út innen a Kazli-göl szoroson vezet át Kizil Dize falun és veszteghelyen Ovadzsikba, mely utóbbi hely már Perzsiában van, s minthogy a most említett térség jobbára egészen lakatlan s csakis egy pár kurd és török törzsnek szolgál vándorhelyül, a biztonság is sokkal inkább van veszélyeztetve, mint bárhol más egyebütt. A keletiek, mint minden túlzás barátai, ezen a téren csak erősen felfegyverzetten vagy tekintélyes fedezet kíséretében mernek áthaladni, amely félelmet aztán holmi kalandorok jól ki is zsákmányolnak. Ezek ugyanis jobbára kész csavargók, minden karavánhoz csatlakoznak már két óra járásnyira a határtól, a legborzasztóbb rablásokat és gyilkosságokat beszélnek el, melyek állítólag ép-

pen csak a minap történtek, s így annyira megfélemlítik az utazókat, hogy ezek mindenekelőtt hozzájuk mint idevalókhoz folyamodnak segedelemért. S még csak most kezdődik a tulajdonképi alku, s fejenként 50, sőt 100 piasztert is kérnek, mely a kísérők száma vagy az ő rábeszélő tehetségüktől, vagy az utazók csüggetettségétől függ.

A mi karavánunk is hatot vitt magával ezen egyéniségekből fedezet gyanánt. Felesleges is mondani talán, hogy éppen ők maguk e környék fő rablói. A török, perzsa és orosz hatóságok mindnyáját jól ismerik, csakhogy ha török területen rabolnak, vagy perzsa, vagy orosz térségre szöknek át, s mint-hogy az illető államok között a kiszolgáltatási törvény igen szabályozatlan, a keleti hatóságok pedig azonkívül is igen hanyagok, rendesen a rablóké az előny, mit a három ország határainak összeszögellése nyújt.

Alig tudtam magamat a nevetéstől megtartóztatni, midőn a mi úgynevezett fedezetünk, gondos őrszemekkel körütekintve, felvont fegyverekkel, pisztolyokkal mindig a karaván előtt haladott néhány lépésnyi távolságban. A kanyargó út minden hajlatánál őrszemeket küldettek előre. Erőnek erejével el akarták hitetni velünk, hogy főbenjáró veszedelem fenyeget bennünket, egyszóval az épp oly vakmerő, mint furfangos rablók igen jól játsszák szerepüket, de hiszen régóta is játsszák már. Az utazók egy része is jól ismeri ármányosságukat, s az ember mégsem igen meri védelmüket visszaautasítani, mert attól lehet tartani, hogy akkor ők maguk törnének a karavánra és megrabolnák.

Egyébiránt a zordon út is igen sokat tesz arra nézve, hogy az egész táj oly nagyon barátságatlannak lássék. Az út mély, kiszáradt folyómedreken, úttalan, kavicsos síkságokon vezetett át, s csak akkor lőn járhatóbbá, mikor az Ararát aljához érkeztünk. Az Ararát hegye, melynek csúcsra nyúló ormát még nyaranta is hó lepi, még most is, a felénél mélyebben téli mezét viselé. Mind az örmények, mind általában a környék-

nek egész lakossága azt állítja, hogy csúcsán még most is láthatók Noé bárkájának maradványai, és sok kegyes vartabed (pap) dicsekszik vele, hogy a szent hajó drága ereklyéit látta a hegyormon létező kristálytisztá tó vizében. Mások még továbbmennek, s a vallásos világ tisztelete számára forgácsokat hoznak elő, sőt ezeket gyomorfájás, szembajok és más egyéb betegségek ellen alkalmazzák is, s jaj annak, aki kétségbe vonná, hogy az Araráton máig is megvan Noé bárkájának legalábbis két gerendája s egypár árboca. Csodálatra méltó képzelődés! Ázsiai további utazásomban legalábbis három-négy olyan hegyet láttam, amelyről a monda azt állítja, hogy Noé bárkája ott akadt fenn, három-négy olyan pontot, hol az emberek a hajdankori paradicsom nyomait fedezték fel, s mi több, még az újabb kori szentek sírjait is több helyeken mutatgatják. De lehet-e csodálkozni efölött? Nyugaton is vannak városok, melyek azzal dicsekszenek, hogy e vagy ama nagy ember vagy jeles művész ott született. Keleten csak a szentségben van a nagyság, s így ez a hiúság még megbocsátható.

Balra hagyván el magunk mellett a vesztegzárnak juhakolhoz hasonló épületét, az út mindig hegynek fel emelkedék, meglehetősen magasságig, honnan a szem előtt eléggé tág kilátás nyílt. „Itt végződik Törökország – mondták kísérőim –, s az első lépés, melyet lovaink lefelé tesznek, már perzsa földet érint.” S valóban úgy is van. Ezen két legnagyobb keleti mohamedán birodalom határait mind a mai napiglan nem jelzi sem határvonal, sem semmiféle határkő. Egyébiránt igazuk van, ha minden ilyest teljesen feleslegesnek tartanak, mint-hogy e rideg, barátságtalan vidéken senkinek sem jut eszébe egypár hold földdel többet elfoglalni. A körülbelül négy mérföldnyi térséget gazdátlanoknak lehet mondani, s az illető országok tulajdonképpen ott kezdődnek, ahol a határfalvak munkálható földre kezdetét veszi. De bármily határozatlan legyen is a két ország közötti határvonal, mégis, midőn perzsa földre léptem, nem fojthatám el magamban a fájdalomnak

egy bizonyos fokát, amit a Törökországtól való megválás fölött éreztem. Törökország immár négy év óta tartózkodási helyem, nyelvének, szokásainak és erkölcsének elsajátítása által mintegy második hazámmá vált, s amily nehéz volt Törökországba mentemkor az európai élettől megválnom, éppoly nehezemre esett most, a még távolabbi keleti tartományba lépven, szülőföldem szomszédos országának végbúcsút mondanom.

III.

[A perzsa határtól Tebrizig]

A hegység alantabb fekvő részeinek oldalait gazdag virág-szőnyeg borítja, s úgy látszott, mintha maga a természet is pártolni akarná a perzsák bombasztikus fennhéjázását. S csakugyan, alig léptük át Irán határát, s íme ezen előbb oly csendes, szerény és tartózkodó útítársak a lehető legvakmerőbb alakot ölték magukra. „Irán egészen más föld, mint a tied, efendi; vigyázz csak, csodákat fogsz látni!” Leírhatatlan öröm ragyogott ezen perzsák arcain azon pillanattól kezdve, hogy a legelső perzsa falu szemünkbe ötlék, mert sokat kellett szenvedniük szegényeknek Erzerumtól idáig, mely úton sok örmény falu van, a vendéglőket pedig általában örmények tartják. A síita törvények szerint nemcsak a keresztyén tisztátalan, hanem mindaz, valamire kezét ráteszi, s ami csak az ő házából kikerül, azt Ali követője nem élvezheti. Hat napra való kenyérféleség volt náluk; tojáshoz, sajthoz, sóhoz, sőt még a vízhez sem volt szabad nyúlniok, melyet keresztyén érintett. Könnyen megmagyarázhatám tehát magamnak segítségüket, mihelyt a legelső perzsa faluba, Ovadzsikba bevo-nultunk; rögtön éji szállást fogadtak, mi azonban használni akarók a napnak még hátralevő részét, még átmentünk a másfél órányira fekvő Arab Dize faluba.

Majd el is feledém mondani, hogy Ovadzsik Irán határfalva, egy magasabb tisztnek szolgál állomáshelyeül, ki háfiz-i szerhadd (határőr) címet visel. Ittjártunkkor egy bizonyos Halfa Kuli kán, a legdurvább iráni török példány tölté be e tisztséget, ki háza kapuja előtt négy kitömött medvét tartott mint vadászati ügyességének tanújeleit. Mikor ellovagoltunk előtte, odaállt a sorba ötödik medvének, s bárha a legudvari-asabban köszöntém, meg nem állta, hogy törökös fővegemre tekintve egy pár szitokszóval ne illessen. „Az efendi méltóság – mondá örmény útítársam – most nem lesz valami nagyon kényelmes, mert a síta tartományokban mindazt, ami oszmánli, gyűlölik.” S amint későbbi tapasztalatom megbizonyítja, valóban igaza is volt.

Ez volt az első est, melyet perzsa földél alatt töltöttem, s a szokások bizarr képe, bárha a lakosok törökök, s nemzetiségi szempontból közelebb kellene állniok az oszmánlikhoz, nagyon meglepett. Az azerbajdzsáni élet, mint itt a legelső estén láttam, a tatár és perzsa szokások vegyüléke. A török jellem egyenes modora a perzsa műveltség mázával van bevonva, de az eredeti szín igen sokszor keresztültör rajta. A perzsa finomság és udvariasság egyébiránt igen rosszul áll ezen embereknek, mert ahogy nyelvük sohasem tudja az iráni beszédet elég híven utánozni, éppúgy a perzsa szokások utánzásában is rendkívül ügyetlenek.

(Június 5.) Igen korán útnak indultunk, s minthogy a mai napon a nem mindig egészen biztos Karaajnei hegységen kellett átmennünk, örmény útítársaim célszerűnek látták néhány fegyveres lovast kérni fedezet gyanánt. Az út majdnem egészen elhagyatott vala, de azért semmi különös sem ért bennünket. Karaajnét kora délután elértük, s nagyon örültem, midőn egy átellenünkben fekvő házból zenehangok, fegyverdurrogás és örömkáltások hangzának elő, s arra figyelmeztettek bennünket, hogy ott valami ünnepély tartatik. Azon kérdésemre, vajon részt vehetek-e benne én is, házigaz-

dám fia azonnal a szomszéd házba vezetett. Éppen lakodalmat ültek, s mikor beléptünk, akkor érkezék meg a vőfélyek nagy csoportja is, hogy a menyasszonyt az apai háztól férjéhez vezessék. A ház elé érkezve jöttükről egypár lövéssel adtak jelt, a menyasszonyt aztán erre vörös fátyolba takarva kivezették, kit a két első vőfély nemigen gyengéd kezemelintéssel lóra segített. Bárha be volt burkolva s redős ruhákba borítva, a fiatal hölgy elég erősen megült a nyeregben, nagy tömeg zajongott körülötte, s míg az asszonyok karéneket énekelének, mely mindig ezen refrénnel végződik: „A barát barát maradjon, az ellenség megvakuljon, oh Allah!”, a menet halk léptetve vonult a vőlegényes ház felé. Én is a csoport közé gyültem, sőt még az asztalnál is kaptam helyet, de az ételek elhordatván, a szokásos ajándékgyűjtés alkalmával busásan meg kellett fizetnem az élvezetet. Úgy láttam, hogy a menyegzői ünnepség Azerbajdzsánban nemcsak az oszmánlikétól különbözik, hanem eltér a perzsák hasonló ünnepélyeitől is, ellenben igen sokban megegyezik a turkománok nászszokásaival, ami ismét az bizonyítja, hogy a Perzsiában lévő törökök leginkább azon turkomán rablók utódai, kik a szeldsuk fejedelmeket hódítási pályájukon a tatár sivatagokról nyugat felé követék.

Este házigazdám ismerősei közül többen meglátogattak. Bárha ezen falu a főút mentén fekszik, hol nincs szűke az utazónak, az idegent mégis száz és száz kérdés ostromolja. A török parasztok sorsát általában igen magasztalák az övékhez képest (mely csakugyan nem volt valami nagyon irigylésre méltó, amint láttam). Abdulaziz szultánt a legnagyobb dicséretre méltaták, s nem egy kíváncsi azt kérdezte tőlem, igaz-e, hogy ő valóban síta? Mert jónak és szunnitának lenni, ez olyan két tulajdonság, melyeket Perzsia lakója nem tud együtt elképzelni. Egyébiránt ez majdnem mindenütt így van. A szeretett egyéniséget az ázsiai mindig rokonnak tartja, s Irán nem egy helyén hallottam, hogy az orosz politikát és

kormányzást szeretik, miszerint egész határozottsággal állíták, hogy öfelsége, a minden oroszok cárja titkos síta volna.

(Június 6.) Mikor Karaajnéből a legközelebbi állomásra, Csurukba menendők, napfelkelte előtt korán útra keltünk volna, s valami kétórányira az elhagyott állomástól a közeli hegység mélyedéséből különös csaholás és vonítás hangzott felénk. Éppen egy magaslaton állottunk. A kis úti társaság egy lépést sem tett odább, s perzsa kíséretünk lövésre tartá késszen fegyverét, mind aggodalmasabb szemekkel tekintve a mély út torkolatára. A csaholás mindig hangosabbá vált, s egyszerre gyönyörű szarvas csörtetett elő két üldöző farkassal nyomában. Ez a tűnemény felvillanyozta a vadászatkedvelő perzsákat. Ketten előre ugrottak, mindenki feszült kíváncsisággal nézett, s bárha sebes nyargalvást rohantak is, egyikük oly ügyesen célzott, hogy a büszke agancsú vad abban a pillanatban összerogyott. A lövés megijeszté a farkasokat, s elszaladtak, de amikor a csend lassanként megint visszatért, ők éhségtől gyötretve, ragadmányuk veszteségét el nem feledheték: méltó csodálkozásunkra az egyik ismét elősompolygott. A vadászok hagyták jönni nyugodtan, s midőn már közel volt a szarvashoz, ő is halálos golyót kapott, s ott terült el áldozata mellett. Ez aztán általános örömet okozott a kis társaság minden tagjának, leszállottunk, a szarvast felmetéltük, s ott nyomban fanyársakra tűzdelve, pompás pecsenyét szolgáltatott. Csak a legjobb falatokat vittük magunkkal, a többi, valamint a farkas is, ott maradt.

(Június 7.) Csurukból még hét óráig tartó út vezetett Hojba, Perzsia egyik jelentékeny városába – s az elsőbe, melyet a nyugatról jövő utazó elér. Hoj különösen bájos és varázsszép völgyben fekszik, s bárha már előre nagy híret hallottam, mégis, a virágzó földművelés, a leggyönyörűbb zöld mező, kivált pedig a másfél óra hosszant tartó fasorozat, valóssággal elragadtak. A kép annyival inkább is meglepő volt rám nézve, amennyiben a leggazdagabban viruló fák s a leg-

tarkább virágokkal ékeskedő mezőség az első igazi keleti tavaszkép élvezetében részesítenék. Maga a város is kiválóságos keleti jellemével egészen új volt előttem. A török városokon kisebb-nagyobb mértékben mindenütt észre lehet venni a Nyugattal való érintkezést, de itt minden olyan tisztán keleti, mint 1000 évvel ezelőtt volt, olyan, mint aminőknek az ezerégy éjszaka tündérmeséi festik a keleti városokat, egészen olyan, mint aminőnek én a keleti városi életet képzelém. Hogy e meglepetés alatt, melyet Hoj okozott, nem a szépnek és fenségesnek benyomását értem, azt talán említenem sem kell a nyájas olvasó előtt. Hoj egészen keleties, s mint ilyen, házai, utcái, a különböző viseletek, kiváltképpen pedig a bazárok, nagyon meglepik itt a Konstantinápolyból jövőt. A bazár valóságos fogadási terme a keleti városoknak, melyhez a magánházak mintegy hálósobákat képeznek, mert amíg az egész világ nappal amaz elsőkön sűrög-forog, ez utóbbiakba csak éjjelre vonul vissza. A bazárélet itt egészen régi fényében mutatkozik, míg Sztambulnak hasonló épületeit az európai befolyás talán kényelmesebbekké tette ugyan, de eredetiségükből egészen kivetkőzteté. S aki Hojban a délelőtti órákban látta a szűk, hűvös utcák járás-kelesét, adók és vevők taglejtéseit, a különböző szöveteket, fegyvereket s élelmiszereket, a hullámzó tömeg viseletét, be kell vallania, hogy Konstantinápoly bazárjai keleties jellemvonások dolgában nagyon szegények.

Az első tekintet valósággal elbűvölt, és sokáig nem tudtam megválni e sajátságos látványtól; olyan lárma, olyan zaj, olyan kiabálás volt ez, minőt még soha életemben nem hallottam, s midőn az egyik kúpozott helyiségbe léptünk, ahol mintegy harminc kolompáros dolgozott serényen az üstökön, alig tudtam hová lenni bámulatomban, látva, hogy e pokoli zaj közt két gyermekiskola létezik, valami üresen maradt hajlékban rögtönözve. A tanító hosszú, vékony suhánggal felfegyverzetten – hihetőleg azért ilyennel, hogy a legutolsó sorban ülőket is meg-

csippenthesse – ott ült a félhold alakban elhelyezett gyermekek között, s habár én egészen közel állottam is az iskolai helyiséghez, s több percig hallgatóztam, egyetlen szótagocskát sem tudtam kivenni. Mind a tanítónak, mind a tanítványoknak olyan felfújódott képük volt a kiabálástól, mint a kan pulykának, ereik kifeszültek, s mégis azt mondják, hogy a tanító tisztán tudja különböztetni, ha egy-egy arab szót (olvasmány és tanulmány a Korán lévén) a tanítványok rosszul hangsúlyoznának. Olyasvalami, ami előttem igazán megfoghatatlan.

S ha már a bazár tekintete is megörvendeztetett, még inkább meglepett azon csinos kis karavánszeráj, amelybe bevo-nultunk. Törökországban és Arábiában az utazó mindenütt csak szennyes hánokra akad, azonban itt Perzsiában, hol emberemlékezet óta mindig igen sokat fordítottak a közlekedésre, a karavánszerájokban olyan vendéglőkre talál az ember, melyek, már ami Keletet illeti, semmi kívánnivalót sem hagynak. Ezen épületek jobbára a bazárok közepén fekszenek, s rendesen szabályos négyszögből állanak, melynek minden oldala bizonyos számú cellákra van felosztva. Az egyetlen fél kerek nyílás, mely mind ajtóul, mind ablakul szolgál, az épület körül futó teraszszerű emelvényre nyílik, mely alatt az istállók vannak úgy, hogy az utazó, aki az első emeleten lakik, elláthatja maga alatt a földszinten lovát is. A terasz legfőljebb 4-6 láb magas, s a tulajdonképpeni udvarba vezet, melynek közepén kút áll, gyakran virágos kertecskével kerített. Valamint e cellák nappal hűvös enyhelyet szolgáltatnak, éppúgy egyáltalában éjjel-nappal a karavánszeráj a legbiztosabb helyiség az utazó számára. A kúp alakú bejárásban lakó *dalundár* (kapus) van megbízva a rend fenntartásával, ő az érkező idegent már lováról, nyeregszerszámáról felismeri, s ki-ki ehhez illő szállást nyer. A lapos tetőkön éjenként örök állnak, kik egyhangú kiáltásaikkal elriasztják a tolvajokat, s igen ritka eset, hogy egy-egy karavánszerájban tolvajlás történjék.

Minthogy e helyiségek gyakran az odavaló kalmároknak lakó- és áruhelyekül is szolgálnak, az itteni életet majdnem szüntelenül élénknek lehet nevezni. Nappal ott sűrög-forog a járókelő tömeg a boltok körül, a málhatömbökkel megrakott udvarban – itt tevék s öszvérekből álló hosszú menet érkezik, ott a másik éppen most távozik, házalók, koldusok, mollák, gyermekek, asszonyok, egyik a másikat éri szünet nélkül, s ha az ember mindehhez odaképzeli a perzsát, amint vízipipáját szippantgatva, nagy csendesen ott ül cellája ablakában, a vad taglejtésekkel alkudó tömeggel szemközt, úgy némi halvány fogalma lesz talán a karavánszerájok életéről. Minthogy éppen a perzsák alkudozását, adás-vevését említém, hozzá kell tennem, hogy e hevesvérű keletiek a rábeszélést illetőleg még a kínaiakat is felülmúlják. Mindjárt az első napon volt alkalmam meghallgatni, hogy egy gyapjúkereskedő, kinek a vevő a talált hiba folytán visszaadta portékáját, hogyan kínálta meg ezzel amazt másodszer is. Költőnek sem válnék szégyenére az a képbeszéd, mellyel árucikkének fehérségét, finomságát, gyengédségét elmagasztalá. Olyan tűzbe jött beszéde közben, hogy képes lett volna a legmakacsabbakat is megrendíteni. A vele szemközt álló perzsa nyugodtan végighallgatta, s azután azt mondá: „Barátom, teljesen igazad van, és szavaid, Isten bocsássa meg bűnömet, oly igazak, mint maga a Korán, de azért még sem hihetem. Ám találja más olyannak portékádat, mint aminőnek leírod, de nekem hibás az, és így kénytelen vagyok visszaadni.” Valóban hihetetlen, hogy a perzsa a legkisebb csekélységre mennyi esküvést pazarol, mennyire bizonygatja saját életével, családjá életével, a király diadémjával, Fatima ártatlanságával, Huszein és Ali szentségével stb., s hogy az embert valami ilyen alkalommal busásan rá ne szedjék, csakugyan hasonlóképpen perzsának kell lennie.

(Június 8.) Nehogy a másnap kezdődő *kurban bajram*-ünnep megakadályoztasson bennünket utunk folytatásában, másnap estefelé már eltávoztunk Hojból, s még ugyanekkor

Szejjid Hádzi Aga faluban szállottunk meg, melynek lakosai csupa szejjidek, tudniillik a próféta utódai. Ezek az urak, akik származási gőgjük folytán egész Perzsiában a legszemtelenebbek, kiváltképpen az idegennel szemközt oly követelők, hogy az embert végül is kihozzák sodrából. Bármily gazdagok legyenek is, azért mégis koldulnak mindenütt. Nem alamizsnát kérnek, hanem valóságos adót, mellyel nekik, mint az iszlám feje utódainak mindenki tartozik. A szentség leple alatt sokszor a legnagyobb bűnöket követik el, s a nép nemigen meri tőlük számon kérni tettüket, azonban a hatóság nem oly nagyon aggályos, s amint hallottam, a tebrizi kormányzó az egész világ szörnyülködésére egy rablást elkövetett szejjidet elégetés általi halálra ítél. A mollák kifogásokat tettek, de a kormányzó azt mondta: „Ha igazi szejjid, akkor úgy sem fog elégni”, s a bűnöst csakugyan lángokra vetteté.

Későn érkezvén, az éjet egy üresen álló juhakolban kénytelenítettünk tölteni. Egyébiránt a néhány órai nyugalmat, melyet ezen helyiség nyújtott, igen drága áron kellett megfizetnünk, mert amidőn másnap reggel a világosság első sugarainál egymás szemébe néztünk, úgy találtuk, hogy mindvalahányunk arca tele van nagy vörös foltokkal. Ugyanilyenek boríták testünk egyéb részeit, s ezek azon látogatásnak valának eredményei, mellyel a múlt éjjel benünket a juhkullancsok, éji szállásunk régibb lakói megtisztelének. Valamint én magam is csodálkozom még most is azon mély álom fölött, melyből sem engem, sem útitársaimat még ez állatok marása sem tudott felébreszteni, bizonyára éppúgy csodálkozik az olvasó is, de a több-órás lovaglás csodálatos hatással van az alvásra, s az állomásra fáradtan érkező utast talán csak a skorpió tudná nyugalmában megzavarni.

(Június 9.) Ezen faluból utunk hegynek felfelé vezetett sziklás földön, s gyakran igen keskeny hegyi ösvényeken, bárha az utak itt már rendesebbek s jobb karban tartatnak, mint

Törökországban. Ugyanezen utat, amint hallám, egy hoji gazdag cukorkereskedő saját költségén hozatta rendbe, s az ilyen példák nem ritkák Perzsiában.

A gazdag, aki jó emléket akar hagyni maga után, ezeket áldoz egy-egy út elsimítására, egy karavánszeráj vagy kút építésére, s Irán közlekedése nem egy könnyebbségét ezen régi szép szokásnak köszönheti. A nap nem tűnt még fel, mikor már a magaslatra jutottunk. Lapos táj volt ez, meglehetősen kezelt rétekkel és szántóföldekkel. Balról a hajnalpír bíbortengeréből a nap kiemelkedék aztán. Csendesen lovaglék, szemeimet a természet szép játékán lelustetve, s mily nagy vala meglepetésem, midőn körültekintvén, a hegy túloldalának aljában bájló tavat láttam egyszerre magam előtt terülni, a legisztább azúrkék tükörrel s közepette fantasztikus szigetekkel. Úgy látszott, mintha az egészet varázsolás állította volna elő, s még mielőtt földabroszomat elővehetém vala, útitársaimtól máris meghallám, hogy ez a szép Uránia-tó, mely más néven Derjá-ji Sáhinak (királyi tengernek) is neveztetik. A tó az öt minden oldalról környező s a jelen évszakban még hólepte tetejű hegyeivel valóban leírhatatlanul szép vala, s ismételve meg kell jegyeznem, hogy azt a mélységes mély kék színt, minőt ennek sima tükre mutatott a hajnal keltekor, sehol többé azután az egész Keleten nem láttam. Már három hete nem láttam tengert, nem csoda tehát, ha ezen tekintet az Euxinust és a festői Bosporust idézte fel újra lelkemben.

A lemenet még meredekebb, mint a feljövet volt, s valami félórányi távolságban lehet a parttól. Innen balra tértünk el, s meglehetősen jól művelt, de sok helyen sziksóval borított térségen haladván át, jó déltájban Sehva faluba érkezénk. Itt éppen a *kurban bajramot* ünnepelték, azonban a lakosság oly szegény, hogy alig kaptunk kenyeret, húsrá vagy egyéb élelmiszerekre pedig gondolnunk sem lehet.

(Június 10–11.) Másnap Dize Halilba mentünk, jobbadán só borította vidéken át. Körös-körül a természet igen sze-

gény s a szemnek nem igen van más mi egyében gyönyörködni, mint a távoli Urumije-tóban. 11-én reggel végre mocsáros csatornák által szegdelt tájon haladtunk át Majinon keresztül Tebriz felé, Azerbajdzsánnak fő-, Iránnak pedig legnagyobb kereskedővárosa felé, mely most egyszersmind az én utamnak is legalább egy ideig végcélját képezé.

Tebriz, Iránnak a középkorban oly nevezetes városa, a hűlegidák s más egyéb tatárfejedelmek székhelye, távolról éppoly kevésbé volt meglepő, mint Hoj. Kertekkel gazdagon megrakott területén itt-ott látszott egy-egy keresztül düledezett mecset kék kúpja, vagy valami hajdan pompás épület pusztá romja, s ha nincsen az a gőzkör, mely a levegőt a város fölött megsűríti, úgy az utazót semmi sem figyelmezteti arra, hogy Perzsia második városához közelít. Minél közelebb jutottunk, a levegő annál nyomasztóbb, forróbb lett, s bárha perzsa útitársaim a Tebriz szó (lázúzó) etimológiai magyarázatával a város rendkívül egészséges éghajlatáról akartak is meggyőzni, mégis komoly aggodalom szállta meg lelkemet, midőn a kertek és romok magas agyagkerítései között, hol a melegség már kiállhatatlanná kezde válni, mintegy másfél óráig kellett vonulnunk, míg a város belsejébe juthatánk.

IV. [Tebrizben]

Midőn a tömkelegszerű, keskeny, görbe utcákon a bazar felé vettük utunkat, képzelőtehetségem minden élénksége dacára sem valék képes ezen roppant romhalomban a régi Tebriz legparányibb képecskéjét is magam elé varázsolni, melyet állítólag a híres Hárún al-Rasíd hitvese alapított, mely a maga idejében Rhagesszel versenyzett, s melynek szépítésére Gázán kán oly sok gondot fordított. A mongol főváros hajdani pompájának legkisebb nyomát sem találtam, s csakis már

az ős hajdankorban magasra emelkedett kereskedelmi fontosságáról szereztem magamnak némi fogalmat, midőn a még mindig tekintélyes bazárokon halkléptetve keresztülvagoltam. Amit Hojban találtam, az a tebrizi bazárélethez képest még csak miniatűr képecske. Itt százezren oly nagy a lármája, a zajongás, a kiáltozás, nemhiába, hogy mind e napiglan legnagyobb kereskedővárosa Iránnak, mit a bazárok is megbizonyítanak, melyek az egész ország e fajta épületeihez hasonlítva kétségtelenül a legnagyobbak. Miután azt ajánlották, hogy az Emír karavánszerájban mint a legszebben és tágasabban vegyek szállást, majd egy óra hosszat kellett a bazáron végigvonulnom, míg odajuthaték. Mint az efféle látványokhoz szokatlan újonc, majdnem rosszul éreztem már magamat az itt-ott túlságosan sűrű tömeg, a keresztül-kasul vonuló, hosszú sort képező megrakott öszvérek között, minden lépten-nyomon veszedelmes összeütközéstől féltem, hogy vagy engem üt meg valaki, vagy én ütök meg mást, s ha visszagondolok rá, hogy a vadul üvöltő dervisek hogy szökdelének előttem e roppant zűrzavarban, s hogyan hajigálták a levegőbe éles fejszéiket, meg újra elkapva azokat: még most is valóságos csodának tartom, hogy én mint tapasztalatlan, minden ámulásom és bámészkodásom dacára, hogy juthattam oda sértetlenül a fentebb említett szép karavánszerájhoz.

Örmény útítársaim szerény cellát rendeltek számomra, s minthogy ők rendeltetésük célját immár elérték, csakhamar megváltak tőlem azzal az ígérettel, hogy másnap felkeresnek és szülővárosukban ők maguk lesznek vezetőim. Az elválás nehezemre esett, mert akik Keleten huzamosabb ideig együtt utaznak, azok végre is egészen rokonok gyanánt tekintik egymást, s engem a válás annyival is fájdalmasabban érintett, minthogy e becsületes, jó emberekben nemcsak útítársakat, hanem jóakarató mentorokat is találtam ázsiai utam első szakaszában. Mikor ők eltávoztak, késő estig ott ültem szobácskám ajtajában – részint fáradtság által visszatartóztatva, részint

pedig avégett, hogy a körülöttem zsibongó életet bámulhas-
sam. A helyi szokáshoz híven csakhamar kíváncsi csoport
gyűlögött körém. Az egyik kereskedőnek tartott s árucikke-
it ajánlá fel, a másik pénzváltónak nézett, s azt kérdezte, van-
nak-e beváltani való imperiáljaim vagy kopekjeim, a harma-
dik, ruházatomról ítélve, a teheráni követséghez tartozónak
gondolt, s szolgálatát kínálá, s valóban fárasztó, amennyit ki
kell az újonnan érkezettnek állnia egy ilyen perzsa karaván-
szerájban ez örökké éber spekulánsok ostromától. Csak késő
este, midőn lassankint minden elcsendesült, élvezheték nyu-
godalmat. Minthogy eddig örményekkel utaztam együtt, még
csak a mai volt az első est, midőn vacsorám elkészítésével tu-
lajdon magamnak kellett foglalkoznom. Ettől a fáradtságtól
meg akartam kímélni magamat, s az egész Perzsiában oly hí-
res tebrizi *csilaut* (rizsétel) kóstolám meg, egy adag *lule-
kebab*bal (nádpecsenye), vagyis vékony vesszőre felszúrt,
zsírból kisütött vágott hússal, de ezeket az eledeleket igen
nehezeknek találám, s már másnap saját kezemmel fogtam
hozzá a magammal hozott főzőeszköz használatához, azon-
ban, bárha a szakácművészet első próbái nem sikerültek is
valami nagyon szerencsésen, mégis a tulajdon magam által
készített ételek ízletesebbek s egészségesebbek valának. Sok-
kal nyomasztóbb volt azonban rám nézve az esti órák magá-
nyossága, de perzsa szomszédaim nyájassága ezen is segített,
s az ország szokásainak és nyelvének ismerete csakhamar
mindenütt barátokat szerzett.

Tebrizben két hetet tölték, először azért, hogy a megtett
út kiállt fáradalmait egészen kipihenjem, másodszor pedig
azért, hogy Perzsia ezen második fővárosában huzamosabb
tartózkodásom folytán mind az azerbajdzsáni tájszólás saját-
ságait, mind a síta felekezet legszembetűnőbb specialitásait,
amennyire csak lehetséges, megismerjem, s hogy e tekintet-
ben igen sok újat és érdekeset tapasztaltam, az könnyen ért-
hető. Huzamosb évekig szakadatlanul szunnita körökben él-

ve, mindenekelőtt az itt talált vallási viszonyok különbözősége vonta magára figyelmemet. A síták az iszlám protestánsai, így hallottam s olvastam gyakran, s iparuk és szellemi fensőbbségük híre csakugyan ilyest sejtetett is velem, de mily nagy volt bámulásom, midőn már a legelső napon minden lépten-nyomon sokkal vadabb fanatizmust, sokkal kirívóbb álszenteskedést találtam itt, sem mint Törökországban. A Korán eltérő magyarázata, s az a körülmény, hogy Perzsia iszlámja sokkal elválasztottabb maradt minden nyugati elem befolyásától, mint a törökországi, ezekben keresendő annak oka, hogy a síta felekezet sokkal inkább fenntartotta a kegyesség magamagának ellentmondó számos fogalmát, s így itt minden színlelt szenteskedés mellett sokkal kevesebb benső vallásosság létezik, mint az iszlám akármely egyéb követőinél. Nagyon meglepett mindenekelőtt a perzsák azon tartózkodása, mellyel az európaiakat kerülik, s az a törvény, hogy ha netalán az ő ruháik csúcsa az európaiét érintené véletlenül, már ezáltal is *nedzsisszé* (tisztátalanná) lesznek, s haladéktalanul fürdőbe kell menniük, nekik, kikben a többi között mindjárt másnap e következő vonásokat tapasztaltam: A karavánszeráj közepén itt is, mint mindenütt, vízmedence áll, eredetileg kegyes mosdások céljából – s íme, míg az egyik kút egyik sarkánál szennyesét mosta ki, a másik félig cserzett bőreit áztatá, a harmadik egy csecsemőt mosdott teste különböző részein: a másik oldalon emberek álltak, kik nagy áhítattal fogtak hozzá vallásos mosdásukhoz ugyanezen vízben, sőt egy szomjazó leguggolt az egyik sarokban, s a zöldes, setét nedvet nagy ihletettséggel szűröcsölé két marokra. Meg nem állhatám, hogy hatalmas „pfujt” ne kiáltak feléje, de a perzsa odafordult hozzám, tudatlannak nevezett s azt kérdezte, vajon nem tudom-e, hogy a *seriat* szerint (szent törvény) a 120 iccénél többet tartalmazó víz vak, azaz olyan, mely nem válhat szennyesé és tisztátalanná. S ezek az emberek azon véleményben vannak, hogy még a le-

geslegtsisztább európainakilletése is nagymértékben befogná őket szennyezni!

S ha fanatizmusról szölok, vajon hogy ne említénem azt a csodálatra méltó dervist, aki esetlegesen éppen akkor utazott itt keresztül, az egész bazárt bámulatra ragadva, s mint eredeti tünemény, előttem is örökké feledhetetlen marad. Ez az ember teljesen meg levén győződve Alinak az első kalifaságra tartott jogos igényéről, már, amint hallám, harminc esztendővel azelőtt azt a fogadást tette, hogy beszédszerveit egész életén át mi egyébire sem használja, mint az „Ali, Ali” névnek kifejtésére, miáltal a több mint 1000 évvel ezelőtt elhalt kalifa legbuzgóbb párthíve gyanánt fogja magát megbizonyítani. Odahaza, nös lévén, nejéhez, gyermekeihez, barátaihoz, rokoniához semmi egyéb szót nem intézett, csak azt: „Ali, Ali”, ha ételre, italra, vagy bármi más egyébire szüksége, megint csak: „Ali, Ali”, ha a bazáron valamit venni vagy kéregetni akart, megint csak: „Ali, Ali”, ha valaki bántalmazá vagy megjutalmazá, ismét csak az „Ali, Ali” név hangzott ajkairól. Buzgóságában az utóbbi időkben annyira ment, hogy lóháton ülve, eszeveszettként egész nap az utcákon rohant fel s alá, a levegőbe magasan botot dobált fel s vadul kiáltozó: „Ali, Ali”; hogy ezt az embert fél szent gyanánt tisztelék, könnyen elgondolhatja mindenki. Egy városba érkezvén a legelőkelőbb s leggazdagabb ember istállójába ment, s kétszeres „Ali, Ali” kiáltására gyönyörű felnyergelt lovat kapott ajándékba, rögtön felpattant rá, s rohant utcáról utcára, vadul üvöltve szokott mondását: „Ali, Ali!” Öltönye vagy egészen fehér, vagy zöld vala, s még a botja is ezen színek szerint változott. S mintha még most is látnám, hogyan állt az Emír karavánszeráj kapuja előtt, s a rettenetes bazári sürgés-forgásba villogó szemekkel olyan erővel belekiáltott, hogy fején és nyakán erei megdagadtak: „Ali, Ali!” Leírhatatlan csodálkozással ültem egykor valami öt percig e különös férfiúval szemközt. Hallgatott ugyan, de a harmincévi megszokás olyanokká

alakítá ajkait, hogy még némaságában is „Ali, Ali” nevét vélte az ember a szájából hangzani.

Csak akkor, miután néhány napot töltöttem Tebrizben, lett világossá előttem, milyen igazi keleti elem között élek, s hogy a távoli Sztambul, a keleti világ ezen tarkára festett függőnye a Keletnek csupán hamisított, s félig-meddig európaivá tett képét mutatja. A Kelet minden meglepetéseivel tetszett ugyan az első pillanatra, de csakhamar visszakívántam a nyugati életet, s igen nagy volt örömöm, midőn a karavánszerájban Würth és Hanhardt urak személyében derék svájci németeket s művelt európaiakat találtam. Erővel azt akarták, tegyem át szállásomat hozzájuk, de ezt megköszöntem, s csak asztaluk szíves felajánlását vettem gyakrabban igénybe. Általuk megismerkedtem egyéb, itt lakó európaiakkal is, s kimondhatatlanul jólesett, ha a nyugati civilizációról nyugati nyelven folytatott hosszas társalgás után valami perzsa társaságban ismét efendivé alakulhattam át. Ez az átmenet egyik társaságból a másikba már Sztambulban is igen kedves volt előttem, de kivált itt különösen sok élvét nyújtott. A perzsa világ csodálta ugyan azt a benső viszonyt, melyben az európaiakhoz állok, de tudták, hogy a szunniták, mint akikhez tartozónak véltek engem is, nem olyan nagyon szigorúak a máshitűekkel való érintkezést illetőleg, legalább senki sem tett ezért soha valami szemrehányást. Míg európai barátaim némely helyi viszonyt és erkölcsöt az ő felfogásuk szerint közöltek velem, ezeket azután a bennszülöttek világánál is megtekintém, s ha az olvasó kétszínű szerepemet talán hibának mondja is, be kell vallanom, hogy e gáncsot szívesen viselem azon élvezetért, melyet az itteni szokások és életre való helyes belátás nyújtott, tapasztalataim azon tömegéért, melyeket a keleti népek felől, a Boszporusztól mind egész Szamarkandig szereztem magamnak.

Sok érdekes adatot hallottam Buharáról, s egypár európai utazóról, kik odamentükben ezt a várost útba ejtették. Az akkori angol konzul, Mr. Abbot, testvére azon híres Abbot kapi-

tálynak, ki Herattól Hiváig utazott, ennek sok nevezetes kalandját elmondta nekem, s általában mindegyikük leplezetlenül kijelenték, kételkednek tervem kivihetőségén. Az ő állításuk szerint ily nagy nehézségekkel járt a Közép-Ázsián való átutazás. Az eredeti doktor Wolf Józsefről – vagy mint egy gunyoros kritikus nevezte: a baireuthi pápáról – is sok furcsa történetet hallottam. Ezen Wolf József ugyanis, mint ezt a hazai olvasó már ismeri, nemcsak kétszer utazta be Buharát, hanem saját állítása szerint az ottani kánt és minden kegyes üzbeget valóságos apostoli buzgósággal a keresztyén vallásra is akart téríteni. Ez utóbbit azonban, mit anglikán barátai hisznek ugyan, én részemről bátor vagyok kétségbe vonni, hogy azonban kétszer volt Buharában, az való igaz, s annyiival is inkább csodálatos, mivel ő a legféltéknyebb emberek egyike, s még emellett a szükségesebb nyelvekben is járatlan volt. Ami azonban a fanatikus mohamedánokkal szemközt leginkább hasznára vált, az öltözetének hihetetlen elhanyagolása s különös hajlama a szennyességre, egyszóval azon körülmény volt, hogy ő a dervisek hűséges képmása. Nem is nevezték sehol másnak, csak *dervisi frenginek* (európai dervis), s minthogy Keleten az efajta emberektől igen sokat eltűr mindenki, mit másnak ugyan nem volna tanácsos mondania, úgy dr. Wolf Józsefet is, vagy amint ott nevezék, Molla Juszufot, türelmesen hallgatták mindenütt. A többi között azt mondják róla, hogy az angol követet, Sh... ezredest nem csekély zavarba hozta, midőn ez őt Perzsia királyának bemutatá, s a doktor alig lépett be a minden síták fejének fogadási termébe, s ez hogylétéről tudakozódnék, ő azzal felelt, hogy haladéktalanul keresztyén hitre akarta a királyt téríteni. Apostoli buzgalma – mellyel maga dicsekszik legjobban – még akkor sem hagyta el, mikor Horaszánban tél közepén egy kurd csoport megrabolta, s minden ruhájától megfosztva órák hosszat ott állattá a szabad sivatagon, a vadul süvöltő őszi szél közepet-te. Az ihletett misszionárius, saját szavai szerint, vacogva nem

könyörületességért esedezett, hanem még fél fagyottan is a *Holy Gospel*t (a Szentírást) prédikálta – természetesen angol nyelven – a vad kurdoknak. S oh, csodák csodája! Azok megtértek, sőt útnak ereszték.

Hasonló csodákat tett a turkománok között is. Egyszer egy régi nadrágért adták el, máskor béna számárért cserélték be, de gazdáját mindig jó útra téríté (ismételve mondom – anélkül, hogy annak nyelvét tudta volna), visszanyerte szabadságát s Buharába ért. Itt teljes papi ornátusban, nyitott Bibliával tartá bevonulását, s az éppoly fanatikus, mint kényúrilag vad Naszrullah kán nem tett neki egyebet, csupán szörnyűképpen ráijesztett, tisztjei pedig tetemes pénzösszeget csikarván ki tőle, világnak bocsáták. Amint tebrizi barátaim beszéltek, egy kegyes nőegylet (mert Anglia hölgyeinek kiváltképpen kedvence volt) egész ládára való finom fehérneműt küldött ide számára, amire nagy szüksége is volt. Mindazáltal azon apró állatkáktól, miket Közép-Ázsiából magával hozott, alig lehetett őt megszabadítani. Csodálatos szórakozottságáról is eredeti történeteket beszélnek. Ha sok rábeszélés után végre szobájába ment, hogy inget váltson, valami félóra múlva egészen az előbbi állapotban jelent meg újólág, s az inget, feledékenységből zsebkendő gyanánt zsebébe dugta s használta. Máskor megint vasárnapi alkalommal a gyülekezet színe előtt szószékre lépven, papi palást helyett, szórakozottságból, női köpönyeget kerített a nyakába. Sokat írtak már róla, de még többet lehetne elmondani, mert dr. Wolf valóban minden tekintetben eredeti és ritka ember volt.

E nagy perzsa kereskedővárosban eltöltött első napjaim igen gyorsan s kellemesen folynak, s társaságom majd európaiak, majd ázsiaiak között váltakozván elegendő szórakozást nyújtott. Ehhez még két másik körülmény is járult, nevezetesen az első, hogy éppen ittlétem alkalmával rendkívüli ünnepek tartattak, s a második, hogy azokban én is résztvehettem. Az újonnan kinevezett *veliahd* (trónörökös) első ünne-

pélyes bevezettetése teljes mértékben feltárta előttem a perzsa etikettet és fényűzést. Muzaffaraddin Mirza, a király kilencéves fia, ki az itteni szokás szerint kora ifjúságától kezdve trónörökösnek választatván, e gazdag tartomány kormányzójaként szerepelt, éppen e napokban valanyilvánosan feldíszítendő a *balattal*, a királyi díszöltözettel. Az egész város talpon volt. Az ünnepélyek több napig tartának, s igazán feletébb kíváncsi voltam, midőn legelső napon a nagy tömeggel körbevett *ala konak* (fejedelmi lak, magas palota) kapuin át a benső udvarokba hatoltam, mint ahol az ünnepélyes szertartásnak véghez kelle mennie. Milyen tarka vegyülék, mennyi szenny és mennyi gazdagság, milyen büszkeség és milyen nyomor tárul itt fel a szem előtt! A bejárással szemközt álló fedett teremben ott ültek a nagyok: a herceg, a papok s a hercegi háztartás főtisztjei. Mindvalamennyiük arcán kimondhatatlan komolyság ült, a redős öltönyökbe burkolt testek magatartása, a kezek fontos mozdulata, a fejek büszke hajtogatása, mindez azt mutatá, hogy Keleten nem egyedül az oszmánlik azok, akik ünnepet tudnak ülni. Az udvarban köröskörül két sor *szerbáz* (katona) volt felállítva, szomorúságos alakok, s európai egyenruhában, perzsa prémes süveggel. Mintha csak vasvillával hányták volna rájuk a ruhákat, de legnevetésesebbek nyakravalóik voltak; egyik elől, másik féloldalt, a harmadik éppen hátul kötötte meg – s hát még a gombok, kegyelmes Istenség! Az egyik alul feledett ki hármat, a másik felül. Nem lehet valami komikusabb, mint a perzsa katonák európai egyenruhában! S hát még ha tisztelegnek! A vezényszó egyszerre hangzott fel ugyan, hanem a fegyver még valami félóra múlva is mindig csörgött, mert ha az utolsó sor egyik-másik legénye éppen barátságos beszélgetésbe van is merülve, midőn a „tisztelegj!” szó felhangzik: van benne anynyi lelkiismeretesség, hogy a parancsolatnak, ha mindjárt egy óra negyed után is – engedelmeskedik. A kert egy egész oldalát cukorsüvegek, különféle perzsa cukorsütemények s édes-

ségek töltötték el, miket óriás *kondzsákra* (fatálak) szokás felállítani, s miknek Perzsiában semmiféle ünnepélynél sem szabad hiányozniok.

Középen emelkedék a trón, melyen a kilencéves gyenge, halvány kinézésű herceg komoly, mély fontosságú arccal helyet foglalt, míg gazdag kísérete körötte sereglett. Mikor leült, hatalmas ágyúdörgés hangzott fel, a katonai zenekar háromszoros tust fúj, s ekkor megjelent a királyi követ a díszöltönyvel. Ezt új méltósága jeléül nyilvánosan a hercegre terítendő. A ráterítés aktusa után a *sír-ü-bursíd* gyémánt rendjel fel-tűzése következék, azután pedig gazdag szőnyegek közül a királynak vászonra festett arcképét leplezték le. Ekkor felállt az egész társaság, a herceg tiszteletteljesen megcsókolá, s miután azt újra befedetnék, ő is újból helyet foglalt. Erre megint ágyúdörgés, megint kábító zeneharsogás következék. Azután magas rangú főpap lépett elő, ki Isten áldását könyörögé alá, erre felolvastaték a királyi parancs fennhangon, azután pedig egy költő jelent meg, ki a trónnal szemközt állítatván, az újonnan kinevezettnek dicsőítésére egy *kaszídét* (dicséneket) olvasott fel. A szavalás modora egészen új volt előttem, s még jobban meglepett, mint magának a költeménynek bombasztikus tartalma. Az ifjú herceget majd gyengéd rózsához, majd tündöklő naphoz hasonlította, majd drágagyöngyhöz, melyet a királyi családból halásztak ki, s most Irán koronájának legdrágább ékességévé vált. Azután megint hatalmas hősnek nevezé, ki egyetlen kardcsapással seregeket semmisít meg, kinek tekintete előtt hegyek remegnek, kinek haragja lángjától folyók száradnak ki – egyszóval használt olyan metaforákat, hogy a szegény kisgyermek, ha mindezeket megérti vala, bizonyára remegni fogott volna saját maga előtt.

Miután az új trónörökös a terem aljában egybegyülekezett nagyokhoz lépett volna, a kolosszális fatálak édeségei pazar bőkezűséggel osztattak szét a jelenlevő vendé-

gek között. A szermester ezenkívül még mindenkinek különös köszönetet mondott szíves megjelenéséért, s azzal az ünnepélynek vége lett.

A fennebb említett ünnepélyek másodika Cerutti, olasz követ fogadtatása volt, ki huszonöt tagból álló küldöttség élén utazott át Teheránba. Az olaszok, kik Perzsiával kereskedelmi szerződésre akartak lépni, Konstantinápolyt jóval az én távozásom előtt hagyták el, de ők a Potin és Tifliszen át vezető utat választák, minthogy e gavallérok egynémelyike szívesebben halálra rázatá magát valami orosz *droske* által, semhogy kiállja a nyeregben való utazás fáradalmait. S ha érkezésük híre az itteni kormányzót, illetve annak helytartóját, Szerdár Aziz kánt, s szintén valamennyi perzsa hivatalnokot örömmre gerjesztett, minthogy egészen nekiadhatták magukat szenvedélyes tündöklési vágyuknak, az új királyság képviselőinek megjelenése az itteni európai kis gyarmatot még nagyobb örömmel töltötte el. Hogy a fogadásnál jelen lehessenek, én is ez utóbbiakhoz csatlakozám. Forró júniusi nap kora reggelén valami két óra járásnyira lovaglánk eléjük a városon kívül, s mikor odaérkeztünk, az egész küldöttség éppen átöltözéssel foglalkozott. A perzsák előtt teljes díszben akartak megjeleni, s nem kevés időbe telt, míg 25 európai, kik részint a diplomáciához, részint a katona-, kereskedő- s tudós osztályhoz tartozának, díszöltözékével elkészült. A nap magasan állt már, s a forróság valóban szenvedhetetlen volt, midőn ezen urak gazdagon felékesített egyenruháikban, mellükön csupa rendjelekkel, tollas sisakokkal és pompás kardokkal a város kapuin át bevonultak. Nekem a távoli Ázsiában különösen tetszett az európai élet szemlélete. A perzsa nézők közé vetültem, hogy ítéletüket kihallgassam s éppenséggel sem csodálkozáim fölötte, hogy az egész ünnepélyes menet csak gúnyos megjegyzéseket idézett elő a perzsáknál. Amit mi pompásnak nevezünk, azt a keleti nevetségesnek tartja, s viszont.

Az ő szemükben a mi kurta, testhez álló öltönyeink a legesztétikátlanabbak; az ő fogalmuk szerint mindaz, ami terjedelmes, redődús, sokat mutató, éppoly szép, mint amily nyomorúságos hatású mindaz, ami vékony s igénytelen. Az ő prüdériájuk s álszemérmük szabta elveik szerint a test bizonyos részeit el kell rejteni és fedezni, éspedig az európaiaknál éppen ezek mutatkoznak a leghatározottabb körvonalakban, s így a keletinél csak visszatetszést szülhetnek. A lovon ülőnek erőszakolt, katonás tartása sem tetszik nekik, s ebben én is osztom nézetüket, mert a mellét merően kifeszítő európai lovas valóságos karikatúra az oly sok kellemmel s lovát mégis oly büszkén megülő keletinek ellenében.

Egyébiránt az újonnan megérkezett európaiaknak a fogadás napján valósággal pokoli utat kellett tenniök. Hogy a nép kíváncsisága kielégíttessék, majdnem két óra hosszat hurcolták őket összevissza a városon, míg lakhelyükhöz juthatának. De még itt sem volt nyugalomuk, mert az üdvözlők s az ajándékokat hozó, de még kövérebb ajándékokat váró szolgák csoportja három egész napig szüntelenül gyötörték őket. Úgy hiszem, nem csalódom, ha azt mondom, hogy e heves vérű olaszok közül, kik egyébiránt nem idegenek a pompázástól, csak egy is örömmel csatlakozzék valaha Perzsiában, a nyári hónapokban tartandó díszmenetekhez. Minthogy ezen ünnepélyek között az örökös látogatásnak, viszontlátogatásnak, kirándulásoknak, estélyeknek nem volt se végük, se hosszuk, lassankint az a vágy lopózott szívembe, jó volna utamat Teherán felé folytatni. Tebriz igen érdekelheti azt, aki Irán kereskedelmi állapotait tanulmányozza, mert bárha a nyugati határokon fekszik is, mindazáltal a jezdi, sirázi, iszfaháni, közép-ázsiai, horaszáni, iraki s szintén a bagdadi és kirmansáhi utak itt folynak egybe valamennyien. Azon kereskedők, kiknek nem áll módjukban a nyugati portékákat Konstantinápolyból hozatni, Tebrizt tekintik a nyugati közlekedés rakhelyéül, mint ahonnan Erivánon, Tifliszen vagy

Erzerumon át az út a Fekete-tengerhez vezet. Mai nap még, a régi szokáshoz híven, minden félelmesség, minden nehézség és a török fennhatóság minden hanyagsága dacára, sokkal nagyobb a közlekedés a török területen, semmint az oroszon át. Ez azonban nehezen fog sokáig így tartani. Oroszország, mely a Fekete- s a Kaszpi-tenger között tervezett vasútja által Perzsiát közelebb akarja hozni Európához, régi vetélytársán veszedelmes csapást ejtend ezáltal. Mint általában mindenütt, úgy Keleten is a kereskedelmi út képezi a leghatalmasabb életeret, s míg a Boszporusz-parti álmos efendik a szép jövőendő képeit csak felgomolygó csibukfüstjükben akarják felfedezni, addig az éjszaki Kolosz* vaskarja történelmileg nevezetes fáradhatatlansággal munkálkodik minden irányban, déli szomszédjának előbb-utóbb bizonyára bekövetkező romlásán.

Minthogy Perzsia bensejében a Tebrizhez vezető utak karavánok s kisebb útítársaságok szakadatlan láncolatától hemzsegnek, az itteni szokás szerint egészen magányosan akartam folytatni utamat a főváros felé, csupán az egy *csárvádár* kíséretében, mint ahogy itt a paripák és teherhordó barmok bérbeadóit nevezik. Igen szerény árért még sokkal szerényebb paripát bérlettem tehát, melyre poggyászoszul felrakodtam, s búcsút vevén a barátságos európai kolóniától, június 25-én, néhány órával napfelkelte után eltávoztam Tebrizből. Az a két hét, melyet itt töltöttem, egyrésről mélyebben belevezetett ugyan a keleti világba, de másrésről a nyugatiakkal való gyakori érintkezés által újra feleleveníté bennem az európai élet emlékeit. Ennek következtében meglehetősen nehéz volt az elválás, azonban a szilárd elhatározottság eszméje csakhamar feledteté a közbejött epizódokat, s midőn a *csárvádár* társaságában, ki hasonlóképpen megterhelt barmon ült, meglehetősen élénk úton tovább vonul-

* Utalás Oroszországra. (VI)

nék, az európai világ ezen előőrsei már másodnapon jóformán végképp eltűntek a feledékenység ködhomályában. Tebrizre nézve kielégítém kíváncsiságomat, s képzelődésem most a főváros távoli képével kezdett játszadozni.

A főváros, az udvar székhelye s a nevezetes ország nagyjainak, gazdagainak és tudósainak gyűlpontja, dacára a bizonyos csalódásnak, mégis mindig bírt valamely különös varázssal rám nézve, s bárha a jobban és jobban előhaladó évszak mindig kiállhatatlanabb melege, az egyhangú táj, s az a szegény mód, mellyel utamat folytatám, nem nyújtottak is valami különös élvezetet, mégis az az újabbság varázsa, s az utazás és továbbmenés örökké friss élvezete testileg s lelkileg megerősítének, s a szokatlan életmódot oly kellemessé tették előttem, minő az sohasem volt annak előtte. Sőt mi több, örültem s óhajtottam mindazon eshetőségeket, melyek a nagyon igénytelen eszközökkel ellátott utazót érhetik; örültem nekik, mert mindjárt utam elején azt tapasztalám, hogy a Keleten való utazásban, ha az ember e tájak életét és erkölceit akarja tanulmányozni, semmi sem lehet előnyösebb, mint e szűken levő eszközök, semmi sem óvhat biztosabban bármely veszedelemtől, mint a kis táska és a szegényes öltözet.

A mi európai turistáink, követségi titkáraink és attaséink, kik visszatértük után élményeik előadásával vagy fényes szalonokban, vagy irodalmilag is fellépnek, hihetőleg nevetni fognak ezen állításomon, de ám hozzák fel ellenemben a macska és hús meséjét, én viszont azt mondhatom róluk, hogy az ő nézeteik és felfogásuk, melyeket a keleti népek szokásairól és életéről közlenek, engem még inkább nevetésre gerjesztenek. Keleten, ahol még a legzsengőbb gyermekkorban is minden csak színlelésen alapul, ahol minden igazságot mint unalmast, ízetlent s hasznot nem hajtót mellőzni szokás, hiába fegyverzi fel az ember a legélesebb belátás üvegével szemét, a csalódást aligha fogja elkerülni. Ha látni s tanulni akarunk, a nép közt s a néppel együtt kell élnünk, jóban,

rosszban hozzá kell alkalmazkodnunk és simulnunk, mert a keleti csak a jelentéktelen és figyelemre nem méltó előtt fog az ő igazi világosságában mutatkozni.

V.

[Tebriztől Teheránig. A *táziye*]

Trapezunttól egész Tebrizig állomásról állomásra pontosan feljegyzett tudósításokkal untattam az olvasót, s csak azért, hogy azon munkák egy példányát mutassam be én is, minőkben számos utazó naplójának száraz tartalma szerint közleményt nyújt a megtett utakról. De igen jól tudom, hogy az ilyen eljárás még abban az esetben is, ha valakinek a legavatottabb toll áll rendelkezésére, bármi egyéb az olvasóra nézve, csupáncsak nem kellemes. Aprólékos élmények tetszhetnek ugyan a turista felhevült kedélyének, de az olvasó többre becsüli a megrövidített és összevont előadást, minek folytán egész Teheránig mi is csak a legnevezetesebb helyeket s a legjelentékenyebb kalandokat akarjuk ideiktatni.

Bárha indulásunkkor csupán az egy *csárvádár* volt is mellettem, hála az utak elevenségének, ritkán voltam mégis egy vagy több kísérő nélkül. Majd néhány órányira csatlakoztam valami csoporthoz, majd több napok tartamára egy-egy útitársasághoz, egyszer-másszor aggodalmassá tett ugyan némely utazónak zordon, vad tekintete, azonban szegénységem biztos fedezetül szolgált, s a biztonsághoz tartozó legszükségesebb cikkek, vagyis amint tebrizi barátaim mondták, a tekintélyesség emelésére magammal hozott pisztolyok és puska mindig elegendő bátorítékul szolgáltak. Perzsák, törökök, arabok vagy bármely vallás, avagy nemzet tagjai, szinte rövid idő alatt bizalmasakká váltak irántam. Az állomásokon mindig a legerényesebb éji szállást kerestem fel, s egypár napi gyakorlat után annyira beletaláltam magamat az egyedül utazó

szerepébe, hogy az annak előtte nélkülözhetetlennek vélt társaság hiányát éppenséggel nem éreztem.

Két nappal Tebrizből való távozásom után Turkmancsáj faluban töltém az éjt. E hely azon békekötésről nevezetes, mely az 1826–1828. évi perzsa–orosz háborúnak véget vetett, melyben Paszkevics orosz tábornok a tehetséges Abbász Mirza herceget és trónörököszt több ízben döntően megverte, s Irántól ennek északi két tartományát, Nahicsevánt és Erivánt elszakasztá, melyek mainapság mint az orosz hatalom előőrsei India felé, a Kaukázuson-túli kerületbe kebelezvék. Megmutatták azt a házat s még a szobát is, hol e nevezetes szerződés aláíratott, melynek leglényegesebb pontjai a következők: a) Perzsia átengedi Oroszországnak Eriván és Nahicseván kánságokat, s azonfelül fizet Oroszországnak 20 millió rubelt hadi költség fejében; b) A Kaszpi-tengeren, melyet a perzsák eddigelé sajátjuknak tekintének, csak orosz hajók járhatnak ezután, s azon a perzsa lobogó sehol meg nem jelenhet; c) A perzsa sáh mindazok számára (s pedig ezek nem voltak kevesen) általános amnesztiát hirdet, kik e lefolyt háborúban Oroszország részén állottak, s egy év tartamára kivándorlási szabadalmat enged nekik; d) Az orosz alattvalók szerezhetnek maguknak Perzsiában fekvő birtokot anélkül, hogy az ottani helyhatóságnak alávetve lennének. (Ezt még eddigelé semmi más mohamedán ország sem engedé meg, s Törökországban a mi követségeink a Nyugat minden túlnyomó hatalma dacára nem valának képesek kivinni). e) Az orosz követeknek ezentúl saját országuk szokása szerint szabad a perzsa udvarnál csizmában, sarkantyúsan megjelenniök, s nem kell cipőiket levetniök, mint ahogy a perzsa illemszabály annak előtte megkívánta; f) A gulisztáni békekötés alkalmával Oroszországnak átengedett, de ettől utóbb ismét visszavett földrészek a perzsák által Oroszországnak ismét visszaadassanak.

Megszégyenítő s megalázó béke volt ez Perzsiára, s a szentpétervári udvar elég hatalmas bosszút állt mindazon

erőszakoskodásokért, miket ellene egykoron Nádír sáh elkövetett. Egyébiránt e szerencsésen végződött hadjárat morális győzelme még sokkal jelentékenyebb volt annak praktikus hasznainál is. Minden paraszt, ki azon időben is élt már, mihelyt erről a háborúról van szó, azonnal a legnagyobb tisztelettel és magasztalással fogja emlegetni az orosz fegyelmet és igazságszeretetet, s bárha sűta őfelsége ezen szeretett felekezet védura akarna is lenni minden áron, ha már egyéni boldogságról van szó, itt mindenki irigyelni fogja azon perzsák sorsát, kik ez idő szerint az orosz hatalmasság alatt állanak. Turkmancsájtól egész Miánéig semmi nevezetes nem történt velem, egy kis tréfa kivételével, mely a déli pihenés alkalmával egy magánosan álló karavánszerájban esett rajtam. Elmondtam már, hogy a sűták, valahányszor szunnita gyanánt léptem fel közöttük, tőlem mindig *nuszbákat* (talizmánokat) követeltek. A többi között itt is egy sűta szejjid mutatta be magát, ki is, miután számára egypár mondatot írtam volna fel a Koránból egy darab papirosra, még egy pipadohányt is kért tőlem azon erős fajtából, mellyel tebrizi barátaim láttak el engemet. „Szejjid – mondtam neki –, te a gyenge kurdisztánihoz vagy szokva, az én dohányom nem fog jó tenni neked!” De a zöldfejű zélóta* nem hagyott alább kérelmeivel, s végül beteljesítém kívánságát. Azonban alig tölté meg rövid pipáját, s *more patrio***, alig nyelt el egypár szippantást, máris hatalmas kábulás fogta el. Halálsápadttá lőn, hányni kezdett s az udvarra kirohanva kiáltotta: „A szunni, a szunni megmérgezett, segítség, sűták!” Utána futottam. Már akkor ott feküdt a földön, néhány perzsától környezetten, s igazán szerencsésnek mondhatom magamat, hogy mentegetőzéseim ékesszólása minden veszedelemtől megszabadított.

*Lelkes, lelkesedő. (VI)

**Hazai szokás szerint (latinul). (VI)

Magában Miánében, mely még a 10. században jelentékeny város volt, ma pedig nyomorult falucska, nemigen kellemes éjt töltöttem. Amint hallám, ezen hely a hazája azon mérges poloskáknak, melyeket *meleb*nek neveznek, s melyek az idegeneket nemegyszer halálos sebekkel marják meg. Rendesen régi, omlatag épületekben találhatók, s akit megcsíptek, csak azáltal szabadulhat meg a súlyos veszedelemtől, ha három egész hónapig minden hús- és sós ételt mellőzve, csupáncsak édességekkel él. Utóbb megtudtam ugyan, hogy az egész hazug mesebeszéd, s hiszem is, hogy az, de akkor a melehektől való félelem az egész éjszakán át gyötört, úgy hogy szememet sem tudtam bezárni. E rovarokon kívül Miáne még nagyszámú kéjhölgyeiről is híres, kik ide az ország minden részéről egybesereglenek, s az átvonuló utazóknak felajánlják bájaikat. Útitársaim ketteje, kik velem együtt szálltak meg, nem tudtak ellenállni a csábításnak, s engem kimondhatatlanul meglepett, midőn este két hárpiaszerű alak jelen meg a leggroteszkebben kifestve, utánok pedig egy pap jött, aki a *szigát* (ideiglenes házassági szerződést) olvasta fel, merthogy – elég csodálatos ugyan – e gyalázatos üzletet itt egészen törvényesnek tartják. Papok és hetérák osztoznak a nyereményen. Dorbézoló és zenészek társaságában közel hozzám a legundokabb orgia tartaték, s hogy ezen éjszaka hogyan eshetett nekem, kit a melehek és a tobzódók zaja egyaránt gyötörtek, ezt mindenki könnyen elképzelheti.

Alig vártam be a következő hajnal hasadtát, másnap reggel minden kíséret nélkül keltem át a Kaflankúh hegységen. Az út meglehetősen meredek és nehéz volt, éppúgy a túlodali alászállás is, melynek aljánál a szép Kizil Uzun folyó hömpölyög, s mely fölött igen jó kőhíd vezet. A táj változatossága s kivált pedig a Perzsiában oly igen nélkülözött folyó megpillantása igen kellemesen hatott rám, elannyira, hogy meg nem állhatám egy közeli romnak, Kale-i Duhternek (szűz vár) árnyában ledőlni, s szerény reggelimet jó ital folyóvízzel elköl-

teni. Midőn így, egészen magánosan fekve elmaradt csarvadárom elérkeztét várnám, rögtön előtűnt matróna lepett meg, ki nyájasan közelíte felém, s utam célja s állapotom felől oly bizalmasan kérdezősködék, mintha erre évek sora óta tartó ismeretség jogosította volna fel. Minekutána pedig észrevette volna, hogy én írásban és a Koránban jártas egyéniség volnék, félrevonta redős arcáról a vászonfátyolt, s különös egy történetet beszélt valami csodálatos cicuskáról, ki ezen várat építette, szerelmi viszonyáról és tragikus végéről, s az európai regényíró, meglehet, igen alkalmas tárgyat talált volna előadásában, de engem további utamon annyi ilyen történettel tartottak s azok mindannyian oly hasonlók egymáshoz, hogy az én lelkembe bizony egy sem nyomódott be mélyen közülök.

Nemsokára kísérőm is megjelent, s arról értesített, hogy immár túl vagyunk Azerbajdzsán határán, s Hamszéba léptünk, Iránnak azon kerületébe, mely Pentapolis arab nevét öt egymáshoz közel fekvő városától vette. Hamsze volna a leghíresebb Azerbajdzsán után termékenységre nézve, de én ezt a jeles tulajdonságot, legalábbis utazásom két első napján, nem fedeztem fel benne, mert mind Zendzsán állomás, mind az utána következő Nikbeh nem egyebek nyomorúságos falvaknál, melyek egyes-egyedül a karavánokból élnek, de földművelésnek, viruló kertészetnek, legalábbis az út közelében, sehol semmi nyoma. Nikbehben volt először alkalmam egy *tázi*jén vagy *seb*iben jelen lenni, azaz olyan színielőadáson, melyek a sūtákat a szunnita atyafiaik nagy bosszúságára oly igen mulattatják. Sok ilyen művészárság van. A nagyobbak és ügyesebbek a városokban szoktak fellépni, a kevésbé híresek falukon, s így ez is, melyet ma láttam, ez utóbbiak közé tartozott. Egy nikbehi gazdag lakostól 25 darab aranyat kaptak, ki hitsorsosainak lelki épülésére áldozá fel ezen összeget. Huszein kedvelt tragédiáját adták elő, de minthogy nemsokára úgys kimerítőleg fogunk a *tázi*jékről szólni, legyen elég

itt csak annyit mondani, hogy e mély, bánatos hangon elénekelt szép dalok első benyomása, a tragikusok nem egészen megvetendő művészete, az egész közönség meghatottsága, a nők zokogása, sőt még a gyermekeknek is sírása majdnem engem magamat is könnyekre indítottak.

Minthogy ezen helytől Zendzsánig, e most említett kerület fővárosáig már csak hatórai utat kellett tennem, még napkelte előtt indultam, hogy a várost hűvös reggeli időben érhessem. Amidőn csendesen lovagolnék, nemsokára egy perzsa csatlakozék hozzám, aki külsejéről ítélve a tanultak osztályához tartozott. Nagyon meglepett, midőn anélkül, hogy azelőtt ismert volna, egyszerre efendinek szólított. Beszédes lévén, mint a perzsák általában, félórai társalgásunk alatt igen sok tárgyat megérintett; elmondá, hogy ő orvos, s így tehát nem molla, s éppen most tér vissza a környéken levő néhány betegének látogatásából. Nemsokára utána jött szolgálja is, gazdagon megrakott öszvérrel, mely aszalt gyümölcsöt, gabonát s más egyéb természeti tárgyakat hordott, mind megannyi honoráriumát az orvosi tudománynak. A beszédes Aesculap egész úton mást sem emlegetett, mint az ő csodagyógyításait, s nemegyszer csodálatát fejezé ki a fölött, hogy mernek itt Perzsiában még a frengik is fellépni orvosi tudományukkal, itt, Ali Ibn Sziná (Avicenna) hazájában, hol a nagy Bokratnak (Hippokratész) mai napig oly sok jeles tanítványa van. Egészen naivul megjegyzé, hogy amulettjei és talizmánjai által mily csodaműtéteket vitt véghez, s ha a különben olvasott és értelmes ember elkezdte mondani hegyiről tövire, hogyan űzött ördögöket, meddő asszonyokat hogyan tett termékennyeké, némáknak, vakoknak, siketeknek hogyan adta vissza szavát, látását, hallását: s mindezt semmi egyébbel, csupán kabbalisztikus szavaival – valóban alig tudtam hova lenni bámulatomban, s bizonyossá lettem afelől, hogy ez maga is meg van győződve mindarról, amiket most elbeszélt.

Az orvosi tudományról Zendzsán városának leírására tért át, s előadta annak nevezetességeit s legutóbbi eseményeit, melyek közül az köté le figyelmemet leginkább, amit ő mint szemtanú a fanatikus Bábi-felekezet lázadásáról és utcai harcáról beszélt, mely felekezet itt oly nagy szerepet játszott, s amelyről mázenderáni utunkban bővebben akarunk emlékezni. Mikor a városnak romokban oly gazdag külsejéből a belvárosba nyomulnánk, majdnem minden pontot olyanul mutatott be előttem, mint ama vadul lelkesültek hősiségének színhelyét. Itt egy közülök 40 ellen küzdött, amott egy földöntúli lény mutatta meg csodás alakját, s általában igen sok rendkívüli dolgot beszélt a bábiakról, de annyi csakugyan igaznak látszott előttem, hogy a harcnak keménynek kellett lennie, mert bárha borzalmi óta évek teltek már el, Zendzsán még most is nyomaint viseli ama küzdelmeknek.

A karavánszerájhoz vezető utamon semmi sem tűnt fel annyira, mint a városban sok helyütt látható magas póznákra kitűzött fekete lobogók. A muharrem hónap 10 első napja volt, melyek alatt az egész iszlám világ mindenféle ünnepélytől megtartóztatja magát, de itt, a síita világban, itt már egy hónappal előbb gyászba öltözik mindenki, böjtöl, elégiaelmondással és *táziye*-látogatással foglalkozik. Ama lobogós póznák azon helyeket jelzik, hol e most említett előadásokat tartják, s melyeket még a délutáni órákban is nagy tömeg szokott körülvenni. Minden ajk egy híres énekesről beszélt, aki Ali Ekber szerepében tűnik ki, s aki ma a kormányzó *tázi-jéjénél* fog fellépni, minek folytán talán mondanom sem kell, hogy alig érkeztem meg a karavánszerájba, nem volt forróbb óhajvásom, mint a most említett előadáson jelen lenni, mint-hogy már a nikbehi e fajta kis ünnepély kíváncsiságot a legnagyobb mértékben felgerjesztette.

A tömeghez csatlakozva nemsokára a kormányzó udvarába jutottam, melynek közepén valami 6 lábnyi magas, négy-

szögletes emelvény állt. Itt *szakunak* nevezve, amely körül magas rudakon tigris- és párducbőrök, acél- és bőrpajzsok, fekete lobogók és meztelen kardok függenek, s még imitt-amott néhány lámpa is az esti előadás megvilágítására. Ez a tulajdonképpeni színpad. S míg a tágas udvar balfelén a hölgyvilág foglalt helyet, a másik részén a férfiak gyülekeztek egybe. Maga a *tázije*-adó pedig – tudniillik a kormányzó – egész családotul s a város legelőkelőbbjeitől körbevéve, az első emeletről nézte a színdarabot. Minden mély gyászba bozult, mindenki arca leírhatatlanul komor és szomorú volt.

A tázije

Mielőtt a tulajdonképi előadás kezdetét vette volna, egy, hihetőleg az ópium túlságos élvezetétől zilált külsejű dervis lépett az emelvényre, ezen kiáltással: *Já mu'minín!* (Oh, ti igazhívők!) – s abban a pillanatban néma csend lett.

Azután hosszú imádságba kezdett, melyben előbb a síita nagyok erényeit és hőstetteit emelé ki, azután pedig éppen oly túlzott kifejezésekben a szunnita világ bűneit és gonoszságait ecsetel. S midőn e most említett felekezet legkiválóbb férfitjaihoz érkezék, így kiáltott fel: „Testvéreim, ezeket vajon nem kell-e elátkoznunk, nem kell-e kárhozatot kiáltanunk reájuk? Én azt mondom, átok legyen a három kutyára, a három bitorlóra Abu Bekr, Omar és Oszmanra!” Ekkor megállapodott, s az egész közönség egyhangúlag bisbád, bisbád (még több legyen, még több legyen) kiáltásokkal tetézte s helyeselte átkait és kárhoztatásait. Tovább ment, megátkozta Ajsét, a próféta hitvesét, megátkozta Muáviját, utódait, Jezidet és Samrt, s a süzmus minden hírhedt ellenfelét. Minden egyes névnél megállapodott, s a tömeg minden egyes névnél hatalmas *bisbádot* dörgött visszhang gyanánt. Dagályos dicsbeszédet tartott aztán a sáh fölött, Perzsia mostani ulemái s a kormányzó fölött, s midőn mindezt bevégezné, nagy izgatottságnak közepette leszállt az emelvényről s a közönség közé sie-

tett, hogy tanúsított buzgalmának jutalmát elnyerhesse. Ez volt a prolóus. Nemsokára ezután egypár kendőkbe burkolt alak jelenék meg a színpadon, kik részint karban, részint egyenként elégiákat éneklének, hogy a közönséget ellágyítsák és a fényes játékra előkészítsék. Ez Imam Huszein fellépésével kezdődék, ki nejeitől s gyermekeitől környezetten azon jelenetet ábrázolá, midőn Kúfa felé tett útjában, hova őt híveinek kis csoportja hívta meg magához, Jezid csapataitól körülvéttelve, a szomjúságtól gyötrötten, epedő családjának kínjait vigasztaló szavakkal enyhítgeti. Ezalatt a háttérben Jezid trónja emelkedik, ki egész pompával ül ott, és páncélos környezetének a legkegyetlenebb parancsolatokat adja ki Huszein és az övéi ellen. Ali Ekber, Huszein legifjabb gyermeke, szülei és testvérei kínjától meghatottan, a környező ellenség dacára a Tigris partjára akar menni vízmeríteni. Szülék és barátok a leggyengédebb kifejezésekben s a legmelegebb szeretetet nyilvánító szavakkal akarják őt visszatartóztatni. A kiáltó anyának kérelme s az atyának esdeklése valóban nagyon meghatók, s el lehet képzelni, hogy a szerencsétlen kis csapat zokogására hogyan válaszol a nézőközönség. Kiváltképpen az asszonyok oly keservesen sírtak és jajgatának, hogy az igazán szép párbeszédnek nem egy szavát sem hallhatám. Ali Ekber azonban nem tágít, anyja elájul, de csakhamar megerősíti lelkét, fiát hős gyanánt akarja látni s imádkozik üdvéért. Az atya maga övedzi fia derekára kardját, ez lóra pattan, de alig nyargalta körül egypárszor az emelvényt, Jezid csoportjának egyik hatalmas lovasa is nyomába kél, s a legkeserűbb kifakadások között üldözi. A küzdelem hevessé lesz, a jelenet érdekessé, a feszültség mindig nagyobbá, végre a lovas eléri a hős ifjút, csapás csapást követ, s végre Ali Ekber vére (külön e célra magánál tartott piros festék) minden oldalról ömölni kezd testéből, mire rémítő jajveszékelés támad a küzdelem kimenetét megtörötten váró család közepéből. Ali Ekber összerogy, félholtan emelik le lováról s hozzák a színpadra, s midőn atyja,

anyja és a testvérek zokogva borulnak tátongó sebeire, s azokba balzsam helyett szülési könnyeket öntenek, ekkor éri el a hallgatóság jajveszékelése is tetőfokát. Az asszonyok mellüket verik, port és szecskát (hamu helyett) mint a gyász jeleit hint fejére mindenki, s csakugyan annyira odáig van az egész jelenlevőség, amennyire az európai művészet legnagyobb tragikusa sem tudja soha elragadni közönségét. Haladó fiának tekintete lángra gerjeszti Huszeint is. Ő is lóra ül, bosszút veendő fia haláláért, de Samr által, a Jezid csoportja egyik lovasa által, üldözőbe vétetik és levágatik. S mikor az ő holttestét is behozzák, a közönség jajgatása még nagyobb lesz. Odateszik ezt is fia mellé, s leborítják fekete gyászkendővel. Akkor aztán nagy mészárlás következik, s az oly szeretett háznak elhal minden tagja. Mind ott fekszik kiterítve a színpadon, s míg a kegyes nézők könnyáztatott szemeikkel iszony és rémület miatt fel sem mernek tekinteni a színpadra, a színészek távoznak, s a tragédiának vége van.

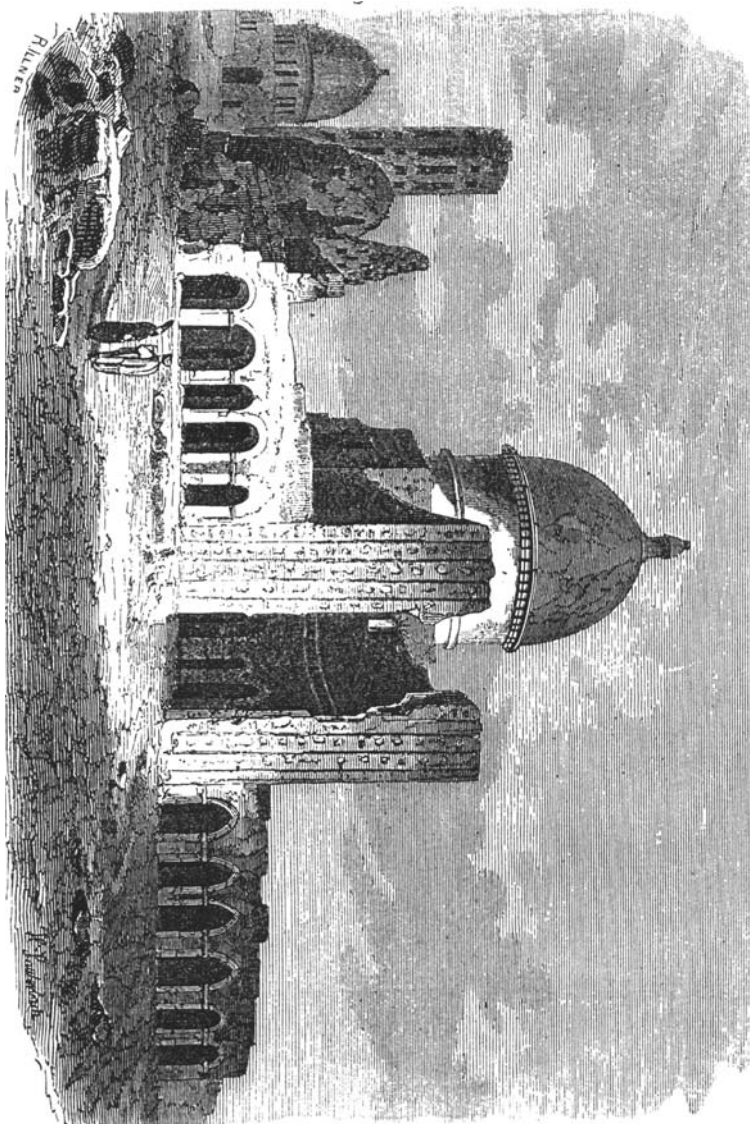
Ez volt az egyik darab. A másik, mely ezután következék, Izsáknak Ábrahám általi feláldozását ábrázoló, s ez is meglehetősen híven adaték elő. Az öreg patriarcha, parancsot vevén Istentől, minekutána gyermekét megölelné és csókolgatná, mégis elég erős, hogy azt megkötözzé, s az oltárra fettegye. Kivonja kardját, élet odahelyezi amannak meztelen nyakára, s midőn már vágni akarna, angyal jelenik meg két báránnyal. A gyermek felugrik az oltárról, s helyette a két állatot ölik meg, melyekből aztán a színészek jó vacsorát készítenek maguknak. Valamint az első darabnál, úgy ebben is az tűnt fel előttem különösen, mily komolyságot s milyen ügyeséget tanúsítanak itt az együtt szereplő gyermekek. Vannak közöttök olyanok is, akik még a hatodik évet sem töltötték be, s több száz versre menő szerepüket mégis tökéletesen tudják könyv nélkül. A mimika és a taglejtés is olyanok, hogy ezek ellen még nálunk, Európában sem lehetne kifogás. Ami azonban a legcsodálatosabb, ez az, hogy minden előadás éne-

kelve történik, s gyakran igen jó hangú színészeket lehet találni, kik kivált, ami a gyászos, mélabús hangokat illeti, bármely társaságra nagy hatást tudnának gyakorolni.

A tázijéket, melyeknek rendesen ilyen tárgyak szolgálnak alapul, igen különféleképpen szokták előadni. A különbség leginkább az epizódok felfogásában s tartalmasságában, úgyszinte a külfényben szokott nyilvánulni, aszerint, amint egyik-másik társaság jobban begyakorolta szerepét, vagy a táziye előadatója kisebb-nagyobb fényt kölcsönözhet az előadásnak. A legszebb tázijék kétségkívül a teheráni udvarnál tartattak, melyekre csakis az egy török követség – mint egyedül mohamedán – szokott meghívni. Mint ez utóbbinak vendége, én is részesültem abban a szerencsében, hogy egy ilyenén megjelenhettem, s azt a pompát, mely itt tárult fel szemeim előtt, soha nem fogom elfeledni. A színészek mind valamennyien a legszebb s legdrágább sálókba voltak öltözve, fegyvereiket igazi gyémántok és egyéb ékkövek díszíték. Minden markolat tiszta aranyból és ezüstből állott, s ha még azt is hozzáteszük, hogy az előadás itt a leghívebb*, senki sem fog csodálkozhatni, ha azt állítom, hogy aki Teheránban az ilyen előadásoknál megjelen, az valósággal azt hiszi, hogy csakugyan ott van magánál Jezidnél, legközelebbi környezetében. Annyira csalékony az egész.

Zendzsánban három napot töltöttem, s minthogy a kegyességre szentelt ezen egész idő alatt itt senki egyébbel nem foglalkozék vallásos dolgoknál, itt kelle kiállanom szunnita inkognitóm első tűzpróbáját, midőn egy éppen vallásos szokásokról vitatkozó társasághoz csatlakozám. Egy buzgó táziye-énekes ugyanis, nekem, mint oszmánlinak szememre vetette, hogy nálunk Huszein halálát s általában az alíták balsorsát

* Ami azonban a látszatnak kiváltképpen hátrányára van, ez az, hogy mindkét nemű szerepeket csak férfiak töltenek be, minthogy az iszlám törvény a nők nyilvános helyen való megjelenését meg nem engedi. (VÁ)

Szultánije romjai

nemcsak hogy közönyösen veszik, hanem mi Jezid, Muávija s más egyéb síta ellenségek pártján állunk. Mentségünkül felhoztam ugyan, hogy muharrem tizedik napját, mint a most említett vértanú halála napját az egész szunnita világ gyásznap gyanánt tartja, s némi jótéteményekre utaltam, melyek e napon Konstantinápolyban s más egyebütt is szokásban vannak, de a kegyes operaénekest nem tudtam megtéríteni. Ő a legélesebb okokat hozta fel ellenem, s minthogy az iszlamita történelem e kérdéses korszakában meglehetősen jártas volt, s e mellett állításai bizonyítására egy sereg epizód és adoma állt rendelkezésére, dolgot adott, hogy általa teljesen le ne verettessem. Egyébiránt meg kell jegyeznem, hogy mindjárt ezen első alkalommal meglepett a perzsának türelme, mit bármely vitatkozásban megbizonyít. A török, s tartozzék bár akármely országhoz vagy földövhöz, soha sem fogja megengedni, hogy az ő vallásának valamely hitcikke vita tárgyává legyen, s aki ezt merésznél szemben véle, könnyen rosszul járhatna. Azonban a perzsa egészen más ebben. Még vallása legistenítettebb egyéniségeit is meg lehet támadni, szentségüket kétségbe vonni, s őket gyalázni, csakhogy az ember bizonyítékokkal és okokkal támogassa állítását, mert amit ő állít, abban mindig van valami logika és következetesség. S itt nagy csudálkozásomra egy síta molla is nekem fogta pártomat, s ennek abban találom megfejtését, hogy a mollák általában igen haragusznak mindenféle tázije-darabra, s ha ezeket látogatják is, a közvéleménynek hódolva, mindazonáltal nem szűnnek meg eretnek szokásokul kárhozthatni. Félnék a világi rendhez tartozó énekesek konkurrenciájától, s minthogy az egyház a maga fillérkéjét mindenütt sértetlenül akarná élvezni, ezt a vallásos buzgólkodást bűn nevével illeti.

Ezen városból hatórai lovaglás után a középkorban oly nevezetes Szultánije városba érkeztem, mely a Dzsingisz-házból származott több fejedelemnek kedvenc tartózkodási helye volt. Kivált pedig Hudábende sáhnak, kinek a teheráni út

mellett álló büszke mauzóleuma még ma is bámulatra ragadja az utazót. A fenséges kupola, a kápolna, a remek arabeszek s kiváltképp a páratlanul szép szulusz-írás, mely az azúrkék téglákra írva a falakat körülfutja, oly tökéletes, melyhez hasonlót sehol egész Ázsiában nem találtam, s habár további utamban Herat és Szamarkand építészeti emlékei elragadtak is, be kell vallanom, hogy Szultánije egy a maga nemében, s szerény pompáját sohasem fogom elfelejteni. Egyébiránt Hudábende neve a mai napig él a nép ajkán. Mikor ugyanis este visszatértem a romok meglátogatásából, török gazdám e szavakat mondta: „Hja! Hudábende egészen más fejedelem volt, mint a mostani kádzsárok”; s abban a nyomban egész sereg adomát mondott el hőse igazságszeretetének bizonyítására.

Ma Szultánijét az teszi nevezetessé, hogy fennsíkján sokkal üdőbb a levegő, mint bárhol máshelyen Iránban, s ha a sáh nagyobb hadi szemléket akar tartani, rendesen ide szokott jönni. A szomszéd hegyek gazdagon ellátják vízzel a völgyiséget, s a lovak számára is elegendő a fű. De amily kellemes itt a nyár, a tél éppoly veszedelmes az utazóra nézve. E fennsíkon vad orkánok tombolnak, s nem egy utazó, sőt egész karaván találta már sírját a hózivatarban.

Másnap Hurremderéhez (bájoló völgy) jutottunk, mely névnek megfelelőleg csak annyiban bír természeti szépségekkel, amennyiben a falu környéke más egyebeknél sokkal gazdagabb a kertek dolgában, s a házak tömkelegében átrohanó hegyi zuhatag a szántóföldekre is áldásos hatású. Mindamellet a most említett előnyök dacára a fa itt mesésen drága, este ugyanis arra kértem házigazdám, hogy ízletes vacsorát akarván élvezni, készíttessen számomra valami csirkésültet. De mily nagy lőn bámulásom másnap reggel, midőn a felhasznált tűzifáért háromszor annyit kellett fizetnem, mint magáért a csirkéért. „Nagyon vén kappan lehetett az!” – mondtam a perzsának. „Igazad van, Mirza – viszonzá –, fájdalom, nagyon vén volt, a fa pedig igen fiatal, tudniillik nyers, s ebből származik az egyenetlen arány.”

Midőn e most említett helyről az Anguri hegyláncon át Kazvinba mennék, a völgyben egypár nomád törzsre akadtam a keikuvan és sáhszeven török fajból, kik addig legeltetik egyik-másik helyen nyájaikat, míg a mezőben tart. „A nomádok tolvajok – mondá perzsa kísérom –, a legkisebb tárgy is felgerjeszti birtokvágyukat, s bizonyára jobb lenne, ha valami kíséretre várakoznánk!” Én azonban nem hallgattam óvatosságára, s nem is volt okom megbánni, mert a rettegett bántalmazás helyett a sátrakban még tejet és sajtot is kaptunk. Ugyanaznap két perzsa ezreddel is találkoztunk, kiket díszfedezet gyanánt küldettek az olasz követség elé. Díszfedezetet mondék, de az elcsúfított hadcsapat tekintete annyira meglepett, mintha egy pár ezer gézengúz akasztófavirágot és koldust láttam volna magam előtt, kiket csak egypár órával ez előtt eresztettek ki a börtönből. Irán gyalogsága a képzelhető legnyomorultabb gyalogság. A katonák kora 10–60 év között változik. Egy és ugyanazon ezredben gyakran apa, nagypapa, gyermekek és unokák együtt szolgálnak, s ha az ember ezeket a kiéhezett, piszkos embereket maga nem látja, vagy igen hosszú, vagy igen is rövid kék vászon egyenruháikban, egyiket csizmásan, másikat mezítláb, de azért valamennyit talpálólal, mely sokszor térdig ér, kopott süvegekben, régi rozsdás puskákkal, melyek közül egynek kakasa hiányzik, másinak töltővesszeje, s mellettük apró árukkal megrakott szamaraikkal (mert a katona egyszersmind rendesen kiskereskedő vagy házaló is), ha – ismételjük – valaki mindezt saját szemével nem látja, aligha lesz fogalma arról, micsoda voltaképpen iráni őfelségének győzhetetlen serege. Mikor közöttük voltam, őszintén szólva, jobban féltem, mint a rablóknak festett nomádok között, s nem mondhatom ki, mennyire örültem, mikor őket egy hegyi hajlatnál elvesztém szemeim elől, s másnap a síkság kezdetén fekvő Kazvinba érkezém.

Kazvin is volt már egyszer az ország fővárosa. Híres hely hajdanában, mely azonban manapság egykori nagyságának

még csak romjait sem képes felmutatni. Mikor a külvárosok jól művelt gazdag kertjei mellett be a városba hatolnék, s kivált mire a karavánszerájba érkeztem, már jóformán sötét volt, s képzelje csodálkozásomat az olvasó, mikor a szükséges élelmiszereket bevásárlandó, jó negyedóraig lótottam-futottam mindenfelé s egyetlen boltot sem találtam nyitva. „Holnap Huszein halála napja van – hangzott felém minden oldalról –, a süták jó muzulmánok és sokkal kegyesebbek, semhogy a mai napon, melyen Huszein és a többi szentek annyit szenvedtek, még üzletüket folytatnák.” Nemde, nyájas olvasóm, már te is belefáradtál a sok Huszein-történetbe és gyászünnepebe; bizony magam is megsokalltam az egészet, s az volt a legkellemetlenebb, hogy ez este olyan fárasztó napi járat után, étlenül kellett cellámba vonulnom. Nem maradt egyéb hátra, mint kolduláshoz fogni, de a perzsa adománya sokkal gyérebb szokott lenni, semhogy lecsillapíthatná az utazónak óriási étvágát, s ez este üres gyomorral kellett lefeküdnöm. Másnap reggel mégis sikerült egy magányos embertől nagy titokban kenyeret és főtt rizst vennem. Sietve visszamentem a karavánszerájba, útitársamat indulásra serkentém, de amidőn a bazáron át a város kapuja felé haladánk, szerencsétlenségünkre gyászoló és vezeklő körmenettel találkozunk, amilyenek e napon a régi szokás szerint egész Perzsiában úton-útfélen láthatók, hogy éktelen ordítózásukkal és barbár fanatizmusukkal a világot áhítatra buzdítsák. Áhítatra, mondom, de ez csak Keleten lehetséges, mert ha az ember ezen eszeveszettekhez hasonlóan ugrándozó fickókat látja, melyek némelyike oly erővel veri mellét, hogy vért kezd köpni, mások testüket megszabdadják, hogy a kiömlő vér által indítsák meg a tömeget, bizonyára be fogja vallani, hogy a helyesen gondolkodó embert inkább undorra, semmint vallásos ihletésre gerjesztik. Én legalább így érzettem, midőn a bazár egy sarkába megvonulva magam előtt láttam elvonulni a tomboló tömeget, melynek üvöltésétől az egész környék

visszhangzott. Kísérőm elmondá, hogy Kazvin, a kegyes Kazvin – amint ő nevezé – azáltal tűnik ki mindegyebek fölött, hogy itt ezen a napon mindig meghal legalább két ember Huszein iránti szeretetből, amit én kész is voltam elhinni, mert ami itt muharrem tizedik napján történik, az tökéletesen olyan, mintha az indiaiak öncsonkításának, vagy az egyiptomiak vallásos buzgalmának egy epizódja volna, kik a bajram napján a mecset előtt hasra fekszenek, hogy a főpap kövér lovával ellovagoljon fölöttük.

Mikor a körmenet elhaladt mellettem, minden netaláni akadályt kikerülendő, sietve siettem a városból ki a szabadba. De alig mehettem egy óra hosszat, a velőkig ható forró nap egy falucskába kényszerített betérni, melyben az egész napot töltöttem. Az elmulasztott állomást tehát naplemente után kellett elérnünk, s habár egyrésről az álmatlanság kínozott is, mégis a hűvös esti út igen nagy előny vala, s elhatároztuk magunkban, hogy a még hátralévő két másik állomásra is éjszaka fogunk utazni. S minthogy éppen teljes holdvilág volt, terünket annál könnyebben teljesítheténk, s barátságtalannak csakis a nagy éjszakai csendességet találtam, mert bárha imitt-amott akadtunk is egyes utazókra és kisebb karavánokra, melyek Teheránból jöttek, mindazáltal oda menet semmi alkalmas útitársakra nem leltünk, s így egyedül kellett maradnunk. Amint már említém, igénytelen eszközeim és szegényes útipoggyásom folytán nem volt mitől tartanom, azonban az óvatosság majdnem ösztönszerűvé lesz az emberben. A legkisebb mozgás magára vonta figyelmemet, s minthogy kísérőm majdnem hortyogva jött nyomomban, elővigyázatom nem is volt felesleges. Ennek igazságát leginkább a következő éjjel láttam be, midőn távol még a fővárostól, egy sík úton haladánk. Körülbelül éjfél tájban lehetett, amikor először távoli beszéd, utóbb pedig mind jobban közelítő lódobogás üté meg füleimet. Fegyveremet a nyeregkapára fektetve előre hajoltam, hogy annál jobban láthassak s figyelhessek.

Három lovas volt az, kik fegyverüket magasan villogtatva ránk törni készültek. Tréfa volt-e az egész vagy komoly valóság, nem tudom megmondani, de nem hagytam őket közel jönni, hanem fegyverem lövésre készen tartva rájuk kiáltottam: „Félre az útból, vagy lelőlek benneteket!” Az idegen dialektus hangja volt-e, vagy a perzsától eltérő öltözet, mi őket megrettenté, elég az hozzá, szétoszoltak, s bárha kísérom az egész dolgot csupán tréfának ítélte, az esemény engem mégis meglehetősen nyugtalanná tett, s igen jól éreztem magamat másnap este azon tudatban, hogy Teherán immár csak egyetlen állomásnyira van tőlem.

Azon érzélem, hogy a perzsa fővároshoz eljutottam, s így célom első részét elértem, mind jobban felindította egész bensőmet. Mindig az aggasztott, milyen benyomást fog tenni megjelenésem a török követre, s minő fogadtatásban fogok nála részesülni. Minthogy utamat efendi minőségben kezdem meg, mondanom sem szükség, hogy itt Teheránban, a török követségnél kell vala szállást találnom. Ezen vendégszeretetet illetőleg az itteni török követ konstantinápolyi barátaitól meleg sorokban írt ajánlólevelet szereztem számomra, s mint-hogy Haider efendit (így hívták) általában mindenki ember-szerető, egyenes és jóakaratú egyénnek ismerte, eleitől fogva a lehető legjobbat várhattam volna. Még e fölött a konstantinápolyi efendik és pasák engem mint valami kuriózumot, valami különcöt, úgy ajánlottak neki, mint aki belefáradván a paradicsomszerű Konstantinápoly nyugalmas életébe, Perzsia sivatagjain keres felüdülést. A levélben kiváló súlyt fektettek arra is, hogy engem a keleti török nyelv tanulmányozásának bizzarr eszméje vezet Keletre, egyszóval megtettek mindent, hogy Hajder efendi előtt bebizonyítsák, miszerint én minden politikai fontosság nélkül való egyéniség vagyok, s mint ártatlan fantaszta, méltó az ő pártfogására. S így, ezeket előre bocsátva, bizton számolhaték a jó fogadtatásra, de mégis útítervem sikere egyes-egyedül a szultán helytartójának

egyéniségétől függvén, mind a mai napig megbocsátható az az aggodalom, mellyel a fővárosba töltendő legelső órákat vártam.

Másrészről az a gondolat is nagy és hatalmas befolyást gyakorolt rám, hogy Trapezunttól Teheránig két egész hónapra keresztül, a hosszadalmas karavánutazásnak minden elgondolható fáradalmait kiállván, immár egypár hónapig pihenésben fogok részesülni. Utazás mesterségem tanulói korszaka csakugyan két hónapig tartott, s bárha megsoványodtam is, arcom megbarnult s megszeplősödött is, anélkül, hogy az önbálványozás bűnébe essem, nem csodálkozhattam felette eléggé, hogy azelőtti nyugalmas életmódom dacára most oly soká utazhattam nyeregben, oly rossz gebéken anélkül, hogy egészségemnek ártottam volna. S valóban, ez a gondolat igen megörvendeztetett.

Ez biztosítani látszék további tervem kivihetősége felől, s mondhatom mindazoknak, akik Közép-Ázsián át tett utazásom felett csodálkoznak, hogy dervis-szerepem sikerülését csakis a szegény utazó fáradalmaiban s küzdelmeiben való fokkonkénti résztvevésnek s a keleti élet, nyelv és szokások fokkonkénti elsajátításának köszönhetem.

Ily gondolatokba mélyedve érkezénk a kis Keredcs patak partjaira. Már egy egész csoport utazót találtam itt, kik még részint aludtak, részint mosdáshoz készültek, részint a part mentén imádkoztak. Igen hűvös nyári reggel volt, ami annál nagyobb nappali forróságot jelentett.

A főváros láthatásának kíváncsisága engem nem hagyott nyugodni. Megmosdottam csakhamar a patak tiszta vizében, lóra ültem aztán tüstént, s kísérom nem csekély bosszúságára, ki itt legalábbis félóráig szeretett volna pihenni, a fővárosnak vezető úton indultam. Háromszor is kérdeztem? „Hol van Teherán?”, mert semmi nyomát sem láttam. Mindig csak azt nyertem feleletül: „Ott!” S bármily soká függesztém is szemeimet a megmutatott pontra, a hegy oldalában elterülő vá-

rost csak akkor ismertem föl a fölötte lebegő szürkés ködfelhőről, midőn legföllebb már csak félórányi távolságban állt előttem. A napkeltével szétszakadt e fátyol, zöld-mázás cserepekkel fedett, majd megaranyozott kupolák mutatkoznak, s íme, a királyok királyának rezidenciája – mint ahogy a sáh magát nevezni szokta – ott feküdt szemeim előtt a maga teljes szegénységében.

VI. [Teheránban]

Azok után, amit a főváros külső tekintetéről, s azok után, miket általában Irán egyéb városairól mondtam, bizonyára egy olvasó sem lesz kíváncsi megtudni, milyen benyomást gyakorol e város benseje az újonnan érkezőre. Ha az ember a sáragyagból tömött falnak szűk kapuján át – mit a perzsák valóságos sziklafalnak tartanak – utat tör magának a keskeny, szabálytalan, szögletes utcákon, melyek közepét egy-egy csatorna hasítja, keresztül az egyenetlen, fellyuggatott járdán, melyen gyalogok, lovasok, megrakott öszvérek és tevék tarka csoportja kevereg – a legjobb akarat mellett is ki-ki igen szomorú képet nyújthat Irán mai fővárosáról. Azt a pillanatot idéztem fel lelkem elé, midőn Konstantinápolyt először megláttam. Milyen óriási különbség a kettő között! A Boszporusz között is nagy köz van a távlat és valóság között. Az európai utazók nem fejezhetik ki eléggé, mily undorítóan tűnik fel szemeik előtt a régi Konstantinápoly belseje – s azt Teherán mellett én mégis valóságos Párizsnek mondanám. Az emeletes házak, bárha csak fából, az ablakok, bárha elrácosozva, a kövezet, bárha csak hegyes kövekből, mindamellett mégis európai városokra emlékeztetnek. Itt, hol az utazóra mindenfelől csak girbegörbe, szürke sárból tömött falak báámszkodnak, még a házak alakját is nehéz kivenni, nemhogy valamely

utcáról lehetne az embernek fogalma, s igazán bámulnom kell Krczie osztrák Genie-kapitányt, ki Teherán városáról egy tervrajzot készített. Kellemesen egyáltalában nem lepettem meg tehát, s a csodálkozás és visszatetszés érzetével telve csak hosszas kérdezősködés után találtam rá a török követség palotájára. Az egészen üres volt. A jelenlevő katonák arról tudósítanak, hogy a követ minden egyéb diplomatikus tisztársaival együtt az előkelő világ szokása szerint falura ment lakni, mégpedig Dzsizerbe, a közeli hegységek aljában fekvő kis falucskába, mely hegyek levegője a fővárosénál sokkal üdőbb lévén, Simranat gyűjtőnéven neveztetnek, ami nyári lakokat jelent.

Ennek a tudósításnak igen megörültem, mert hogy Teherán a nyári hónapokban valóban lakhatatlan, azt mindjárt a legelső napon tapasztalám. Oly rekkenő melegség, oly kiállhatatlan volt itt a hőség, melyhez hasonlót soha életemben nem szenvedtem, s mi több, a levegőt ezer meg ezer miazma annyira eltölté, hogy egész napon át alig ehettem valamit, olyannyira leverően hat ez a klíma az újonnan érkezettre. Estefelé valamivel hűvösebbé lett ugyan az idő, s minthogy tebrizi útitársamat már elbocsátottam, a kétóránnyira fekvő Dzsizerig szamarat kellett bérelnem. Mikor oda megérkeztem, öreg este volt már. Szembetűnő különbséget tapasztaltam a légmérsékletben. Minden erőm újra megjött, s minthogy a követségi személyzetet a kertben felvert pompás selyemsátorban éppen estebédnél találtam, könnyen elgondolhatja mindenki, milyen hatást gyakorolt rám az efendik szíves fogadása és vacsorájukhoz való barátságos meghívása. Mind Hajder efendi, mind pedig titkárai, kik, amint említém, némileg ismertek is, azt hitték, az égből pottyantam le. S ha Irán belsejében mindenki örömmel hallgatja azt, aki Konstantinápolyról beszél, mennyivel inkább a törökök, s kivált még a konstantinápolyiak. A kérdéseknek nem volt vége-hossza, s egész éjfélig kellett beszélnem Abdulaziz uralkodásának kez-

detéről, a Boszporusz paradicsomszerű szépségeiről, s ki tudná elmondani a török élet mi mindenféle tulajdonságairól. Utazásom tulajdonképpen céljára csak másnap reggel került sor, s a barátságos oszmánlik nagy szemeket meresztettek, midőn arról értesültek, hogy tovább akarok utazni, mégpedig Közép-Ázsiába, melyet egész Perzsia a durvaság legreményesebb székhelyének s a legborzasztóbb pusztaságnak ismer. Tervemet legfurcsábbnak éppen maga a nagykövet találta. Hajder efendi, egy áldott jó ember, rendszeren azt szokta mondani: „További útiterveidről majd beszélünk még, egyelőre maradj itt egypár hónapig, tekintsd meg Perzsiát, s aztán tovább utazhatsz.” Ezt monda, de szíve mélyében tökéletesen meg volt győződve arról, hogy a további utazástól elmegy a kedvem, s hogy kalandos terveimről bizonyára le fogok mondani.

Hogy az útnak kiállott fáradságait teljesen kipihenjem, a jó oszmánlik minden telhető kényelemben részesítének. Külön sátort kaptam, külön szolgát, lovat – egyszóval a szegény utazóból egyszerre gentlemanné változtam. Bemutattak a többi ott székelő követségeknek, kik hasonlóképpen a legbensőbb melegséggel fogadtak. Ennyi jóságot s előzékenységet valóban nem reménytettem, s ennek folytán Irán fővárosát, Teheránt egész kényelemmel tanulmányozhatám. Az ázsiai utazásoknál, sőt általában minden szárazföldi utazásnál igen nagy fontosságú, hogy mind az országokat, mind a társadalmakat fokozatonként ismerje meg az ember. Aki Közép-Ázsiát akarja meglátogatni, sokkal jobban cselekszik, ha útját Iránnak s nem Oroszországnak veszi. Az utóbbi úton az ember igen hirtelen beleesik az orosz civilizációból a turkesztán világba, míg ellenben amaz első lépésről lépésre készülhet el rá, s aki a perzsák nyelvében, szokásaiban s életmódjában jártas, azt a közép-ázsiai csak fél idegennek fogja tekinteni.

Hogy nekem, ki az egész Keletet eddigelé csak Isztambulból s a törökországi török életből ismertem csupán, itt,

a perzsa civilizáció fő székhelyén sok minden feltűnt – ezt a hazai olvasó könnyebben elgondolhatja. A törökök és perzsák közti különbségről alkalmilag már szólottunk útleírásunkban, most a városi élet egymástól való eltérését akarjuk ecsetelni, mert valamint Keleten, sőt gyakran Nyugaton is, a nép urának szokásait tulajdonítja el, mint ezt az arab példabeszéd oly helyesen illusztrálja: *An-nász 'alá dīni mulukibim* (a nép fejedelme hitét vallja), éppúgy a főváros élete is az egész ország életmódjának hű képét szolgáltatja. A házi magánéleten akarjuk kezdeni.

Ennél mindenekelőtt a tisztaság kérdése fog meglepni bennünket, mely az első- és másodrangú török házaknál majdnem mindenütt megtalálható, azonban itt teljességgel hiányzik. Az oszmánli igen nagy gondot fordít mind benső háztartására, mind benső ruhaneműire s házi eszközeire, melyekhez fehéreneműje és ágyi ruhája tartozik. Itt éppen az ellenkező esetet találjuk. S bárha a perzsa egészen bútortalan termeit gazdag szőnyegekkel borítja is be, s ha bár falait dús ékítményekkel látja is el, mindazáltal a konyha, az élestár s az *enderún* (mint ahogy itt a háremet nevezik) gyakran a legnagyobb hanyagságot mutatják, úgyszinte ruhái is. Azoknak, akik *dzsübbéikre* (felöltöny) sokszor 50–100 aranyat fordítanak, alig van változtatásra két-három ingük, s a férgek, melyek Törökországban még a középosztálynál is undornak tárgyai, Perzsiában még a legmagasb körökben is megtalálhatók. Az előkelő isztambulinak toalettje is sokkal keresettebb és jobban felszerelt, mint a perzsáé. Amazok szappan nélkül s hófehér törülközők nélkül, melyek gyártásában Törökország még Angliát is fölülmúlja, az életet képzelni sem tudják, míg ez utóbbiaknál a szappan mint fölösleges fényűzési cikk, igen ritkán fordul elő s nem egy magas műveltségű kánt láttam, aki szolgájának zsebkendőjébe törülközőt, melyben mellesleg mondván a másnapra eledelül szolgáló húsadag is benne szokott lenni. Így szinte a fürdő is sokkal jobb tisztítószer

Konstantinápolyban s általában Törökországban, semmint Perzsiában. A Boszporusz-parti *hamamok* fehér márványfalazatukkal, tiszta vizükkel, hófehér fürdőruháikkal bárkit is elégtétellel, de itt Perzsiában ezen helyiségekben kiállhatatlan szag uralkodik, s ahelyett, hogy Törökország mintájára a perzsák is úgy öntetnének magukra vizet, egy négyszögletes kis medencében állnak, sokszor húszan is egyszerre, s olyan szorosan egymás mellé, hogy amint egy török barátom egyszer megjegyzé, „egy bolha sem tudna közöttük elugrani”. Bár magam is többször meg akartam próbálni a perzsa fürdőt, mindig olyan undor fogott el, hogy soha nem tudtam szándékomat létesíteni. Ami azonban a perzsa gentlemant minden fénye és pompás öltözéke dacára egészen undokká teszi, ez a henna-festés, ami a *lausonia inermis* nevű növényből készült, vízben felolvasztott sárga porral történik. Képzeljük csak azt a férfiút, ki szép fekete szakállát téglaveresre festi, de úgy, hogy még arca is ilyen egész a szeméig, s bekenni kezét és körmeit is, hogy divatosabb* legyen! Ezen divatnak van még egy másik rossz oldala is, s ez az, hogy a festék befedi a szennyet, s az olyan úr vagy asszonyság, aki magát így kifestette, a mosdást több napokig is nélkülözheti.

Így Törökországban az ételek s azok élvezési módja is sokkal ízletesebb, mint Perzsiában. Az evés ízlés dolga, s hogy Iránban cukorral és fahéjjal főzött húst esznek, s más egyéb vajmi bizarr eledelleket, ez magában véve még éppen nem róható fel hibául, de az asztalnál széltében hiányzanak itt a török házak hófehér *bauli* (asztalkendő), s ha ez utóbbiakban kés és villa mind ez ideig valami idegenszerű még, Perzsiában a kanalat is feleslegesnek tartják. Az a finom modor, amellyel a háziúr a főtt tyúkot ujjai közt szétszaggatja, s ahogy a kelem egy bizonyos nemével odatesz egy darabot vendége asztalára, az az udvariasság, mellyel a szorbet-csészét körüljártat-

* Az eredeti szövegben Vámbéry a *fashionabb* szót használja. (VI)

ják, amibe már legalábbis egy tucat férfi mártotta csúful befestett bajuszát, ez még azt is visszatetszéssel tölti el, ki csak a törökös asztali illemszabályokhoz van szokva, s ne vélje túlzásnak a nyájas olvasó, ha azt mondom, hogy még a harmadrangú efendi is sokkal tisztább minden tekintetben, mint a magát finom szokások dolgában páratlannak tartó perzsa herceg vagy fejedelem.

A perzsa szokások finomsága, mint azt e könyv olvasója számtalanszor tapasztalhatja, csupán a külső taglejtésekben, beszédben és társalgási modorban található, s ebben a perzsák csakugyan felülmúlnak minden keletit, sőt azt merném állítani, még talán a nyugatiakat is, s a főváros ezen tökéleteségnek valóságos netovábbja.

A viszonzott látogatások, levelezések és társalgások illeméről köteteket lehetne összeírni, egyik túl akar tenni a másikon, s a gyengédség és udvariasság hiperbolikus kifejezései annál nevetségesebbek, minél jobban ismerjük a perzsa magánélet rendkívül mosdatlan állapotát. Így kellem és tisztaság dolgában a perzsa főváros úrhölgyei szinte sokkal alantabb állnak, semmint a konstantinápolyiak. Igaz, ezek is, amazok is burkoltan jelennek meg a nyilvános helyeken, de mégis egészen más az a benyomás, mit a török nő gyakorol az emberre, félig fátyolozott arcával, suhogó selyembugyogójával, redős *feredzséjével* (köpeny), csinos sárga papucskáival, mint a perzsa nőnek egészen zsákszerű kék öltönye, egész mellig érő hosszú két harisnyája, s vászon elővetővel borított orcája. Ami a házi öltözkéket illeti, az előkelő török nőket sokszor megbámulták már európai festőink azon képeken, melyek a hárem belsejét ábrázolják. A perzsa nők pongyolája kevésbé ismeretes Európában, de bizonyára senki sem fogja valami nagyon festőinek találni a perzsa hölgyet, ki otthon mezítláb jár fel-alá kurta s gyakran mégis húsz rőf szövetből készült szoknyájában, mely a csípőn alul füttyög, s mellét fedő rövid ingecskében, melynek a hasat szabadon kell hagynia. Ezt az

illetlen öltözetet ifjú s vén egyaránt viseli, s ki még meg nem szokta, lehetetlen, hogy ne botránkozzék meg rajta.

Az utcai élet is sokkal kirívóbb ellentétben mutatja fel az egymással mereven szembenálló pompát és szegénységet, mint a Boszporusz partjain. Emitt még a nagyvezír is legfőlebb hat ember kíséretében megy a portára, más magas rangú tiszteknek is, ha két szolgáljuk és egy *csibukcsijuk* van, s akár-hányszor lehet látni, hogy a miniszterek gyalog mennek hivatalukba. Teheránban mindez egészen másképp van. Míg egyik-másik zugutcában egypár félmeztelen dervis vagy koldus ténfereg, a másik utcasarkon egyszerre csak egy-egy kán törtet elő lóháton, roppant kísérettel. Hosszú botokkal fegyverzett szolgálk vonulnak körülötte két sorban, néha 40–60 is egyszerre, kiknek közepette maga a kán gazdagon díszített paripáján, fontos arccal, fejét és szakállát kellemteljesen lengtetve. Kísérői lármás fellépte, szemtelen magaviseletük mindazok irányában, akik velük szemben jönnek, azt hitetné el az emberrel, hogy uruk legalábbis miniszter. Pedig távol legyen! Sokszor semmi egyéb, mint valami fülig eladósodott kán, ki a fővárosban hónapok hosszat kunyorál hivatalért, s még csak kísérői sem tartoznak háztartásához, hanem a megnyerendő hivatal reményében egy csoport éhenkórász csatlakozik hozzá, kik pompáját pusztá rizikóra emelendők, nyilvános megjelenésénél előtte s körülötte mennek. Csupa szemfénynyvesztés, csupa csúszás-mászás!

Éppen oly mértékben volt rám nézve meglepő az a teljes lojalitáshiány, mit a perzsákban tapasztaltam. A perzsákban, ismétlem, kik fejedelmükkel szemben oly túlzott tiszteletet tanúsítanak, hogy egy udvaronc egykor, kit a sáh magához közelebb intett, rögtön befogta szemeit s így kiálta fel: „Oh, uram, kímélj meg engemet, nem léphetek közelebb hozzád, fenséges pompád sugártengere vaksággal veri meg szemeimet!” Tudvalevő dolog, hogy az egyes tartományokban a sáh parancsolatait annál kevésbé szokás teljesíteni, minél távo-

labbra esik az a tartomány a fővárostól mint a tulajdonképpeni hatalom központjától, sőt hogy többet mondjunk, a fejedelem legközelebbi környezete, legmegbízhatóbb szolgálai vagy hivatalnokai is, kiket ő tett gazdagokká, félik talán urukat, de nem ragaszkodnak hozzá szeretettel. Házi körükben a legundokabb híreket hordják ajkukon az uralkodó magánéletéről, nejei tiltott viszonyairól s általában minden cselekedetéről, legyen az helyes vagy helytelen. Ezen hírek szétszóródnak aztán a nép között, a népköltők satírákká dolgozzák fel, s hogy az uralkodó meg nem becsülése valóban máris a tetőfokra hágott, mi sem bizonyítja meg jobban, mint az a körülmény, hogy amidőn nyilvános helyen megjelenik, kénytelen a tömeget szolgálai töméntelen csoportjának „*berin, berin*” (félre, félre) kiáltásaival szétoszlattatni, hogy királyi szemeit a közönyösség szégyenétől megkímélje. A török fővárosban ez egészen másképpen van, itt még a hivatalából rég elbocsátott hivatalnok is bizonyos tisztelettel szokta kiejteni az *efendimiz* (urunk) kifejezést. A szultán személyéről (*zât-i sâbânije*) mind Sztambulban, mind minden egyéb török tartományban a legnagyobb tisztelettel beszélnek, s a császári hárem viszonyairól, melyek néha, mint például Abdulmedzsid idejében, igen sok kívánnivalót hagytak, legfőlebb a titok zárt pecsétje alatt szokás egyet-mást fülbe súgni. Igaz, hogy az ottomán dinasztia uralkodói is sokszor a legfeketébb hálátlansággal viszonozták szolgálai hűségét, de a lojalitás érzelme egyik fő jellemvonása a töröknek, az oszmánliban úgy, mint az üzbégben, s az uralkodó kénye amott sohasem szerezhethet magának annyi ellenséget, mint Perzsiában.

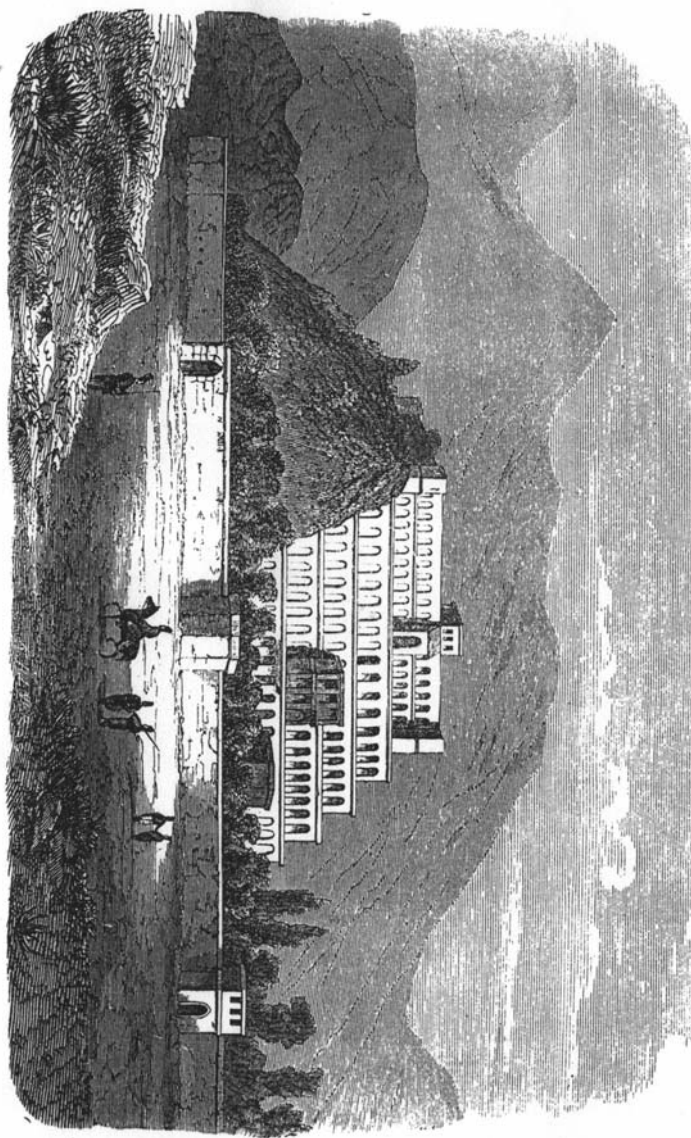
Bárha a perzsák az élet örömeit inkább kedvelik, mint a törökök, bárha itt a háremélet kötelékei sokkal lazábbak, mint ott, mégis mind Teheránban, mind általában Irán minden nagyobb városában teljesen nélkülözni kellett a nyilvános felderülés és a mulatozás azon szép képét, mi a nyugati utazót oly kellemesen lepi meg Törökországban. Azon sé-

tányok (*szejir jeri*), aminókkal Kjághthane, Kandilli, Csamlidza, Fener és Modaburnu ékeskedik, hogy a mindkét nemű török *beau monde* csendes harmóniában legfőlebb jelek által társalog egymással, azok a kis csalitok a Boszporusz partjain, melyek alatt a török vagy a török nő csibukja felgyűrűző kék füstgomolyaga mellett a tenger még kékebb hullámain órák hosszat legelteti szemeit az édes *kejf*ben – a megelégedettség e merengő, de mégis derült hangulata –, mindez sehol, sehol nincs Perzsiában. Itt abból áll a nyilvános szórakozás, hogy az emberek csoportosan kilovagolnak a szent Sáh Abdulazim sírjához. Világiasak akarnának lenni s vallásos szemfényvesztést gyakorolnak. Az odavezető széles úton nem egy ifjú mirzát láthatni, ki arra lovagló szépét vászonredőinek csokráról felismervén, egypár bókot mond neki. Még a szentélyben is udvarolni szokás egymásnak, az út mentén imitt-amott egy csésze teát is iszik az ember frissítőül, természetesen nyeregben, de mindez messze elmarad a török mulatság vonzó képének mögötte.

Így a házi multságok képe is sokkal erkölcsösebb Konstantinápolyban, semmint a perzsáknál. Az efendi osztály, melynek minden tagja, kevés kivétellel, egy-egy pohárka *ra-kit* (pálinkát) szokott élvezni estenden, kisebb-nagyobb csoportokban néha iddoggálásra is egybegyűl. Soká, igen soká kell a kis pohárkáknak körben járniuk, hogy a társaság a hagyományos *bon ton*ról megfeledkezzék, s a mámorban túl boldogok még akkor is csak annyiban térnek el a józan állapottól, hogy az ülés, felkelés stb. illemszabályait kevesebb figyelemre méltatják. A halk beszéd helyett fesztelenebbül kezdenek társalogni, vagy a sarokban elvonult zenészek művészetétől elragadva, némelyik élénken veri az ütenyt térdein, a másik pedig – ez azonban nagy ritkaság – a dallamot is éneke. Az ilyes ivás Törökországban rendesen vacsora előtt szokott történni, s valóban alig láttam egyet is, akit aztán az asztalnál való megjelenésben netalán az ittasság megakadályo-

zott volna. A perzsa fővárosban az efajta mulatság sokkal zajosabban szokott véghezmenni, s nemcsak az illem határait lépi át, hanem valóban orgiának is nevezhető. Az ilyen tobzódásnál ritkán hiányzanak a táncosnők, kiknek művészete, mint alább majd elmondandjuk, a legrikítóbb erkölcstelenségen alapul. S e dorbézolásban nemcsak ifjak és vének vesznek részt együtt, hanem, ami Konstantinápolyban sohasem történik meg, itt nemegyszer még a nők is megjelennek. Ezen erkölcsi állapotok fölött annyival inkább is csodálkozhatunk, mert hiszen a perzsák kora ifjúságuktól fogva az iszlám világ legelső moralistáinak olvasásával foglalkoznak, s minden cselekedetük a kiváló finomság színét akarván magán hordani.

Ha mármost a társadalmi élet különbségeinek ezen néhány halvány vonása után párhuzamot akarunk vonni a két főváros építészeti művei között, bizonyára nem lephet meg senkit sem, ha azt állítjuk, hogy Sztambul, a bizánci császárok e régi székhelye, méltán sértve érezheti magát, midőn mi a régi Rhagesz romjaira csak az újabb időkben ráépített nyomorúságos Teheránnal akarjuk összehasonlítani. Rhagesz az ősz hajdankor, sőt még a középkornak is nevezetes régi városa, valóban óriási volt mind terjedelmére, mind pompás épületeinek számára nézve, de mindezekből egypár romon kívül (s pedig ezek is már csak az arab korszakhoz tartoznak) semmi fenn nem maradt, s amiye a mai Teheránnak van, az csak a kádzsárok harcias török dinasztíájának műve, kiktől a szép-művészetek kedvelése nagy bajjal tudott egypár fillért kicsalogatni. A belvárosban álló királyi palota, melyen a szél kénye-kedve szerint átfütyörész: falai minden arabeszkje és aranyozása dacára, igen szomorú benyomást tesz a látogatóra, sőt még a perzsák által oly fennen magasztalt azon részek is, hová az Európából hozott művészeti és fényűzési cikkeket helyezték el összevissza, ezek is inkább valami díszáruraktárra emlékeztetnek, semmint királyi palotára. Hogy ez nem csak a Dolmabahcsével egybe nem hasonlítható, mely tündé-

Kasz-i Kúdszár, a sáh egyik nyári palotája közel Teberánhoz

ri fényben emelkedik a Boszporusz partján, s nemcsak a Bejlerbeji szerájjal [palotával] nem, mely bár fából van is csak, de belülről gyönyörűen el van látva mindennel, sem általában a szultán legkisebb palotájával sem. Sőt még azon *jalik*kal (nyaralókkal) sem versenyezhet, miket az előkelő török főméltóságok szoktak maguknak építtetni, ezt úgy hiszem, mondani is felesleges. Ha a perzsa a Nizámije, Nigarisztán vagy a Kaszr-i Kádzsár (Kádzsár Kioszk) palotákat, mely utóbbi a várostól mintegy félóránnyira fekvő kiseded halmon áll, az ő szokott nagymondhatóságával leírja, az ember valóban azt hinné, hogy mindezek igazán keleti fényben úszó nyaralók – azonban távol legyen! az ember vajmi nagyon csalódik. Az új perzsa építészet szót sem érdemel, díszítései kiáltók, feltűnők ugyan, de nem szépek, a kertek vagy elhanyagoltak, vagy mindvalahány a legkezdetlegesebb állapotban, a szökőkutak csak igen csekélyek és mind régi szabásúak, egyszóval a királyi palotákat Perzsiában csak azért magasztalják oly nagyon, mert építésük reális értéküket rendkívül túlhaladó összegbe került, melynek – természetesen – fele is a vállalkozók és magasabb hivatalnokok zsebébe vándorolt.

Egyébiránt a szunnita főváros roppant fölényét maguk a perzsák is elismerik, s ezt legjobban a következő adoma bizonyíthatja: Egy perzsa sáh, ki előtt a Boszporusz-parti palota nagyon magasztaltaték, előhívatta udvari főépítészt, s megparancsolta neki, utazzék haladéktalanul Sztambulba, vegye szemügyre az ottani épületeket, s azután Iránba visszatérve, emeljen ott hasonlókat. Az építész elutazott. Vissza is tért azután nemsokára, megjelent a fejedelem előtt s így szólt: „Uram, trónod zsámolyára teszem le fejemet, mert lehetetlen parancsodat teljesítenem. A konstantinápolyi palota utánzása felülmúlja minden én tehetségemet.” „S vajon miért?” dörgé feleje haraggal a fejedelem. „Uram – viszonzá amaz –, belső szépségeit még nem volna nehéz utánozni, de falai aljához naponként két világfejedelem dörzsöli oda homlokát hódolata jeléül,

és ezt nem lehet utánozni!” A perzsa művész ugyanis a szeráj falainál zsongó Fekete- és Márvány-tengerek habjait értette. Fejedelmeknek mondja azokat, melyek a szultáni lak előtt hódolattukat mutatják be, s valóban jóformán igaza is van, mert olyan tulajdonságokat, minők Konstantinápoly körül egyesülnek, más egyebütt a természet sehol sem tud felmutatni.

Éppen oly roppant nagy a különbség a két főváros éghajlata között is. Sztambulban is van hideg, mely a faházakban nagyon is érezhető, s van meleg is, mely a nyári hónapokban némely városrészekben, mint például Akszarajban, meglehetősen nyomasztóvá válik. De van emellett két hatalmas mérséklője is, télen a déli szél s nyáron az északi, melyek az éghajlati kellemetlenségeket jóformán mérsékelik. Teheránban a tél elég enyhe ugyan, de annyival borzasztóbb a hőség, a nyári nap nyomasztó forrósága, s bárha a házak szelelőkkel vannak is ellátva, mégis a város belsejében nyaranta forró időjárásakor még maguk a pincék is kiállhatatlanok.

VII. A király és udvara

Naszreddin sáh, Irán mostani uralkodója még csak 16 éves volt, midőn 1848. szeptember 6-án atyja, Mohammed sáhnak haláláról értesült. Nem mintha talán az valami nagyon szerette volna, hanem más egyéb vetélytársa nem lévén, *veli-abddá* (trónörökös) neveztetett ki, s mint ilyennek át kellett venni törvényes szokás szerint Azerbajdzsán tartományának kormányzatát. A trónváltás Iránban rendesen zűrzavarokkal, küzdelmekkel, sőt véres polgárháborúkkal szokott egybekötve lenni. Az új uralkodónak kiváltképpen teli erszényre kell ellátva lennie, hogy az egyéb követelőket eltehesse láb alól. Naszreddin sáhnál azonban éppen ez hiányzott a legjobban. Az egész piszkosságig zsugori Hádzszi Mirza Agaszi,

atyjának vezírje sohasem juttatta pénzhez, s midőn most Teheránba akart menni a trónt elfoglalandó, minden szükséges, sőt nélkülözhetetlen eszköznek hiányában volt. Kölcsönt akart kieszközölni a tebrizi kereskedőknél, de a perzsák nem merték pénzüket neki adni, s csakis a görög Ralli és társa kereskedőháznak köszönhette, hogy az attól nyert pár ezer arannyal útnak indulhatott. Naszreddin sáh nem is feledkezett meg ezen szívességről, s fél év múlva gazdag ajándék kíséretében küldte meg tartozását. Az első csomagra ez volt írva: „Ezt Naszreddin herceg küldi”, a másikra: „Ezt Naszreddin király.”

A tizennyolc éves uralkodó, ki ezenfelül annak előtte még a legnagyobb elvonultságban és félelemben is élt, nem tartotta volna kezében sikeresen a kormánygyeplőt, ha olyan férfiú nem állt volna oldalánál, mint Mirza Taki kán, kivel Tebrizben ismerkedett meg, s ki őt vezíri minőségben követte Teheránba. Ezen férfiú, ki egyenes szívűségére, hazája szeretetére, ritka belátására és status-bölcsességére nézve nem Perzsia történelmében, hanem az egész Kelet újabb korszakában valóban páratlan, vaskézrel ragadta meg Irán regenerációjának óriási munkáját. Igazán csodálatra méltó, hogy rövid idő alatt mennyit tett a földművelés és kereskedelem emelésére, azon terhek könnyítésére, melyek a földművelőt már-már tönkretették, s a perzsa befolyásnak s tekintélynek az ország határain túl való sokasbítására. Még az olyan meggyökerezett hibákat is, minők a megvesztegethetés, a fényűzés s némi osztályok veszedelmes kiváltságai, ezeket is meg akará semmisíteni, s a szerénység példájával maga járván elől, a nagyvezír címet visszautasítá, s helyébe *Emiri Nizam* (Rendfelügyelő) nevet vett fel, s csakis utóbb, midőn tettei a világot bámulatra ragadták, maga a nép *Emiri Kebir* (Nagy Emír) dísnévvel tisztelte meg őt. Nem csoda tehát, hogy e férfiúnak a nagyok elvetemedett és romlott körében sok és hatalmas ellensége támadt. Ezeknek élén maga az anyakirálynő ál-

lott. Az ifjú király sokáig siket volt minden sugarlás* ellen, s midőn e férfiút legjobban vádolnák előtte, éppen akkor adta neki nőül tulajdon testvérét, de végre gyenge jelleme mégis eltéríté az igaz útról. A tevékeny vezír kegyvesztetté lőn, a városból száműzeték, s utóbb halálra is ítéltetett. A nagy férfiú, ki a halál nemét maga választhatá, fürdőjében életerét nyitotta meg, Fin kastélyában, Kásánhoz közel. Elvérzett, s vére nyomai a most nevezett helyiségben mind e mai napig láthatók, de kora halálának nyomait az egész ország még sokáig fogja viselni, mert ha Emiri Kebir még néhány évig a kormány élén állhat, Irán ma bizonyára tekintélyes állam Keleten. Amint Polak mondja, s én magam is hallám Teheránban, a király utóbb megbánta elhamarkodott ítéletét. Ügyes vezírének halála óta az országnak igen sok veszedelmet kellett viselnie, s a turkománokkal való szakadatlan küzdelmeken kívül, kivált Oroszország ösztönzésére, Irán gyakran háborúba bonyolult Herattal, ami hosszas küzdelmekre szolgáltatott okot mind az afgánok, sőt még az angolok ellen is. A király minden tekintet nélkül országának zilált állapotára, leginkább hódítási tervekkel, kedvenc eszméivel foglalkozott, s minthogy a pénzvágó miniszterek a hadjáratokban gazdagodhatnak meg leginkább, a fiatal fejedelem hiú óhajtsai minden oldalról pártfogoltak. Ezer meg ezer aranyat s még több vért pazaroltak el hiába, sőt azon szakadatlan támadási kísérletek folytán, melyeket a szentpétervári udvar az indiai és közép-ázsiai brit uralom ellen intézett, Perzsia Oroszországnak egészen közönséges eszközévé alacsonyult, s annak korlátlan befolyása alatt áll mind a mai napig.

Ennyit a király politikájáról. Ami személyiségét illeti, Naszreddin sáh, ki sokkal idősebbnek néz ki, semmint amilyen koros, középtermű férfiú, igen kellemes külsővel, szabályos arcvonásokkal, szép szemekkel, ajkai körül nyájas mo-

* [sugallat, szóbeszéd]. (VI)

sollyal, gyönyörű bajusszal s egészen kurtára nyírt szakállal. Magatartása valóban fejedelmi, úgyszinte társalgási modora is, csak beszéde gyors egy kissé, úgy hogy aki először beszél vele, nehezen fogja megérteni. Ami szellemi képzettségét illeti, minden hízelgés nélkül mondva, egész Iránban bizonyára ő a legműveltebb férfiú. Meglehetősen jártas mind az arabok, mind tulajdon országának irodalmában, folyékony, jó írálya* van, kalligrafikus írása, meglehetősen rajzol is,** emellett a francia nyelvben is jártas, de különösen bámulatosak földirati ismeretei, amiről saját magának is volt alkalom meggyőződni.

Senkit sem találtam egész Iránban, aki Közép-Ázsiáról oly alaposan tudott volna beszélni, mint ő, de emellett a többi világrészek földrajzát is tökéletesen ismeri, s tulajdonképpen ez képezi kiválólag kedvenc tanulmányát.

Minthogy szellemi képzettségének fensőbbsege folytán sem udvaránál, sem miniszterei között nemigen talál olyanokat, kikkel hasznos mulatságban tölthetné idejét, nem is csoda, ha udvari környezetét unalmas etikettjével nem szereti valami nagyon, s inkább Teherán környékén tesz kirándulásokat, vagy ha csak szerét ejtheti, vadászni megy. Az évnek legalábbis háromnegyed részét ezen szenvedélye kielégítésének szenteli, ami kitűnő vadásszá tette, s minthogy az idő minden viszontagságával dacolni megtanult, testileg sokkal edzettségesebb, mint sokan nagyjai közül, kikre nézve nem lehet gyötrelmesebb kötelesség, mint urukat fagyban s hőségben a szabadba követni. Amily jól érzi magát annak okáért a király e kirándulások alkalmával, éppoly kellemetlen neki palotája benseje, nagyjai ármánykodásai, nejei cselszövényei, az őt környező tisztek csúszásmászásai, kikben egyébiránt oly ke-

* [stílus]. (VI)

** Így a többi között dr. Polak egykor különösen kedvelt orvosát is lerajzolta, s ezt írta alája: „Croqui de Nasr-ed-din Chah. (VÁ)

véssé bízik, hogy magánkincseit nemegyszer még vadászataira s egyéb utazásai alkalmával is magával viszi.

Nagyon meglepett engem általában az a különbség is, mely a Török és Perzsa Birodalom uralkodóinak mind személye, mind általában egész udvari élete között létezik. Azt a nimbuszt, mely Oszmán régi dinasztíáját mind e napig dicsőséggel és hódolattal körvezi a Boszporusz partinál, az oly sokszor előfordult trónváltozások folytán hiába keresnénk Iránban. Így az udvari etikett, bár külsőleg modernizálva van is, alapjában véve most is a régi még, ami Perzsiában lehetetlené lett, Törökországban nemcsak magát az uralkodót, hanem még a rokonait is a legnagyobb tisztelet illeti. Ezek a kívülvilágtól egészen elzártan élnek, s bár több évig laktam Konstantinápolyban, ritkán találkoztam egy-egy olyan pasával, ki az uralkodó testvéreivel érintkezhetett volna. A Kádzsárdinasztiában éppen ellenkezőleg áll az eset. Minthogy itt a fejedelmek alattvalóik közül is házasodhatnak, a királyi rokonság aránytalanul jobban el van terjedve. Különös például kivált Fethali sáhot emlegetik, ki amint mondják, száznál több törvényes gyermeket hagyott maga után. Testvérei hasonlóképpen nem csekélyebb számú utódoknak örvendhetének, s így nem csoda, ha a királyi család tagjai annyira megszapordtak, hogy az uralkodó fejedelemnek csak legközelebbi atyjafiaira lehet gondja, s ha az államkincstárt nem akarja nagyon igénybe venni, mi egyébbiránt Iránban nem is jut eszébe senkinek sem, kénytelen egy egész csomó királyi herceget minden figyelem nélkül hagyni. Ezek annak okáért, hogy megélhessenek, kénytelenek sokszor minden osztályba bevergyni, mindenféle életmódot megragadni, s képzelhető, milyen csodálkozva néz itt az olyan utazó, ki Konstantinápolyban huzamosabb időt töltött, egy-egy asztalosra, szakácsra vagy lovászlegényre, ki neve után odateszi a *mirza* címet, ami ebben az esetben herceget jelent, s mostani alacsony állásadacára az ereiben folyó királyi vérré utal.

Természetesen az iráni királyi család magánvagyonja is sokkal kevesebb, mint a törökországi oszmán dinasztiaé, mely utóbbinak minden tagja a szép és gazdag birtokon, vámjövedelmeken, s bizonyos városokon és tartományokon kívül, miket mindjárt születése után mintegy zsebpénzül kap, az állampénztárból ezenkívül még busás havi pénzben is részesül. A Kádzsárok gazdagsága kiváltképpen a király magánkincstárából áll, mely pénzül a legjobb időkben sem igen megy többre öt-hatmillió aranynál, drága ékszerekben azonban valósággal gazdag. Oly szerencsés voltam, hogy ezt egykor a török követ kíséretében megláthattam, s azon rövid jegyzetek után, miket magamnak hamarjában tehettem, némelyeket közölni is akarok felőle. Első s legszebb darabja e kincstárnak a nagy *Derjá-ji Núr* gyémánt (világosság tenge-re), melyet Nádir sáh hozott Indiából, s melynek egyedüli vétélytársa csupán az angol kincstárban létező *Kúb-i Núr* (világosság hegye). Mikor én láttam, egy övbe volt foglalva, s a nagy, hosszúdad s közepén emelt drágakő valóban csak olyannak látszék előttem, mint valami közönséges hegyjegec*. Van itt azután egy értékes rubin, melyet Tavernier, a híres francia utazó adott el, s úgyszintén van több más gyémánt s három nagy smaragd, melyeket Nádir sáh hozott Indiából. Mondják, hogy azon igazgyöngyök is igen nagy értékűek, melyeket közbe-közbe egy-egy smaragddal fűzötten nagy ünnepélyek alkalmával a király a mellén szokott hordani. A gyémántok közül, az előbb említett nagyon kívül, leghíresebbnek mondják azon másik tizet, miket a király egy díszruháján gombok gyanánt szokott viselni ötösével egy-egy oldalon. Van ezeken kívül még számos öltönydarab, melyek a leggazdagabb drágakövekkel egészen elborítvák – ilyenek például: egy *küledzse* (felöltöny), kiválólag szép sálból, melynek nyaka, hajtókája s melle tele vannak gyémántokkal. Ilyen a *tádzs-*

* [jéghegy ?] (VI)

i kejján (korona alakú kucsma), melynek csúcsán kis tojás nagyságú smaragd van, több gömbölyű vánkos, szőnyeg s más egyéb ruhaneműek, mik drága ékességeikkel a szemet majd hogy meg nem vakítják. Van ezeken kívül hat vagy nyolc királyi pálca, több gazdagon díszített fogantyús *kama*, nagyszámú drága öv s más egyéb súlyos arany- és ezüstműek.

A dinasztia ezen magánbirtoka fölött mindig maga az uralkodó rendelkezik korlátlanul s a család egyéb tagjainak, valamint tulajdon nejeinek is be kell érniök azzal, mit az ő nagylelkűsége nekik ajándékuul juttat. A hercegek ennek folytán csak úgy lehetnek gazdagokká, ha maguknak vagy szorgalmuk, vagy valami zsíros hivatal által szereznek birtokot, s a király nejeiről tudvalevő dolog, hogy ezek zsebpénze olyan csekély, hogy toalettjük legszükségesebb kellékeit is alig tudják megszerezni. Már maga e most említett körülmény is elegendő ok arra, hogy Irán előkelő leányai nem tartják különös szerencsájüknök, ha a királyi kegy öket tiszteli meg, sőt van akárhány olyan szülő, akit egészen boldogtalanná tesz az a körülmény, ha a király az ő gyermeküket akarja nőül venni, minthogy szülöttüket nem örömetest teszik ki az udvari ármányoknak s az uralkodó változékony szeszélyének.

Senki előtt sem lehet tehát feltűnő, ha azt mondhatjuk, hogy a teheráni királyi hárem nagyban különbözik a Boszporusz-parti *gynaceától*. Bárha ez utóbbinak tagjai egyes-egyedül pénzen vett cserkesz leányokból állanak (mert a török szultánok alattvalóik családjából nem házasodhatnak), ami a szabadságot, pompát, fényt és befolyást illeti, a konstantinápolyi háremhölgyek állapota sokkal fényesebb, mint iráni hasonfeleiké. Emlékezem, hogy Abdulmedzsid szultánsága korában, több, bárha pénzen vásárolt *kadın*, hihetlen mértékben uralkodott mind a szultán, mind az egész ország fölött. A többi között csak az egy Szerfiraz hanimot akarom például felhozni, ki fejedelmi urát oly rettegetben tartotta, hogy ennek a nő tulajdon kértére bele kellett egyeznie a Tevfik bej-

jel, titkos kedvesével kötendő házasságába, miután a szultán magát tőle törvényesen elválasztatta. Ilyesmi Perzsiában halatlant. A király egészen kénye-kedve szerint rendelkezik nővérei, nagynénjei s tulajdon leánya keze és szíve fölött, s testvéreinek egyike semmi kifogást nem tehetett ellene, midőn nem nagyon rég, a király három olyan magasb rangú hivatalnoknak jegyezte el egymás után, kiket ezen kitüntetésre méltóknak ítélt. Egyébiránt azon körülménynek is igen sokat lehet tulajdonítani, hogy Naszreddin sáh, ami a keletieknél valami nagy ritkaság, nem kedveli különösen az asszonyokat, s így a háremet elhanyagolja. Nagyon ingatag lévén szerelmében, a király néha mindent el szokott követni, hogy egyik-másik iráni szépséget, kinek tekintete királyi szívét véletlenül megsebezte, hatalmába keríthesse. A legkisebb bú nélkül elvál az egyiktől, hogy a másikat elvehesse, de a kegyencnők szerencsecsillaga rendesen csak igen rövid ideig szokott tündökölni; mert a király rabja lévén a vadászatnak és a katonai életnek, csakhamar megunja a háremet és annak bájos lakóját, s örül, ha tőlük megszabadulhat.

A teheráni királyi család körében tehát teljesen hiányzik a bensőség és bizalmasság azon köteléke, mely Konstantinápolyban mind a kegyencnőt, mind az ex-kadineket urukkal egybefűzi. A teheráni királyi család minden tagja arra törekszik, hogy egyik a másik rovására meggazdaguljon. Minden egyesnek lelkében bizalmatlanság és vak önzés honol. A szigorú, erélyes fejedelem félelmet gerjeszthet ugyan személye iránt, de szeretetet sohasem, s ennélfogva könnyen érthető, hogy a fiatal Naszreddin sáh, ki bárha nem is mutatja, keresztüllát családi életének nyomorult viszonyain, csak akkor érzi egészen jól magát, ha távol a palota dögletes légkörétől, távol az őt körülrongó tömeg ármánykodásaitól künn a szabad természet ölen magánélvezeteit felkeresheti. Hogy a királyi nőkre térjünk vissza, ezekről meg kell jegyeznünk, miszerint eltekintve azon eszközök korlátoltságától, melyek szolgálatuk-

ra állanak, személyes szabadságuk is sokkal lebilincseltebb, mint a konstantinápolyi császári úrhölgyeké. Aki e most említett városban ünnepnapokon a császári fogatok gyakran nagyon is hosszú menetét látja, a legszebb lovak által vont díszkocsikat, melyekből gazdagon öltözött, drágakövek és más ékszerek fényében úszó hölgyek, minden őket környező eunuchok dacára, egészen fesztelenül úzik szerelmi tréfáikat, s ki tudja, hogy Göttsuban vagy az édesvizeknél hogyan enylegnek és tréfálnak ezek az őket körülzsibongó ifjú efendi-világgal, azt bizonyára igen meg fogja lepni, ha Teheránban egy kék zsákba öltözött királyi hölgygel találkozik. Állása fényét semmi sem mutatja, ha csak azon ütések nem, melyeket az őt környező *ferrások* osztogatnak a tömegnek, hogy minden tekintetet elfordítsanak róla. S még az ilyen kalitkában való sétálás is igen nagy ritkaság, mert az egyiknek vagy nincs meg a szükséges ruhaneműje, a másik talán ékszereit zálogosította el, s valóban, e nők sorsa egyáltalában nem irigylésre méltó, s hogy rangjuk mily jelentéktelen, semmi sem bizonyítja jobban, mint azon kettőnek példája, kikről Polak azon tudósítást közli, hogy a királytól elválván egyik egy könyvkötőhöz ment utóbb nőül, a másik pedig a királyi kollégium valamely növendékéhez.

Valahogy az egész perzsa nemzet sokkal távolabb van Európától, semhogy a mi intézüciónkkal közelebbről megismerkedhetnék, vagy az európai politika ostoraitól annál inkább félhetne, éppúgy a teheráni udvar is sokkal fesztelenebbül megtarthatja keleti jellegét, mint a török udvar szerája, mely az európai diplomácia tekintetének s az odaváló és külföldi újságírók árgus szemeinek szakadatlanul ki van téttetve. Azon időben, midőn Morier közzétette csípős szatíráját Perzsiáról, a teheráni udvar, nehogy olyannak láttassék, kiben semmi önérzet nincs, erélyes tiltakozást bocsátott közre a hajdani angol követségi tagnak tolla ellen. Mondják, hogy Naszreddin sáh újabb időben is nagyon felgerjedt Gobineau

Perzsiáról szóló legújabb könyve ellen, minthogy a francia gróf, ki a teheráni udvarnál a legnagyobb tiszteletben állott, némely viszonynak fátyolát nem a leggyengédebben lebegteté. Azt is mondják, hogy a király felgerjedésében valamennyi francia tisztet el akarta bocsátani szolgálatából, de én azt hiszem, hogy mindez csak *prima furia* történhetett, s mindenki azzal a gondolattal nyugtatá meg magát: „Párizs sokkal távolabbra van mitőlünk, semhogy az a rossz hír, melyet felőlünk ott költenek, minékünk valami komoly aggodalmakat okozhatna.” S valóban, nemcsak Párizs, hanem az egész európai szellem is nagyon távol van a teheráni udvari élettől. S valamint a Boszporusz mellett azon mértékben csökken a háremélet *bistoire scandaleuse*, amily mértékben a nyugati befolyás terjed, éppúgy a teheráni udvar visszaélései is csak akkor fognak megszűnni, ha ez Európával közelebbi érintkezésbe jövend. Ez azonban aligha fog egyhamar megtörténni.

Második rész
Kirándulásom
Dél-Perzsiába

I.
[Teheráni időzés]

Közép-Ázsia óriási városának, a hajdani Rhagesznek romjaihoz támaszkodva, bánatos szemmel tekintettem Horaszán felé, mint amelyen utamnak át kellett vezetnie a távoli keletre, a még mindig varázsfényben tündöklő Oxus partjaihoz. Heratot, a most említett tartomány egykori fővárosát, melynek Teherán után második nyughelyemmé kellett lennie, a hatalomvágyó Doszt Mohamed kán ostromolta. Ez az ősz barekzi főnök a aga vad afgánjaival nemcsak Közép-Ázsiának e kapuját, hanem az egész vidéket is elzárta. Amily haszonleső, éppoly gyanakvó harcosa-ihoz egyetlen karaván, egyetlen utazó, mi több, egyetlen koldus sem mert közelíteni. Mennyivel kevésbé én, kinek idegen

vonásaiban a keleti előtt oly rémesen hangzó frengi (európai) nyilván olvasható volt, kinek léptei még a legteljesebb békeidőben is gyanút gerjesztettek, a harc viharai folytán pedig még árnyékát is mint valami balszerencsével terhes kísértetet üldözték, s minden irgalom nélkül elpusztítottak volna. Kíváncsiság, kedv, lelkesedés mind nem használt semmit, s ha csak a biztos veszedelemben nem akartam rohanni, nem választhattam egyebet a várakozásnál. Az utazni vágyónak mindig nehezebb esik ugyan a türelem, azonban az a gondolat: „Később, de annál biztosabban” vigasztaló hatást gyakorolt rám, s nemsokára teljesen belenyugodtam sorsomba.

Ottmaradtam Teheránban. Nyolc-tíz napig meglehetősen kellemes volt az a kényelem, melyet a török követség vendégszeretete nyújtott, de amint a keletiek mondják, alig temettem el a megtett utazások fáradalmait a nyugalom puha párnáinak redőibe, az utazási vágy máris újra felgerjedd szívemben. A régi Rhagesz romjaihoz vezető kisebb séták élénk érdekeltséget gerjesztettek bennem mindaz iránt, ami Ó-Irán emlékekben gazdag fénykorával egybefügg, s minthogy e kor maradványainak legszebbjei délen, illetőleg Siráz környékén találhatók leginkább, meg nem állhattam, hogy egy kirándulást ne tegyek Fársz tartományba. Az világos volt előttem, hogy egy Chardin, Niebuhr, Ouseley s Ker Porter sokoldalú kutatásai s annyi utazó kimerítő leírásai után, melyekben e nevezetes emlékek minden pontja, minden oldala ismertetve van, semmi újat sem fogok látni, s minthogy Irán s mindaz, ami ennek történelmére tartozik, rám nézve csak másodlagos érdekű volt, csupán műkedvelő gyanánt akartam odautazni, bizonyos lévén felőle, hogy az az élvezet, melyet az achaimenidák* hajdani fővárosának, Persepolisnek, Naksi Rusztem s más egyéb őstörténelmileg nevezetes helyek s azok romjai-

* Az eredeti szövegben szefevik áll az achaimenidák helyett, nyilvánvaló tévedésként. (VI)

nak megtekintése nyújtani fog, bizonyára méltók lesznek arra, hogy értük az ember némi utazási kellemetlenséget is kiálljon.

Fel! Sirázba! Hangzott bensőmben. De minő jellemben, minő nemzetbeli képében tegyem meg ezt az utat? Ez volt a kérdés, mely eleinte foglalkoztatott. Teheránban oszmánli gyanánt jelenvén meg, a perzsa hatóságok előtt így mutattatva be, mégis furcsa lett volna egyszerre európaivá lenni, s ilyen minőségben indulni útnak. Az oszmánli vagy szunnita név a síita Perzsiában majdnem kellemetlenebb hangzású még a frenginél is, s bár az ember a fővárosban a kormány és török követség védőszárnyai alatt meglehetősen szabadon mozoghat, ez eset éppen nem áll a városon kívül, legkevésbé pedig a síita fanatizmusáról oly hírhedt Dél-Perzsiában. Ott oszmánlikat igen ritkán látnak, a szunnitákat pedig minden különbség nélkül gyűlölik és megvetik. Ez oknál fogva oszmánli gyanánt utazni oda, ha talán veszedelmet nem is, de kellemetlenséget bizonyára okozhatott volna. S éppen mint-hogy oszmánli igen ritkán jut el oda, nagyon érdekes lenne látni, hogyan gondolkoznak s hogyan fogadják Ali ezen buzgó követői más véleményű hitsorsosukat. S minthogy a jövődöbeli dervisnek nem szabad félnie a kalandos tervektől, igen kevés küzdelmembe került, hogy a török követségen lévő jóakaróim lebeszélései dacára határozottá érleljem szándékomat, s egypár nap múlva csakugyan kész is voltam egy éppen Sirázba induló kisebbfajta karavánhoz csatlakozni.

II. [Teheránból Hauz-i Szultánba]

1862. szeptember 2-a volt, midőn én egy bagdadi szunni-ta dervis öltözkéiben, hosszú, egész bokán alul érő *entari-ban* (alsóruha), piros övvel s fekete csíkos maszlakba öltözöt-ten, fejemet pedig az épp oly csinos, mint célszerű kefijével körülfonva, a Sáh Abdulazim kapun át eltávoztam. A kis kara-ván gyülekezőhelyéül egy a városon kívül fekvő karavánszeráj volt meghatározva, minthogy Teherán kapuit naplemente után be szokták zárni, s a külvilágot kicsukják onnan. Az ille-tő útítársak itt ismerkedtek meg egymással, a málfatömböket újra felrakták, s minekutána barmaink abrakot kaptak, körül-belül mintegy harminc megrakott öszvérből, néhány lovas-ból, Mollahból, Meshedből visszatérő zarándokból, iparosok-ból, kereskedőkből s csekély magamból állt. Utunk eleinte a Sáh Abdulazimba vezető tágas ösvényen vitt, mely a teheráni-ak különös tiszteletben álló búcsújáró helye, s ezelőtt az én mindennapi sétáimnak is célpontja. Nappal s kivált a délutá-ni órákban igen zajos élet szokott itt pezsegni. Az ember min-dig egy csomó felpiperézett úrnővel találkozik, kik a lovat fér-fi módra ülven meg, jönnek s mennek váltakozva, előkelő mirzákat és kánokat, számos kísérettel, néha-néha egy-egy európai kocsit is, melyet itt csak az udvar használ, mert Sáh Abdulazim, bár búcsújáró hely, a teherániaknak egyszer-smind carousselje is. S midőn e tájon az éjfél órákban halad-tunk át, a mindenekfölött uralkodó csendesség annál na-gyobb hatást gyakorolt rám. A hold egészen nappali fényt hintett a balkéz felől vonuló hegységre s azon aranyos kupo-lára, mely alatt a szent Sáh Abdulazim pihen. S csakis miután mintegy jó óra hosszát lovagoltunk, kezdé a karaván egyik-másik tagja élénk hangú beszélgetés által megtörni éji ván-dorlásunk egyhangúságát. A karavánok mindig egy társaságot képeznek ugyan, de annak egyes tagjai majd többé, majd ke-

vésbé bensőbb viszonyba szoktak lépni egymás között, mire leginkább az azelőtti ismeretség, vagy a célnak azonossága szokott okot szolgáltatni.

Én egy fiatal bagdadi szejjidet választottam ki magamnak útitársul, ki foglalkozására nézve rauzehán (vallási énekes) volt, művészi körutat akart tenni Dél-Perzsiában. Rauzehánoknak tulajdonképpen azokat nevezik, akik a Perzsiában oly nagy hírre kapott vértanúnak, Huszeinnek halálát éneklik meg elégiákban, s emellett, ami igen könnyen érthető, különösen fanatikus síták. Barátságunk annál feltűnőbbnek látszhat tehát, de a szejjid, mint bagdadi s a magas Portának alattvalója, nem átallott az efendivel szorosabb ismeretségbe lépni. Bemutatott aztán a karaván többi tagjának is, s minthogy víg cimborá volt, ki gyászdali énekes minősége dacára nem egyszer a legfrivolabb énekekbe kezdett, mindjárt az első estétől fogva kedvencévé lett az egész társaságnak, s ismeretsege nekem nagy hasznomra vált. Hogy mind az ő, mind a többi útitársak kegyeit megnyerjem, óvakodtam minden vallásos beszéd tárgytól, amit egyébiránt igen nehéz elkerülni, mint-hogy a perzsák nagy kedvelői lévén a vitatkozásnak, keresztényekkel, gebrekkel, de kiváltképpen a szunnitákkal csakhamar disputációba szoktak elegyedni. Azt gondoltam magamban, elég időnk lesz még erre, s felhasználva bensőm nyugodt hangulatát, inkább kalandos kirándulásom ábrándjaiba merültem.

Dél-Perzsiát, fő székhelyét az ó-perzsa, majdnem azt merném mondani, az ó-ázsiai műveltségnek, azt a helyet, hol az ember Háfizt és Sza'dit látogathatja meg, még reményeim legvakmerőbb képeiben sem merném magam elé festeni. Egy pár esztendővel ezelőtt egy-két perzsa verspár elegendő volt arra nézve, hogy a legnagyobb mértékben el legyek ragadtatva, s íme most mint keleti született keletiek között utazom oda, olyan módon, minőnek eddig még csak igen kevés európai örvendhetett. Boldogságom érzetére nagy befolyás-

sal volt a felséges időjárás is. Hiába kísérténém meg Perzsia hold világította szeptember éjjelének szépségeit ecsetelni. A tiszta lég, a hegyek, egyes magányos fák, romok s a vékony vonalba tovavonuló karavánok fantasztikus árnyai, a csengők merengésre gerjesztő egyhangú zengése s kiváltképpen a páratlanul felséges csillagos ég oly meglepő varázst gyakorolnak a Nyugatról ideszármazottnak kedélyére, hogy az ilyenek a környék sivár termésezte fel sem igen tűnik. A Sah Abdulazimtól egész a hegyláncig vezető út nem egy sziklaomoláson, árkon és kiszáradt patak medrén vezetett keresztül, de én figyelemre sem méltattam az út nehézségeit, sőt teljesen rábízván magamat számárkám biztos lépéseire, szememmel inkább a szejjid mozdulatait kísértem, ki minden csillagról tudott egy mesés történetet. Minden csillagnak megvan a maga mítosza, jó és rossz hatása, s bizonyára igen sokat vesztettem volna előtte, ha szavainak feltétlenül hitelt nem adok.

A Göncöl szekere már a nyugati látóhatárnak hajlott, midőn a karizeki magaslatra érkeztünk, melynek túloldalán Kenaregird, első állomásunk fekvém. Még egy pillanatot vettem a szép éji tájképre, s mikor a hegy másik oldalán alávonultunk, a támadó hajnal már lassankint halványítani kezdé a hold világát. Mihelyst feltűnik az égen a hajnalcsillag, a karavánok ennek képében szokták az új napot üdvözölni. Az, aki a társaság tagjai között a legbuzgóbb, egy-egy ezánba kezd, mit most a mi szejjidünk teljesített, a félhomályt mosdásra szokás fordítani s még mielőtt az első napsugár tündöklenék a hegyek ormain, a karaván rövid szünetet tart imádkozás végett. A barmok megállnak csendesen, földre hajtott fejvel, a lovasok letérdelnek sorban kelet felé, olyan töredelmes bűnbánó helyzetben, minőt csakis mohamedánoknál lehet találni, s csak az első Allah ekber dallamos felhangzása alkalmával szerencsétlenni Phoebus az útitársaságot megjelenésével. Napkelte után aztán még egy kis ideig odább szokás ha-

ladni, aszerint, amint az esti indulás korábban vagy későbben történik, az állomás is közelebbre vagy távolabbra esik, s így mi is éppen akkor tértünk be első nyugvóhelyünkre, midőn az égető nap sugarai már-már azt éreztették, hogy mindennek előtt valami árnyas fedélre lesz szükségünk.

Tágas karavánszerájban szálltunk meg, mely Kenáregird falu mellett fekszik. Mint már a Kenáregird név is mutatja, ez homok szélét jelenti, e falutól keletre nyúlik a Dest-i Kevir sós pusztája. Ennek borzasztó helynek kell lennie, s bár alig hiszem, hogy a híres Halatánál iszonyúbb legyen, mely Buhara és Hiva között létezik, vagy a nagy hirkáni pusztaság némely részénél, mégis szerfölött csodálkozom azon, hogy összes perzsiai vándorlásaim alatt egyetlenegy bennszülöttel sem találkoztam, ki e pusztán, illetve annak Kenáregird és Tebesz között fekvő részén valaha átutazott volna. Ha Dest-i Kevirről beszél a perzsa, tud mindig egy egész csomó rémtörténetet, divekkel, ördögökkel s más egyéb rossz szellemekkel fűszerezett, mikkel hallgatóját el akarja rémíteni. Leggyakrabban azon mondát szokták emlegetni, mely szerint e vidék elpusztulásának egyedül Samr, a Huszein gyilkosa s minden síta perzsának halálos ellensége volna fő oka. Lelkiismereti furdálásoktól gyötrötten idemenekült hajdan, s pusztája megjelenése is elég volt, hogy a különben viruló táj ily sivár, sós pusztasággá változzék. A sós tavak és feneketlen mocsarak az ő ve-rejtékcseppjeiből származtak, de mindennekfölött Kebir Kúh volna a legborzasztóbb hely, hol maga a gonosz Samr lakik. Jaj az utazónak, kit a lidércek bolygó fénye erre a környékre vezet. Ilyenek s ezekhez hasonlóak voltak azon rajzolatok, miket én útitársaimtól, Perzsia sós pusztája felől nyertem.

A karavánszerájba érkezvén valamennyien egy-egy árnyas helyre telepedtünk egész kényelemmel, s mint ahogy rendszeren történni szokott, csak néhány percben telt s a vándor város fürge telepítvénné változott. Míg a barmok a száraz árpaszalmát ropogatják, a perzsa ösztövére ebédjének elkészítéséhez

fog. A gazdagabbak szolgálai által megnyomogattatják magukat, megroppantatják tagjaikat, s az ember alig pihente ki egy kissé a megtett állomás fáradalmait, midőn mindenki máris reggelizéshez fog, azután pedig nyugalomra tér. Ez a nyugalom pótolja ki az éjszaka elmulasztott álmot, melyért, nyári hónapokban kiváltképpen éjjel történvén az utazás, a déli órák pihenése szokott rendesen kárpótlást nyújtani. E tekintetben a barmok is utánozzák az embereket. Estefelé, míg ezeket vakarják és kefélik, tűzhez teszik a pillan-bográcsot, s az indulás előtt egy órával történik rendesen a vacsorázás. A derviseknek vagy más egyéb ilyen Isten kegyelméből való lustálkodóknak sokkal könnyebb sorsuk van, mint egyéb utazóknak. Az állomásra érkezve minden bú nélkül nyugalomnak adhatja át magát, s midőn az üst párolgása az estebéd közeledtét jelenti, előveszi keskulját (kókuszdióból készült edény), s egy-egy hatalmas Jahú! Jahakk! kiáltással, néha igazán páratlan szemtelenséggel közelít minden csoporthoz. Mindenki ad neki egy-egy adagot az estebédéből. Mindazt összekeveri aztán, s miután a kört bejárta, bizonyos lehet róla, hogy ha nem is valami sumptuosus, de mindenesetre elég gazdag vacsorához jutott. „Neki nincs semmi útikészlete, nem is főz, mégis jóllakik – mondják a keletiek –, az ő konyháját Isten látja el.”

Kenáregirdtől egészen a pusztán kellett átmennünk a második állomásig. Ez a rész, Dest-i Kevir egy idáig benyúló földnyelv, melynek határa egész Kumig terjed; azonban ennek közepén áll a Hauz-i Szultán (a szultán víztartója) nevű állomás, melyet egy nagy karavánszeráj képez, melyhez föld alatti vízvezeték viszi az itt különben teljesen hiányzó drága nedvességet. Mikor Kenáregirdből útnak eredtünk, valami egy óra folyásig haladtunk már a pusztán. A hold világította pusztát tájnak képe mind regényesebbé és regényesebbé vált. Az éji csend, mely itt e nagy sivatagon úgyszólván még egyszer akkorává lesz, kimondhatatlanul nyomasztóan hat az utazóra,

s előérzete annak, hogy Közép-Ázsiában még sokkal nagyobb pusztaságokat fogok meglátogatni, mintegy kényszerített arra, hogy a csodálatos látványon szemeimet kétszerte oly mohó vággyal legeltessem. Bármily távolra tekinten is a szem e sötét látóhatáron, sehol sem talál semmi támaszpontot. Csak itt-ott tornyosulnak a szél kavarta homokoszlopok, egyik helyről a másikra lebegnek éji rémek gyanánt, s igen érthető előttem, hogy a félénk lelkek a fúriáktól üldözött szellemeket látnak bennük. Útitársam, úgy látszott, ez utóbbiak sorába tartozott, mert erősen beburkolózott köpenyébe, mindig odavegyült a karaván legsűrűbb tömegébe s a kelet felé terjedő pusztaságra még csak oda sem mert pillantani.

Mintegy éjfél táján lehetett, midőn távolról tompa kolumphang üté meg füleinket, s amint értettem, ez egy nagyobb karaván volt, mely mintegy jó órával előbb kelt útra előttünk. Lépteinket siettetni kezdtük, hogy elérjük, de alig jutottunk valami százlépésnyi távolra hozzájuk, midőn kiállhatatlan dögszag kezdte mindenfelé terjedezni. A perzsák ismerték már okát: mind sebesebben haladtunk, a bűz is mindig szörnyűbbé és szörnyűbbé vált, s mikor kíváncsiságtól gyötörve az egész felől kérdezősködtem, azt nyertem válaszul, hogy ez halottas karaván. Halottas karaván, gondoltam magamban, ez ugyan furcsa dolog, s bővebb felvilágosítás végett szomszédomhoz fordultam. De ez csak azt kiáltotta felém: „Siess, siess!” s én, a már úgyis eléggé gyötört számaramat még gyorsabb sietségre nógatva többi társammal együtt nemsokára odaérkeztem a mintegy 40 lóból és öszvérből álló s három arab lovas vezetése alatt haladó karavánhoz, melynek barmaira koporsók voltak rakva, s melyeket mi teljes erőnkől igyekeztünk elkerülni. Borzasztó látvány volt az, midőn e lovagok egyikét megpillantottam, kinek orra és szája be volt kötve, s kinek halvány, sápadt arcát a holdvilág még jobban eltorzította, de minden kiállhatatlan bűznek dacára meg nem állhattam, hogy egypár kérdést ne intézzek hozzá.

Az arab elmondá, hogy ő e holtakat már tizedik napja viszi, de még legalábbis húsz napig kell mennie, míg Kerbelába jut, azon helyre, ahová e kegyesek, Huszein iránti szeretetükből, magukat eltemettetni óhajtották. Egyébiránt ez a szokás megvan egész Perzsiában, s akinek csak módjában áll, ha a távol Horaszánban lakott is, Kerbelába viteti magát, hogy ugyanazon földben tegyék örök nyugalomra, melyben a szeretett Imám Huszein pihen. A halottat néha két egész hónapig is viszik, míg rendeltetése helyére jut, s mint gazdálkodási szempontból, három-négy koporsót is szokás egy öszvérré felrakni, a kegyes perzsákat oly szorosan odaszorítják a négy deszka közé, amennyire csak lehetséges. S hogy testesebbek voltak-e vagy sem, arra nem szokás tekintettel lenni. Laposra nyomnak mindent, s Kerbelába megérkezvén, nem egy potrohos sovány fickó gyanánt sétálhat az öröklétre. Télen még csak megjárna mindez, de elgondolható, milyen kigőzölgésük van e holttesteknek a perzsiai júliusi melegekben! S emellett az igazhívőnek nem szabad elkiáltania magát: „Huh, de bűdös!”, mert a kegyes zarándokok halottszagát rőzsa- és ábrailatnak tartják. Azonban mégis azt hallottam, hogy azon arab holttestgyűjtők, akik ezen szomorú foglalkozást űzik, legfőljebb egy-két esztendeig tartják ki, s ami elég csodálatos, még a teherhordó barmokat sem lehet egykönnyen hozzászoktatni e portéka hordására.

Már jó távolra magunk mögött hagytuk a halottas karavánt öldöklő szagával, mikor én még egyszer visszafordultam, hogy egy tekintetet vessek az átvonuló halottakra. A hosszú koporsókkal megrakott barmok mélyen szügyükbe vágván fejüket, s a lovasok jól távol a szomorú menettől, pusztá kiáltózással nógatták amazokat a haladásra, s bár ezen látvány akár mely vidéken is igen komor lenne, de kivált itt, a pusztá kelős közepén, valami kimondhatatlanul szomorú volt az. A holttesteket gyakran borzasztóan megcsonkítva teszik le örökös nyughelyükre. De mindez nem gátolja a perzsákat, hogy

e szokásnak évszázadok óta hódoljanak. Mert aki Kerbelába juthat, annak az az édes reménysége van, hogy a szent vértanú közvetlen szomszédságában lévén, annak vezetése alatt fog a paradicsom örökzöld virányaira átvándorolhatni.

III. [Kum]

A gyorsított haladás folytán Hauz-i Szultánt még a Hajnalcsillag feltűnése előtt értük el. S ez annyiban volt előnyös a karavánra, hogy a négy udvarból álló nagy épület legjobb helyét kereshette ki a maga számára. S bár csak néhány óra folyásáig haladtunk is víztelen tájakon, mégis, megérkezve, a karaván minden tagja azon nyomban a medencéknek rohant, ivott, mosdott, imádkozott, s alig telt el egy fél óra, s az egész társaság Morpheus karjaiba mélyedett. Mikor déltájban kísértáltam a karavánszerájából körülnézni a vidéken, a halottas karaván újra ott állt szemeim előtt, de meglehetősen távol a karavánszerájtól. Sohasem települhet meg az ilyen a lakott helyek közelében, s mindig úgy kell helyet foglalnia, hogy a szél a rossz szagot a lakatlan táj felé vigye. Mikor sűta társaim előtt csodálkozásom fejezném ki e fanatizmus fölött, ezek szarkasztikus megjegyzések kíséretében engem, illetőleg pedig a szunnitákat Imám Huszein tragikus végével kezdtek vádolni. Különösen egy Meshedből éppen most jövő dél-perzsiái mint újdonsült meshedi kelt ki a legdühösebben, aki a szó szoros értelmében kész lett volna hajba kapni. Azonban az én szejjidem s több higgadtabb útitárs is közbeveté magát, s azzal igyekeztek lecsendesíteni, hogy felemlítették, mily hűséggel őrizteti a szultán e szent vértanú sírhelyét. S valóban csodálatos. A szultánról Perzsiában éppúgy beszélnek, mint valami európai keresztyén királyról. A sűták és szunniták közötti évszázados versengés oly válaszfalat emelt, hogy ez utóbbiakat,

bár törvényesen muzulmánoknak hivatnak is, a perzsák olyanoknak tartják, kiknek Mohamed Koránjával és az iszlámmal általában semmi közük.

Minthogy elegendő kilátásom volt immár a vallásos vitatkozás újból való megkezdésére és folytatására, egyelőre kezdetül elégnek tartottam ennyit s távoztam, megszemlélni a pompás karavánszerájt, melyet – amint mondták – a mostani király anyja építtetett saját költségén a híres Hádzsi Mirza Agaszi ösztönzésére. Perzsiában igen sok e fajta épület található. Nincs az egész Keleten egyetlen ország, mely a kereskedelem s nyilvános közlekedés javára többet áldozott volna, mint Perzsia. Sokszor a legnéptelenebb pusztaságon is a legbámulatosabb építmények lepik meg az utazót, miket az uralkodók buzgósága és egyes vagyonosok kegyessége emeltetett, s valóban kimondhatatlan jótétemény a hosszú út fáradalmaitól meggyötört utas számára enyhét adó fedélről gondoskodni.

Minthogy a következő állomás tíz *ferszab* távolságot tett, még naplemente előtt kapattunk és indulánk. Az állomást meg lehetne ugyan rövidíteni, ha az ember innen Pul dellákba megy előbb, s onnan aztán tovább Kumnak, de a szegényebb utazók örömet megtakarítják egy-egy állomás abrakját, s így az utat, bár ha nagyon fárasztó is, egyhúzóban szokás megejteni. Három napig utazott ugyan még csak együtt a társaság, azonban máris teljes bizalmasság és barátság kapott lábra kötöttünk. Hogy én született európai volnék, kinek már pusztá illete is tisztátalanná teszi a sítát, s kivel egy tálból enni a legrémítőbb véteknek számítana, senkinek ez még csak esze ágába sem jutott. A konstantinápolyi efendit látta bennem mindenki, a török követség vendégét, ki *arzu-ji szejabat* (utazásvágy) által ösztönözve a királyi Iszfahánt s a paradicsomszerű Sirázt – ahogy a perzsák nevezik – akarja meglátogatni. Összebarátkoztunk, de azért egypár makacs síta meg nem állhatta, hogy egyszer-másszor szememre ne lob-

bantsa a szunniták igazságtalanságát; különösen a varga volt az, kinek nagy, zöld turbánja Alitól vett származását jelenté, ki újra meg újra a három kalifa bűnös bitorlását kezdé felhánytorgatni, mit állítólagos őse ellen elkövettek. „Mit, hát Omar Hattáb (Omar, a fakereskedő) s e nevet egy sereg szitok követte –, mit, hát az eszeveszett Oszmán, akartok-e szembeszállni Alival, Istennek ezen oroszlánjával, a leghatalmasabb hőssel, ki a prófétától csak egyetlenegy hajszálnyira különbözött? Istenemre, efendi, csodálom, hogy olyan tulajdonaid mellett be nem látod e kiáltó igazságtalanságot, s a mi vallásunkat fel nem veszed.” Hogy a heveskedéseket elkerüljék, sokszor félbeszakították őt, más tárgyra vitték át a beszédet, de az én vargám megint nekimelekedett, s akárhányszor csak azon vettem észre magamat, hogy megragadja paripám kantárját s ezen örökösödési kérdéstről oly lelkesülten beszél, mintha az egész esemény, mely 1200 évnél is régiebb, talán csak tegnap történt volna.

Az éj igen szép volt, hasonló az előbbi kettőhöz, s az idő gyorsan múlt vidám beszélgetések és vitatkozások között, s még távol volt a hajnal, midőn a kis pusztaság utolsó részén is átkeltünk s a Pul dellák (a fürdőszolga hídja) karavánszerájhoz érkeztünk. Ez a nyugati hegységből eredő s elegendő széles folyón visz át. E híd, mely imitt-amott már pusztulásnak indult, egy fürdőszolga költségén épült, s azt beszélők róla, hogy egy e vidéken járó arisztokratikus kán méltóságán alulinak ítélte oly alacsony származású ember építményét igénybe venni, amiért is minden cselédestül inkább a folyón akart átgázolni, de a rohanó ár magával ragadta, s büszkesége büntetéséül a habok között lelte sírját. „A folyó fenekéről a pokolba jutott – tette hozzá útitársam –, hol arisztokratikus érzelmei gyötrelmére egy katlanban fő majd a legalávalóbb gonosztevőkkel.”

A karavánszeráj egészen a híd mellett áll. Megálltunk, s mikor itt a hideg, pusztaság köre egy kis pihenés végett lefeküd-

tem, oly hatalmas álom környékezett meg, hogy a világ minden kincséért nem adtam volna, ha legalább egy fél óráig alhatom. Nem maradhattunk tovább egy igen kurta negyednél, merthogy a társaság kora reggel akart Kumba, a szent városba érkezni, hol búcsú, vásárlás és sok egyéb foglalkozás várt a karavánra. Kum, mely a távolban csakhamar feltűnt számos zöld kupolájával, s kivált pedig a sírboltnak a kelő nap által megvilágított s gazdagon aranyozott nagy kupolájával, a perzsa hölgyvilág szent városa. Itt nyugszik Ma'szúme [a szövegben tévesen Fatima áll], Imám Rizá nővére, ki az akkor Meshedben tartózkodó bátyja iránti gyengédség által vonzatra, Bagdadból hozzá akart utazni. A magasságos asszony nem juthatott el vágyai céljához, mert Kumban megbetegedett, meg is halt, s most 444 szent társaságában itt fekszik eltemetve. Ezen szent sírokon kívül, ahogy Kerbela, úgy ezen város is kedvenc temetkezési helye a perzsa nőknek, kik az ország minden tájáról idehozzatják magukat. Meddő anyák, férjeiktől elűzött asszonyok s a Hymenért mindhiába epedő leányok járulnak ide a sírhoz, a szent úrnő kegyteljes pártfogásáért esedezni. Ez azonban egyáltalában nem szolgál azért akadályul, hogy e város tolvajok, rablók, gyilkosok s más egyéb gonosztevők gyűlhelye legyen; mert Kum beszt (azilum) a törvény által üldözöttek számára, s aki a bakókezéből kisiklott és szerencsésen idemenekült e szent falak közé, biztos lehet róla, hogy bántalom nem éri.

Azon ponton kezdve, honnan a város már láthatóvá lesz, itt is, mint egyéb búcsújáró helyek közelében, apró kőhal-mocskákat találni, melyeket kegyes zarándokok emelnek szent zsolozsmák éneklése közben. Imitt-amott egy-egy bokor is áll beaggatva a legtarkább rongyokkal. Mindenki itt akarja hagyni tiszteletének zálogát, s egyik a kövekhez, másik a rongyokhoz folyamodik. Mondják, hajdanában szokás volt az is, hogy az ilyen szent fákba minden arra menő egy szöveget ütött, ami ősrégi szokás s hihetőleg ugyanebben keresendő a

nálunk oly sokak előtt talányszerű „vastuskó” eredete is. Én is leszálltam számarkámról és piros selyemkefijémnek egy rojtját szintén odaakasztottam az egyik bokorra. Milyen csodás vegyülék van itt egybe halmozva a világ minden részének szöveteiből! India és Kasmír szövetei, Anglia és Amerika gyártmányai, a kurd, arab, turkomán nomád törzsek durva ruhanevelői tarkán vegyülnek egymással. Imitt-amott egy-egy gyönyörű sáldarab is található, mely persze nagyon szemébe ötlük az értepedő utazónak, de azért senki sem mer hozzányúlni, mert az eltulajdonítás a legnagyobb szentségtörésnek számít.

Még mielőtt a városba jutottunk volna, egy igen nagy temető maradt el mellettünk. Ez lehet legalábbis fél mérföld terjedelmű, sokkal nagyobb, mint a meshedi, de azt mondják, hogy nagyságra nézve a kerbelaihoz nem is hasonlítható. Maga a város a lehető legszomorúbb tekintetű. A bazár közepén álló karavánszerájban szálltunk meg, s nem mondhatom ki, mennyire örültem, meghallva, hogy a karaván itt kétnapi pihenést tart. Egpár órával felüdülésünk után, inkognitómhoz híven, mindenekelőtt a szent sírt kellett meglátogatnom, s ruháimat megtisztítva s a szokásos mosdásokat elvégezve a többi búcsújáróhoz csatlakoztam, kik a távolról pompásan ragyogó kápolna felé indulának. Ha nem csalódom, csakugyan én voltam a legelső európai, ki azon szerencséjében részesült, hogy a perzsa hölgyvilág ezen szentélyét meglátogathassa. Chardin azt írta le, amit szolgája mondott el neki, Ouseley a maga sovány tudósítását egy perzsától nyerte, ki a követségi személyzet tagja volt, s bárha Carlian úr, a mostani udvari fényképész s a vegytan tanára Teheránban az előcsarnokot lefotografizta is, a képet „un tableau reussi du saint sépulcre”-nek címezte is, egész bizonyossággal állíthatom, hogy műtétele közben a belső udvar ajtai zárva vannak, mert a világ minden befolyása sem lenne elég hatalmas azt kieszközölni, hogy a tisztátalan frenginek megengedjék a szentélybe csak egy pillanatra is betekinteni.

Az ember először egy körudvarba jut, mely szép fákkal van beültetve, s azon számos szejjidnek szolgál tartózkodási helyül, kikre az állítólagos ősanya őrzése van bízva. Már innen vezet egy út magas portálén át a belső udvarba, melynek közepén a pompás kupolával koronázott kápolnácska emelkedik. A „nagy” Abbász sáh és az „igazságos” Kerim kán voltak azok, kik ez épület felékesítésére legtöbbet tettek. Mesés azon aranyak száma, melyeket a meglehetősen nagy kupola megaranyozására fordítottak, s ha jól tudom, a kupolát háromkörömnnyi vastag aranylemez borítja. A bejárást egy portále díszíti, melynek remek *kási*-művei a legfrissebb színekkel tarkálló s részarányosan elrakott arabeszkjei, melyek között a mély azúrkék a túlnyomó, varázshatást gyakorolnak azon utazóra, ki ilyen keleti díszépületet most lát legelőször. Tizenhat márványlépcső vezet az ajtóhoz, mely vastag ezüstlappal van borítva, de rendesen nehéz szőnyeggel van fedve. Már a legalsó lépcsőn le szokták venni a zárandok saruját, el fegyverét vagy botját, s ha az ember ezután meglehetősen meggörbült állásban felmegy, mindenekelőtt meg kell csókolnia a küszöb hideg márványát s csak azután lehet belépnie. Az épület belseje még sokkal meglepőbb, mint a most említett rész. Itt az arabeszkék és kási-művek közé tükrök s gazdagon megaranyozott virágok vegyülnek, s bár egészen gömb is, mind a kupola mélyedése, mind a fal annyira túl van halmozva száz meg száz prizmával, domborművekkel, fülkékkel s más egyéb építészeti cifraságokkal, hogy pompásnak igen, de csinosnak és ízlésteljesnek bizonyára nem mondható. A koporsó, melyet masszív ezüstrácsozat kerít, s mely mindig drága szőnyeggel van borítva, éppen középen áll a nagy csillár alatt, a borítékot évenként csak egyszer veszik le a szent hulláról, s a kegyes zárandokoknak rendesen csak egy kis részcsekéjét szokták megmutatni. Mint másutt mindenütt, úgy itt is imatáblák függenek alá a kerítés rácsairól, némelyek maguk olvassák ezeket, mások úgy olvastatják, mások ismét az

itt nyüzsgő szejjideknek fizetnek, hogy a Korán egynémely mondatát ezek recitálják helyettük. Van itt kiáltás, ének, sírás-rívás, szejjidek szemtelen hangú ajándékkövetelése, de mindez az áhítatoskodókat nem zavarja, mert a kiállhatatlan lármának közepette nem egyet lehet látni, ki homlokát a kerítés hideg ércéhez nyomva ott ül órák hosszat, merően bámulja a koporsót, magát semmi által sem zavartatva. Beléptünkkor engem a falakra s a rácsokra aggatott drágaságoknak nem annyira tarka vegyülete, mint inkább roppant tömege lepett meg kiváltképpen. A perzsa igen szereti a drágaköveket és nemesérceket. Azt hiszik annál fogva, hogy ezekben a szenteknek is nagy kedvük telik, s innen van, hogy ez utóbbiak nyughelyét igen meglepő nagyszámú ékszer díszíti. Minden gyémántnak, minden arannyal vert fegyvernek megvan a maga története, vagyis azon oka, mely az adományozót arra ösztönzé, hogy idehozza. Előttem egy igen szembeötlő ezüstű vala különösen feltűnő, s midőn e felől tudakozódnám, azt nyertem válaszul, hogy ezt egy férj hozta ide ajándékol. Ez ugyanis hűtlenné lett nejéhez s utóbb azt el is adta a turkómánoknak. A nő évek hosszat epedt a turkesztáni rabságban, s midőn onnan a szentnek sírjához ajándékot küldene, férjét annyira előfogta a lelkiismeret-mardosás, hogy hét egész esztendeig mind szünet nélkül kereste aztán, s midőn végre megtalálta, kiváltotta s hazavitte, akkor adá a most említett hálaáldozatot a szent Ma'szúmének [a szövegben tévesen Fatima neve áll]. Bárha bagdadi öltözetem a síták fanatikus gyülekezetében nem egy előtt szemet szúrt is, hála útitársaimnak nem ért semmi kellemetlenség. Ha az ember meglátogatta már ezen szentnek koporsóját, szokás a közelében nyugvó földi nagyokról is megemlékezni. Ezen oknál fogva én is velük mentem azon útitársakkal, kik Feth Ali sáh és két fia sírját keresék fel, s kik gyönyörű alabástromkoporsókban fekszenek, melyek külsején az egyszerű feliraton kívül meglehetősen hűn talált képük is oda van vésve. Feth Ali sáh, bárha

Kádzsár, ha egyébert nem is, de legalább személyiségéért nagy kedvességben állott a perzsák előtt. Az egész országban neki volt leghosszabb szakálla, mindig ő öltözött a legszebben, korának legnagyobb hölgykedvelője s a legügyesebb és legdélcegebb lovasok egyike. Uralkodása méltatlankodásait csakhamar elfeledték, de ezen tulajdonai sokáig fennmaradtak még a hiú perzsák emlékezetében.

IV. [Kum, Kásán]

A kegyes kötelességeknek eleget tévén, nekiindultam a városnak, nevezetességeit megszemlélendő. S ahogy rendesen, itt is a bazárral kezdém, amely éppen most, a gyümölcserés alkalmából, telve volt a Perzsiában olyan híres görögdinnyével. Ezen gyümölcs jóformán egész Perzsiában otthonos, s az őszi hónapokban a népség nagy részének kizárólagos eledele, levét pedig (*áb-i hinduváne*) – ami elég különös – számos betegségnél orvosság gyanánt szokás használni. S mi több, még héját is felhasználják. Előbb megszáritják, aztán megfőzik, s ha ekkor ennek forró levébe valami vászondarabot áztatnak, akkor ezt a növény foszfortartalma használható taplóvá változtatja. A dinnyén kívül itt igen jó őszibarack és gránátalma is található. Leghíresebbek azonban az itteni cserépneműek, különösen egy bizonyos fajta hosszú nyakú korsó, miket a szent város földjéből gyártanak. Mikor így a bazárban andalognék, a többi közt egy kartonfestő egyszerű bódéja tűnt fel előttem kiváltképpen. Az iparos perzsa hatalmasan nyomkodta kék festékbe mártogatott nyomómintáival az előtte fekvő durva vászondarabot, s mikor már hosszasan néztem munkáját, felkacagott s engem frenginek tartván odakiálta hozzám nyeggetve: „Megszabadulunk nemsokára a ti drága és furfangos kartonszöveitektől, eltanulunk tőletek nemsokára

mindent, s ha a perzsáknak nem lesz már szükségük Fren-gisztán mesterségére, bizonyosan tudom, idejöttök koldulni valamennyien.”

Épületek dolgában Kum, bár már az ős hajdankorban is híres város volt, ma igen szerény. Környékét páratlan zöld vírányúnak szokás emlegetni, ami, természetesen, csakis a sivár Perzsiára nézve állhat, s ami egyedül annak a gazdag vízvezetékek köszönhető, amely e becses nedvességet a szomszéd hegyekből idehozza. Mindamellet a szabadon merített víz némileg sós ízű, de ami a kutakból jön, az mentes ettől, és ennek okát kérdezvén azt a választ nyertem egy perzsától, hogy a szent Ma'szúme kíséretében egy arab jött ide hajdan, ki a várost bizonyos agyagvegyülék készítésére tanítá meg, mellyel ha a kutakat és vízmedencéket kisározzák, a víz lassanként minden sós ízétől megszabadul. S bárha itt ezen hatást tisztán természetfölötti erőknek tulajdonítják is, meg nem állhatom, hogy a netalán itt megforduló európai szakértőnek a most említett agyag vegyi felbontását ne ajánljam.

Jó darabig időzvé a városban és környékén, visszatértem a karavánszerájba és itt egy sarokban szegényesen öltözött, félénk tekintetű perzsákat láttam gubbasztani. Feléjük mentem s éppen meg akartam őket szólítani, amikor egyik útitársam odakiált: „Efendi, mit cselekszel? Csak imént jártál búcsút s máris be akarod szennyezni magadat ezekkel a tisztátalan zsidókkal?” Zsidók, gondolám magamban, akkor ugyan kiáltozhatsz, perzsa barátom! S mikor Izrael e szegény fiai észrevették nyájasságomat, kijöttek többen celláikból, a szó szoros értelmében körbefogtak s mindig félénken körültekingetve elmondták, hogy ma (pénteken) készítik el a holnapi szombatra való eledelüket, merthogy akkor semmi olyással sem szabad foglalkozniok, ami netalán a munka színét viselné magán. Az idősbek egyike sem állhatá, hogy könnyezve ne szóljon azon sanyargattatásokról, amelyeket az ő hitsorsosai itt szenvednek, s mily öröm ragyogott sze-

mében, mikor előttem, a vélt oszmánli előtt a szultán szelíd kormányát magasztalá. A szultánt nem tudta eléggé áldani, de az izraelitának sejtelve sem volt arról, hogy az ottani nemeselekedetek rugója egyedül a mi felvilágosodott Nyugatunkban keresendő.

Kumot harmadap múlva hagytuk el, s a mintegy négy óra hosszan tartó kietlen, sivár út után Lenkirán faluba érkezünk. A karaván benn a faluban telepedett le, de én kellemesebbnek tartottam a napot egy közeli kertben tölteni, amelynek közepén egy imámzáde (imám utód) kápolnácskája áll. Ezen imámzádek sírjai nagy számmal vannak Perzsiában, s bizonyára nem élt hajdan egy tizedrésze sem e szenteknek, kiket manapság tisztelnek. Nem csoda, minden falu, legyen bármilyen kicsiny, külön szentet akar bírni. Kapják magukat, hevenyésznek egyet, kigondolnak róla valami mesét, a költött hős csontjai fölé kápolnát emelnek, melyet nyomban zöld cserép alá fognak. Zöld vala azon szín, melyet a szent sarjadék élete folyamán a fején hordott, zöldnek kell lennie sírjuk fedelének is. Amint a fák árnyékában ott pihennék nyugalmasan, odasettenkedett nemsokára a sírnak őre is. Csodadolgokat beszélt az üdvözült szentnek hatalmáról, s csak éppen tegnap történt, mondá, hogy egy perzsa kán, aki ugyanazon a helyen pihent, melyen most én ülök, ittas állapotban akarna a kápolná belsejébe menni, a guta abban a nyomban megütötte. „Igen, efendi – mondá –, a szentekkel nem lehet tréfálni.” Arca a beszéd folyama alatt a lehető legkomolyabb vala, de csakhamar úgy sejtém, hogy egypár fillér volt tulajdonképpen szíve igaz óhajta, s mikor ezt átadtam neki, el is tisztult onnan azonnal.

A magányosság sokszor igen jólesik az embernek a különben mindig pezsgő karavánélet közepette, kiváltképpen állt az az eset rám nézve, akinek a fanatikus síták társaságában örökké csak a legfurcsább felekezeti vallásos kérdésekre kellett felelgetnem. Magányomban képzeletem a legcsodálato-

sabb képeket festette oda maga elé. Gondolataim Perzsiából el a messze nyugatra repültek, s visszagondoltam mindazon alakokra, amelyekben a Keletet, kivált pedig a régi Perzsiát egykor képzelém. Igaz, sok másként állt azokban, sokkal költőibben, mint amit a valóság nyújtott, s mégsem fojthatám el magamban a mély meghatottságot, amikor tekintetem egyik-másik falusi lakosra esett, kibem a méd típus itt különösen észrevehető. Arcélük körvonalai azon illusztrációkat juttatták eszembe, amelyeket szír és méd domborművek nyomán Layard, Rawlinson s más utazók műveiben láttam, s hogyan dobogott szívem, amikor az előbbi másolatok helyett most maguk az eredetiek állottak előttem.

A nap rég leáldozott már, amikor Szengszeng, úgymint a legközelebbi állomás felé útra keltünk. Rendesen Surab és Paszingan felé szokás járni, de jelen esetben a táj egészen víztelen lévén, ezt az irányt mellőztük. Az út a legborzasztóbb sivatagok egyike. Az egész környéken nincs egyetlenegy víz-csepp, nincs a földművelésnek semmi nyoma sem, pedig e hely Perzsia szívében fekszik. Miután elfeledtem vízzel ellátnom magamat, sokat kelle a szomjúságtól szenvednem, s Szengszengbe érve, a csatorna kellemetlen szagú vize nem sok enyhülést adott, ezért is nagyon örültem, mikor a jövő éjjel utunknak a pusztán átvezető legutolsó darabját is megtettük, s szemeink előtt Kásánnak, Perzsia másodrangú városának kúpjai tűntek fel a távolban. A perzsák társaságában utazó európaiat mindig a kíváncsiság egy bizonyos foka tölti el, valahányszor egy-egy városhoz közelít, mert útitársai igen sokat beszélnek annak fényéről, pompájáról s ritka érdekességéről. Kásán szépségeit három órával a kapun való bemenetünk előtt már a legdagályosabb kifejezésekben hallám magasztaltatni. De ezek pusztá szavak jobbára, amelyek egyébként egy keleti tudós földirati munkájában is találhatók, ki Kásán kertjeire, szántóföldjeire és vizére nézve páratlannak mondja az egész világban. De mind e magasztalt tárgyak kö-

zül engem csak egy lepett meg igazán, s ez a rézművesek bazárja, akik a híres kásáni üstöket készítik. A Miskaran bazárban valami 180 műhely áll egymás tözsomszédságában, melyekben izmos kezek kolompolnak egész napon át, s holott a zaj már jó messziről is hallható, el lehet képzelni, hogy veszi ki magát ez a pokoli lárma a bazárnak kellő közepén.

Feltűnő volt előttem, hogy e pokoli zajban hogyan értik meg egymást ezen emberek, azonban nem hangjai a szájnak, hanem csupán mozgása közli a gondolatokat, s az idegen csak úgy vehet ki valamit, ha fülét egész közel tartja oda a kiáltóhoz. Bárha a nyers ércet a távoli Oroszországból hozzák is ide, a gyártás mégis kizárólagosan a kásániaké, kiknek művei szilárdságra és csínre nézve páratlanoknak tartatnak. Mondják, hogy a híres fényezett téglákat, melyek világos színeik tündöklő fényét évszázadokon keresztül megtartják, ezen városban találták volna fel. Hajdan *kásáninak* neveztetek, ma azonban csak *kásinak* hívják, s egész Közép-Ázsia építészeti emlékeinél földíszítmény gyanánt találhatók. Gyakran egész homlokzatok, kivált portálék, a legszebb arabeszk-alakban ilyen fényezett téglákkal rakvák ki, másutt ismét, mint például Szamarkandban és Heratban, ilyen téglamozaikból a legszebb virágok láthatók. Minden egyes levélke más és más földdarab, amely úgy van mesterségesen egymásba illesztve, zománca oly erős és tartós, hogy a téгла maga hamarabb eltörik, semmint borítékja megsérülne.

Ezen művészet állítólag Timur korában volt Kásánban a legvirágzóbb állapotban, úzik ugyan még ma is, de az elsőbbség hajdani dicsőségét ma már egyéb városok is kétségessé teszik.

Kásán ezenkívül nemcsak selyem- és bársonygyártmányairól, hanem skorpióiról is híres, amelyek a bennszülöttek állítása szerint az idegen utazót csupa vendégszeretetből nem bántják. Azonban ez is éppoly költöttnek látszik előttem, mint a mijáni poszlokákról szóló ellenkező tudósítás, s bizo-

nyára mind e rovaroknál sokkal gyötrelmesebb az a tömérdek *luti* (csavargó komédiások), akik Kásánban minden idegent megrohannak, s nem mennek addig a nyakáról, amíg nyugodalmát valami adománnyal meg nem vásárolja. Mikor a karavánszerájba érkeztem, már valami tíz darab várakozott rám, kik síppal, dobbal, trombitával éktelen lármát ütöttek, s míg az egyik medvét táncoltatott, egy másik szemközt állt velem s magasztaló költeményeket szavalt, melyekbe nagy csodálkozásomra az én nevemet is beleszötte, melyet előlege sen, természetesen, az útítársaságtól tudakolt ki. Valami fél óráig eléggé nyugtalan hallgatója voltam e fülsértő zajnak, mit a perzsák mulatságnak neveznek, s mihelyt visszavonultam, azonnal megjelent a banda feje, ki minden tiltakozásom dacára, mellyel bizonyítani igyekvém, hogy én magam is koldus volnék, s hogy egészen közönyösen hallgattam előadásukat, nem tágított mindaddig, míg valamit nem fizettem neki.

Kásánból az út jobbra egy falu romjai mellett visz el, amelyet Gebrábádnak (tűzimádók helyének) neveznek s átvezet a hegyen, melytől a sík és pusztaság bal kéz felé maradnak el. Ha a holdvilágos éj a Dest-i Kevir már elhagyott részeit is regényes színbe öltöztette, még inkább cselekvé ezt most, amikor a keskeny hegyi úton haladánk óriási sziklaszirtek s a legbizarrabb alakú hegyek között. Minden tizedik lépés után mássá vált a táj, többé-kevésbé regényessé, a szépség főfokát azonban akkor érte el, amikor a nagy *bend*, vagyis vízmedence alá érkezénk, amelyet Sáh Abbász a sziklába vágatott, hogy a hegyi hólevet a nem messze fekvő kopár síkságra vezesse. Bár az idő késő ősze járt, a hosszú, tojásdad medence, amelyet az elzárt völgy képez, szintig telve volt vízzel s az ötven láb magas sziklafalról aláömlő vízzuhatag a holdvilágított éjjelen – mint a perzsák mondák – gyémánt- vagy drágakőfolyóhoz hasonlított, s bizonyára nem hiányzott szépsége. A zuhatag tompa moraja messze elhangzik a né-

ma éjszakában a hegyek között, s aki ide a sivatag-pusztá felől érkezik s szomját egy enyhítő itallal csillapíthatja, ezt a vizet nem adná a legfelségebb tokajéért.

Nekem igen tetszett a vidék, s midőn útitársaim csodálkozásomat hallanák, azt mondák: „Ez még mind semmi Kúhrúdhhoz, jövő reggeli állomásunkhoz képest, az valóságos paradicsom. Olyan tágas kerteket, oly gazdag gyümölcsáldást s olyan jó levegőt bizonyára sehol a világon nem találsz.” S ahhoz képest, amit utam eddig nyújtott, Kúhrúd a maga kertjeinek tömegével, messze terjedő, gondosan művelt szántóföldjeivel csakugyan igen kellemes látványt nyújtott, s valóban méltó Perzsia egyik legszebb helyének nevére. Ezeb nyájas völgyben esett volna el, mondják, Dárius orgyilkos kezektől a Nagy Sándorral küzdött szerencsétlen kimenetelű csata végétével, legalábbis Chardin s utána más európai utazók ezt állítják.

A mintegy 300 házból álló Kúhrúd falucskában igen vidáman töltök a pihenés idejét. A karaván a *csaparbánéval* (posztaház) szemközt települt le, mely itt is, mint Perzsiában mindenütt, emeletes épületből állott, melynek emelete azonban (*bálábáne*) csak egy szobát foglalt magába előkelő utasok számára. (A *balakbanéből* származik az olasz *balcone* s a német *Balkon*). Miután derült útitársaimmal együtt teámat elköltöttem volna, körülnéztem kissé a faluban, s végül a most említett posztaházat is meglátogattam, melynek felső vendégszobájában egy csomó, európai nyelven s írónnal írt karcolás vonta magára figyelmemet. Az egyik sarokban kettős francia pársor állt. Gallia valami heves vérű fia, aki a fárasztó lovaglás után itt néhány pillanatig enyhet akart találni, az első két sorban epedő szavakban fejezi ki honvágyát, amely a „belle France” után sóvárog, a másik kettőben pedig keserű évődését azon csalódás felett, mit az oly költőileg rajzolt Perzsia költe benne. Közel ehhez hegyes, hosszú lábú betűket fedeztem fel a falon, mikkel itt egy derék teuton akarta nevét meg-

örökíteni. S mit hisz a nyájas olvasó, mit írt ez a falra? Kritikát a franciának négy sora fölött, kritikát, mondom, s mégpedig ugyancsak éleset. Szegény, becsületes német! A perzsa postások, ezek a valóságos gebék összetörték minden csontját! Ki akarja magát pihenni, de azért van mégis annyi ideje, hogy a távoli Iránban nyomát hagyja nemzete híres alapos tudásvágyának. A fal egyéb részén hieroglifaszerű vonásokban különböző neveket láttam felírva, közel az ajtóhoz pedig angol nyelven e következő különös felírást: „Sokkal fáradtabb vagyok, semhogy valamit írhatnék, tehát nem is írok semmit. J. L.” Egyébként e kezdőbetűk viselőjét személyesen is ismerem, s emléke kivált egy felelete folytán nyomódott lelkembe. Egyszer ugyanis azt a kérdést intézém hozzá, miért alszik ő tíz óra folyásáig, holott más ember hattal vagy héttel is megelégszik, brit sztoicizmussal azt felelé: „Igen, uram, ön és a többi szárazföldiek heves vérűek és gyorsan alusznak, de én lassan alszom át álmomat.”

Majdnem el is feledém felhozni azt a kölcsönös szerződést, melyet itt a karaván néhány tagjával kötöttem. Amint tudvalevő dolog, Teherántól egész idáig sokat kelle kiállanom sííta útitársaimtól pszeudoszunnita voltomért, mert minden kínálkozó alkalmat megragadtak, hogy az oly kedvelt, előttem azonban annyira gyűlöletes diszkussziókba bocsátkozzanak, s ha visszavonultam, a legkeserűebb szarkazmusok nyílzápora kísért mindenüvé. Egyik Omart kezdé szidni, másik Oszmán és Abu Bekr kalifák ellen fakadt ki, a harmadik a legilletlenebb kifejezésekben nyilatkozott Ajse, a próféta neje, mint a síták legfőbb ellensége ellen, s bárha ezen urak és úrhölgyek gyalázása, *in petto* nem is okozott nekem valami nagy keserűséget, nem volt szabad hivatalos haragomat valami mormogással ki nem fejeznem, vagy, ami természetesen még veszedelmesebb volt, egyik vagy másik megjegyzést nem tennem. Minthogy ezen szóvita nemegyszer igen szenvedélyessé fajult s száműzött minden nyájasabb tár-

salgást, Kúhrúdban azt határoztuk és állapítottuk meg, hogy ezután a sítizmusról és szunnitizmusról naponként csak egyszer fogunk beszélni, s ekkor is a reggeli imádság után. Aki ezen tárgyat a nap egyéb részén szőnyegre hozza, egy görög-dinnyét fizet büntetésül. Mind beleegyeztek, csupán egy agg sirázi, ki a bitorló Omar elleni gyűlöletből ennek nevét sarutalpa bensejére írta, hogy egész napon azon tapodjon, csak ennek volt kifogása ellene s azt mondá: „Ha 100 hold dinnyét kell is fizetnem, mégsem szűnök meg Omart, azt a rühes kutyát szidalmazni.”

Kúhrúdtól az út még egy darabig hegynek fel vezet s azután meglehetősen meredeken hajlik alá a túloldali síkságra, amelyen Szof falu, következő állomásunk fekvék. Minthogy utunk legnagyobb része hegyes vidéken vezetett át, a kora reggel nemcsak hűvös, hanem meglehetősen dermesztő és hideg volt. Az utazók imitt-amott leszállottak s egy köteg *butét* szedtek, egyfajta mézgás cserjét, amely nyers korában is ég, száraz állapotban azonban hangos ropogással lángol. Rendesen egy nagy rakást szokás meggyújtani, amelyhez mindenki egy-két darabot szolgáltat, a láng vitorán lobog, s ha az ember felmelegült, tovább folytatja útját újólág. Midőn e reggel körülbelül mintegy másodízben álltunk az ilyen tűz előtt, élénk civódás hangzott fel mögöttünk, melybe néha-néha vad kiáltás vegyült, s amikor mind figyelni kezdénk, két lövés dördült el szörnyű jajkiáltások nyomában, ami a karavánt egészen megrémítette. Mind abban az irányban szaladtunk, ahonnan a lövés hangzott, s egyik útitársunkat ott találtuk zúzott karral a földre terülve. Az egész esetnek ez volt az oka: Néhány lovas, akik Sirázból a kormányzó által évenként küldetni szokott adót vitték volt Teheránba, észrevették azon zsidó-kalmárokat, akik Kúhrúdban hozzánk csatlakozának, s elébb gúnyolni, utóbb pedig tetteleg bántalmazni is kezdék őket. Egy perzsa, aki a bántalmazottak iránti rokonszenvből védelmezni akará útitársait, keményen feddőzve dorgálá a

hetyke siráziakat. Ez utóbbiak egyik heves ifjú tagját az még jobban felingerlé. Fenyegetőzött, s mikor a mieink néhány lépést tettek feléje, ő – mint mondta – ártatlan tréfából golyótot akart keresztül repíteni ez egyik zsidó magas prémes süvegén. Lőtt. De Allah pártfogása alá vette Ábrahám fiait, s a golyó, a zsidó süvege helyett, a perzsának karját találá. A földön, vérében fekvőnek látványa felbőszíté egész karavánunkat, s bárha a gonosztevő megiramlott is, amint csak lova bírta, mégis utolérített s mindjárt abban a nyomban irtózatosan elverték, s előbb leköpdösvén és szidalmazván megköttözték irgalmatlanul s odahozták karavánunkba. Minthogy sem a félholtra vert sirázi, sem a megsebzett iszfaháni sem gyalog, sem lóháton nem mehettek, egy öszvérre tették őket kosarakba, s már fél óra múlva a legbizalmasabban beszélgettek egymással. Egymás sebeit kötöztették, vigasztalták egymást és összecsókolódtak, mert keleti felfogás szerint egyik sem volt oka semminek. A sors akarta így, s ennek végzetébe bele kell nyugodnia mindenkinek.

Ott, ahol a hegység végződik, a vidék egész Iszfahánig, habár a mi fogalmaink szerint távolról sincs még jól kiművelve, mégis sokkal nagyobb gond van a földekre fordítva, mint bárhol egyebütt. Szof felé, a Sze-fevidák egykori fővárosa előtt, utolsó állomásunk a Murcsehár nevű falu vala. Itt a falusi bíró a sirázi kormányzóhoz való ragaszkodásából meg akarta szabadítani a foglyot, de a karaván határozottan ellene szegült, s másnap reggel tovább folytatta útját, hogy a gonosztevőt az iszfaháni törvényszék kezébe szolgáltassa.

Mikor szeptember 13-án reggel azon az úton voltam, mely nemsokára a nagy Abbász hajdani fővárosába vezetete vala, minden azelőtti olvasmányom dacára Iszfahán pusztulása, szegénysége és romhalmaza felől nem fojthatám el növekvő kíváncsiságomat. Valami háromóránnyira a régi fővárostól már észrevehetők egykori nagyságának nyomai, amelyek között a Máder-i Sáh karavánszeráj (a sáh anyjának karavánszerája) a

legnevezetesebb. A maga idejében kétségtelenül ez volt a legpompásabb efajta épület, mely oly pazar fénnel vala építve, ami nem egy királyi palotának méltán díszére válhatnék. Minthogy a várost a kora őszi reggelen ködszerű homály borítá, csak a jobbra s balra álló egypár minaretet vehettem ki, s azon magas, gömbölyű tornyokat, amelyek galambfészkekül szolgálnak. Feltűnő, hogy ezek Herát, Nisápúr és egyéb városok környékén is mutatkoznak, ami arra látszik utalni, hogy egész Közép-Ázsiában szokás volt a keletiek ezen kedvenc madarainak a városokon kívül ilyen díszes galambdúcsokat emelni.

Végre a köd felemelkedett, s szemeim előtt ott terült a valóban óriási terjedelmű Iszfahán. A perzsa, kiváltképpen az iszfaháni, mindig fel szokott kiáltani, ha szülővárosáról beszél:

„Iszfahán, niszfi dzsibán

Ger Labúr nebásed.”

„Iszfahán a fél világ, ha Lahor nem volna.” Azaz:

„Lahor után Iszfahán a legnagyobb város a világon.”

Hogy terjedelméről fogalmat nyújtson, azzal a kifejezéssel szokott élni, hogy a legderekkabb lovasnak is két nap kellene, amíg a várost körüllovagolja. Ez körülbelül 16–20 farszah lenne. Azonban a város körfala, amikor Chardin látta, virágzása idejében sem tett többet hat német mérföld kerületnél, s ha a városon kívül létező, terjedelmes kertekkel környezett lakházakat hozzá vesszük is, a perzsák mondása mégiscsak keleti, azaz túlzott marad, Iszfahán, amint így először merül fel az utazó szemei előtt, csakugyan impozáns. Kelettől nyugatig lakások és kertek végtelen láncolata vonul a szemlélő előtt, amelyek között imitt-amott egypár kupola, torony vagy egyéb magas épület emelkedik. A szem semerre sem találhat valami véghatárt. „Iszfahán környékének szépségét és termékenységét semmi sem múlhatja felül – mondja Malcolm –, s a város első megpillantása meglepő. Amit a szem lát, az mind elraga-

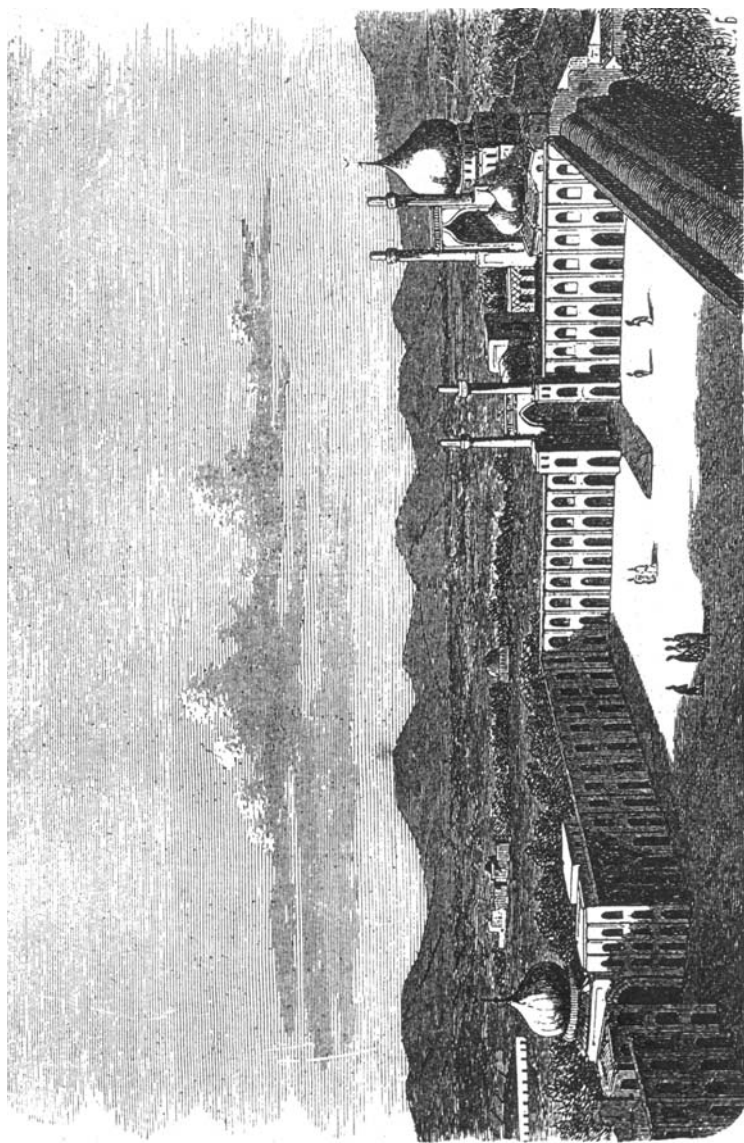
dó, a ligetek, a fasorok, a terjedelmes kertek, melyek száma ki nem mondható, s melyek az egykor oly nevezetes város romjait eltakarják. De a közelebbi megsejmlélés eloszlatja a családást, azonban mindamellett, ha talán fénynek nem is, de gazdagságnak nem egy maradványa található még e helyeken.”

Keleten minden csak kívülről szép, minden csak a távolban csillog, s éppen ez oknál fogva egy cseppet sem voltam meglepve, amikor a városba lépve ugyanazon görbe utcákat, nyomorult viskókat, szennyet és mocskot s az utcákon ugyanolyan gödröket találtam, mint Teheránban s Perzsia minden eddig látott városában. Minthogy Iszfahán szélességében kellett áthatolnunk, majdnem egy órába telt, amikor a tágas, hosszú bazárokon, mik most jobbadán elhagyatvák, a város azon részébe jutottunk, mely a mai tulajdonképi központot képezi, s aránylag meglehetősen sok lakost számlál. A legközpontibb karavánszerájok egyikében szerény szállást fogadtam, egynapi nyugovással kedveztem magamnak s aztán másnap reggel azonnal nekiindultam a pusztulása dacára is még mindig nagyon nevezetes várost megtekinteni.

V.

Iszfahán nevezetességei

Az első, ami Iszfahánban az idegent meglepi, ezek a még mindig impozánsoknak látszó bazárok. Órák hosszat lehet bolyongani e magas, fedett utcákon, melyek a város minden részében tömkelegszerűen nyomulnak, s melyekben, nehogy az ember eltévedjen, ügyes vezetőre van szüksége. A város fénykorában ez valóban a legnagyobb látványok egyike lehetett. Iszfahán akkor fél Ázsiának központja volt. E boltok zsúfolva valának Kelet és Nyugat mindenféle árucikkével s körülöttük annyi külön nemzet tarka vegyülete hemzsegett. Iszfahán, a nagy birodalom középpontja nemcsak perzsáknak

Az Iszfahánban levő Mejdán-i Sáb nevű fötere egy része

és araboknak, hanem indek, afgánok, közép-ázsiaiak, georgiaiaknak [azaz grúzoknak (VI)], örmény és néha európai kereskedőknek is gyűlhelyül szolgált. Milyen pompa és fényűzés tárulhatott fel itt egy Abbász idejében a szemlélő előtt! Ma, amint már említém, a bazár nagy része jóformán pusztá. Az igazi perzsa bazárélet csak egy igen kis darabon terjed, másfelé sok pompás, tágas áruhelyen csak egy-egy dinnye-árus lézeng, ki óriási gyümölcsseit mindenütt szétteríti, hogy raktára belterületét valamiképpen betöltse. Más helyiségekben szegényes kis kereskedők találhatók, akik túlságos nagy térben minden portékástul majdnem egészen elvesznek. A bazár nagy része, jóformán, azt mondhatnám, egész utcák, részint romba dőltek, részint teljesen elhagyatvák vagy a használhatóbbak istállókká alakítottak át – másfelé ismét az egyhangú síri csendet legfelebb egy, a falak mellett félénken elsompolygó eb zavarja meg. Roppant ellentét a hajdan oly nagy Iszfahánhoz képest, s az európai utazónak, aki ezen ellentétet szemléli, mintegy önkénytelenül azon versek jutnak eszébe, melyet a Hódító Mohamed mondott, amikor a pókháló lepte konstantinápolyi Cézár-palotába lépett:

*„A Cézárok büszke trónján íme hálót sző a pók,
S Efrásziájában kupoláján a zordon bagoly hühög.”*

Nem szándékom az olvasót Iszfahánnak már oly sokszor adott leírásával untatni. A pompás maradványokról én részemről már semmi újat, semmi ismeretlent nem mondhatok, s csakis futó tekintet vetésére hívom meg a nyájas olvasót. A bazárból egy út vezet a híres Mejdán-i Sáhra (a Sáh főtere). E körülbelül 700 öl hosszú, 200 öl széles hippodrom szabályos négyszöget képez, melyek minden oldalán két sor boltozott fülke áll, mikben hajdan a legdrágább fényűzési cikkek árultattak, ma azonban részben pusztulófélben vannak, részben egypár szegényes szerbáznak szolgálnak tartózkodási helyül. Azon részén léptem be, mely fölött hajdan Abbász sáh óriási zenekara állott, amelyet a perzsák *nakara-bánénak*

neveznek, s mely annak idején 500 trombitásból állott (*relata refero*), hogy ős perzsa szokás szerint mind a kelő nap első, mind a lenyugvónak utolsó sugarait üdvözöljék, vagy ünnepeles menetek alkalmával a tömeg örömet zengő harsozásban repítsék a levegőégbe. Ezen résszel szemközt áll a Meszdzsid-i Sáh (Sáh mecsetje), amely bárha pusztulásnak indult is, még mindig fenséges épület, s nyílásánál most is ott van még egypár azon büszke fák közül, melyek hajdan az egész tért díszítették. Közel a meglepően pompás benyílóhoz szegényes kis kunyhó látható. Úgy hallám, hogy ez már régóta ott van, s egy dervis építteté, kinek a mecset annyira megtetszett, hogy engedelmet kért szegényes házikóját annak tözsomszedságában emeltetni fel. Az engedelmet megnyerte, s a szegénységet ily közel látni a gazdagsághoz éppen nem szúrt szemet, hisz a keletiek annyira szeretik a szélsőségeket. Meglátogattam Lutf Ali balra fekvő mecsetét is, s nem maradt már egyéb hátra, csupán a meglehetősen központilag fekvő Áli Kapu (magas kapu) még, amely a palotába vezet. Ezen épületek ajtószárnai ezüsttel valónak bevonva, s midőn az e fölött álló erkélyre léptem, honnan az egész Mejdán-i Sáhon elláthattam, bár minden oldalról csak romok meredeztek felém, lehetetlen volt mégis mély bámulatra nem gerjednem. Ezen tér, amely bizonyára a legnagyobb, amelyet valaha város a maga bensejébe zárt, virágzása idejében hihetőleg igen tarka, sajátságos és fölöttébb érdekes képet nyújthatott. A képzelet majd azon mozzanatokat idézi fel gondolatban, amelyekben a szerencsés tömeg zsi bongó tolongásban járt élvezetei után. A perzsák élénk, vidor véralkata ismeretes, úgy szinte az is, mennyire szereti a keleti a világos színeket s a tündöklő pompát, miért is kristályokat, drágaköveket és piperecikkeket egészen Velencéből s Franciaországból hozattak maguknak. Valóban, ez a perzsa Belvedere igazán nagyszerű lehetett! Azután ismét azon időkbe képzeljük oda magunkat, amikor a nagy sáh ezen erkélyről tartott szemlét harcosai

nak ezrei fölött, akik Ázsia más meg más részeiről gyűlögtek ide, hogy a királynak magukat bemutathassák. A perzsák, akik a párthus lovaglási művészetet öröklék, a turkománok s az arabok szellőparipákon, az afgánok, georgiaiak, indek, örmények, mind valamennyien összejöttek itt, s az európai utazóra még azon pusztá visszaemlékezés is varázshatást gyakorol, mely gondolatban lelke elé idézi az ázsiai hajdankor e marcona alakjait. Mai napság mindez örömtelen, elhagyott pusztaság, a nap legnagyobb részén át síri csend uralkodik e helyeken, s a mélabús hangulatot csak az töri meg, ha a főtér egyik sarkában hetenként kétszer a számarkereskedők tartanak piacot, vagy valamely ünnepnapon a város főpapja óriási zöld turbánokkal fedett kísérettel vonul át e tájon. Minő gúny a fénykor emlékére!

Az Áli Kapun belépve különféle palotákat s épületeket láthat meg az utazó, amelyek közül a Csihil Szutún (40 oszlopos), Tálár-i Tavile (istállók előcsarnokai), Hest bihist (8 paradicsom), Guldeszte (rózsacsokor) a legnevezetesebbek és említésre legméltóbbak. Én a Csihil Szutúnon kezdtem. A 40 oszlop közül, amelyek az egész épület falaihoz hasonlóan tükörrel vannak bevonva, s arany díszítéssel ékesítve, én már csak 20-at láttam – a többi húszról azt mondják, elégték. Mindazáltal ez a palota kristályszerű oszlopaival s vakító belsejével mégis a legpompásabb minden egyebek között. Belsejében egy 75 láb hosszú s 36 láb széles terem van, melynek falain e következő hat nagy festmény található, s mégpedig mind a hat igen jó rajzzal s meglepő színélénységgel:

1. Abbász sáh, a nagy, trónján ülve fogadja az üzbég fejedelmet, Abdulmu'min bejt, a perzsa fényes udvari környezet jelenlétében, amelyben az udvari bohóc különösen azáltal válik ki, hogy egy másik udvaronc hátán lovagol. E képpel szemközt:

2. A „kis” Abbász sáhot ábrázoló kép alá, amint az India követét fogadja, ki hazája legkülönbélebb terményeit teríté a perzsa király lábai elé.

3. Egy csatakép, mégpedig a híres csaldirani ütközet Első Szelim és Iszmáil sáh között. A perzsákra nézve egyébként szerencsétlenül végződött csata itt ellenkezőleg van feltüntetve. Több csoportozat meglepő szép. Ezzel szemközt:

4. Nádir sáh, Ázsia e legutolsó világverője, amint indiai el-lenségével küzd, amely utóbbit elefántja földre dobja.

5. Sáh Tahmaszp, midőn Humájúnt, Észak-India büszke uralkodóját fogadja. Ennek átellenében:

6. A „kis” Sáh Iszmáil, aki előtt Abdulaziz, a buharai sejbánida fejedelem mutat be hódolatot.

Csihil Szutúnból a Hest bihist palotába mentem. Ez is gaz-dagon fel van ékesítve arannyal, tükrökkel és arabeszk-díszíté-sekkel. Hajdan varázsszép kert környezé, de ma csupa pusztaság az egész környék, s a palota csakis az előkelő hivatalnokok s az európai követségek nyaralójául szolgál, akik Dél-Perzsiából a mai főváros felé közelítenek. Lehetetlen volt perzsa kísé-ri- nek ellenállanom, s hogy nemzeti büszkeségüknek hódoljak, az annyira magasztalt Éden egyéb részeit is meglátogattam, s az út valóban meg is érdemelte e fáradságot.

E pompás, részint félig, részint egészben elpusztult paloták környékéből egy nagy fasoron át a Zinde Rúd, vagy amint mondani szokás, Zájende Rúd folyóhoz érkezik az ember. Hajdan mind a két partját lakták, ma csupán az innensőt. Úgyszinte a hidak száma is megkevesbült s ma már csak három vagy négy áll fenn belőlük, melyek egyike a kőből épült s háromemeletes, még mindig méltó a csodálatos épület nevére. Huszonnégy íve van, melyek úgy építvék, hogy a víz keresztül-kasul kigyózik el alattuk, s hogy az iszfahániak ezt a hi-dat a világ nyolcadik csodájának tartják, azt mondanom is felesleges, egyébként be kell vallanom, hogy amennyire én Ázsiát ismerem, ilyen épületre csakugyan sehol sem akadtam. A túlparton mai napság már csak az egy Dzsulfa falu neveze-tes, amelyet tisztán örmények laknak, akiket az Araxes part-ján lévő hasonlóvá városból Abbász sáh hozott ide, amikor

számuk 30 000-et tett s huszonegy templomuk és nagyszámú papságuk volt. A jelen évszázad elején ezen oly szép és virágzó telepítvény 500 családra olvadt le, s ma már alig számlál mindössze 1000 lelket, kik a Teheránban székelő orosz követség fennhatósága alatt tengődnek. Zsarnokság és önkény végül tönkretette a sokat nyomorgatottakat. Egy része Indiába menekült vagy Jáva és Szumátrába – a másik Orosz- vagy Törökországba, s igen találó vala püspökük válasza, midőn tőle a mostani király nyájának hogylétéről kérdezősködött. „Felség – viszonzá a főpap –, a nagy Abbász sáh idejében Transzkaukáziából Iránba 50 000, Törökországba pedig csak 400 család vándorolt be, s íme, amaz előbbiben a roppant szám egypár nyomorult kunyhóra olvadt, az utóbbiban száz-ezer gazdag s jólétben élő hozzászaporodott.” Taddeus úr – mint a püspököt nevezték –, ezen nyilatkozatával a törökök igazságszeretetére s a perzsák zsarnokságára akart utalni, szíve mélyében azonban egyaránt gyűlöli mind a kettőt, mert ha az orosz cár őfelségétől számára ideküldött gazdag gyémánt rendjelre tekint mosolyogva, melynek évenként legalábbis egypár ezer rubelt köszönhet, már e mosoly egymaga kifejezi, milyen hódolattal viseltetik a minden oroszok uralkodója iránt. Mind ő, mind valamennyi örmény, akik Keleten messze szerteszét szórva élnek, nem egyebek, mint amaz óriás láncnak szakadatlan szemei, amelyek által a szentpétervári udvar befolyásának villanyfolyamát a Jeges-tenger partjaitól messze, egész az indiai tengeröbölíg árasztja. Ezen örmény gyarmatnak azonban még a perzsák zsarnokságánál is többet árt a görög-nem-egyesült (keleti) és katolikus örmények között levő vak felekezetességi gyűlölet. Amaz előbbieket, nagyobb számmal is lévén, nagyobb gyűlölettel és megvetéssel tekintenek a nyugati szertartáshoz hajló testvéreikre, mint magukra a perzsákra és tűzimádókra. A katolikusok, mintegy 120 család, francia védúrság alatt állanak s egy Erzerumban lakozó Monseigneur kormányozza őket. Ezek éppoly francia vagy

jobban mondva római érzelműek, mint ahogy amazok oroszok, s valóban érdekes látni, hogy az északi nagy Kolosznak a nyugati hatalmak elleni küzdelme hány helyen s mennyi minden viszony által van képviselve.

Hogy még egyszer visszatérjek az imént említett épületekre, meg kell még jegyeznem, hogy találkoznak [találtnak (VI)] még egyes perzsa nagyok, akik hazafias buzgóságból nagy áldozatok árán is készek elkövetni sokat, hogy az idő vasfogától megóvják Új-Irán fénykorának eme emlékeit. A sáh is megteszi néha, hogy egyiket vagy másikat kijavíttatja, örök vannak felállítva, de mindez nem használ semmit. Ami Keleten egyszer pusztulásnak indul, az óriási léptekkel siet végromlásához. Semmi sem állíthatja meg rohantában, s ha Teherán még sokáig fővárosa lesz az országnak a sokkal alkalmasabb Iszfahán helyett, úgy a Nagy Abbász ezen egykori fővárosa is ugyanolyan sorsra jut, minőre a hajdani Rhagesz, Ekbatana, Nisápúr s a középkor nem egy más nevezetes városa.

VI. **Az iszfahániak**

Minthogy az iszfahaniak éleselméjűségét, csintalanságát és féktelen pajzánságát hírből már Konstantinápolyban is mervén, amíg csak ott voltam, mindig azon törekedtem, hogy amennyire csak lehetséges, a nép minden rétegébe bevegyülhessek. Igen hamar szert tettem ismeretségekre, elfogadtam a meghívásokat, s úgy találtam, hogy az iszfahániak, bár a most említett hír igaz is, mindazáltal tagadhatatlanul igen érdekes népet képeznek. Minthogy a bár gyér kereskedelmi közlekedés folytán, mely Bagdad és Iszfahán között létezik, a szunniták megjelenése itt nem valami ritkaság, úgy az én fellépésem sem szűrt annyira szemet, mint Perzsia más részei-

ben. Az efendi név – igaz – egypár hajhászt odacsalt ugyan hozzám. Pénzekkel és régiségekkel kínáltak meg, melyek felét azonban – mellesleg mondva – ők maguk szokták gyártani, ezeket aztán eladják az európai utazóknak, s a mi nagy tudományú régiségbúváraink nagy csodálattal cipelik utóbb magukkal Európába. De midőn látták, hogy én a hozzám hozott árukat csak a bámulat és tetszés felkiáltásaival illetém, de azokért semmi árat nem ajánlok, s midőn látták, hogy én csak névleg vagyok efendi, de a valóságban nem, a nyereségvágyó kalmárcsoporttól nemsokára megszabadultam. Más iszfahániak, kik a szépművészeti s irodalmi osztályhoz tartozának, több bensőséget tanúsítanak irántam, de ezeknél az volt a fő törekvés, részint hogy vallásos vitatkozásba bocsátkozzanak, részint hogy azon előnyöket emeljék ki, melyekben a perzsa nép az oszmánlikat fölülmúlja. A *keszáfet-i turki* (török durvaság) kifejezést a maga száraz merevségében nem veték ugyan egyenesen szememre, de oly örömezt beszéltek az egész Keleten elterjedt perzsa költészetről; felhozták Abbász sáh fénykorát, kérdezték, láttam-e már Iszfahán nevezetességét, s minden feleletemből csak azt akarták megtudni, vajon Isztambul, a szultán székvárosa dicsekedhetik-e hasonló díszépületekkel, s anélkül, hogy egyenesen rákényszerítenének, mindig oda céloztak, hogy a perzsák dicséretét s a törökök feletti fölényét hallják tőlem, mint ez utóbbi nemzet egyik tagjától.

E nemben a legérdekesebb kört Iszfahánban Imám Dzsumá házában találtam, ki egész Perzsia legbefolyásosabb papja, kit a fővárosban Aga Buzurg (nagy úr) néven neveznek, hogy megkülönböztessék fiától, kit Aga Kúcseknak (kis uracskának) hívnak. Hogy léphettem be ezen, majdnem azt mondhatnám, síta pápa házába, az igen könnyen megérthető. Azon ajánlólevél, melyet Teheránból a külügyminisztertől hoztam magammal, elegendő volt arra nézve, hogy a főpapot efendi méltóságomról meggyőzze. Igen barátságosan fogad-

dott, azt mondta, hogy Feth Ali sáh óta egyetlen tekintélyes oszmánli sem látogatá még meg Iszfahánt, s kegyének zálogául meghítt magához másnap estére. Aga Buzurg egyike azon kevés szejjideknek, kiknek Ali házától való származását legkevésbé vonják kétségbe. Nem kevésbé büszke is e tulajdonára, s lehetlen volt magamat a mosolygástól megtartóztatnom, midőn estelizés [vacsorázás (VI)] közben az jutott eszembe: Mit mondana most az a fő síta, ki az európainak már csak árnyékát is bemocskolónak tartja, mit mondana, ha tudná, hogy most egy európaival egy és ugyanazon tálból étkezik? Horribile dictu! Az inkognitó Perzsiában, hol a Nyugatot tisztelik és félik, az európainak sokkal inkább hátrányára válnék, semmint előnyére. A gyanakodás ennélfogva senkinek még csak esze ágába sem jutott. Egészen úgy bántak velem, mint ahogy oszmánlival szokás, s azon barátságért, mellyel fogadtak, ama gúnynak rejtett fullánkját is el kellett viselnem, mellyel a síták szunnita vendégeiknek rendesen szolgálnak. Maga Imám Dzsumá csak egypár megrovó megjegyzést hallott a szultán kormánya s az európai hatalmak között lévő barátságról. Ellenben dicsérte Abdulmedzsid türelmességét a sí-iták irányában, kik most bántatlanul vándorolhatnak Mekkába és Medinába, ami azelőtt nem úgy történt. Hogy méltóságát megóvhassa, igen keveset beszélt s asztal után nemsokára el is távozott.

Egészen más volt fia, Kúcsek Aga. Ez egy egész csomó költőt, tudóst s néhány kitűnőbb festézt gyűjtött maga köré. Engemet közrevettek, s több óráig tartott az élénk társalgás, melyben a *société isfahanienne* e krémje a törökországi és nyugati viszonyok felől tudakozódott. Igen sajátos, hogyan beszélnek ezen emberek a nyugati civilizációról és annak vívmányairól, szemben a maguk míveltségi állapotukkal, mely ugyan már a hajdankorban is híres volt, de azóta csak igen kevésbé fejlődött. A társalgás első tárgyát mindig a találmányok s a század tudományos vívmányai képezik. Legin-

kább a távirda az, melynek egy vonalát, India, Bagdad és Európa közvetítőjét, éppen ekkor vonták, mely a gőzhajók s egypár ismert gép mellett figyelmüket magára vonja. A keleti csodálkozik, bámul, gyönyörködik a tudósításokban, melyeket a nyugati civilizáció felől nyer, körülbelül úgy, mint valami tündérmese fölött, s bárha bámulása határtalan, bárha újra meg újra szörnyülködve kiált fel: „Mit ki nem találnak még ezek az emberek?“, mégis ritkán tud ellenállani bensejébe rejtett önzésének, s ha már Európát összevissza dicsérte is, rendszeren megint csak arra fakad: „Mily csodálatos, hogy ezek az emberek minden éles elméjük dacára a mi vallásunk igaz világosságát be nem látják, mily csodálatos, hogy muzulmánokká nem lesznek! Hiába, a seref-i iszlám (az iszlám nemessége) hiányzik náluk!” Ezt mondják, de azért bensőjükben távolról sem gondolkodnak ekképpen. Perzsia művelt mohamedánja ritkán hódol egészen a próféta tanainak, de minthogy a mindig híresebbé váló frengi fölött, ahol csak lehetne, fölényt akarna kivíni magának, más utat nem találván, ezt egyedül üdvöztető vallásában véli feltalálni. A találmányok után nem kisebb csodálatot az európai utazók gerjesztenek a keletiben. Az Ibn Battúták, a Hurdádbihek és egyéb mohamedán utazók ideje elmúlt régen, s a tudásszomj, melyet én a keletiben európai tudósaink ellenkező véleménye dacára teljesen és határozottan tagadok, vagy meseszerű adatokra szolgáltat okot náluk, vagy kigúnyoltatik és nevetetik. Hányszor, de hányszor lehet ajkaikról a leggúnyosabb megjegyzéseket hallani egy európai etnográfus, régiség- vagy nyelvbúvárról. S bárha ezen utazók műveit a Nyugat előrehaladása hatalmas tényezőinek ismerik is el, mégsem tudják megállani, hogy a gúny vagy szájalom megjegyzéseit ne tegyék, s azonnal Sza'dí ezen sorai hangzanak fel minden ajkon:

*A világ bű nem marad, oh testvér, senkihez,
Csupán a teremtőben bízzál te és ez elég –
Csaló világi javakra ne bízd magad soba;*

Sok olyat, mint te vagy, táplált s elveszte az.

S minthogy mindannyinak egyforma vége lesz,

Trónon vagy pusztá földön meghalni, nem egy-e ez?

s boldognak mondja magát mindenki, hogy az iszlám karjai közül nézheti a frengi világ működéseit. Így gondolkoznak a műveltek.

Az iszfaháni középosztály, mely csak kevéssel áll alantabb e most említettéknél, többé-kevésbé ismeri az irodalom mester-műveit. Vannak vargák, szabók, kalmárok, akik százakra menő verseket tudnak a legelső költőktől. Emellett általában igen elmések, nagy lélekjelenléttel bírnak, mesterei az udvariasságnak, de leginkább a csattanó feleleteknek. Malcolm beszéli, hogy azon időben, midőn Hádzsi Ibrahim, a Kádzsárház legfőbb pártfele kegyben állt, Iszfahánban s a legtöbb perzsa városban az ő rokonai tölték be a legmagasb tisztségeket. Történt ekkor, hogy egy kereskedőt, ki adóját nem bírta megfizetni, az akkori iszfaháni kormányzó elé idézték, ki a most említett Hádzsi Ibrahim testvére volt. A kormányzó haraggal így rivallt rá: „Ha fizetni nem tudsz, mint a többiek, takarodjál innen!” „Hova menjek?” – kérdezte emez. „Eredj Sirázba vagy Kásánba!” volt a válasz. „Ah, uram, egyik helyen Önnek unokatestvére, másik helyen nagybátyja uralkodik. Ha itt megmenekszem is, ott lépre kerülök.” „Nos, tehát eredj a királyhoz és tégy panaszt!” „Igen, de ott Önnek bátyja a miniszterelnök, mi várhat ott reám?” „Menj hát a pokolba!” kiáltotta a kormányzó ingerülten. „Ah, önnek Istenben boldogult atyja, a kegyes Hádzsi csak mostanában halt meg!” rebege a furfangos perzsa. A kormányzó felkacagott. „No hát, gazfickó – mondta –, ha már sehogy sem tudsz kibékülni vele, hogy mind itt, mind a másvilágon az én rokonaim foglalják el a helyet, az adósságot majd kifizetem én helyetted.” Ezt Malcolm beszéli. S minthogy éppen az adomáknál vagyok, egy másik mulatságos történetecskét is el akarok mondani, mely itt egy amerikai hitterjesztőn esett. A kegyes yankee nem annyira rá-

beszélőtehetsége, mint inkább 25 arany ajándékkal megtértettei közé vett be egy iszfahánit. A perzsa sapkát tett fejére, európai ruhába öltözött, s egész frengi lett belőle, természetesen csak addig, míg a jó misszionárius Iszfahánban volt. Ez azonban egykor Sirázba utazott, s midőn néhány hét múlva visszatért, az ő keresztyénje megint csak a régi perzsa és síita volt. A hittérítő nagyon felingerült ellene, s törvényszék elé idézteté, s követelte, adja vissza legalább a 25 aranyat. A bírák már-már a legnagyobb zavarban voltak, alig tudtak volna ítéletet mondani, midőn a perzsa egész naivul azon megjegyzést tevő: „Kedves száhibom (uram), te huszonöt aranyat adtál nekem, s ezért én három hétig keresztyén voltam. Én is adok neked 25 aranyat, légy te három hétig mohamedánus.”

A kereskedőség Tebriz után itt a leggazdagabb egész Perzsiában. Igen nagy üzletek történnek itt a pamutszövetekkel, aszalt gyümölccsel, dohánnyal és sávlakkal, s bár találatnak roppant birtokú kereskedők, ezek külső háztartásukra nézve alig különböznek a legszegényebbektől, mert a pompa és fényűzés csak a kormánykörökben otthonos.

Elfeledém eddigelé megjegyezni, hogy Iszfahánban bagdadi útitársammal, az elégiaénekessel voltam egy szálláson. Ez itt nagyon tág mezőt talált művészete gyakorlására. A bazar- és mecsetudvarokon naponta többször fellépett, kiáltozott, sírt, jajgatott testtől-lelkestől, s nemegyszer csodálkoznom kellett fölötte, honnan veszi könnyeinek roppant árját. De mikor este a nehéz munka után hazajött, egész tragédiai eleme a legjovialisabb, majd azt mondhatnám, a legfrivolabb természetűvé változott át. Az ő közvetítése folytán bejárást nyertem a legtarkább társaságokba. Ő ott mindenütt igen tekintélyes egyéniség vala. Eleinte vallásos dalokat énekelt, de utóbb, midőn a társaság zártkörűvé vált, a szent hangok és szavak nemcsak a legmindennapibb, hanem azt mondhatom, a legdísztelenebb dalokká fajultak. Dacára hatalmas zöld turbánjának s állítólagos őse, a próféta családja iránt nyilváno-

san megbizonyított buzgalmának, este rendesen ivott, mint a csap. Bort ugyan nemigen találtam e társaságokban, hanem annyival több pálinkát, mit a dzsulfai örmények égetnek, s fedledhetetlenek maradnak előttem azon poharazások, mikben útitársammal Iszfahán különböző köreiben részt vettem. Legélénkebben az a mulatság áll lelkem előtt, melyet egy iszfaháni alsóbbrendű hivatalnok házánál csaptunk. A vendégek nagyobbbrészt fiatal emberekből álltak, papokból és laikusokból vegyesen. Úgy látszik, igen jól ismerték már egymást, mert midőn az illem és erkölcsösség első órája elmúlt, olyan orgia fejlődött a mulatságból, minőt kicsapongásra nézve csakis Keleten, vagy jobban mondva, csakis Perzsiában lehet találni. A pálinkától nekihevült fejek csakhamar letették a süveget, a turbánt és a felöltönyt, kivált akkor vált a pajzánság egészen féktelenné, midőn az egyik vendég bőkezűsége folytán négy táncosnő is megjelent. Ezen bajadérok, kiknek legjelesbjei kiváltképpen Sirázból származnak (hol mi is tüzetesebben fogunk róla szólni), eleinte nem annyira művészetük bája, mint gimnasztikus ügyességük által kelték fel csodálkozásomat, azonban itt, mint ilyen esetekben rendesen, Terpszikhoré ezen istennői Küprisz minden funkcióját elvállalák. Európai tollunk szégyelli magát e tobzódók szemérmetlen tréfáit leírni, s nem lehele meglepő, hogy amint én undorodásomat éppen a színlelt ittasságba rejténém, két félrészeg vendég felkelt mellőlem, s szent mosdáshoz fogott s esti imájukat végezték ott, ugyanazon szobában annyi undok bűn fészkében, s mi több, a bűnt elkövetők tőszomszédságában. Szörnyű álszenteskedés. S itt ezt vallásosságnak nevezik!

Ami az iszfahániak általános jellemvonását illeti, a hajdani főváros lakosai különösen büszkék a metropolis egykori nagyságára. Az iszfaháni más perzsával szemben mindig nagyobbra tartja magát, mint a párizsi más franciával szemben. A királyt és a királyi házat itt is, mint a perzsául beszélő lakosok általában mindenütt, török katonáival együtt gyűlölik és

félik, s bár a mostani király meglehetősen megtörte már Imám Dzsumá hatalmát, mégis jóformán biztosan lehet állítani, hogy az iszfahániak mindig szívesebben hajtanának ez utóbbinak szavára, semmint királyuk parancsolatára. Mese-szerű az, amit e főpap gazdagságáról beszélnek. Annyi azonban bizonyos, hogy ő ezernél is több *lutit* (kóborlókat) tart a maga zsoldjában, kiket tervei kivitelezésénél aztán vak eszközök gyanánt felhasznál. A lutik azok, kik öszentségének csodatevő erejét a nép közé széthordják, a lutik, kik a sáh és családjá ellen a leggonoszabb rágalmakat terjesztik, mert Imám Dzsumá mind e napiglan nem áll a legjobb lábon az ifjú királlyal, ki számadásra vonhat ugyan bárkit is, őt azonban nem meri megilletni. Ezt egyébiránt mindenki tudja. S mi több, még a mai európai követségeink is elkövetnek mindent, hogy e főpap protekcióját és barátságát megnyerjék, s ezen anomália Perzsia vad, despotikus kormányzata mellett valóban csodálatra méltó tünemény.

VII.

[Iszfahántól Jezdehásztig]

Két hetet töltöttem Iszfahánban, mind a város nevezetességeit, mind a lakosság különböző osztályait meglehetősen tanulmányozhatám. Elutazásunkat ugyanazon karavánvezetővel, de egész társaságban határoztuk meg. Iszfahán túlsó oldalán álló egyik karavánszerájban szálltunk meg, s minthogy várakozásomon felül még itt is három napig időztünk, volt alkalmam rá még néhány látnivaló nevezetességet megsejmlélni, melyek közül a híres Tahta Pulad temetőt, s a Munáre Dzsomdzsom megingatható tornyokat akarom említeni. Ez utóbbiak az Iszfahántól körülbelül egy óra távolságú Haledán falu mecsetjének két csonka tornya, mintegy kétölnyi magasak s egymástól valami húsz lábnyi távolság választja el őket.

Vezetőmmel a teraszra léptem, s mikor ez az egyik toronyba belekapaszkodott, azt egész erővel mozgatni kezdte. Nemcsak a másik tornyon, hanem az egész épület elő részén olyan mozgást vettem észre, minőt a földrengés okozhat. E nevezetes épület, melynek titka építészével együtt sírba szállt, a kíváncsi utazók szakadatlan bolygatása által több helyen sokat szenvedett. S az újra meg újra ismétlődő kísérletek hihetőleg azzal fognak végződni, hogy a rengetők az épület romjai alatt találandják sírjukat. De mind e napiglan a tünemény igen feltűnő, s bárha a perzsák a csodát az alatt nyugvó szentnek tulajdonítják is, meg nem állhattam, hogy a rejtélyes problémát teljes mértékben ne csodáljam. Ami a Tahta Pulad temetőt illeti, ez oly terjedelmű, melyhez hasonlót egész Ázsiában sehol sem találtam. Tahta Pulad egyszersmind mulatóhelye az iszfahániaknak, kik a csütörtök estét ennek árnyas fái alatt szokták eltölteni. Ilyenkor roppant tömeg hemzseg itt, mely a szent sírok látogatásának örve alatt dínomdánomban tölti a fél éjszakát. A legnevezetesebb sírok közé tartoznak: Pilau Babáé, melyről az a monda szárnyal, hogy minden szegény, ki hetenként legalább egyszer imádkozik e sírnál, a következő héten ízletes, zsíros pilauban [piláfban] részesül. Továbbá Mír Dámadé, egy híres varázslóé, ki a Sáh Abbász udvaránál levő egykori frengi követ ördöngösségét megghiúsítja, s azon pokolgépet, melyet a frengi követ gonosz szándékkal ajándékképpen nyújtott, ennek tulajdon romlására fordította. Végül itt van Mír Fenderiszki sírja, kora leghíresebb szépírójáé, ki saját maga írta fel sírkövének feliratát, mely még mind e mai napiglan a kalligráfia példányképeinek tartatik, s a fiatalság előtt szépírásminta gyanánt szolgál. Én magam is nem egy ifjút láttam, kik a *ta'lik*-írás mesteri vonásait másolták nagy gonddal a márványról, mert Ázsiában a kalligráfiát igen nagyra becsülik, s a tökéletes nevelés nélkülözhetetlen kellékének tartják.

A pompás Medresze Máder-i Sáhót is másodszor látogattam meg innen, melynek külső kapuit mai napiglan ezüst-

lemezek borítják. A ritka kéziratokról szóló hír, mik e kollégium könyvtárában találhatók volnának, különös vonzerővel bírt reám, azonban ez is, mint annyi sok más egyéb, csupán perzsa túlzás. Abbász sáh idejében – meglehet – érdekes keleti művek gyűjteménye volt itt látható, de ma nagy részét széthurcolák, másik része pedig, mint az ottani mollák mondják, az afgánok hódítása alkalmával pusztult el.

Minden csalódásom dacára, e régi városban igen kellemes volt az időzés. Nehezen tudtam megválni onnan, s midőn karavánunk a délre fekvő hegységet átlépte s én a magaslatról még egy tekintetet vethettem a házak, kertek és nevezetes romok beláthatatlan tömegére, nem fojthatám el mély meghatottságomat, s még most is azt kell mondanom Iszfahán felől, mit a keletiek az olyan agg úrhölgy megpillantásánál mondanak, ki fiatal korában feltűnőleg szép vala: „A mecset romokba dőlt ugyan, de oltára fennáll”, azaz: szépsége elmúlt, de hajdani fényének nyomai, mely egykor mint valami oltár, imádásra buzdítá a világot, még mindig észrevehetők.

Karavánunk, mely most három részből állott, melyek keteje a sirázi útra Iszfahánban csatlakozott hozzánk, 150-nél több állatot s mintegy 60 utast számlált. Ez még e különben igen látogatott úton is meglehetősen tekintélyes karavánnak tartaték. A nagyobb csoportosulásoknak egyes-egyedüli oka azonban a bahtijáriktól való félelem volt, mely névvel azon perzsa nomád néptörzset jelölik, kik a jobb kéz felőli hegységben tanyáznak, s néha birtokvágyból, néha csupa kedvtelésből megtámadják a kisebb karavánokat, s ki is rabolják. Amint mondák, csak egypár nappal azelőtt e nomádok rútul elbántak egy arra vonuló karavánnal. Ilyen híreket Keleten igen gyakran szoktak költeni az emberek, hogy a félelem annál nagyobb legyen. Nemegyszer hallottam: Tegnap itt tíz embert öltek meg; tegnapelőtt amott ezt meg azt a kereskedőt kirabolták; azonban az utazó bizonyos lehet afelől, hogy az ilyen események vagy évekkel azelőtt történtek, vagy ép-

penséggel légből kapottak. Egyébiránt a mi utazótársaságunknak, mely az indulás előtti estén csupa rémtörténeteket beszélt, szüksége sem volt az ilyen hírekre. A perzsát, egész Ázsia leggyávább népét egy pusztá árnyék is félholtta rémítheti, s még inkább azon útitársaságot, mely mint a miénk, kétharmadában zarándokokból s egyharmadában kereskedőkből és mollákból állott.

Nevetséges volt látni útközben, hogyan tolongott egyik a másikhoz mind közelebb és közelebb, bárha a várostól alig voltunk kétórányira. Halkan susogott mindenki, mintha a fennhangon kiejtett szó a legveszedelmesebb ellenséget ébresztené fel, s az volt a legmulatságosabb jelenet, midőn egy buzgó molla egyik útitársunkat, kinek boroshordókkal megrakott négy öszvére volt, sorainkból kiutasította, nehogy ez a bűnös portékája által az igazhívők egész seregét veszedelembe döntse. Hiába rimánkodott a szegény öszvérhajcsár, hogy ő soha életében egy korty bort sem ivott, hogy e gonosz ital rendeltetési helye Bombay, hol azt a frengik pokoltorka fogja felemészteni. Megesküdött az ég minden szentjére, hogy azt sem tudja, fehér-e vagy vörös; de mindez nem használt semmit. El kellett tisztulnia a karavánból, s valami százlépésnyi távolságban követett bennünket. Mielőtt a hegyi mély útról kiérkezheténk vala, szerencsétlenségünkre egy szemközt jövő karavánnal találkozánk. A keskeny út sokszor egyetlen szélesen megrakott teherhordó baromnak sem elegendő széles, annál kevésbé két egymást elkerülőnek. Átok, szitok, kiabálás, civakodás, nemegyszer ütlegetés is szokott ilyenkor történni, a szamarak ordítózása a lovak nyerítésével vegyül a közös zajba, s a mi legnevezetesebb, alig van rá eset, hogy valami nagyobb szerencsétlenség történjék. A hegység túloldalán nagy homoksíkságra jutottunk, s több mint tizenhárom órai lovaglás után másnap reggel 9 órakor Majarba érkezünk. E faluban, bár ez közvetlen szomszédságában áll is Perzsia egykor legnagyobb városának, sem karavánszeráj, sem más

egyéb menhely nem létezik az utazók számára. Mindenki valami árnyékot keresett, s valamennyien igen boldogok voltak, midőn még aznap este Kumise állomás felé útra kelénk. Úgy hallám, hogy ezen állomással léptünk a bahtijárok területére, s ha perzsa útitársaim már egy nappal előbb is annyira féltek, képzelhető, hogy most csupa aggodalomtól valamennyi úgy reszketett, mint a nyárfalevél.

A sok szóbeszéd, s a különben legbátrabbaknak aggodalmi még magamat is körültekintővé tettek minden közönyösségem dacára, de éberségemet nemsokára egy éghajlati tünény nyomta el, tudniillik azon szél, mely valami öt percgig jéghidegen zúg keletről nyugatra, s épp oly rövid idő múlva érezhető melegséggel ismét ellenkező irányban. Kumisét, mely hajdanában jelentékeny helység volt, most azonban nyomorult falu, hamarabb értük, mint az előbbi állomást. Innen kell vala az est beálltával azon veszedelmes helyen átvonulnunk, hol az állítólagos rablás történt, s habár a karavánban nappal eléggé bátornak akart is látszani mindenki, a homály növekedésével félelem és aggodás tetőfokra jutottak minden kebelben. Valami egy órával az indulás előtt arab útitársam, a rauzehán, alkalmasnak vélte a pillanatot, hogy a társaságot maga köré gyűjtse, s mesteri torkának néhány elégijával a próféta védelmét kérje e veszedelmes útra, bensőleg pedig azért, hogy a meghatott kegyesek zsebéből néhány filér az övébe vándoroljon. A rauzehán terve abban a nyomban elfogadtatott. A perzsa mindig kész kedvenc prófétájának, kivált pedig e vértanú Huszeinnak halálát megkeseregni, s legyen bármily hangulatban, semmi fáradságába sem kerül hatalmas könnyzáporral és felhangzó zokogással kísérni az előéneklő szavait. Itt is csakhamar körülvette az egész karaván az én arabomat, ki alig énekelt el négy versszakot egy panaszos dallamból, s az asszonyok máris több helyen hozzáfogtak a síráshoz és zokogáshoz, mely crescendo terjedezett mindenfelé, s csakhamar a sírás-rívás óriási karává változott. Ilyen pil-

lanatokban az énekes rendesen fel szokott emelkedni, felfedi mellét, összeszorítja öklét és felkiált: „Oh igazhívők, ím néz-zétek, így akarom verni mellemet bűnbánattal s részvétből szegény Huszeinért, igen, Huszeinért!” Az ő „igen Huszei-nért”-je után azonnal utánozza őt az egész férfitársaság, óriá-si öklök dőngetik az erős melleket, s olyan dongás-kongás hangzik, néha egészen szabályos ütemben, mintha valamely lovascsapat közeledne, s ha ez még e fölött holdvilágos este történik, mint ahogy ez éppen minálunk volt, úgy a jelenet magában véve igazán eléggé érdekes. Igen érdekes lett volna rám nézve is, ha valami kellemetlenség nem ért volna, mely-nek ez alkalommal már-már kitétetém. Egy buzgó sűta, ki a távolból azt látszék észrevenni, hogy én csupa szunnitai ko-nokságból nem ütöm mellemet elég erősen, eleinte fülelt ütéseim hangzására, s nem találván ezeket kellőképpen sú-lyosaknak, fennszóval kiálta: „Nézzétek csak ezt a szunnita kutyát, ki a mi Huszeinünket nem tartja méltónak arra, hogy mellét erősebb ütésekkel verje. Várjatok csak, majd megta-nítom, hogy kell a mellet verni!” Valóban aggódtam, már ököltre szorítá kezét, s ha csak egyet üt is vele rám, e gyen-géd leckéből örökös emléket hoztam volna el magammal. Azonban hála a szejjiddel kötött barátságnak, a dolog nem ment egész a végletekig. Mikor amaz éppen karját emelte, hátulról egy barátom ragadá meg, ki őt ezen szavakkal csití-tá aztán: „Hagyd el azt a szunnit! Ha e világon nem üti is a mellét, Ezrail (a halál angyala) majd annál súlyosabban veri a másvilágon.”

S így sírt, jajgatott és jajveszékelt mindenki szakadatlanul teljes egy óra folyásáig, míg végül az indulás ideje elérkezett, s a karaván óvatos léptekkel kelt annyira félt útjára. Ezen egész úton sem beszéltünk egyébről, mint a bahtijárik ke-gyetlenségéről, hogyan kötik be áldozataik szemét, s hozzá-férhetetlen hegységükbe viszik magukkal, ott kirabolják, az-tán megint visszaviszik az útra, hogyan vágják le néha az em-

berek kezét, lábát vagy egyéb tagjait csupa megátalkodottságból stb., s az ilyen beszédnek nem volt se vége, se hossza, úgyhogy szívem mélyéből örültem, midőn Makszúd Bej állomásra érkezénk, a veszedelmes út utolsó előtti nyughelyére. Innen késő éjszaka indultunk útnak, s mire a meghatározott helyhez érkezénk, már hajnalodott. Volt itt keresés, kutatás, körülnézés, aggodalmas egymásra való tekintgetés, mintha mind valamennyien a legveszedelmesebb örvény szélén állnánk. S pedig sem itt, sem az egész tájon nem láttunk semmit. Egyszerre azonban valaki két mozgó fekete pontot vett észre a távolban. Két pontot, ismétlem, s ez elegendő volt arra nézve, hogy az egész karaván egy szempillantás alatt egy csoportba fusson össze, s a legbátrabbak közül néhány arra kérétek fel, hogy előőrsekül mennének egy kevéssé előre. A két hős, az egyik egy molla, a másik egy szabó, igen hasonló volt Don Quijotéhoz és Sancho Panzához. Nekem az egész esemény igen jó tréfának látszék, s számárámmal harmadik hős gyanánt csatlakoztam az előőrsekhez, természetesen az egész csoport gúny és nevetség tárgyául. Alig tettünk valami húsz lépést előre, s máris észrevehem, hogy a két fekete pont semmi egyéb, mint két asszony, kik száraz bogáncskórót, az itteni tüzelőanyagot szedegetik; de perzsáimat nem egyhamar lehetett meggyőzőnöm. Az egyik nemcsak hogy délceg lovasokat látott bennük, hanem – amint folyamatosan állítá – kivette már a lovasok éles kopjait, dupla puskáit s a rablók marcona tekintetét is. Mégis, ami ugyan eléggé csodálatos, volt benne annyi bátorság, hogy azért előbbre nyomult, s mikor valami egy puskalövésnyire világossá lett előtte csalódása, egész valója lángolt az örömtől, odaordított a karavánra, mint valami eszeveszett, hogy közelítsenek, s az csakugyan gyors léptekkel meg is indult. A két asszonyt hihetőleg megrettentette a karaván különös magatartása, s elsiettek bogáncskötegükkel, s ez a vonás elég volt arra nézve, miszerint az egész társaság meggyőződjék afelől, hogy most egyedül a

perzsák hősiségének és elhatározottságának köszönhető, hogy a bahtijárik megszaladtak. De hogy azok asszonyok voltak, azt nem akarta senki is elhinni.

Egyébiránt legnevezetesebbnek útitársaim azon állítása hangzott előttem, hogy ezen pont évek, sőt évszázadok óta egyike a legveszedelmesebbeknek Perzsiában. Hahogy hallgatom vala őket, készek lettek volna állításukat akár még a Szászánidák idejéből merített történelmi adatokkal is bizonyítani. A keleti mindenben sztereotip. Ahogy nézetei dacolnak a századok változásaival, éppúgy azt hiszi, hogy bizonyos helységek sem veszthetik el sajátásaikat, s ha azután az ilyen veszedelmes pontokon csakugyan mutatkozik egy-két gonosztevő, az általános páni rettegés közepette csakugyan könnyű dolog a legnagyobb karavánt is megrabolni és elkergetni.

Nagy fellélegzés után folytatta most már útját a társaság Jezdehászt, a következő állomás felé. A táj itt egyre lapályosabbá válik, mert kelet felé terjed azon nagy pusztaság, melynek közepén a híres Jezd városa fekszik. A nap igen magasán fenn volt már, midőn a száraz fű borította puszta síkságon áthaladánk. Csak imitt-amott látható egypár hullám alakú magaslat, s ezen táj oly gazdag a vadakban, kivált a gazellákban, hogy elegendő a szemet egy ideig a távoli látóhatáron nyugtatni, s kivált a kora reggeli órákban máris látható a puszta e félénk vadjainak egy vagy több csoportja, melyek a karavánok érkezését már távolról megneszelik, s azonnal a leghirtelenebb gyorsasággal elsuhannak. Eleinte igen nehezen tudám megkülönböztetni ezen állatokat, melyek szőre igen hasonló a napsütötte száraz fűhöz, s az *ábuván!*, *ábuván!* (gazellák! gazellák!) kiáltásra sokáig kellett körültekingetnem, míg hófehér hátulsó részük által, mely különvált a fű színétől, szemembe tűntek. Igazuk volt a keleti költőknek, midőn ezen különben igen csinos külsejű állatot választották a félénkség jelképeül. Valamely madár felreppenése több százból álló

egész farka gazellát a legrémítőbb félelemmel tölti el, s ha a vadász veszedelmes fegyverével közelítve hozzájuk a futamós agarat utána hajtja, ez utóbbinak elég csak szájával megérinteni az állatocskát, s az máris hanyatt fekszik, s négy lábacsáját feltartja, tündöklő, mélyen melankolikus szemeinek pedig oly fájdalmas nézése van, hogy valóban elkeseredett vadásznak kell annak lennie, ki ez ártatlan lénynek valami bajt képes okozni.

Midőn gyors futásukat merő tekintettel kísérném kelet felé, figyelmemet délkeleten az éppen akkor emelkedő délibáb vonta magára. E légi képek éppen nem ritkák Perzsia síkságain, s bár távolról sem oly nagyszerűek, mint a turkesztáni nagy sivatagok efajta tüneményei, mégis varázshatással lesznek mindig az utazó kedélyére. Mikor így a lebegő alakokat és épületeket nézném, éppen úgy látszék előttem, mintha ugyanazon alakok volnának, melyek szemeimet évekkal azelőtt a kedves hazában, M. pusztán gyönyörködtették, hol a dél óráiban a kúthoz támaszkodva ki a messzeségbe bámultam. Hihetőleg csupa képzelődés volt, de az alakok hasonlatossága kétszeresen gyönyörködtetett, s majdnem nehezemre esett, midőn e szép látvány elé elzáró függöny gyanánt a felkelő szél porfelleget támasztott.

Déltájban érkezénk Jezdehásztba. Ennél nevezetesebb falut nem láttam egész Perzsiában. A síkság közepén emelkedő háromszögletű dombocskán áll, s a házak, némelyik 4-5 emeletes, oly közel állnak egymáshoz s a magaslat széléhez oly közel, hogy az egész távolról nézve egy várdához hasonlít. Ezen özőnvíz előtti, földből alakult halomra csak egy feljárás vezet, s minthogy ez felvonóhíddal van ellátva, könnyen érthető, hogy e hely, mely már a hajdankorban is híres volt, a legvakmerőbb megtámadásokkal is könnyen dacolhatott. Amint egyéb európai utazóktól hallám, ezen halom igen érdekes tárgy lehetne a geológusok számára, azonban úgy tudom, eddigelé egyetlen szakférfiú figyelmét

sem vonta magára. Jezdehászt mai napság, mint a hajdan-korban is, fehér kenyéréről híres, s nehogy a vers szégyenben maradjon, mely azt mondja: „Siráz bora, Jezdehászt kenyere, Jezd asszonyai”, a kenyérből én is két napra való adaggal láttam el magamat, mely bárha jobb is, mint Perzsia egyéb helyein, igen távol áll még attól, hogy az európai utazónak csakugyan ízletes legyen.

A Sirázba vezető út itt kettészakad. Egyik az, mely Szerhadon, mint a perzsa nép e hegyes tájat nevezi, vezet át, s ez a rövidebb, azonban számos meredek magaslata, de úgy látszik, még inkább a bahtjáriktól való félelem miatt csak igen kevés látogatott. Különösen egy rom az út mellett, a Gumbezilaal (Rubincsúcs) mint rablófészek hírhedt nevezetességgű. A másik út, mely Germszíren (déli égalj) vezet át, hosszabb, de lakottabb, s így a karavánok által is leggyakrabban ez szokott választatni.

VIII. [Fárszban]

Jezdehásztól túl Fársz tartománya kezdődik. Irakban mind a nyelv, mind a szokások és a népesség arckifejezése tarka vegyülékét képezi a török és perzsa elemnek, azonban itt, a tulajdonképpeni Fárszban a török nyelvet csak igen kevesen értik. A lakosság jellemének hőmérséklete is sok olyat tanúsít, mi a délibb haza forró éghajlatára mutat, s bár a perzsa általában igen élénk a maga mozdulataiban, igen izgága és képzeletdús, mindazonáltal olyan viszonyban áll déli földjeihez, mint az északi, piemonti vagy legalábbis a florenci a nápolyiakhoz. Nemcsak az arcszín viseli magán a forró nap nyomait, hanem melegebbek az érzelmek is, pezsdülőbb a vér, s nyelve költőibb és fellengzőbb, beszéde pedig gazdag az esküdözésekben. Minden harmadik szót, még a gyerme-

keknél is, egy-egy „hazreti Abbász” (Abbász fensége), Murtezá Ali, Szejjidi Suhedá (vértanúk ura), Iszmeti Fátima (Fatima ártatlansága) szokta követni, éppen úgy, mint az olaszoknál és spanyoloknál a San Jacobo, Sagriemento, Corpo di Christo, s ha az ember Fársz lakosát látja, amint ez tündöklő szemeivel és erősen fel s alá hordozott kezeivel valamit elbeszél: minden mozzanatában az igazi déllakót fogja szemlélhetni. Bizonyára a nap és az éghajlat az, s nem annyira a társadalmi és történelmi viszonyok, melyek az embert átalakítják. Tagadhatatlan, hogy ez utóbbiak is igen nagy befolyást gyakorolnak, de amaz előbbieket azok mégis, melyek a főformákat és a kiváló színeket alkotják. S akár keresztyének, mohamedánok vagy Visnu-imádók, s akár latinok, perzsák vagy hinduk, mind egy ugyanazon éghajlat szülöttei, némely közös vonásokban mindig meg fognak egyezni egymással.

Minél jobban befelé mentünk az őszbe, a reggeli órák anélkül hidegebbekké lettek. A Jezdehászt után következő legközelebbi állomást, Sulgisztánt meglehetősen gyorsan értük el. Mind itt, mind a többi helyeken a lakosság, úgy látszik, egyedül az átvonuló karavánokból él. A földművelés igen kevésbé van gyakorlatban, s midőn bámulatomat fejezém ki afölött, mily gyérek volnának a falvak e vidéken, perzsa kísérem azt a választ adta, hogy az utak mentén Perzsiában általában igen kevés falu található. A kormány gyakori csapatküldései s az átvonuló hivatalnokok lelkiismeretlensége által sokkal jobban elrémtette a népet, semhogy ennek kedve lenne az országutak közelében letelepedni. Távol akarják tartani maguktól az örökös represszáliákat, s így szívesebben a rejtettebb helyekre vonulnak. Sulgisztán, mai nyughelyünk, egy imámzáde sírjáról híres, s mégpedig egy igen előkelőről, ki Imám Zein el-Ábidín fiának tartatik. Mind a sír maga, mind a körülötte épült hajlékok meglehetősen jó karban állnak, s csodaképpen mondják, hogy egy csomó bahtijári, kik nem sokkal azelőtt (amit egyébiránt mind valamennyiről mondanak) egy

támadást merészelték tenni, amint a szentélybe léptek, abban a pillanatban megvakultak. Ez utóbbi kapujánál nekem is mutatott egy vak koldust, ki az „azt mondják” szerint maga is ama gonosz csoporthoz tartozott volna, s most bűnbánatból egész életét itt akarja eltölteni. A koldus, mint a legelső beszélgetésnél azonnal észrevettem, éppenséggel sem volt bahtijári, s megvakulásának is egészen más oka vala, azonban hogy a kegyesek alamizsnájában részesülhessen, a kitanult gazember kész volt az Isten által megbüntetett gonosztevő címet venni magára.

Midőn Sulgisztánból a legközelebbi Ábáde felé útra kelünk, két szolgától kísért délceg lovas csatlakozék karavánunkhoz. Sokáig nézelődött valami méltó útitárs után. Nagy csodálkozásomra nemsokára a legbarátságosabb köszöntések közben hozzám közeledett. Ő kán volt, s mégpedig a Sáh Pishidméd-e (személye körüli szolgál), ki ura megbízásából küldetett Fársz kormányzójához, amannak nagybátyjához, hogy a múlt évről hátralékban maradt 50 000 aranyat behajtsa. A kán igen élesen írt királyi kézjegy átvívója volt, minthogy ő már ez ügyben a negyedik küldött vala, s hogy küldetését kellő siker koronázza, királyi teljhatalommal ruháztatott fel a kormányzó személyét illetőleg. Amint mondá, fel volt hatalmazva a király nagybátyját nem fizetés esetében néhány napi házi börtönnel büntetni, sőt egypár napig még *kalijánját* (vízipipa) is megvonhatá tőle. Az országos jövedelmek e különös behajtási módja éppenséggel nem ritka Perzsiában, mert itt pénzt beadni éppoly nehéz, mint azt bevenni s minthogy egyik-másik tartomány kormányzósága gyakran túlságos áron árvereztetik el a királyi ház valamelyik tagjának számára, nem csoda, ha az évi adóilleték behajtása néha a legnagyobb nehézségekkel jár, s a király és kormányzója közötti viszony körülbelül ugyanolyan, mint a hitelező és a szorongatott adós, vagy a birtoktulajdonos és a haszonbérló közötti. Az ilyes tranzakciók alkalmával az illető tartomány lakosai

szoktak legrosszabbul járni rendesen, mert a kormányzó a legfőbb szükség esetében nekimegy a leggazdagabbaknak, s ezek minden alapos ok nélkül kényszerülnek összeadni azt az összeget, mit a király helytartójától követel. Ezt nevezik Perzsiában uralkodásnak.

Egyébíránt a kán mint udvaronc, finom műveltségű férfiú volt. Szunnita-e vagy síta, az neki mindegy volt. Benem ő a karaván legtöbbet utazott és tapasztalt tagját szemlélé, hozzám csatlakozék tehát, s viszont én is igen kellemes útítársat találtam benne. Ábáde állomásra érkezve mind szállást, mind konyhát közösen tartottam vele. A többi perzsák igen csodálkoztak e rögtöni viszonyon, s azt mondták, természetesen titokban, hogy útítársam sem síita, sem szunnita, hanem Ali-Allah volna. Ez is egy vallásfelekezet, mely Alit imádó buzgalmában ezt nemcsak a próféta fölé, hanem maga az Isten fölé is helyezi, s mely felekezet már igen régi Perzsiában, s annak titkos tagjai jobbára néhány török törzshöz tartoznak.

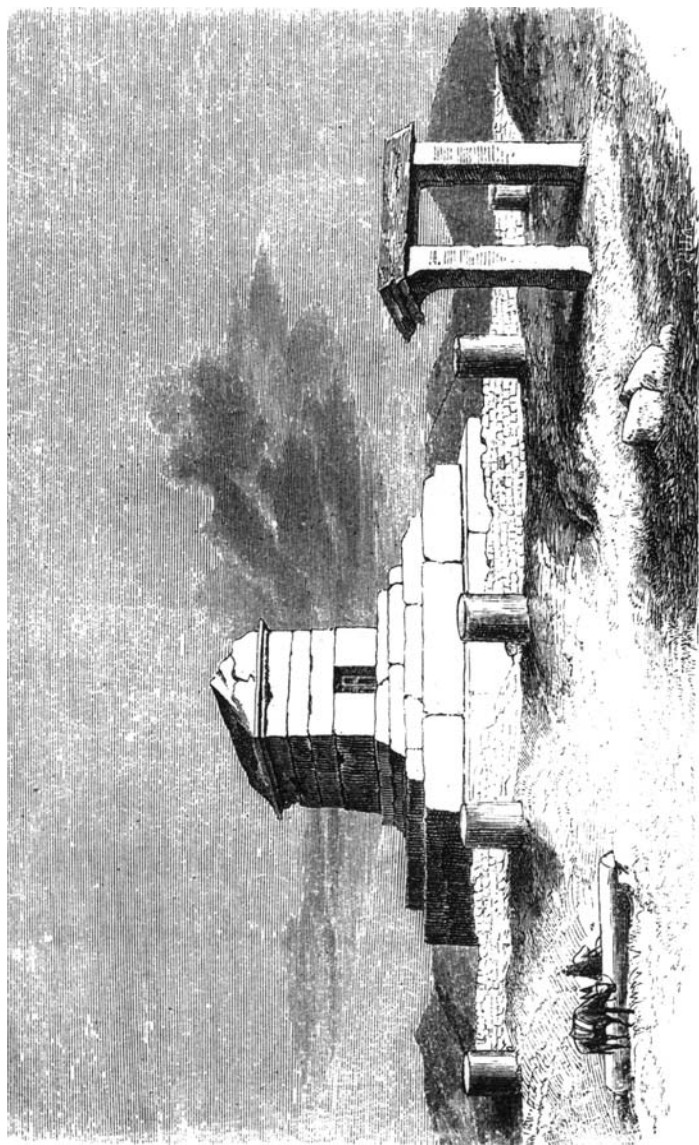
Ábádeből Szürme felé mentünk. Éji utunk közben egyes kisebb karavánokkal találkoztunk, melyek jobbára zárándokokból álltak, kik a nyugati Kerbelába vagy a keleti Meshedbe mentek. Perzsiában, kivált tavasszal és ősszel, meseszerűleg nagy a búcsújárók száma. Ez egyik legvakabb szenvedélye e népnek, s még a legszegényebbek is ezen célra szokták fordítani megtakarított filléreiket. Az a karaván, mellyel ma találkoztunk, Bender Busehr környékéről kelt útra Kerbela felé. Hatvan napig tart csupán az odamevetel, másik hatvanig a visszajövés, s ha még a szent helyen való tartózkodási időt is odaszámítjuk, úgy egy-egy ilyen kirándulás tartama négy hónapon túl terjed. A zárándokok jobbára szegény emberek, kik azonban a szükséges útravalókkal mégis meglehetősen el vannak látva, s nincs benne semmi túlzás, ha azt mondjuk, hogy Perzsia minden útján leginkább ezen kegyes vándorlásoktól függ az élénk közle-

kedés. 10–15 éves gyermekek mellett nyolcvanéves és a körüli matrónák sem tartoznak a ritkaságok közé. Ha az ily karavánok találkoznak egymással, az odamenő zarándokoknak rendesen egy ‘itimász-i duá’-t (imádkozzáll érettem-et), a visszajövőknak egy ‘zijáret kabul’-t (legyen üdvös búcsújárásod) szokás mondani. Mind a két felekezet meg van hatva, nemegyszer egymás nyakába borulnak, s ha az ember a csendes éjszakán egy-egy ily karaván iláhijét (szent dalait) a távolból felhangzani hallja, ugyanazon érzelmek hatják át szívét, minőkre nálunk Európában a csodatevő Mária-képeket látogató nem egy processzió gerjeszt. A nép mindenütt egyforma, Keleten úgy, mint Nyugaton.

A szent Szürme állomásról egyre szűkebbé és szűkebbé váló völgyön át Háne Hurre felé vonultunk, mely egészen magányos állomás egy pusztaságnak közepén, s híres a fürjek azon roppant tömegéről, mely e környéken található, s melyeket itt igen jutányos áron vehet az utazó. Én is engedtem a rábeszélésnek, s vettem egypár ilyen madarat, s mint-hogy a perzsa, kinél szállásom volt, eléggé ízletesen el is készíté, valóságos lukulluszi étkezésem volt. Étél után házigazdám látogatott meg, néhány más perzsa kíséretében, kik a szokásos félkörbe leguggolva, feltűnő finom magukviseletével s olyan illedelmességgel kezdték szólni a társalgást, hogy az a legműveltebb szalon-férfiúnak is becsületére vált volna, s végette szívesen feláldoztam egy-két óra óhajtott nyugodalmát. Bárha a társaság egészen parasztemberekből állott, mégis a válogatott kifejezések s a tetőtől talpig gentleman modor, valóban nagyon megleptek. A dél-perzsák e tekintetben nagyon különböznek északi földijeiktől, mert minden parasztember világos jeleit hordja magán mind a mai napig az ősrégi civilizációnak, mely először az ő szülőföldjén ütötte fel tanyáját, s onnan terjedt aztán egész Perzsiába, sőt utóbb az egész iszlám Keletre.

A szakadatlan éji utazás azonban már-már jóformán ki-
merített. A nappali pihenés sohasem pótolhatja teljesen az
éji álmatlanságot, s midőn ezen állomásról Háne Kergum
felé nyomulnánk a fárasztó sziklás, szoros úton, csak alig
tudtam a nyeregben tartani magamat. Dacára a megszokás-
nak, minket, európaiakat igen elbágyaszt az éjszakai utazás,
mert bármily ügyes lovasok legyünk is, nem tudunk a nye-
regben ülve oly nyugodtan aludni, mint a perzsák. A mi
nappali nyugalunk sem oly édes, mint ez utóbbiaké, s mi-
dőn ma, a Háne Kergum karavánszerájba bevonultunk, az
álom annyira erőt vett rajtam, hogy még számárkámnak is
elfelejtettem abrakot adni, s a nyeret levenni róla. Néhány
óra múlva, mely csak pillanatoknak látszék, felébredtem, s
kimondhatatlanul örültem, hallván, hogy legközelebbi állomá-
sunk Máder-i Szulejmán lesz, hol útitársaim állítása szerint a
hajdankor sok nevezetes romja volt még található, s közöttük
kivált Salamon anyjának sírja, mint a perzsák hiszik.

Hogy e név a már oly gyakran leírt paszargadi síkot s a
Cyrusénak gondolt sírt jelentette, csakhamar világossá lett
előttem, de mégsem fojthattam el örömeimet, mert
Rhagesz után itt láthattam meg a perzsa hajdankornak előt-
tem még ismeretlen második nevezetes emlékét, s midőn
az alacsony hegyláncon alá a nyílt völgybe lovagoltunk, ki-
mondhatatlanul örvendeztem, utam mellett balra néhány
szobrot – a délen mutatkozó emlékjelet – pillanthatni meg,
amint azokat a felkelő nap első sugára megaranyozá. Bárha
ezen romoknak a hajdani Paszargaddal való azonosságát
régiségbúvárainkra bízom is meghatározni, meg nem állha-
tom, miszerint meg ne említsem e völgyiség nyájas tekinte-
tét, gazdag növényzetét s vízdússágát, mely a szomszéd
hegységről ömölvén alá, a mezőket több irányban keresz-
tülvágja, s mely hajdan magára vonta Ó-Irán lakosainak fi-
gyelmét is, s e vidék Ó-Perzsia fénykorában bizonyára né-
pesebb volt, mint jelenleg.

Cyrus állítólagos sírja

A karaván lassú lépése türelmetlenné tevén, árkon-bokron keresztül magam siettem előre az egyre magasabbá és magasabbá váló mauzóleum felé, s már én régen ott ültem egy óriási márványlépcsőn, midőn a karaván lassú ballagással közelített az állomáshoz.

IX.

Máder-i Szulejmán romjai

Az utazónak e nevezetes síkságon először azon mauzóleum tűnik szeméibe, melyet a perzsák Salamon anyjának sír- emléke gyanánt tartanak, a mi régiségbúváraink azonban mind ez ideig vitatkoznak afölött, vajon Cyrus sírja-e vagy a hajdankor más valamely nevezetes egyéniségeé. Az a kérdés, melyet Ouseley, Morier s más régibb és újabb utazók gyakran megvitattak, az én igénytelen véleményem szerint annyi bizonyossággal mégis bír, hogy ezen épület nem az iszlám utáni korból, hanem Dél-Perzsia egyéb monumetumaihoz hasonlóan Irán fénykorából származik. Ezt legjobban azon óriási márványkövek bizonyítják, melyekből épült, s amely építkezési módnak az iszlám korszakból egyetlen példánya sincsen. Hat, piederasztálszerűen egymásra fektetett óriási márványtáblákon nyugszik, melyek legalsója majdnem egyölnyi magas, a többiek sem vékonyabbak négy lábnyinál, s amellet oly nagyok, hogy minden emelkedés, mely egyszersmind lépcső gyanánt szolgál, legfőlebb két, három vagy négy darabból áll. A négyszögletes házikó maga egyes szobát képez, melynek hossza 20 láb, széle pedig 15 – kívülről. Padló, tető és padlás egyes óriási darabokból illesztvék össze s keskeny, alacsony bejárás, melyet hajdan ajtó zárt, ma azonban nyitva van, a hideg és komor bensőbe vezet, hol is, az a mohamedánok imádkozási helye lévén, egypár Korán fekszik. Manapság az egész épületet alacsony fakerítés környezi, melynek közelé-

ben mesterségesen faragott márványdarabok, hajdan büszke szobrok darabjai hevernek.

Midőn nagy nehezen felvetém magam az első lépcsőre s a sima márványkövön felkúsztam az épülethez, tiszteletteljes borzalom hatotta át egész valómat. Akármennyit olvassunk is a hajdankor ilyes emlékeiről, mégis, a tulajdon szemünkkel látás benyomása valóban igen csodálatos. Sokáig bámulva néztem a masszív márványtömegeket, mert majdnem lehetetlennek látszik, hogy azok helyükről még csak megmozdításnak is, annál kevésbé, hogy mint építészeti anyag, egyik helyről a másikra vitessenek. Az ötödik lépcsőn Rich, Told és Hyde neveit pillantottam meg, kik 1821-ben jártak itt, nevüket akkor vésték a kemény márványba. A falat azonkívül sok arab és perzsa felirat is borítja, s én éppen ezek olvasásához fogtam, midőn egy perzsa, hihetőleg az ezen a tájon sátorozó nomádokhoz tartozó azon célból, hogy cicerone szolgálata egy kis *in'ámot* (ajándék) fog neki szerezni, nyájas, barátságos hangon szólított meg: „Hádzsi, ugye Bagdadban nincsenek ilyen nagy kövek? De jöszte, mutatok én neked még másokat is, nézd meg csak a régi Guzin városának romjait.” Az ő társaságában a hajdani palota s más egyéb ezzel összeköttetésben álló oszlopok és portálék bal kéz felől terjedő romjaihoz mentem. Maga a palota, melyet Taht-i Szulejmánnak (Salamon trónja) is neveznek, alacsony hegyfok végén épült s hajdani fényét 10-12 öl magas, 5 öl széles portál mutatja, melynek kövei majdnem oly nagyok, mint a mauzóleuméi, s minden ragacs vagy bármely egyéb összekötő anyag nélkül csak úgy vannak pusztán egymásra fektetve. Nem nagyon távolra innen egy másik portál is látható, mely fekete márványkövekből épült, s ma már csak egy griff láb legalsó óriási alakját mutatja. Körülbelül ötlábnyira ettől, fekete piedesztálon (talapzaton) négy darabból egybeillesztett igen magas szobor áll, melynek legalsó része a legnagyobb, a legfelső a legkisebb, s amely oly vastag, hogy a szobrot két ember alig

tudja átfogni. Hajdan négy ilyen szobornak kellett itt emelkednie, legalábbis erre mutatnak a még meglévő talapzatok. Egy órajárásnyninál tovább egyes romok láthatók, melyek a nép mesés véleménye szerint hajdan a Taht-i Szulejmánnal összeköttetésben álltak volna, s ha az ember az építmények természetfölötti nagyságán csodálkozik, a perzsa rendesen azonnal azzal szokta az embert rendre utasítani: „Nem tudod-e, hogy Salamon szabadon rendelkezett divekkel s az alvilág minden szellemeivel? Csak egy fejbiccentésébe került, s ezek a legnagyobb köveket s a legdrágább tárgyakat hozták át neki a levegőn keresztül Indiából, Csin-u Macsinból (Kína) és Kuhi Kaffból.” Nemcsak a mai romok két vége, hanem a néphagyomány szerint az egész völgy egyetlen várost képezett volna, s ez az, mit ők Guzin néven neveznek.

Igen hihető, hogy a Taht-i Szulejmán palota, amint Ouseley helyesen megjegyzi, a maga teraszával igen alkalmas pontot képezett, honnan a király a nagy síkságon összegyűlt hadserege fölött átnézetet gyakorolhatott, vagy azt maga előtt sorban defilírozathatta. Ez annyival is inkább hihető, mint-hogy a király magas ülése által az alatt álló tömegnek egészen szemébe tűnhetett, aminek kiváltképpen a nourúzi ünnepélyek alkalmával, midőn az egész világ az uralkodó körébe igyekszik, igen nagy hasznát vehették.

Igen sajnálom, hogy kénytelen vagyok megjegyezni, miszerint a Máder-i Szulejmán, vagy amint egy közeli falu nevéről is nevezik, a Meshed-i Murgáb romjai óriási léptekkel sietnek végpusztulásuk felé. Ouseley már csak felét találta azon emlékeknek, melyeket elődje megírt, én pedig azon romnak csak felét láthattam, melyről a most felhozottnak utazási műve második kötete 425. lapján Zindán-i Szulejmán név alatt tesz említést. S ez nem is csoda. Igen feltűnő, hogy Irán romjai közelében majdnem mindenütt nomád néptörzsek tanyáznak. A kincs és más egyéb babonás gondolatok hajhászása sokkal többet árt ezen régiségeknek, mint maguk az ott

megtelepült perzsák, kiket hazájuk múltja mindig eléggé érdekel, s annak emlékeit tiszteletben is tartják.

Bárha az egészen át feltűnő volt előttem, hogy karavánunk mintegy készakarva kerüli a romokat, s engem e kellemes foglalkozásban egészen magamra hagy, mindazáltal e tünnemény oka felől senkitől sem kérdezősködtem. Midőn beesteledett, a mauzóleum közelében szerény vacsorát főztem magamnak, s különös hiúságtól ösztönözve a bográcsot és kenyeret felcipeltem magammal a sír belsejébe. Az a gondolat, hogy estebédemet egy legalább ezeréves épületben költöhetni el, túl boldoggá tett, s pihenőhelyemet bizonyára fel nem cseréltem volna bármely európai főváros legpompásabb vendéglőjével. Sokáig ültem a csodálatos épület lépcsőzetén, hogy az ég csillagfényébe merülve, ifjúkorom azon napjaira gondoljak vissza, melyekben a Perzsia név máris varázshatást gyakorolt rám, s midőn mostani élvezetem előérzetét még legvakmerőbb álmaimban sem mertem táplálni. Soká, soká ültem ott. Az álom már-már erőt vett rajtam, s bizonyára alá is hajtom vala fejemet, ha eszembe nem jut, hogy a hideg kő azon vékony szőnyeg mellett, mely tulajdonom vala, káros lehet egészségemnek. Leszálltam azért, s valami húszlépcsényi távolságban puha gyepvásztot találván, ott lefeküdtem. De nem pihentem még tíz percig, s minden oldalról oly rémítő tömeg bolha borított el, hogy mérges csípésüket lehetetlen volt kiállanom, haladéktalanul fel kellett kelnem. Másutt terítettem le aztán szőnyegemet, de itt sem volt egyébként. Mint valami eszeveszett, futkostam fel s alá a romok körül, de mind nem használt semmit. Most jutott már eszembe, miért volt a mi karavánunk oly tartózkodó! Az egyik közeli sátorhoz mentem, hogy a nomádoktól tanácsot kérjek a támadó rovarok ellen, de ezek azt válaszolták, hogy számomra, mint idegen számára, nincsen semmi mentőeszköz. Az odavalókat megkímélik, de a vándornak drága áron kell fizetnie az álmat a történelmileg nevezetes térségen. Szerencsémre már csak

két óra kellett a karaván indulásához. Ezen egész időt talpon kellett töltenem, s a legunalmasabb régiségbúvárnak sem kívánnám, hogy e könnyelmű, barna ruhás állatocskáktól annyira meg legyen kínozva, mint amennyire, fájdalom, én gyötrettem.

Innen Szivend felé folytatók utunkat egy több óráig tartó hegyszakadékon át, melynek fantasztikus kőszirtjei s az azok lábainál vadul alárohanó patak a csendes éjben igen szép regényes képet mutattak. Magát Szivendet, a falut, nem látogatuk meg, hanem ahelyett a lakosok nyári lakához mentünk, mely egy magaslaton két sorban sűrűen egymás mellé helyezett, mintegy 120 nádgunyhóból állt. Az egész valamely házhoz hasonlított, s minthogy minden gunyhó csak három oldalról van zárva, a negyedikről pedig sem ajtó, sem függöny nem csukja, a bennük levő holmikhöz oly szabadon hozzájuk férhet mindenki, mintha az egész gyarmat egyetlenegy házat képezne. 120 család él itt ilyen viszonyban egymással, vannak közöttük szegények és gazdagok, s mégis igen ritkán fordul elő valami tolvajlás. Egyébiránt azt mondják, hogy ezen emberek egyetlenegy férfiúi ivadéka a legszorosabb rokonságban élnek egymással, s a család mostani fejének is egy fehér sátra volt felvonva a sor élén. Ő az egész község bírása, papja és családfője.

Október másodika volt, midőn innen útra keltem, hogy Perzsiában tett minden állomásom legérdekesebbikére induljak. A karaván ugyanis Kenáre felé tartott, mely ide négy ferszah távolságra van. Kenáre felé, melynek közelében Persepolis híres romjai fekszenek. Azt gondolám magamban, minek menjek én ezekkel az emberekkel, hiszen az út eléggé biztos, s így megkérve néhányat útitársaim közül, mutatnák meg azon pontot utunkon, honnan a romokat leghamarabb érhetem, elhatározám magamban minden kíséret nélkül látogatni e nevezetes régiségeket, melyek kíváncsiságomat oly régtől fogva ingerlék. A karaván éjjel előtt indult útnak Szi-

vendből, s midőn azon hegyfokot elértük volna, hol a mardesti nagy síkság kezdődik, néhány perzsa útitársam jelenté, hogy csak balra a hegy mentén haladjak mindenütt, s rövid félóra múlva vágyaim célját érendem.

A karaván, déli irányban szelve át a síkságot, tovavonult. A csengők egyhangú szólása a csendes éjben sokáig felém hangzott még a távolból is, s ki írhatná le azon érzelmeket, melyeket ekkor éreztem, midőn alázatos állatkámon csendesen ügetve a kelet felé terjedő alacsony hegység aljában vizsgaszemekkel körültekintgetve tovahaladtam. Nem félelem volt ez, hogy netalán kiraboltatom, hiszen összes birtokom legfőlebb négy aranyat tett, útikészleteim és paripácskám alig kétannyi; amit én kerestem, azok Perszepolisz oly sokat emlegetett romjai valának, az ősz hajdankor e nevezetes műemlékei. Nevezetes, hogy a sziklák, nekem legalábbis úgy látszott, itt oly impozáns külalakúak s úgy körvonalzottak, hogy az ember anélkül, hogy valami rendkívülit keresne, nagyszerű látványok előérzetére buzdul. Alig haladtam egy óraneget, s íme a legelső regkorányban magas, igen magas alakok merültek fel egyszerre szemeim előtt, melyek mindannyi kísértet gyanánt az első pillanatban borzalomra gerjesztettek. Egészen egyes-egyedül lévén, állatocskám pici patkója messze visszhangzott a vidéken. Már jó közel valék s bárha tökéletesen jól tudám, hol járok, nem tagadhatom, hogy a híres lépcsőfeljártnál leírhatatlan meghatottsággal álltam meg néhány percig, mielőtt tovább haladni merészelttem volna.

Leírhatatlan a tiszteletnek, a határtalan tiszteletnek azon érzete, mellyel a lépcsőn fel, az óriási kapun át az oszlopszatos részhez jutottam. Itt az impozáns tünemény látványa annyira meghatott, hogy egy kődarabra leülve mind az oszlopokat, mind a körülötte fekvő romokat néma csodálattal szemlélve egy óranegetnél tovább oly nyugodtan, oly mozdulatlanul ültem, mintha e homályos alakok megpillantása engem magamat is szoborrá változtatott volna. Akár a délről, akár az

északról jöjjön is az utazó, ki Perszepolisz romjait nappal látja is meg először, nem kevésbé lesz meglepetve e régi emlékek fenséges benyomása által. Elképzélhető, mennyivel inkább az, ki ezeket túlfeszített érzelmekkel, a homályosság kísérteties világában egészen hirtelen látja maga előtt felmerülni. Amint így ültömben a magas oszlopokra bámulnék, valóban olyanokul látszának előttem, mintha óriási alakok volnának, melyek 4000 éves múltnak sírlakából avégett keltek ki, hogy a távoli Nyugat utazója előtt Kelet múltjának csodáit bár néma, mégis oly beszédes szavakban tárják fel. Azt mondtam: egy óranegyedig ültem ott, de őszintén megvallva, csendes bámulásom idejére igen kevésbé emlékszem. Azt tudom azonban mégis, hogy a hideg levegő dacára, mely a hajnal keltével északkeletről áramlott, csak akkor ébredtem föl álmodozásaimból, midőn a setét árnyak lassankint tűnedezni kezdének a romok közül, és Phoebus felemelkedvén a hegyek fölé, a nagy oszlopok mesterileg készült részleteit első sugaraival megvilágosítja. Úgy látszott, mintha a csodálatos színmű függőnye egyszerre felemelkedett volna, új jelenet tárult fel előttem: Perszepolisz, a fénytengerben fürödve. Más színe lőn mindennek. Ott, hol előbb komor tekintetű márványkövek, magas oszlopok vagy falak bámultak le rám, most bájoló, művészileg faragott idomokat láttam, melyek 1 vagy 1,5 hüvelyk magas domborműbe vésve oly hűeknek, oly frisseknek és oly élénkeknek látszottak, mintha a vésőhangok csak tegnap némultak volna el. Itt egy hosszú ünnepi menet látható, melynek egyes tagjai kimért léptekben haladnak, amott egy csoport fogoly, kik nyakukon egymáshoz láncolva a kevély győző előtt lépdelnek, másutt megint egy szörnyeteggel atlétai bajvívás, a magasságban pedig több helyen valamely királyi alak foglal helyet a trónon, előtte a szent tűz lobog, mögötte két szolgál áll, kiknek egyike hosszú botot, másikuk ernyőt tart. Nemcsak a ruházat, a tagok, hanem az arcvonások is oly művészileg vésettek, a képek ajkai körül oly báj ömlik el, hogy az em-

ber azt hiszi, hogy a hideg márvány azonnal meg fog szólalni. Különös! Ezen emlékek 4000 évesek, s mégis, az idő ott, hol az emberek vandalizmusa nem dúlongott, mindent oly híven megőrizett, mint másutt sehol a világon.

Nyájas olvasóm bizonyára mosolyogni fog elragadtatásom és ábrándozásom fölött. Igaz, nehéz az embernek magát kiementenie, s nehéz még csak távolról is képét adni benyomásnak, melyet ezen hideg márványkövek reánk gyakorolnak. Nem költői ábránd, nem túl heves véralkat szükséges, hogy Perszepolisz elragadjon bennünket. Láttam egyszerű keletieket, kik előtt a történelem merőben ismeretlen s mégis e romok alatt nem kevésbé voltak meghatottak. Hát még a nyugati mit mondjon, ki a múlt század egy-egy érmét is csodálja, mit mondjon akkor, midőn a művészet és pompa ily páratlanul szép emlékeit látja maga előtt.

Valóban, Perszepolisz igazán nagyszerű, s éppen azért igen vakmerőnek nevezhető azon tervünk, hogy annyi utazó kimerítő és alapos tudósítása után, kik Perszepoliszt előttünk látták, mégis leírni szándékozunk. Nem, ezen munka fölötté áll a mi képességeinknek, s hogy csak halavány vázlatot adhassak is, a hazai olvasót azon vezérfonalon akarom e nevezetes helyen átvezetni, melyet egyik itt járt elődöm nyújtott. Bárha a Dél-Perzsiáról szóló művek nagy része szolgálatomra állt, mégis az aránylag legrövidebb leírást, James B. Fraser művét használtam. Tudományosabb tárgyalás nem is illenék e könnyű turistamű keretében.

X. **Perszepolisz romjai**

Azon térségnek, melyen az építészeti maradványok nyugszanak, szabálytalan alakja van, mint ez a mellékelt illusztrációból világosan látható. A nyugati oldal, honnan a síkra be-

Perszeopolisz romjai

láthatni, 1425 láb széles, az északi 926 és a déli 802. Magassága az alap egyenetlensége folytán úgy látszik 25–50 láb között változott. Felszínét a futóhomok és a leomlott romok igen egyenetlenné tették. Ezen sík-magaslathoz csupán egy feljárás vezet, mégpedig pompás lépcsőzeten, mely két szakaszból áll, s oly széles, hogy hat lovas egy sorban igen könnyen fellovagolhat rajta. A legalsó, mely 55 lépcsőből áll, melyek 22 láb hosszúak s mindegyik 3 $\frac{1}{2}$ hüvelyk magas, egy fenlapon végződik, melynek mindegyik oldala 37, a másik kettő 44 láb. Ezen pontnál kezdődik a második kettős lépcsőzet hasonló terjedelmű 48 lépcsővel, melyek a magaslat tetején ugyanolyan 64 láb hosszú négyszögben végződnek. Az emelkedés oly csekély, hogy az utasok rendesen úgy szoktak fellovagolni, s a márványdarabok oly nagyok, hogy egyből 10–14 lépcsőfok van kivágva. Csodálatos, mily kevésbé viselik magukon e lépcsők a használat nyomait. Alig vannak egy kicsit is elkoptatva, holott kétségtelenül egészen másképp kelene lennie, ha valamely templomhoz vezettek volna, vagy a királyhoz közelítő seregek használják vala.

A második emelvényre érkezvén óriás portálét lát maga előtt az ember, amely két masszív falból áll, s ezek külső és belső oldala két kolosszális állat képét viseli faragványban. A portálé hossza 21 láb, magassága 30, a falak pedig 12 lábnyira állnak távol egymástól, padlózatát pedig simított márvány képezi. Az állatok olyan talapzaton állanak, mely szobraikat ötlábnyival magasabbra emeli. Fejük annyira meg van csonkítva, hogy nem lehet kitalálni, mit ábrázolhattak. Nyakukat rózsakoszorú köríti, kurta, bodor haj, de amelyet páncélpikkelyeknek is lehetne mondani – fedi mellüket, hátukat és oldalait, s maga rendkívül korrekt és jól kidolgozott. Ezen portálé, mint első tárgy, legjobban is ki van téve a látogatók véső kedvének. Amily magasan csak emberi kar felnyúlhat, minden tele van a látogató perzsák, arabok, franciák, angolok, németek nevével. Itt mindenki megörökíti magát. A töb-

bi között még Malcolm neve is kétszer látható. Egyszer mint Cap. Malcolm Envoy, 1800., s a másik helyen mint Gen. Malcolm, 1810.

E portálétól 20 lábnyi távolságban kelet felé négy rovátkolt oszlop állt, szép koronázatú, körülbelül 45 láb magas, s mintegy 22 lábnyi közzel egymás között, de mai napság már csak kettő áll belőlük, a többiekből még csak rom sem maradt. Ezen oszlopokat más térköz választja el egy másik portálétól, mely az elsőhöz hasonlít ugyan, csak hogy falai nem magasabbak 18 lábnál, míg a keleti oldalon kivéssett alakok emberi ábrázatoknak látszanak, diadémokkal, szakálluk még kivehető, s vállaikról magas szárnyak emelkednek, melyek tollazata kitűnő szépen van vésve.

Ezen portalék jobb oldala s azon terasz között, melyen az oszlopcsoport áll, 162 lábnyi térköz van. E térségen a sziklába vésett csatorna szemlélhető. A teraszhoz kettős lépcső vezet, melynek egész hossza 212, s mind a két fokozat magasan túlhaladja északi homlokzatát. Mindkét végén, a keletin úgy, mint a nyugat felé, lépcsősor emelkedik, valamint középen is, 18 lábnyira elényomuló két kisebb lépcsőzet. Ez egész terjedelem 86 lábnyi, beleszámítva a 20 lábnyi fordulót is. Ahogy a nagy bejárásnál, úgy itt is igen csekély a feljárat, mert minden lépcső 14 hüvelyk széles, 16 hosszú és 4 magas. A homlokzat annyira túl van halmozva alakokkal, hogy a szemet szinte kápráztatja. Ezen alakok, melyek akként vannak csoportosítva, hogy a lépcsőzet falaihoz illjenek, különböző ruházatot hordanak s mással és mással vannak elfoglalva. Némelyek királyi testőröknek s kíséretnek látszanak, hosszú öltönyt viselnek, facipő alakú bakancscsal s rovátkolt, sima alapú süvegekkel, tegzekkel, nyilakkal, dárdaikkal és pajzsokkal; mások ismét hosszú sort képeznek, s úgy látszik, több nemzetek egy felvonulását ábrázolják, különböző ruhában és különbözőleg felszereltetve. Ajándékokat és áldozatokat hoznak különféle fajú állatok számára. Harc is van itt ábrázolva egy oroszán és bika között, vagy amint némelyek vélik,

egyszarvú ellenében, de mindenesetre olyan állattal, mely a portálé megcsonkított alakjához hasonlít. Mind e domborműveket csak nemrég szabadították meg az azokat környező földsánc alól, s bárha az utolsó kiásás, mely egy angol által 1854-ben eredményeztetett, tetemes volt is, az én látogatásom alkalmával úgy találtam, hogy a legalsó alakokat már ismét háromujjnyi homokréteg borítja.

Sir Robert Ker Porter azt hiszi, hogy e művészeti remekműveknek az volt a rendeltetésük, megörökíteni Cyrus vallásos nagy processzióinak emlékét, mint ahogy ezekről Xenophón szól, vagy talán Dariuszéit, ki a Nourúzt, vagyis a tavaszi napéjegyenlőséget ünnepli, mely alkalommal országa szám nélküli nemzeteinek ajándékait fogadja.

Azonban siessünk e romok legrendkívülibb részéhez, a bámulatra méltó oszlopsoportozathoz, mely a teraszt foglalja el. A képzelem bizonyára semmi nagyobbyszerűt nem képzelhet, mint e magányosan álló, óriási, megcsonkított oszlopok, melyek olyan időkből valók, mik még a mondánál is régiebbek, mely számtalan nemzedék fel- és letűntének valának tanúi, láttak dinasztiaikat és országokat támadni, virágozni és hanyatlani, míg ők maguk szürke fejeiket mind ez ideig változatlanul fennhordozák.

A teraszon, mely keletről nyugat felé 380, északról dél felé 350 lábnyi teret foglal el, hajdan négy oszlopsoport állt, melyek mindegyike 36 darabot számító középcsoportozatot képezett, melyek mindkét oldalon, valamint szembeeső részükön is hatával, kétsorosan valának kerítve s összesen 72-öt képezének. Az előtérben álltak közül, amely a lépcsőzethez 20 lábnyi távolságban van, ma már csak egyetlenegy áll. E között és a középoszlopok első sora között nagy szirtdarabok vannak, amelyek valami portálé falainak romjai. Valami 38 lábnyira a terasz nyugati szélétől (amely ugyancsak azonos a főtérsíkéval) két oszlopsor emelkedék, melyből ma már csak öt áll fenn. Az ennek megfelelő keleti sorokból csupán négy. A keleti és nyugati

gati sortól 60 lábnyi távolságban emelkedett a központi 36 oszlop, s ezen közben vízvezetékek nyomai is láthatók, amelyek imitt-amott a sziklába valának vésve. Ezen oszlopok közül ez idő szerint már csak 13 van épségben, mik még mindig régi helyükön állanak. Minthogy a keletiek e romokat Csihil-Szutúnnak (40 oszlop) nevezik, igen hihető, hogy hábár nem ez volt is az eredeti szám, igen régi száma az egykor létezett oszlopszatnak, amelyet azonban ily terjedelműnek már egyetlen európai utazó sem talált. Így azt találjuk, hogy Della Valle 1621-ben 25 oszlopot látott még, Herbert 1627-ben 19, Orlarius 1638-ban 19, Kämpfer 1696-ban és Niebuhr 1765-ben 17, Franklin s egész Sir R. K. Porterig minden utazó 15, Lieutnant Alexander 1826-ban 13 oszlopot, melyeket én magam is láttam. A többiek ott porlanak az évszázadok összehalmazódott porhüvelyé alatt, s a talapzatok közül nem is egy össze van rombolva és halomba döntve.

Ezen fenséges oszlopcsoport két külön sorból áll: azok, amelyek a három külső kettős sorozatot képezik, építészetüket nézve egyenmodorúak, míg a központi csoportulat, melynek minden oszlopa hasonlít egymáshoz, az őt környezőktől különbözik.

Sir R. K. Porter mindkét sort leírja s azt mondja az elsőről: Minden oszlop egész magassága 60 lábat tesz, a törzsnek körülete 16 láb s a talp tetejétől egész az oromzatig 44 láb. A törzs öt szakaszban igen szépen van rovatolva, alján egy öv s egy Torus, amaz kéthüvelyknyi, emez egylábnyi mély. Innen a talapzat csüggő levelű lótuszvirágkehely alakjában képződik tovább. Nyolchüvelyknyi talplapon nyugszik s kerülete 24 láb, 6 hüvelyk. Az oromzatok, bármennyire megcsonkítottak legyenek is, elegendőképp megmutatják, hogy rajtuk egykor a kettős félbika állott.

Közvetlenül délre ezen csoportozat mellett s valami 6-7 lábnyira a terasz fölött, amelyen áll, különféle fajú romcsoport található, amelyek között bő mértékben vehetők észre

azon alakok másai, amelyek a lépcsőzetet díszítik. E romok, úgy látszik, legalábbis három helyiséget foglalnak magukba, amelyek finoman csiszolt, fekete márvány kapualjai és ablakpárkányai számos fülkét és különféle domborművet mutatnak, többek között egy fejedelmet, aki hosszú uszályruhába van öltözve, s aki fölött két szolga napernyőt s legyezőt tart, míg ismét más domborművek emberek és különféle csodaálatok viaskodását tüntetik elő. Ezen épület nyugati homlokzata s a nagy terasz ugyanazon homlokzata között kettős oszlopsor romjai látszanak.

Még távolabbra, dél felé ismét más romhalmaz látható, melyben finoman vésett szoborművek és oszlopok nyomára találhatni. Sir Robert Ker Porter tíz oszlop állványát találta, amelyek mindegyike 3 láb és 3 hüvelyk átmérőjű volt, s azt véli róluk, hogy közülük a legnagyobbak magához a fejedelem lakához tartoztak. A fő kapunyílások és ablakpárkányok mindmégannyian óriási mérvűek s kiváló művészettel készültek, helyükön állnak még ugyan, azonban a körülöttük romokban heverő szobordarabok és oszloptalplapok nyilván mutatják, mily hatalmas van a kornak és időjárásnak még a legerősebb épületek fölött is. A királyi alak, két szolgálójával, gyakran előfordul a bejáratok domborművein, s a romok egyéb részein is vannak hozzájuk hasonló alakok, csakúgy, mint feliratok ékjegyekben. E romok alatt föld alatti vízvezeték vonul át, amely az egész épületet vízzel láthatá el abból a tóból, mely a sziklák aljánál maiglan látható. Chardin sokat barangolt e setét tömkelegben, Morier is szinte eltévedt benne. Második látogatásom alkalmával engem is bevitt a kíváncsiság, azonban meg nem foghatám, hogyan tévedhetett el benne Chardin, mert alig tettem körülbelül 20 lépést, a mindig keskenyebbé váló utat máris oly szűknek találtam, hogy a továbbmenetel, úgyszólván, lehetetlen volt.

A térsíkon két más épület romjainak nyoma is létezik: az egyik, észak felé, a most említett romé, a másik délkeleten. Itt

is ugyanolyanemű domborművek találhatók, mint aminőkről már szólottunk. De az épület legtetemesb részét egy 210 lábnyi négyszög képezi, mely a szobroktól észak felé fekszik. Két kapu vezet hozzá minden oldalról, de a nagy portálék északi felén vannak. Ezek tizenhárom láb szélesek, a többiek csak hétlábnyiak, azonban valamennyi gazdagon ékítve a már leírt vésművekkel, s Brun e romok ember- és állatalakjait – beleértve a síremléken levőket is – 1300-ra teszi, amit Niebuhr sem tart túlzásnak.

Most a sírokra szándékozunk átmenni, e pompás nyughelyekre, melyeket jogosan Perzsia hajdani királyai sírjainak tarthatunk. A hegyek homlokzatában, körülbelül ötszáz ölnyire a szoborcsarnoktól 72 láb széles és 130 láb magas lap látható, amely Chardin szerint magába a hegybe van belevésve, s amelynek homlokzata két szakaszra oszlik, s ezek mindegyike ismét nagymértékben vésművekkel ékesítve. Az alsó osztályban négy kőoszlop kétfejű egyszarvúkat ábrázoló fejezeitein nyugszik gerendákon a párkányhordó, a képszék és a párkánykoszorú. A főoszlopok közötti térséget a sziklába vésett vakajtó foglalja el, amelynek alján valami nyílást ütöttek, hihetőleg a kincskeresők. A felső osztály domborműve valami szekrényfélét mutat (majdnem olyat, mint a zsidó frigyláda), s amely a végein csodaformájú állatokban végződik, amelyek griffszerű lábai tartják az egészet. E szekrény alá két sor alak van vésvé, tizennégyével mindegyik. Az egyik csúcson tűzoltár látható, míg ezzel szemközt háromlépcsőnyi magas emelvényen királyi alak áll, jobbát mintegy imára emelve, baljában pedig ívet tartva. A király és az oltár fölött jelvényes alak lebeg, amelyet a király várakozó védangyalának tartanak.

Ha az ember a betört kapu nyílásán átmegy, szobaszerű helyiségre akad, amely 30 láb széles, 15–16 mély, 10–12 magas, s háttérében három mélyedés van, mintegy a holttestek számára. Minthogy mind üresek, a kutatni vágyók előtt régtől fogva tárva-nyitva vannak, sőt nemegyszer szalma- és gabona-

tár gyanánt is szolgálnak, mikor egy-egy csoport *ilát* (nomádok) éppen itt sátorozik.

E sírokat illetően az egyik legámítóbb körülmény azon nagy gond, mellyel az építők bejáratukat a szemlélők elől el akarták rejtetni, mert a kapu tulajdonképp csak látszólagos bejárás lévén, azt hiszi az ember, hogy más nyílásnak is kellett lennie, már csak a belső kivéshetésére nézve is.

Három napiglan időztem e nevezetes romokban, melyek nemcsak ifjonti utazók heves képzelmét, hanem még mélyen gondolkodó, tapasztalat- és tudománygazdag régiségbúvárait is fellelkesítették. Az ember nem tudja, a roppant mechanikus ügyességet vagy a válogatott ízlést bámulja-e, mely az épületekben nyilvánul, vagy az a gondolat ragadja-e el az embert, hogy a régi hajdankorban is létezett oly műveltség, amely ilyen tekintélyes, tudományos ismereteket vala képes megbizonyítani. – Valamint Egyiptomban, úgy itt is 40-50 láb hosszú kőtömegeket látunk egymásra helyezve, amelyek eképzелhetlen súlyuk dacára oly pontosan egybeillesztvék, hogy az összekötési pont észre sem vehető.

Három napot mondtam, de alig látszott az többnek néhány óránál. Annyival is könnyebb volt ottmaradásom, mint-hogy Perszepolisz közvetlen szomszédságában néhány ott nomadizáló török sátort találtam. Törökök voltak, tehát inkognitó-szerepem törzsrokonai, s bárha szunnitaságomat el nem titkolám is, mégis, a legbarátságosabban fogadtak. Fárszban nem nagyon otthonos a török nyelv, s ezen jó embereknek valóságos élvezet volt a velem való társalgás, gondját viselték számárkámnak, s egész ottlétem alatt engem is elegendő kenyérrel és sajttal láttak el. Voltak ugyan közöttük, akik azt tanácsolták, ne maradjak éjjel a tiszteletre gerjesztő romok borzalmas helyiségeiben, mivel állításuk szerint ott száz meg száz alvilági szellem tanyáz éjjeleken át, s valóban borzasztók azon mondák, amelyek a divek és dzsinnek pokoli lármájáról szólnak. Taht-i Dzsemsid (Dzsemsid trónja) –

mint ahogy a bennszülöttek Perszeopoliszt nevezik – állítólag a hasonló nevű regekirály munkája volna. Dzsemszidnek – ahogy a monda beszéli – híres kehely volt birtokában – a Dzsemszid –, melyet csak az ajkához kellett emelnie s nem volt szívének olyan vágya, amely azonnal be ne teljesült volna. Nem csoda tehát, ha e remek palotát annyi fénnel és pompával halmozhatta el, mert a kehely egyetlen érintésére szinte úgy repültek a kövek keletről, a művészek nyugatról (hihetőleg asszíriai vagy egyiptomi építésszek, mint akiknek ezen művek felállítása tulajdoníttatik). Hogy a mai perzsák is milyen tiszteletben tartják Perszeopoliszt, azt elegendőképp megbizonyítja az a számos vers és felirat a falak minden oldalán. Soká, soká illetetlenül és háborítatlanul álltak ezen épületek – szól a monda. Perzsia boldog volt akkor, semmi szerencsétlenség sem látogatta meg, míg végre az arabok, ezek a szunnita ebek, akik a sítáktól irigyelték e remek épületeket, eljöttek, az alakokat megcsonkították, a szobrokat, oszlopokat ledöntögettek s a pusztulás nyomait hagyták hátra mindenütt. Az arabok után – folytatja a monda – a frengik valának azok, kik, hogy kincsszomjukat kielégíthessék, Bender Busir felől idejöttek, mindent átkutattak, s találtak is még roppant mennyiségű aranyat és gyémántot. A frengik ezenkívül még nagy köveket is vittek magukkal, megannyi talizmánt, miután a megvesztegethető Kádzsárok beleegyezését megvásárolták volna. Azon idők óta azután Perzsiát egyre-másra látogatja a nyomorúság, Sirázra jött a nagy földrengés, a kolera, a múlt évi éhség stb., egyszóval a perzsa nagyság ezen büszke maradványainak dülőiben csak halálos ellenséget lát mindenki, s a frengiket pedig méltán lehet Kelet elnyomóinak tekinteni, éppúgy az arabokat a hajdani nemzeti nagyság legveszedelmesebb pusztítóinak állítják, s a síták és szunniták közti gyűlöletnek talán ez is egyik lényeges főoka.

Ezek leginkább a perzsa lakosság mondái, a török nomádok, hajdani szeldzsuk seregek maradványai egészen más-

képpen gondolkoznak. Rájuk nézve a szobrászat és építészet művei egészen közönyös tárgyak, s egy-két lat ólom végett, amellyel az óriási oszlopok egyes darabjait összeragasztvák, sokszor ledöntetik a legbüszkébb monumentum is, sőt a gyermekek még annak is örülnek, ha valamely oszlop magától összedől, mert akkor nyomban mindenki ott terem a kő csak egyujjnyi mélyedéséből is kivájni az óhajtott fémeket. Egy-egy ilyen zsákmány csak két-három golyót szolgáltathat, de a törökök vandál dühe mit sem gondol arra a kárra, melyet okozott.

Felettébb érdekesek az újabb és régi utazók már többször említett felírásai. Amint mondók, mindenféle nyelvű és írású jegyzések vannak itt a falakba vésve. Ezek nemcsak az újabb idők emlékei, hanem vannak még pehlevi és régi héber feliratok is, és ezen utóbbiakról, amelyek – ha jól tudom – eddigelé még le nem másoltattak, azt állítják, hogy azok az első héber fogság rabjaitól származtak.

A múlt századok hírneves utazói közül itt találjuk Kempfner, Dela Valle, Niebuhr (1765) neveit. Az újabbak közül kiemelendők Jones, Morier, Texier, Ferguson, Loftus, Kinneir, Minutoli és Gobineau, kik mindnyájan leírták mind e romokat, mind Perzsiát. A legnagyobb rész angol. Németet aránylag igen keveset találtam, s alig fojthatám el lehangolt-ságomat, mikor kétnapi kutatás után egyetlen magyar nevet sem találtam itt. Én volnék tehát a legelső nemzetem fiai közül, ki e romokat s e nevezetes vidéket meglátogattam – gondoltam magamban –, de amikor harmadnapon, éppen azon rész alatt ógyelegtem, amely fekete márványból van, nagy öröömre egy ablakmélyedésben ezen szavakra akadtam: „Maróthi István 1839.” Gyermeكدed örömmel vizsgáltam földimnek írását, s bárha ő elrabolta is tőlem azon jogot, hogy magamat azon első magyarnak nevezhessem, aki Perszeopoliszt meglátogatta, meg nem állhatám, hogy neve alá egy „éljen”-t ne véssek, s hogy a jövőendőben ne álljon oly

egészen egyedül, az én nevemet is társul jegyzém oda. Az egészet vastag vonallal vettem körül s fölibe e szavakat véstem: „éljen a magyar!”

Mi volt e büszke épületek eredeti célja, mit akartak általa elérni? Olyan kérdés, mely minden eddigi utazónkat foglalkoztatá ugyan eddigelé, azonban mind ez idáig, minden alapos kutatás és értekezés dacára, eldönthetlen maradt. Perszepolisz egy hegy lábánál, amely alatt a nagy mardesti síkság nyúlik el, hihetőleg hajdani fejedelmek palotája volt, kik innen tartottak szemlét ama büszke síkságon egybegyűlt seregeik, de Ázsia minden népeiből egybegyűlt seregeik fölött. Mardestet, a ma kietlen, mocsaras térséget délirányban a Kur folyó szegi, mely annak idejében, amint mondják, egymaga 100 vízvezetékét látott el nedvességgel. Hogy e vidék annak okáért igen virágzó lehetett, alig kétséges, s hogy északi ormán e pompás fejedelmi szék felséges fekvésénél és helyzeténél fogva messzire tündöklő korona gyanánt ragyogott, az igen könnyen képzelhető. A hely fekvésében Chardin, legalábbis Arrianus, Strabo és Szicíliai Diodorus tudósításai nyomán, azon palotát véli feltalálhatónak, melyben Indiából való visszatérte után egy ideig Nagy Sándor lakott s a Makabeusok I. könyvének 6-ik részében azt olvassuk, hogy Antiochus Epiphanes 160 évvel azután ezen helyet meg akarta rabolni.

Mindazáltal sokak nézete – akik a mai napra fennmaradt romokban a hajdani lakóhelynek nyomát is alig találják – oda megy ki, hogy Perszepolisz a nap ünnepélyes temploma volt, amelyben a Nourúz-ünnep első napján (újév), ahogy ez ma is szokás Perzsiában, a királyok különböző alattvalóik ajándékait és hódolatát fogadták. Ezen hipotézis védelmére azon nézetek hozatnak fel, melyekben csakugyan vagy ünnepélyes menetek, vagy más egyéb vallásos mítoszokból vett képletek ábrázolvák. Ilyes alkalmakkal a király hihetőleg ott foglalt helyet a trónján a nagy oszlopcsoportozat alatt, melyen hajdan

tetőzet állt, s a feldíszített lovagsapatok a kényelmes lépcsőfeljáraton ott vonulhattak el előtte, az északkeleti másik lépcsőn pedig visszatérhetének a síkságra.

Éppoly bizonytalan az a kérdés is, mikor épülhetett Perszeopolisz. Mind az európai, mind a keleti történetbúvárok nagy része a nép véleményét vette alapul e fényes monumentumok keletkezési idejére nézve, s ezek építését még a Dzsemzsidek korára teszik. Perszeopolisz hihetőleg nem egy Pisdádidának vagy Kejjánida fejedelemnek szolgált tartózkodási helyéül, úgyhogy a 4000 esztendő semmi esetre sincs túlozva. A Nagy Sándor-i hadjárat történései ezen nevezetes romokat Cyrus tartózkodási helyének nevezik, hol kincseit tartotta volna, de az ő buktával őseinek büszke palotája is romba dőlt. Ugyanis Nagy Sándor, ittassági mámorában, némelyek szerint feldúlatta, mások szerint felgyújtatta Perszeopoliszt, azonban kijózanodván nagyon megbánta cselekedetét, s a még megmaradt emlékek ezen érzelmenek köszönhetik fennállásukat. Az Arsacidák ritkán időztek itt, azonban annyival kedvesebb volt e hely az utánuk következő Szászánidák előtt, akiknek szemeiben Perszeopolisz, mint vallásos szertartásuk magasztos temploma igen nagy tiszteletben állott. E romok azonban az utolsó, valóságos haláldöfést kétségtelenül az arabok kezeitől vették, kik az utolsó perzsa király, Jezdegird bukása előtt, a Perzsa-öbölnél kelvén partra, Kr. u. 639-ben megverettek ugyan, de öt év múlva Isztahr, mint ahogy az arabok Perszeopoliszt és környékét nevezék, az ő hatalmukba került. Isztahr néven manapság már csak azon citadellaserű sziklaorom értetik, mely a romok mellett balra emelkedik, melynek igen meredek feljárata van s rendkívül mély kútjáról nevezetes. Az arabok idejében nemcsak ezen várda, hanem az egész környék is Isztahr néven volt ismert, s a pusztítás bizonyára minden, a környéken található emlékekre kiterjedt. Az utazó el nem fojthatja magában a megvetés haragérzetét, midőn látnia kell, hogy a szunnita arabok,

akiknek sem festeni, sem kivésni nem szabad az emberi ábrázatot, Perszepolisz fenséges domborműveinek legfőképp fejeiket csonkíták meg. Ezt sokszor a különösen magasán álló alakoknál lehet kiváltképpen észrevenni, s alig van benne valami kétség, hogy a vad barbárok állványokat készítettek maguknak, a szép műmaradványokat fanatikus vadságukban annál jobban roncsolandók. Nemcsak az emberi, hanem az állatalakok is hasonló pusztításnak voltak kitéve, s valóban csodálni lehet, hogy Perszepolisz számtalan alakja közül volt mégis egy-kettő, mely dühöket elkerülte. Az arabok után Perszepolisz a szomszédos Sirázban igen gyakran előforduló földrengésektől szenvedett a legtöbbet, s ezen utóbbiak nagymérvűségéből következően valóban csodálatra méltó, hogy az elemek pusztítása nem olyan kártékony, mint az emberi kezeké. Ezen büszke épületek maradványai igen sokat köszönhetnek Dél-Perzsia száraz éghajlatának. Mert ha ez nem ilyen, bizonyára Taht-i Dzsemsid sem kerülte volna el Horszubád és Nimrúd omladványainak sorsát.

XI.

Siráz

A nyájas olvasó talán bele is fáradt már az óperzsa civilizáció emlékeinek tüzetes leírásába, s azért anélkül, hogy e tárgyat merőben félbeszakítanók, némi változatosság kedvéért vessünk egy pillanatot a mai Fársz viszonyaira. A távozásom előtti estét a legközelebbi faluban, Kenáréban töltöttem. Egy parasztembernek nyugalmas hajlékában vettem szállást, s minden fáradságom dacára álmatlanul töltém az éjszakát, annyira elfoglalá képzelőtehetségemet a fenséges romokra való visszaemlékezés. Éjfél tájban, midőn már elszunnyadtam, csakhamar lövések ébresztének fel nyugalmamból. Nagy meglepetéssel kérdezém a zajnak okát, s azt nyertem vála-

Siráz férfi és nő bazi öltönyben

szul, hogy a gazdasszony néhány óra óta vajúdik már, s hogy itt ilyes esetekben szokás a szenvedőt puska- és pisztolylövésekkel meg-megriogatni, hogy aztán lelke izgalmaiban annyival könnyebben szabaduljon meg drága terhétől. E különös babona hallatára a nyugágyhoz közelíték, mely a heves évszak melege folytán a szabadban volt felállítva, s míg egypár asszony kézzel-lábbal foglalatoskodék a beteg körül, feje mellett a férfiak erősen megtöltött fegyvereket sütögettek el. A szegény asszony minden lövésnél fájdalmasan felrettent, szenvedései bizonyára kétszerezettek valának, de a balhit enyhülést vélt adni s a cáfolgatás nem használt legkisebbet sem.

Szerencsémre kevéssel éjfél után egy, a falu végén tanyázott karaván indult útnak, mely csupa zarándokokból állt, kik Kerbelából tértek haza. Hozzájuk csatlakozám, s már másnap reggel tapasztalám, hogy nem volt okom megbánni lépésemet; mindnyájan Zerkumba valók voltak, ami legközelebbi állomás Sirázhoz, s avégett töltötték itt az éjszakát, hogy rokonaiknak és barátaiknak az ünnepélyes fogadáshoz alkalmat szolgáltassanak. Midőn a faluhoz közeledtünk, az elébünk érkező üdvözlők csoportjának nem volt vége-hossza. Az ölelés, csókolózás, sírás, kézszorítás, mellre borulás szűnni nem akartak. Minden új kerbeláit egy csomó falusi lakos vette körül, s nemcsak őt magát, hanem még a szamarát is diadalmenettel vitték a faluba, s midőn ennek utcáin bevonulnánk, bámultam a zarándokok türelmét, mellyel azok az itt még fokozódó tisztelgéseket fogadták. Némelyek, kivált a testesebbek, izzadtak a csupa ölelésektől, mint valami kopó, szalmavázképpen omlottak egyik karból a másikba. Kimerültek teljesen, de azért hiába tiltakoztak volna ellene, mert azok, akik a kedvenc vértanú, Huszein sírját meglátogatták, a közönséges emberek szférájából egy lépéssel magasabbra léptek, s őket megölelni felér fél zarándoklással Kerbelába.

Ezen falu mint Siráz utolsó állomása, nevezetessége gyanánt fel lehet hoznunk lakosainak feltűnő szépségét. Továb-

bá azon nagyszámú zsidó gyarmatot, mely régtől fogva itt lakik és több szabadalmat élvez, mint magában Sirázban. Ez utóbbiak egyikének tudósításai szerint zsinagógájuk egy, az ősidőkből származó Tórának volna birtokában, mely egészen másképpen van írva, mint a közönséges Tórák, s csak egy család tudja olvasni. Személyes tapasztalat hiányában semmi közelebbit sem tudok mondani a régi irományról, de hihetőleg csakugyan van valami a dologban, mert ugyanezen állítást több más zsidótól is hallám utóbb bizonyítani.

Bárha az utak itt egészen biztosak valának, s a magányos lovas kényelmesen folytathatá útját, mégis célszerűbbnek véltem, nehogy valamiképpen eltévedjek, egy karavánhoz csatlakozni. Első nap nem találtam ilyenre, de másnap este megrakott öszvérek hosszú sora néhány utazó vezetése alatt indult útnak, s ezekhez csatlakozám, Sirázt, utolsó állomásomat annál biztosabban érendő. Minthogy a *csarvadár* (a teherhordó állatok tulajdonosa), valamint segédei is e most említett városból valók voltak, éji vándorlásunk a legvidámabb képet ölté. Mindannyian égtek a vágytól a rég nélkülözött szülővárost viszontláthatni. Minden perzsa kitűnik abban, hogy tulajdon szülőföldjét sokkal jobban magasztalja, mint Irán bármely más egyéb helyét. Azonban azon magasztalások és egzaltált leírások, melyeket ez utamon Fársz fővárosa felől hallottam, oly túlcsapongó természetűek valának, oly költőileg fellengzők, hogy a perzsák megszokott nyeglesége dacára, csakugyan valami rendkívülit vártam. Háfiz és hasonló nemű költészete jutottak eszembe, s kivált azon verspár, melyben „Ruknábád partjait” és „Muszalla virághímes” tereit említi. Mind a kettőről kérdezősködtem is azonnal, s nagy öröm volt hallanom, hogy Ruknábádot félóra múlva elérjük. Félóra múlva – gondolám magamban elragadtatással – megláthatom ama megénekelte folyó partjait! Tovább haladtunk. Egyszerre több hang kiálta fel: Ruknábád, Ruknábád! S minthogy azt hívéim, miszerint bizonyára hídon kell majd áthaladnunk, le-

szálltam a Bileam-páráról, hogy kantáron fogva vezessem át a folyón. Valami háromarasznyi széles, egy arasznyi mély patakocskán keltünk át, melynek vize vidoran lejt le kavicsos medrében, s midőn mind kíváncsibban s mindig feszültebben újra Ruknabadról tudakozódtam, nagy bámulatomra azt kelle hallanom, hogy Ruknábádnak, melyet én s velem együtt Háfiz több európai olvasója is valami büszke folyónak tartottam, ezen patakocskát nevezik. Ezt azután igazán gazdag képzelőtehetségnek lehet nevezni, ez valóban keleti fantázia. Az Istenben boldogult Háfiz természetesen soha életében sem látott valami büszke folyót, és Siráz forró ég-alja alatt ez ízes vizű, alig néhány vonalnyi széles patakocská annyira el tudá ragadni, s hány ilyen kiábrándulásnak vagyunk kitéve, ha a keleti költők pusztán teoretikus szemléletéből valósággal is oda lépünk Kelet földjére.

A Ruknábádról szóló Háfiz-féle vers keserves csalódása elszomorított. Kedvetlenül néztem széjjel a kopár szirtes vidéken, mert Siráz legközelebbi környékén minden oldalról csak hideg, pusztá kősziklák meredeztek felém, a növényélet legkisebb nyoma nélkül. Az út egyik völgytorokból a másik felé egyhangúlag vonult odább, midőn végre azon nyíláshoz érkezünk, melyet a perzsák Teng-i Allah Ekbernek (Allah Ekber városa) neveznek. Az utazó innen vetheti az első tekintetet a tágas völgykatlanra szét, s magára az ennek közepén emelkedő Siráz városára, mely ciprusfáktól körbevéve, valóban elbájolja a sivatagi táj által fáradttá untatott tekintetet. A bennszülöttek azt tartják, hogy minden utazó, ki ezen helyről pillantja meg a déli fővárost, kénytelen bámulatában a szokásos Allah Ekber (Isten a legnagyobb) felkiáltásra fakadni, s innen vette a hely is nevezetét. Bárha én távolról sem valék annyira elragadtatva, mint hevesvérű perzsa útítársaim, mindamellett ezen első megpillantás alkalmával Siráztól a „bájos” elnevezést meg nem tagadhatám. Ameddig csak a szem beláthatja a völgyiséget, mindenütt a leggyönyörűbb setétzölddel találko-

zik. A várost egész cipruskertek koszorúja fonja körül, melyek között széles patak kigyózik. Mind a falakon kívül, mind belül rajtuk büszke épületek emelkednek, s kiváltképpen a Sáh Csirág mecset kupolája az, mely távolról különösen impozáns. Túl, messze a síkság szélén emelkedik a magas hegylánc, mely Kázerúnon át egész a Perzsa-öböl partjáig nyomul. Így tehát a völgyiséget mind északról, mind délről természetes kőfal védi, s hogy mind éghajlatára, mind gazdag termékenységre és levegője tisztaságára nézve mennyire különbözőek hasonló fekvésű helyektől, azt lehetetlen azonnal észre nem venni.

A meglehetősen meredek ereszkedőn alászállván nem sokára széles fasor alatt, s a félig romba dőlt kapun át a nagyhírű Siráz belsejébe jutottunk. Sirázéba, melyet a perzsák virágdús nyelvük minden gazdagsága dacára elég bájolóan nem képesek festeni, s mely más perzsa városokkal összehasonlítva csakugyan sok előnnyel is ékeskedik. Számot akarok adni az olvasónak szavaimról, s ezek annyival is inkább megihethők, minthogy én, a keleti szépségeket illetően oly gyakran csalódott és kiábrándult, ezeken nem a hajdani teoretikus lelkesedéssel, hanem az élő tapasztalat ecsetjével festem. Sirázt először is, már említett fekvésénél fogva, szépnek mondhatjuk. Siráznak továbbá vízbősége folytán oly buja növényzete van, hogy ott a rózsák és egyéb virágok hónaponként mindig újabban és újabban nyílnak. A mezőséget szerte mindenfelé zöld gyepek fűdi, s amíg a perzsák más tájakon évenként csak egyszer, legfőlebb kétszer élvezhetik az annyira kedvelt bárányhúst, ez itt egész éven át található. Ami azonban a nyugati utazót méltó bámulatra gerjesztheti, az a legtisztább éteri levegő, a legszebb kék ég nemcsak Perzsiában, nemcsak Ázsiában, hanem a kerek egész világon. A láthatár e setét azúrkékje oly varázshatást gyakorol a kedélyre, hogy az ember órák hosszat bámulhatja az eget, a szemet órák hosszat legeltethetjük a mélykéken anélkül, hogy az be-

lefáradna a szemléletébe. Emellett a levegő, dacára a hely déli fekvésének, igen enyhének mondható, s éppen sem csodálkozom, ha a siráziak elragadtatva szülőföldjük szépségeitől, egészen neki adják magukat az örökös élvezeteknek, mulatóságoknak, dínomdánomnak, hogy a példabeszéd méltán elmondhatja:

Iszfahánban tudós, művész sok lehet,

De táncost, dalnokot és ivót csak Sirázban lelhetsz.

S valóban, nem is tudom Perzsiában Siráznak párját, melynek oly életvidor lakossága volna, mint Fársz tartomány ezen fővárosának. Századok múltak el azóta, mikor Háfiz, a bor és szerelem e mesterdalnoka ódáit itt zengedezte, de elég Sirázban egy-két napot is tölteni, s az ember kénytelen lesz bevallani, hogy az erkölcsök azóta igen kevésbé változtak, mert a bort, a szerelmet és a dalt itt ma is csakúgy szeretik, mint 600 évvel ezelőtt. A mohamedán törvények minden szigorúsága dacára itt mindenki hódol Bacchus atyának. A szegény napszámos, a kézműves, a hivatalnok, sőt maga a kegyes papság is, mihelyt az est beáll, poharat ragad s tart az ivás éjfélig, s csakugyan nehéz az olyan lakomának ellenállni, mely Siráz csillagmennyezete alatt, az enyhe szabad levegőn tartatik. (A kellemes égáljon kívül a híres *bullar* nevű sirázi bor is egyik fő oka ezen általános mulatási kedvnek. A *bullar* íze és ereje nézve a mi tokajinkhoz hasonlítható. Csak abban különbözik ez utóbbitól, hogy két-három évnél tovább nemigen tartható, s helyett, hogy megsavanyodni hagyjuk, inkább minden termést egyszerre elfogyasztunk, mondták nekem a perzsák. Mert itt nem örmények foglalkoznak a bortermesztéssel – mint rendesen szokás –, hanem mohamedán perzsák.)

Minthogy itt jelen utam végcéljához értem, s hosszasabban szándékoztam időzni, tágas mecsetudvarban vettem szállást magamnak. Szamárkámat eladtam, s bárha a magammal hozott pénzmag igen kevés volt, mindazáltal az élelmiszerek

nagy tömegét és feltűnő olcsóságát látva, cseppet sem aggódtam jövőm felől. Híven a felvett dervisszerephez, már az első napokon összevissza barangoltam az utcákat, szerezve így ismeretséget ismeretségre. Mint szunnita ezen vad síta városban aligha részesülheték vala kitűnő bánásmódban, de minthogy a felekezeti dolgokban nem valék nagyon szőrszálhasogató, mindazon szitkokat, melyekkel Omar és társai, Abdulkadir Giláni s más egyéb kortársak illetetének, nyugton tűrtem. Ez igen tetszett a jó siráziaknak, s a nép minden rétegében annyi barátom és ismerősöm volt nemsokára, hogy ott-tartózkodásom nemcsak kényelmes, hanem valóban kellemes is volt.

Meghallván, hogy itt a többi között egy európai orvos is lakik, kalandvágyam csakhamar látogatására ösztönzött. Már Teheránban hallottam, amint homályosan emlékeztem, hogy ő svéd születés, s hogy évek óta a kormány szolgálatában áll. Nem fog ártani, ha meglátogatom, gondolám magamban. Annyival is inkább, minthogy e látogatással azt a tréfát akartam összekötni, magamat nem európai, hanem keleti jellemben mutatni be előtte. Bagdadi öltönyömben léptem házába, s midőn a szokott köszöntési formulát egy Já hú! Já hakk-kal (dervisköszöntés) dörögném feléje, a jó európai azt hitte, hogy most is csak olyan dervis áll előtte, mint aminő akárhány van e vidéken, s ezért egészen közönyösen nyúlt a zsebébe, hogy valami odavetett fillérrel megszabaduljon tőlem.

„Mit, aranyat? – kiáltám. – Nekem bizalmadra van szükségem! Távoli vidékről jöttem, küldetve lelki főnökömtől, hogy téged azon tév vallásról, melyet követsz, az igazi hit ösvényére térítselek, a bagdadi sejk megbízásából jöttem, hogy téged muzulmánná tegyelek. Az orvos, ki előtt az ilyen térítési szándék, úgy látszik, nem volt új, félig mosolyogva mondá: „Igen ám, dervisem, de az embert nem parancsszóval, hanem meggyőző beszéddel szokták felhívni valamely vallás felvételére.

Mivel tudod te megbizonyítani küldetésedet és főnököd csodatevő erejét?”

– Kétkedel? Pírem egy lehelete elegendő, hogy a világ minden tudományába, minden nyelvébe beavasson. Te fren-gi vagy, kísértés meg ellenem bárhamely nyelvet! Az orvos nagyobb szemeket meresztett, s nekem nem csekély megerőltetésembe került komoly arcomat megtartanom, s mélyen a földre szögezve szemeit, hallám, hogyan szólít meg svédül, anyanyelvén.

– Svédül? – kiálték fel. – Ezt én jobban értem, mint te magad, s bizonyására a kimondottaknak Tegnér „Frithiofs Saga”-jából idéztem neki néhány verset, mely mint ifjúkorom kedvenc olvasmánya, még egészen élénken élt elmém-ben. Az orvos bámulata a legmagasb fokra hágott. Arca színe egyre változott, s anélkül hogy tovább kérdezne, németül kezdett beszélni. Nagy csodálkozására erre is megfeleltem. Éppen így járt a franciával is. S miután sok nyelven váltottam volna néhány szót vele, megint perzsára tértem, egy Korán-verset idéztem előtte lelke üdvéért, s mikor a szegény skandináv csupa bámulatában majdnem egészen magánkívül volna, s vendége talányszerű jellemét taglalná, felemelkedtem ülhelyzetemből, s ezt mondtam neki: „Holnap reggel nyolc óráig ráérsz gondolkodni, vagy muzulmánna leszel, vagy tapasztalni fogod szellemi főnököm hatalmát.”

Szállásomra tértem. Azonban másnap reggel alig keltem fel ágyamból, a derék svéd már ott állt előttem. Hosszadalmas volt már bevárnia látogatásomat, a kíváncsiság annyira gyötörte. Eleinte ismétlém tegnapi szerepemet, de végül is nyájás jósága, mely arcából előmosolygott, annyira hatott rám, hogy a tréfát bevégeztem, s rövid magyarázattal lökvén el magamtól az álarcot, a derék észak-szülöttnek karjaiba borultam. Öröme határtalan volt, s újra meg újra felkiáltott: „Sejtettem én, de perzsa beszédje mindig megingatott sejtelmemben.” Kérdezősködött Teheránról, ismerőseiről, s

miután egy darabig beszélgettünk egymással, végre is össze kellett szednem holmimat, őt szállására követnem s vendégszeretetét igénybe vennem, ameddig csak tetszett. A perzsa világ előtt az volt a híre, hogy az orvos jelenlétemet felhasználva az alkímiában akar tőlem leckéket venni, mint amely tárggyal ő már annak előtte is foglalkozott, s ott-tartózkodásom annál kevésbé lehetett feltűnő, minthogy az európainak háztartása itt egészen perzsiai volt. Zavartalanul, teljes megelégedésben, teljes hat hetet tölték barátságos hajlékában.

XII. [Sirázi napok]

Minthogy dr. Fagergreen mint gyakorló orvos nemcsak az előkelő világ házaiba, hanem még a háremekbe is bírt bejárással, igen jó alkalmam nyílt nála e déli város szokásait és erkölceit tanulmányozni. Siráz, amint már említők, egyike a legfeszlettebb városoknak nemcsak egész Perzsiában, hanem egész Ázsiában is. A legnagyobb erkölcsi romlottság egyébiránt a nők között uralkodik, kik nemcsak minden illem- és háremszabályok szigora alól szabadítják fel magukat, hanem még az esti tivornyákban is jobban részt vesznek, mint maguk a férfiak. Perzsiából való visszatérésem óta hallottam, hogy a király minden francia tisztet elbocsátott szolgálatából, minthogy Gobineau gróf, az egykori követ, Perzsiáról szóló könyvében még a király nejeit is iszákossággal vádolja. Ami engem illet, én azt hiszem, őfelségének nincs oka ezáltal sértve érezni magát, mert nemcsak az ő hitvesei, hanem Perzsia minden előkelő hölgye az év több estéjét tölti bizonyára ittasan, semmint józanul. Kiváltképpen Sirázban ezt egészen fesztelenül cselekszik. Svéd barátom bizonyította, hogy vannak igen előkelő hölgyek, kiknek – amint mondani szokás – egypár icce erős sirázi vörösbor csak meg se kottyán. Az ilyen tobzódá-

sok, valóságos bacchanáliák, minden kigondolható dévajsággal és kicsapongással vannak összekötve. Első helyen szerepel a tánc, amelynél nem kecses alakjuk a főkellék, hanem tisztán érzéki mozdulatuk. A táncosok néha igen ügyesek s nemcsak nők, hanem férfiak is, s ami feltűnő, kivált zsidó ifjak szokták a táncművészetet gyakorolni. Leszámítva az undorító mozdulatokat és csavarodásokat, némi gimnasztikai ügyességet nem lehet megtagadni ezen táncosoktól. Lehet látni e bajadérok között olyat, ki két ujjával támaszkodván a földre, a kinyújtott test vállcsontjai alá poharakat állíttat, melyekkel, visszahajtott lábszáraival, ütemesen csenget. A másik egy lábára támaszkodva úgy hajlik le a földre, hogy a néző térdére vagy más egyébüvé szúrt tűt szempilláival elveszi. Ez a veszedelmes darab sokszor iszonyattal töltött el engem, de a perzsák annál inkább tapsolnak s a táncosnő a szempillái redőiben tartott tűt, anélkül hogy kezeit használná, megint visszateszi előbbi helyére. Kellemdúsnak csak azt a táncot nevezném, amelyet itt *beratinak* neveznek. A táncosnő, ki egészen be van burkolva valami fehér lepelbe, magas emelvényre helyeztetik fel, s a zene ütemei szerint ejtett mozdulatai, amelyek közben a borító leplet fátyolszerűleg lebbentve, majd abból kacarászva előmosolyog, majd abba újra beburkolózik, jól vennék ki magukat még a mi színpadunkon is. Ami a zenét illeti, mindenütt azok a mélabús dallamok hangzanak, amelyek eleinte panaszos hangokon kezdődvén, közbe-közbe vad kiáltásban törnek ki, amivel a szerelem által gyötört bensőnek fájdalma akar kifejeztetni. Az európai ezeket inkább fájdalmas felkiáltásoknak, semmint zenének gondolná, s éppen úgy undorodnék tőlök, mint a keleti a mi maestróink bármely operájától vagy szimfóniájától. Egyébként Kelet minden mohamedánjai a perzsáktól kölcsönzék zenéjüket. Már Konstantinápolyban hallám azon kifejezéseket: huszeini, sirázi, makami stb., s nincs benne semmi kétség, hogy azok az efendik, akik a Boszporusz-parti zeneesté-

lyeikben olyan csendes lelkesedéssel verik térdükön az ütemet, itt a keleti zene kútforrásánál csakugyan sokkal jobban mulatták volna magukat, mint én, az ő pszeudoföldjük. Valamint minden délhoni, úgy a siráziak is kitűnő hanggal dicsekedhetnek, s habár a zene nem nyerte is meg különös tetszésemet, nem kevés élvezetet nyújtott Háfiz dalait saját szülővárosában, tulajdon földijeinek ajkairól hallhatnom.

Valamint az élvezeteknek és az édes semmit nem tevésnek rabjai, a siráziak éppoly indulatosak és ingerlékenyek. Ifj-öregre nemigen szokott házán kívül a görbe, kétélű tőr nélkül övében jelentkezni. A legkisebb szóvitánál azonnal döfik, szúrják egymást, s nem ismerek Iránban még egy várost, melyben annyi gyilkosság történék, oly könnyelmű módon, mint éppen Sirázban. Így láttam egykor a bazáron, hogy egy díszesen öltözött perzsa a keskeny járdán egy másikkal találkozáskor csak néhány pillanatig várakozék, hogy ez őt kikerülje. A szemközt jövő, meglehet, ki is akarta kerülni, hajlott jobbra, hajlott balra, de mozdulatait, úgy látszik, amaz megunt, tört ragadott, s a másiknak annyi ideje sem volt már, hogy engedelmet kérjen, s máris a földön hevert két halálos döféstől leterítve. Képzeltető, milyen iszonyú dolgok történhetnek egy ilyen részeges városban éjjel! Hajmeresztők a rémtörténetek, de a törvényszabta büntetések sem csekélyebbek. A hasat felhasítani, tagokat megcsonkítani, lovak által szétépetni, mindez nem tartozik a ritkaságok közé. Még azt is hallottam, hogy volt rá eset, midőn a kormányzó négy gonosztevőt egy verembe ásatott s több dézsa forró meszet öntetett rájuk. A törvény szigora teljesen megegyez a lakosság vadságával, csak hogy, fájdalom, nem egy olyan eset fordul elő, amikor a tettek a vesztegetés által megszabadulnak az érdemlett büntetéstől, vagy éppen más ártatlanoknak kell helyettük szenvedni. Így tehát inkább a város lakosainak nevezetességei azok, s nem annyira a városéi, amelyek az utazó figyelmét lebilincselik.

A nevezetes épületek közül, a már felhozott Sáh Csirág mecseten kívül, említésre méltó még az a mecset és bazár, melyet a híres Vekil, a.m. helytartó, emeltetett, amely néven Kerim Hán Zend magát szerénységből nevezteté, ki is bárha tényleg fél Perzsia uralkodója, mégis csak a törvényes király képviselőjének kívánt mondatni. Ezen Kerim Hán, ki igazságszeretete által vált híressé, igen sokat tett Perzsia déli részeiért, s neve még igen élénken fenn van a lakosság ajkain. A városon kívül figyelemre méltók: az északi hegység aljában lévő Bág-i Taht (trónkert), mely e század elején épült francia mulató-kastély mintájára. Bensejében nincs ugyan valami különös fényűzés, azonban a több mint nyolcemeletű mesterséges vízzuhatagok s alatt a kertben felemelkedő vízsugarak igen élvezetes tekintetet nyújtanak. Az új utazók hihetőleg nélkülözni fogják Sirázban az annyit magasztalt rózsaligeteket, de ez csupán egy nyelvtani hibából származik, mert a gulisztán, amint a perzsák virágágyaikat nevezik, nem rózsaligetnek, hanem virágágnak fordítandó, s egyáltalán nincs okom az itteni virágágyak dús növése, pompája és illatárja ellen panaszkodni. Természetesen ott, hol emberi kezek nem ápolják, ritkán fogunk ilyenekre találni, de a kevés gond is gazdag jutalommal fizet, s néhány hónap alatt nem egy sivár hely változhat könnyűszerrel a legpompásabb virágoskertté.

Bág-i Taht-tól jobbra az út mellett a Dilgúsá (szívnyitó) mulató-kastély fekszik, amely a híres Hádzsi Ibrahimé, a mostani dinasztia hatalmas pártfeléé volt, s jelenleg is fiának, a dúsgazdag Hádzsi Kavamnak birtoka. Valóban rendkívüli, amit ő a Kádzsár-ház megalapítása alkalmával cselekedett, de ugyanolyan lőn vége is. A fejedelem, kit uralkodásra segített, csupa hálából egy nagy katlanban főzeté meg s az ebek elé vetteté. Utódai mindazáltal igen nagy tiszteletnek örvendenek Sirázban. Házuknál engem is bemutattak, s Dilgúsában nem egy felséges estét töltöttem.

E kerttől mélyebben befelé, egy rejtett völgytorkolatban van a híres költő és moralista síremléke, Sza'dié. Egy épületből s kertescskéből áll, melyeket Kerim Hán emeltetett. Nehány lépcsőn felhaladva, egy alacsony ajtón át több kisebbszerű helyiségbe jut az ember, innen pedig nyílt csarnokba, amelynek közepén márványszarkofág áll, remek arab feliratokkal. A kert vízmedencéjében hajdan halak is voltak, amelyek nyakukon aranygyűrűket hordának, amint a rege mondja, miket rájuk a Sza'diért lelkesülő látogatók helyeztek, s melyeket megsérteni egy volt a legvétkesebb templomrablással. Ma ezen sír közelében szegényes falucska látható, amely a Sza'di nevet viseli. A város egyik kapuját is, mely e tájra nyílik, Derváz-i Sza'dinak (Sza'di kapujának) nevezik, úgyszintén egy hidat Pul Sza'dinak. Egyébiránt a híres moralista, tudós és költő méltán tisztelet tárgya nemcsak Perzsia népének, hanem minden ázsiai mohamedánoknak is. Igazán jóslatszerűek valának azon szavai, melyeket „Gulisztán”-ja előszavában mondott:

A közönséges rózságy vajb mit használ neked?

Az én rózsaberkemből végy egy kis levelet,

A közönséges rózsá csak négy-öt nap illatoz,

Ámde az én rózsaberkem örökké nyíló s illatos lesz.

S valóban a Gulisztán, azaz: Rózsaliget, mint ahogy könyvét nevezi, a mohamedánok által mindenütt csodálattal vegyes élvezettel olvastatik Afrika véghatárain úgy, mint Kína közepén. Mindenütt ott, hol az iskolákat mohamedán ifjúság látogatja, ezen könyv képezi a nevelés alapját. A mi európai tudósaink már régóta bámulatukra méltatják, de igazán ez még mind kevés, hogy Sza'di irányának örökké friss virágát, tündöklő nyelvezetét, találó hasonlatait vázolhassuk. A mauzóleum egyik helyiségében tiszteletre gerjesztő aggastyánnal találkoztam, kinek tiszta öltözte és szelíd arca nagy ellentétet képeztek a dervissüveggel, mely állását jelenté. Úgy látszik, neki is feltűnt az én egyéniségem, s nyájas vidorsággal közelíté hozzám, s rövid társalgás után megtudtam, hogy ő

születésére nézve indiai, s Sza'di iránti tiszteletéből, azon magas állás dacára, melyet hazájában elfoglalt, idejött, hogy élte utolsó napjait itt töltse e nevezetes férfiú sírjánál. Tudvalevő dolog, hogy Sza'di maga is dervis volt, ki azonban nem volt olyan, mint a többiek, akik *hirkájuk* (dervisruha) alatt csak világi célokot rejtenek. Sza'di az akkori keleti országokban harminc évig barangolt. Vándorlásai közben számos kalandja volt. Egyszer cseléd, másszor rabszolga, majd ismét úr és ünnepelt tudós, és hogy minderről pontos tudomást szerezhessen magának, kész volt hosszabb időre még a Visnu-imádók vallását is felvenni. Tarka életpályáján a jellemek, emberiség, világforgás felől sok tapasztalatot gyűjtött magának. A fejedelmi kegyet és gazdagságokat megvetve abban találta legfőbb boldogságát, hogy amint a keletiek mondják, a tapasztalatok drágaköveit a lélek gyémántjával átfúrja, s a beszédművészet zsinórjára felfűzvé, talizmán gyanánt akassza az utóvilág nyakára.

Nem messze Sza'ditól egy nagyobb temetőben Háfiz sírja is látható. Kerim Hán költségén fehér márványból épült s felirata tulajdon *Divánjából* vétetett. Sírját gyakran felkerestem, s bámulva kellett tapasztalnom, hogy néha vidám borozó társaság ülte körül, másszor ismét bűnbánó vezeklő búcsújárók járultak hozzá. Amazok vidor, gondtalan életük mesterének tekintik őt, emezek szentnek nézik és pártfogásáért esedeznek. S mi több, Háfiz könyvét, dacára annak, hogy csupán borról és szerelemről szól ihletett szavakban, sokan a legépületesebb vallásos munkának tartják. (Mert amíg némelyek dalait vidám poharázások közben éneklik, mások szentírás gyanánt szokták tekinteni e könyvet, melyből a jövőendő mintegy jóslatképpen megtudható. Ez utóbbiak a Koránon kívül Háfiz könyvét ismerik a legnagyobbnak, kinyitják találmra, e szavakat ejtvén közben:

Ej, Háfiz-i sirázi

Ber men nazr endázi

Men tálibi jek fálem

Tu kásifí ber rázi.

(„Oh Háfiz, sirázi, vess reám egy tekintetet, tőled akarom megtanulni jövődömet, mert te vagy minden titkok felleplezője”; s a kinyílt lapról akarják megtudni aztán jó vagy balsorsukat.)

A szerelem és bor, mondják, csupán képei Háfiz isteni ihlettségének s az ittasság csak olyan elragadtatás, melybe a legfensőbb lénynek szemlélete hozta. Így gondolkoznak verseinek álszent magyarázói; Háfiz kortársai azonban állítják, hogy ő valóban iszákos ember volt, s csak utóbb javult meg bűnbánatból, ami egyébiránt éppen nem gátol bennünket, hogy tolla ömlengéseit ne bámuljuk, mert Háfiz óta nincs a Keletnek egyetlen olyan költője, ki a bort és szerelmet oly lángolón tudta volna megénekelni.

XIII.

Naks-i Rusztem romjai

Barátom, Fagergreen orvos, ki a példás vendégszeretet minden jóságával elhalmozott, nála laktomban azon gondolatra jött, tennénk egy kirándulást ezen nevezetes romokhoz „en famille”. Hiába mentegetőztem, miszerint jóságát nem akarom túlságosan igénybe venni, annyival kevésbé, mint-hogy idejöttömben Perszepolisz romjait, amennyire a turistának lehetséges, elegendőképp megszemléltem. De mindez nem ért semmit s bárha ő maga e nevezetes régiségeket már számtalanszor látta is, tervétől sehogy sem akart elállni. „Valahány európai csak vendégem volt eddigélé, Ó-Perzsia romjait az én társaságomban mind meglátogá. Vezettem én oda már angolokat, franciákat, olaszokat németeket, de magyart még eddigélé nem hozott ide a sors, és ön valóban fájdalmat okoz nekem, ha régi kedvenc foglalkozásom gyakorlatában gátolni akar.” Előre küldetvén a cselédséggel az élelmiszerek gazdag készlete, Fagergreenné asszonyság –

Szemenoff egykori tábornok leánya – kíséretében először Bendemirbe mentünk, mely a hasonló nevű folyónál fekszik, s amely itt mintegy 18 lábnyi töltésről vad morajjal rohan alá a síkságra. Közel a gáthoz kőhíd áll, de ma már olyan romlatag, hogy nagy fáradságunkba került minden veszedelem nélkül gyalogszerrel átmenni rajta. Ezen töltést emír Aszad ed-Daule emelteté a 10. században, azon célból, hogy a mindig szélesebben ágazó folyó majdan egy ágyba szorítva jobban megnedvesíti a szomszéd környéket. Valóban igen hasznos munka, s az utódok mai napiglan a legnagyobb hálával említik alapítója nevét. Innen északnyugati irányban keltünk át a nagy síkságon Perszepolisz felé. Társaságunk hölgyei, kik egy izmos öszvér által vitt *kedzserében* ülének, mintegy két órájárásnyira előre mentek, míg az orvos és én tüzes arab paripákon jobbra-balra száguldozva kalandoztunk a síkságon. Útra, ösvényre nem volt semmi gondunk, az északi hegylánc, kivált pedig a távolban mutatkozó romok képezék egyetlen vezetőpontunkat. Estefelé odaértünk a romokhoz, s igen kellemes meglepetést okozott, midőn megpillantám, hogy az oszlopcsarnokban már készen a lakás számunkra, közel oda pedig a konyha is el van készítve. Amíg egyik oldalon javában állt a sütés-főzés, az oszlopcsarnok felől zene és dal hangozának. Perszepolisz, úgy látszott, megelevenült, s azokat az ízletes étkezéseket, azon boldog percek, melyeket ott tölténk, soká, soká nem fogom elfelejteni. Perszepolisztól a derék svéd Naks-i Rusztem romjaihoz vezetett, Perzsia régebbi királyainak fejedelmi nyughelyéhez, mely egy függőlegesen álló szikla homlokzatába van vágva, s ha nem is külső pompája, de annál inkább bámulatra gerjeszt benső művészete és munkájának óriási volta által. Négy sír van itt, melyek egyike a meredek szikla egyik sarkán áll, a másik három a másik oldalon, s minthogy körülbelül 40 lábnyira vannak a föld felett s még távolabbra a sziklaoromtól, az utazók rendesen igen nehezen tudnak hozzájutni kíváncsiságuk kielégítéséhez. A szomszéd

faluból parasztokat szokás fogadni, kik kötelekkel ellátva, az utazóval együtt, a meredek hegyszakadékig mennek a hegygerincen. Itt a kötelet rákötik az utazó csípőjére, s függőlegesen addig bocsátják le a sír szájáig, mígnem ideérkezik. Így a menny és föld között lebegni egyáltalában nem valami nagyon kellemes, annyival is inkább, mivel a használt kötelek, a sziklákon történt gyakori súrlódásuk folytán, nemigen biztosak, s ha az ember ezek elszakadása esetében a sziklatalpra le találna cuppanni, semmi kétség, soha sem tenné meg másodszor is e kísérletet. A csalfa perzsák, amint mondák, néha részint azért, hogy az európaiakat félemlítsék, részint, hogy annál busásabb borraivalót csikarjanak ki tőlük, azzal fenyegetik, hogy mindjárt eleresztik, s bárha már e módon többet megijesztettek, még eddigelé soha senkinek semmi baja sem történt. A sírok nyílása négyszögletes, de alig másfél öl széles és magas. A túlsó részhez két lépcső vezet, s nem csekély lesz a bámulás, ha az ember a fáklyafénytől megvilágított helyiségben körütekintvén, észreveszi, hogy ez alacsony nyíláson át tágas, magas, művészileg kivágott csarnokba jutott, melynek közepén három üres szarkofág látható. A legnagyobb csarnok maga több mint 70 láb széles és 120 láb magas, s lehetlen, hogy azon eszme, hogyan vágatá a mester e kis nyílástól kezdve a vésővel ezen egész óriási munkát, hány kéznek kellett itt évek hosszú során át dolgoznia, lehetlen hogy a legmélyebb bámulatra ne ragadja a szemlélőt. Ahogy a perszeopoliszi síroknál, úgy az itteniek nyílásánál is ott látható domborműben a király alakja, ki a lobogó lángú oltár előtt ül, míg körötte valamelyik szimbolikus alak lebeg, mely az őrző védszellemnek tartatik.

Alant, a második és harmadik síremlék között, gyönyörű dombormű van a sziklába vésve életnagyságú alakokkal. A győztes Sápúrt ábrázolja, ki büszke paripáján ül teljes díszöltözetben, míg Valerianus súlyos láncokkal terhelten féltérdre bocsátkozik előtte, és kegyelméért eseng. Ezek a főalakok,

azonban mind Valerianus, mind pedig Sápúr mögött más egyéb alakok is állnak még s ha már magában véve figyelemre méltó az egésznek kivitele, lehetetlen nem bámulattal tekinteni az illető arcvonások különféleségét. Sápúrnak oly tiszta iráni vonásai vannak, mint bármely mai dél-perzsának, míg Valerianus római sasorrával, római arcvonásaival azonnal felismerhető. Hosszú ruhát visel, pusztá fedetlen fejjel, s a kép oly hű, hogy a szerencsétlen római császárnak arcán még az esdeklő kifejezés is felismerhető. Tudvalevő dolog, hogy Sápúr, a Szászánida-dinasztia második királya sok diadalmas harcot folytatott a Római Birodalom ellen. Elpusztította egész Mezopotámiát, sőt az egyik csatában még magát Valerianust is elfogta, hogy általa diadalmeneteit ékesítse, soká harcolt magával fogolyképpen. Ezen kép másutt is látható, s ha a régi kor perzsái büszke szívvel tekintének fejedelmük hőstetteire, úgy a mai perzsák is dicsekvésük kiapadhatlan forrását látják e domborművekben.

A másik sír alatt két lovag áll, dárdájával egymás felé fordulva, másutt szinte van még néhány alak és igen hihető, hogy ezen sírok már igen-igen sokáig állottak, midőn mind e domborművek bennük vésetének.

Szemben e meredek sziklával négyszögletes épület áll, 24 négyszög lábnyi téres és 30 láb magas, nagy négyszögletes márványkövekből összeállítva, s oldalain négy vakablakkal. A tető két nagy márványlapból áll, s az északi homlok oromzatát egyetlen, 22 lábnyi hosszú kő képezi. A mintegy 5 láb és 6 hüvelyk magas s a föld színe fölött körülbelül 11 lábnyira emelkedő portálé 5 láb és 3 hüvelyknyi széles falon át vezet egy tágas, mintegy 20 lábnyi, füst barnította helyiségbe, melynek ablakai sűrűn be vannak rakva kövekkel. Ezen épületeken nincsenek szoborművek, hanem a külfalakon annál több apró fülke található. A perzsák *Kába Zerdust*nak hívják, ami Zoroaszter kábáját jelenti. Morier tűzimádó templomnak tartja, azonban semmi bizonyosat sem lehet tudni róla.

Még ugyane napon a magas Isztahr sziklavárát is meglátogattuk, honnan gyönyörű kilátás nyílik az egész mardesi sík fölé. A felmenetel igen meredek s néhol olyannyira szűk, hogy a magányos ember is csak nagy nehezen juthat rajta keresztül. A hajdani erődítményekből, kivéve a természet által emelt hatalmas védfalakat, semmi sincs meg már. Az utolsó Szászánida-urak alatt a birodalom kincstára volt, s legnagyobb nevezetessége egy, néhány száz ölnyi mély kút, melyen a sziklába vágva, melynek egykori rendeltetése felől a legtarthatóbb regék szállongnak. Isztahrból visszatértünk Sirázba. Azon sok kellemes óra, melyeket e háromnapos kirándulás folytán élveztem, sokáig feledhetlen lesz előttem.

XIV. Visszatérés

Három hónapot töltvén Sirázban a város annyira megnyerte tetszésem, hogy már-már azzal a gondolattal foglalkoztam, ahelyett, hogy Teheránban telelnék, e zordonabb időszakot itt akarom tölteni, s majd tavasszal Jezd és Tebeszen át, egy, az európaiaktól igen kevésbé látogatott úton menni Horaszánba. Ezen tervet csakugyan követtem volna is, éspedig amint utóbb kitűnt, nem éppen előnyömre, hahogy annak kivitelében néhány európai utazó megérkezése nem gátolt volna. Dél-Perzsiában időztem alatt ugyanis Rochechouart gróf és Doria márkai szintén meglátogatták e vidéket. Az első, a Teheránban lévő francia követség attaséja, Perzsia kereskedelmi viszonyainak tanulmányozása céljából utazott, a másik, egyik előkelő tagja a velem egy időben Perzsiába érkezett ama rendkívüli olasz követségnek, növény- és állattani bűvárlatokkal foglalkozott. Először is a sirázi hatóság fogadta őket nagy pompával. Minthogy a perzsák igen fényűzők, ezen európai két követségi egyén, bárha a frengi a vallás törvényei szerint tisztátalan, s így nem is nagyon

szeretik, fényes fogadtatásban részesültek. Az első hivatalos lakomák után az én derék svédem is meghívta házához az európaiakat. Asztala mindazzal kínálta, amit csak Perzsia déli ege nyújthat. Bordeaux-i és champagne-i versenyeztek a hulárral, s midőn a vendégszerető gazda felemelkedett, hogy felköszöntse a három nemzetiséget, melyeket asztala köré gyűjtött, arca kétszeres örömben ragyogott. Ez az ember csak akkor látszék boldognak, ha másokat megvendégelhetett, s egy-egy odautazó nyugati kimondhatlan örömet szerzett neki. S vajon lehet-e ez másképp, ha az ember 15 éve száműzve van már a nyugati civilizációtól, s szellemi előhaladásunk azon gyér szikráiból táplálkozhatik csupán, melyeket egy Bombayen keresztül jövő hírnap nyújt. S valóban, doktor Fagergreen a ritka tünetények közé tartozik a Keleten huzamosabb időt töltött európaiak között. Anélkül, hogy lelke rugékonyságát elvesztette volna, anélkül, hogy a nyugatiaknál sajátságos elevenséget levethetné vala, jóságra és vendégszeretetre nézve minden keletit felülmúl, s azért kétszerte oly nehéz volt tőle válnom, midőn Rochouchart gróf, ki már-már visszakészült Teheránba, felszólított, mennék vele, miután olasz útítársa e város remek égalját élvezendő még egy ideig itt maradni szándékozott.

A francia nemes ajánlata annyival kellemesebben hatott rám, minthogy most is, mint rendesen, majdnem minden nélkül voltam már, Sirázba léptemkor pedig még szerény paripácskát is eladtam. Ezenkívül azonban a visszatérés még egyéb élvezetekkel is kecsegtetett. Ide koldus-dervisképpen jöttem, visszafelé európai utazó gyanánt megyek, részese mindazon kényelmeknek, melyek fölött a francia császár öfelségének ügyében járó férfiú rendelkezik. Hogy tehát nem haboztam sokáig, az igen természetes. A grófnak még háromnapos teendője volt itt, s ez idő múltával gyorsított menetekben kell vala visszatértünk útjára kelni.

Közeledett már azon reggel, melyen nemes barátunktól válnom kellett. Még hálósobájában volt, háza legfelsőbb emeleté-

ben. Felkerestem. Sokáig beszélgettünk egy második találkozás lehetőségéről, s szemeiben mindannyiszor könnyek csillogtak, valahányszor turkesztáni tervemet említém. Ezen benső részvét meghatott. Távozni akartam, s midőn az utolsó ölelés után kezét még megragadtam és erősen megráztam, nagy bámulatomra tapasztalám, hogy e kézszorítással az egész ház is megrázkódott. Barátom arcára tekinték, az síri halovány volt. „Gyorsan, az Isten szerelméért! – kiálta fel. – Keltsük fel nőmet és gyermekeimet, földrengés lesz. A sirázi földrengések a maguk nemében a legborzasztóbbak, és százszorta oly borzasztók, ha első lökésük a napnak ezen részében mutatkoznak.” Hogy szavait egészen komolyan érté, szemei zavart tekintetéből világosan láthatám. Nejét és gyermekeit csakhamar összeszedtük, s midőn a szűk lépcsőn a keskeny udvarba jutnánk, tompa zúgással olyan zaj közelít felénk, mintha a földnek gyomra akarna megnyílni, a második lökés sokkal erősebb az elsőnél. A magas falak, valamint a bennünket környező épületek is jobbra-balra hajlongtak borzasztó recsegés és ropogás között, s míg én meghatottan az égre tekintenék, a város minden részéről borzasztó „já Allah, já Allah!” hangozott felém. A siráziak igen jól ismerik ez elemi csapás rémítő következményeit, s aki az ezerek jajveszékelésébe vegyülő földdöngést hallja, látja a madarak rémült ide s tova repültét, bárhamily szilárd lelkű legyen, lehetetlen, hogy bátorsága meg ne csüggedjen. Néhány pillanatig csendesen állottunk. Házigazdám nem annyira magáért, házáért és birtokáért aggódott, mint kedveseinek életéért. „A tér, mely bennünket befog, igen szűk – mondá –, a netalán beszakadó fal könnyen eltemethetne bennünket. Mentsd magad nőmmel és gyermekeimmel együtt az első nyílt térre. Én itt maradok, mert a csőcselék fel szokta használni a rémülés ezen perceit és dúlni, rombolni kél.” Felelni akartam, de nagyon kérve sürgetett. Kézen fogtam a remegő asszonyt a két gyermekkel együtt, s midőn őket a szabadba vinném ki a szűk sikátoron át, a félelemtől sápadó lakosság ide s tova futkosása által oly borzasztó képet nyújtott, minőhez

hasonlót soha életemben nem láttam. A látvány kinn a nyílt téren volt a legszívrepesztőbb. Nők és gyermekek feküdtek a földön, részint ájultan, részint hajukat tépve. Mások félig öltöztöten futottak oda, némelyek egészen meztelenül, úgy amint a fürdőből kiugrottak. Vallás, illem, mindez nem véteték semmi figyelembe. Néhány perc elég volt arra, hogy az egész várost megfossa eszméletétől.

S minthogy a sírás és jajgatás között egypár molla szavát is hallám, kik azt mondták, hogy az egész veszedelmet a városban lévő frengik hozták a lakosságra, félteni kezdém az egyedül maradt barátot. Gyorsan visszasiettem hozzá, s alig értem be az udvarra, midőn a madarak új, vad röpködése a levegőben új lökést jósolt, s úgy látszik, ez állatkák csakugyan bírnak előérzetel. Csend lett. A tompa zúgás távoli zivatar dördületeként közelített. A föld reszketése is fokozatonként látszék növekedni, s midőn a mind jobban közeledő lökések oda jutottak azon helyig, melyen mi álltunk, a föld oly erősen megrendült alattunk, hogy minden erőmegfeszítésünk dacára meg nem állhatánk lábainkon. Karöltve rogytunk össze. Borzasztó recsegést hallottam, aztán úgy érzém, hogy a víz csapott át rajtam, s már-már azt hittem, eljött életem utolsó pillanata. Ez volt a legrémisztőbb lökés, de azért szerencsésen megmenekültünk. A fal egyik része beomlott, s a víz, mely bennünket elöntött, egy közeli medencéből csapott fel. Szakadatlanul körül-körül néztem a netalán leszakadó épületeket kikerülendő, s éppen a legnagyobb zűrzavar e pillanatában már e hangok hangzának fel az épület előtt: „A frengik, a tisztátalanok!” Szitok és káromlás követék nyomban e felkiáltást, s hihetőleg ostromot akartak indítani a ház ellen. A pillanat igen kétes volt. „Fegyvert!” kiáltá barátom, de vajon ki merészelte volna ezt a beszakadással fenyegető épületből elhozni? Az udvar is veszedelmes volt ugyan, de a leomláshoz közel álló belső helyiségek még veszedelmesebbek. Egy ideig egymásra néztünk, s azután együtt rohantunk a ház belsejébe, fegyvert és lőszereket hozandók. Gyorsan felkaptunk né-

hány puskát és pisztolyt a szükséges töltényekkel együtt, s szerencsésen kijutván az udvarra, eleibénk helyeztük a fegyvereket, most már nemcsak az elemek dühe, hanem az emberek gonoszága ellen is kellett magunkat védelmeznünk.

Ezen pillanatok örökké emlékezetesek maradnak lelkem előtt.

Egy, a rögtöni ropogás közben felemelkedő porfelleg láthatóvá tette előttünk, hogy a gonosztevők a szomszédban beszakadt épület romjairól menekülve, a kaputól távoztak. Nemsokára az egész környék elcsöndesült. Újabb lökéseket nem éreztünk, bárha a város egész láthatára a legsűrűbb porfellegbe borult is, sőt a déli részen levő hegység kettényílt s az óriási kőszirtek legördülése messze a távolban felhangzott. Félórai várakozás múlva az elemek dühe meg nem újulván, bátor voltam ismét a házból távozni.

A város pusztulása sokkal borzasztóbb volt, semhogy tollam leírni képes volna; s midőn éppen az orvos házának kapuját érném újólág, Rochechouart gróf jött szemközt velem, nem kevéssé dúlt vonásokkal, s a városból való gyors távozásra sürgett. Barátaimtól való búcsúzásom rövid, de annál bensőbb volt. Midőn a város keskeny utcáin áthaladva s minden oldalról tágan megnyílt falakra körültekintgetnék, nem annyira saját veszedelmem, hanem a szigorúan sújtott városi lakosság végtelen nyomora fogta el szívemet, s midőn a város kapuján át a szabadba érkezném, kis útítársaságunkat már indulásra készen találtam, kik egyedül csak reánk várakoztak. Itt még nagyobb embertömeget láttam egybegyűlve, mint magában a városban, kik gyötrelmes nyugtalansággal várták családjuk bennmaradt tagjait, s tőlünk, az idegenektől kérdezősködtek felőlük, s igazán örvendtettem, mikor ismét ott voltam Teng-i Allah Ekbernél, vagyis azon a ponton, honnan Perzsia déli fővárosának első megpillantását élvezém megérkezésemkor.

Siráz, melyet 12 évvel ezelőtt hasonló földrengés látogatott meg, ezen elemi csapástól emberemlékezet óta kimondhatatlan

sokszor és sokat szenvedett már. A völgykatlan, hihetőleg valami hajdani tófenék, igen sok vulkáni elemet rejt ölében, s az a népmonda, hogy a kelet felé fekvő Derjá-ji Nemek tó egykor az egész völgséget ellepte, nem éppen alaptalan. Ugyanez idézi majd végpusztulását is – tartja a vallásos monda –, mert a feltámadás alkalmával vízőzön fogja elborítani. Tiltott folyadékok élvezete által a legnagyobb bűnöket követi el, s így folyadék fogja végpusztulását is előidézni.

Tovább három órajárásnál jobbra-balra mindenütt láttuk még a szörnyű rombolás nyomait. A lökések dél felől jöttek s így a vidéknek is ezen része szenvedett legtöbbet; azonban még jóval Perszeopoliszon is túl terjedt, s midőn másnap a romokhoz érkezénk, néhány nomádtól, kik az azelőtti napot esetleg épp ott tölték, azt hallottuk, hogy az oszlopok úgy tántorogtak, mint a részeg emberek, s mégis csodálatos, egyetlen kő ki nem mozgott helyéből, sőt nem egy oszlopfej, mely már annak előtte is leesőfélben volt, az oszlopok ormán most is ugyanolyan állapotban volt. E romok fennmaradását most még egyszer annyira bámultam. Hány földrengést, s talán ennél még erősebbet is kellett Perszeopolisznak már kiállania, s ezek természetesen még sokkal többet árthattak neki, mint az idő vasfoga, s e romok mégis több mint 4000 éve állanak, s ki tudja, hány utazó fogja őket még a késő századokban is bámulhatni.

Ugyanazon úton menénk visszafelé gyorsított menetekben, melyen néhány hónappal ezelőtt hosszadalmas karavánlépésben idejöttem. Hogy az út, azon kellemesség mellett, melyet a vendégszerető francia társasága nyújtott, mily észrevétlenül reppent el, fölösleges is mondanom. Idejöttemkor, ha talán nem is az éppen figyelemre sem méltatott, de mindenesetre az ellenségesen fenyegetett szunnita voltam; visszatértem alkalmával európai öltözetben hatalmas császárság szolgálatában álló diplomatának kísérője valék. *Varietas delectat*, de be kell vallanom, hogy a dervisszerep sokkal érdekesebb volt az utóbbinál. Mint európai, az ember csak felületesen lát mindent és sokszor

hamis világosságban, de mint dervis, a szem a körülmények legmélyebb mélyére tekinthet. Van ugyan szenvedés, de sok a tanulság. Kényelmet az ember csak hon találhat, de az idegen, kivált ha ázsiai országokat akar beutazni, sohase mulassza el külsejére nézve, amennyire csak lehetséges, a bennszülöttekhez szabni magát.

Néhány hónappal ezelőtt idejöttemkor a forróság gyötört, visszatértemben a hideg évszak nehézségeivel kellett küzdenem. Ez ugyan csak a reg és est óráiban fordult elő. Nappal a leggyönyörűbb tavaszi lég uralkodik, s midőn a francia gróf, ki a híres Richelieu bíbornok családjából származott, Dél-Perzsia rideg útjain a St. Germain negyed szalonéletéről s a régi és mégis mindig ifjú Lutetiában átélt kalandjairól kezdett beszélni, a távol nyugat képeivel a ferszahok (mérföldek) is egyre-másra tűntenek. Az utazás egyhangúságát közbe-közbe egy vadászkaland élénkíté meg egy farka gazellára. A perzsa előfutárok hiúz szemei hirtelen megpillanták őket, s a sebes futamú ebek azonnal utolérték, s a vadászatkedvelő perzsák bosszúságára néhányat el is ejtettek belőlük. Máskor ismét egyik-másik városba jutva, ünnepélyes fogadtatásban részesültünk. Feldíszített lovakon, csörögve-csattogva vitt a menet bennünket a városba. A szerencsekívánatoknak, édességeknek, serbeteknek nem volt vége-hossza, de én már unni kezdém végül mindezeket, s szerettem volna utam végcéljánál lenni.

Iszfahánban annakokáért csak két napot töltöttem, s a Franciaország által pártolt katolikus örmény kolostorban szálltam meg. Tréfából szerettem volna Imám Dzsumánál tiszteletemet tenni, kit néhány hónappal ezelőtt szunnita minőségben látogattam meg, a *takijje*, vagyis alakoskodás éppenséggel fel sem tűnt volna neki, de igen kevés kedvet éreztem magamban újabb kalandokhoz, s örömem igen nagy vala, midőn innen útra kelvén, néhány nap múlva szerencsésen megérkeztünk Teheránba.

Harmadik rész

Teherántól a Kaszpi-tengerig

Anyájas olvasó, ki követni akar utam azon részén, mely személyes kalandokat illetőleg legtöbb érdekességet nyújt, legyen oly szíves és vegye magának azon fáradságot, hogy „közép-ázsiai utazásom” második fejezetét átolvassa. Ott igen röviden, tömör szavakban írtam le Észak-Perzsián át tett lovaglásomat. E most nevezett könyv csupán Közép-Ázsiáról szól. Perzsiáról, mint amelyet már oly sok remek toll ismertetett, nekem a lehető legkevesebbet kell vala mondanom, s innen van, hogy inkognitóm ezen első napjai, s azon benyomás, melyet rám környezetem és ama sajátságos életmód mindjárt eleinte gyakoroltak: mindez elhallgattatott. Egyébiránt a szófukarság sohasem hiba, s ha az volna is, igen könnyen jóvátehető.

Most éppen ehhez akarunk fogni, és beleszőni Észak- Irán leírásába ama jeleneteket, hogy kitölthessük azon szembeszökő hiányt, mely első útleírásomban észrevehető. Azon küzdelemről, melyet kalandos elhatározásom után az első napokban önmagammal vívtam, csak igen keveset szándékozom mondani. Bárha további segélyezés dolgában, amint Budenz József barátom leveleiből megértém, sem a magyar akadémiától nemigen sokat remélhettem, mindazáltal az 1863. március 20-ról szóló levelemben szilárd elhatározottságom melletti állhatatos megmaradásomat jelentém az akadémiának. A levél már be volt pecsételve, a postára adásra készen, midőn a tatár zarándokokkal ismerkedtem meg ugyanazon napon, s így alig néhány órával elutazásom előtt még egyszer feltörtem leveletem, s azon pótlékot csatoltam hozzá, melyről az akadémia ekkori titkára, a megboldogult Szalay László, mint az akadémia 1863. évi jegyzőkönyve I. kötete 1. füzetének 97. lapján olvasható, ezen szavakban tett jelentést: „E levél mellé továbbá egy kis szelet papír van mellékelve, melyen írónnal a következő sorok vannak írva: Még egyszer feltöröm a levelet. Egy kasgari kínai muzulmán társaság, mely Mekkából Híván és Buharán át messze hazájának tart s mellyel a követségen ismerkedtem meg, meghív, hogy vele a Kaszpi-tenger részéről a pusztán át tegyem meg az utat. Beleegyeztem. Már holnap a legszorosabb dervis-inkognitóban elindulok, tiszta koldus minőségben. Ha ez utam, melyen semmi európai elődöm nincsen, sikerül; ha el nem árultatom..... Éljen édes hazánk. Vámbéry.”

Midőn e levelet újra bepecsételtem, elhatározásom végképp meg volt állapítva. Visszatérnem lehetlen volt, s állapotom az ittaséhoz vala hasonló. Csak egy irigy tekintetet vetettem még a levélre, mely az édes szülőföldre megy innen, míg én veszedelmes úton a messze kelet felé vonulok, csak egyetlen tekintetet – mondom – s azzal elhagytam a szobát.

Két nap múlva a már ismeretes társasággal északkeleti irányban haladtam Teherán felől. A most említett főváros a dombos vidéken átkanyargó úton tett egyórai lovaglás után csakhamar eltűnt szemeink elől. Vissza-visszanéztem még nehányszor, hogy újra megláthassam, s bárha fáj is elvesztenem a nyugati emlékek ezen utolsó székhelyét, mindazáltal új tatár útítársaim érdekes párbeszédei s társalgásai csakhamar megvigasztaltak.

Csendes, mondhatnám igen lassú karavánlépésben haladtunk, először azért, minthogy sok gyalogos is volt velünk, másodszer azért, mert bérbe vett állataink oly nyomorúságos állapotúak valának, hogy a gyorsabb haladás teljesen lehetetlen volt. Az unalmas csigaléptekhez s minden erőlködésem dacára mégiscsak nyomott kedélyemhez nemsokára éghajlati kellemetlenségek is járultak. Az ég beborult s bárha előbb csak permetezett, utóbb azonban szakadt az eső. Vékony, foszlányos koldusmezem csakhamar átázott, pedig a legelső állomás, Kemer, még jó kétórányira feküdt tőlünk.

Azt mondtam, „Kemer állomás”, de miből állt ez? Képzelden a nyájas olvasó egy, a pusztá közepén álló félig leomlott agyagviskót, melynek eső verte fala minduntalan beszakadással fenyegetett, s melynek belsejében az átluggatott tetőről alácsepegő eső folytán alig lehetett egy tenyérynyi száraz helyet találni. Már alkonyodott volt, midőn megérkeztünk. Mindenki rohanva sietett a düledékeny karavánszeráj szárazabb helye felé, s magam is a tolakodó tömeg közé vettem. Hádzi Bilál barátom piláfort főzött, s azt zsírnak hűjával, egy felolvasztott faggyúgyertyával ízesíté meg, s melynek elköltésére engem is meghívott. Egész udvariassággal megköszöntem, s ahelyett, hogy hozzáültem volna, e koldusok és perzsa öszvérhajcsárok tömkelegébe vettem, összezsugorodtam, s míg künn a szél süvöltött s a néma éjszakában csak az eső zuhogott, mintegy önkéntelenül a következő reflexió merült fel lelkemben. Tegnap este ugyanez órában a követségi szál-

lodában valék, mégpedig búcsúestélyen, melyet a török követ tartott barátaim körében. Hogy kalandos tervemet illetőleg megrémítsenek – amint mondák –, még egyszer európai eledelt adtak európai módon. A követségi szálloda csinos étterme fényesen ki volt világítva, felhordva a legjobb ételek, kitöltve a legfinomabb borok, egyszóval az európai kényelem emlékeinek jó nagy adagját akarták adni útravalómul. Volt nevetés, csipkelődés, élc jövőmet illetőleg. Ott ültem a puha bársonyszéken, s felhevülve a nemes szőlőnedvtől, a képzelet ragyogó képet varázsolt elém különös vándorutam felé. A szarkasztikus megjegyzések, a jó szándékú tanácsok minden hatás nélkül surrantak el fülem mellett, mert álmodozásaim túl boldoggá tettenek. Íme ez történt egy huszonnégy órával ezelőtt.

Milyen ellentétet képezett a tegnapihoz képest mostani helyzetem! Anélkül, hogy csak egy csepp étvágyat is éreztem volna, egyedüli óhajtasom az vala, bárha kinyújtózhatnám kényelmesen, hogy az édes álom ölelő karjaiba vessem magamat. De még csak erre sem volt elegendő helyem. Rongyos, kellemtelen szagú s mindenféle bogarakban bővelkedő szennyes útitársaim jobbra-balra hozzám dőltek, s hogy kínom pohara csordultig teljen, egy köszvény kínozza perzsa öszvérhajcsár is éppen az én közelemben foglalt helyet a földön. Ez nyögött, jajgatott, míg útitársaim hatalmasan hortyogtak. Átázott ruhámban annyira fáztam, hogy fogaim vacogtak. Ugye, hogy ez az este nagy ellentétben állhatott a tegnapihoz? Életmódom ezen rögtöni, teljes átváltozása természetesen igen idegenszerű volt rám nézve, azonban mégsem bántam meg. Hiszen önmagam voltam sorsom okozója, s amit magam szereztem magamnak, azt nyugodtan el kellett viselnem.

Az első éjen álom nem környékezte meg szempilláimat, s hogy ennek folytán másnap egészen elgyengültem, mintegy félittasan ültem lóra, azt hihetőleg felesleges is lesz emlétenem. Utunk mindig jobbra emelkedék a Demávend irányá-

ban, melynek lábánál kellett elhaladnunk. Az első tavaszi napok reggeli levegője igen érezhető volt ennek okáért e magaslaton annyira, hogy le kellett szállanom lovamról, s ülésemet egyik vagy másik fáradtabb gyalogosnak átengedvén, a karaván előtt jól magukbírón haladó szegényebb hádzsi társaim közé vegyültem. Társaságuk a lehető legnagyobb élvezetet nyújtotta, s beszélgetéseik azon távoli tájak felől, hová én annyira óhajtoztam, oly kellemesek és érdekesek voltak reám nézve, hogy kalandom terhes és veszedelmes voltát csakhamar elfelejtettem. Időről időre társaságukba vegyülvén, egyszersmind barátságos viszonyunk is mind szorosabbá fűződék. Teheránban még mindig csak az efendit, a török követség védencét látták bennem, a csupa kényelemben élő urat, s így nemigen mertek hozzám közelíteni. De az úton lassanként eltűnt a válaszfal, bizalmasakká letünk, tréfálkoztunk, s rövid, sőt mondhatnám hihetetlenül rövid idő alatt sikerült útítársaim legőszintébb rokonszenvét megnyerhetnem.

A második estét már kényelmesebben töltöttük, Gilár faluhoz érkeztünk, s itt, a Száriból jövő kis karavánnal együtt, melyhez Teheránban csatlakozánk, meglehetősen kielégítő ellátásban részesültünk. Kisebb csoportokra oszlottunk, s én – mint a nyájas olvasó már középfársiai útleírásomból tudni fogja – Hádzsi Bilálhoz és legközelebbi atyafiaihoz csatlakoztam. Velük együtt egy paraszt házának szobácskájában húzódtam meg, újra meghívtak vacsorájukhoz, s az éhség csakhamar feledteté velem mind az ételnek kellemetlen szagát, mind útítársaim piszkos ökleit, kik velem együtt markolásztak a tálba. Úgyszinte a lankadság is jól előkészített az álomra, dacára azon közeli érintkezésnek, melybe ezen lompos, piszkos, de egyébiránt jó emberekkel jutnom kellett, s midőn másnap reggel megújult erővel keltem ismét útra, jövőm képenek távolról sem volt már annyi árnyoldala, mint legelső napi indulásunkkor látszott.

Utunk Irán egyéb útjainál sokkal kevésbé látogatott, igen gyéren benépesített halmos vidéken vezetett Firúzkúh felé, magas halmokon és szakadó hegyzuhatokon át. Csak két órajárásnyira voltunk már a Demávendtól, de ez nem vala látható, ami nekem annyival inkább rosszulest, minthogy hólepte ormát Teheránból gyakran nagy élvezettel szemlélém, s így közlelről annál jobb szerettem volna látni. A Demávend a legújabb mérések szerint több mint 22 ezer láb magasan emelkedik a tenger színe fölött, oly magasság, mely a pusztaszemmérték szerint majdnem hihetetlennek látszik. E hegyen eddig még csak igen kevés európai volt fenn, kik között újabb időben az olasz-perzsa misszió tudományos osztálya vala a legkitűnőbb, ezen urak közül, ha nem csalódom, Filippi tanár volt a legelső, ki az oromra feljutott, hova igen nehéz felmenni, s az olaszok méltán nagy öröme gerjedhetek, midőn a büszke háromszint fenn lebegni látták e ropant alkotványnak már az őskorban is oly nevezetes csúcán.

A „Viva Italia” örömkialtás igen sajátzerően hangozhaték azon völgyekben, hol Ó-Perzsia királya oly sokáig küzdött az alvilági szellemekkel, s hol a monda szerint Zohak, a vad zsarnok, a magas szirtfokhoz van bilincselve.

Aruban, harmadik állomásunkon, ismét más útítárs-osztály vendégszerető meghívását kellett elfogadnom. Ezek mindnyájan kokandiak voltak, kik húsból, rizsből, sárgarépből, babból és közbe habart lisztből álló sűrű levestel, kedvenc nemzeti eledelükkel szolgáltak. Hogy minden falatnál „Mily pompás, mily felséges!” kiáltásokra kellett fakadnom, természetesen fogja találni bizonynyal mindenki; a jószívűség nyújtotta, s csak a tetszésnyilatkozat lehetett az egyedüli hálaavisonzás. Teára megint más osztálytól nyertem meghívást. Mindnyájan versenyeztek, hogy társaságuk legújabb tagját a lehető legjobban ellássák. Mindent szíves örömmel fogadtam el, de szigorúan óvakodtam minden olyastól, mi csak távolról is kitüntetésnek látszhaték vala. Csupán a tökéletes

egyenlőség teremthet tökéletes barátságot, s minthogy e tekintetben minden eddigi törekvésem meglehetősen eredménydús volt, mindjárt a három első napon észrevettem, hogy itt igazi, hű és színlelés nélkül való barátságot sikerült nyerhetnem.

Igen mulattatók valának rám nézve a perzsa falusiak megjegyzései, a tatár zarándokok és köröttem levő viszonyt illetőleg. Voltak közöttük éleslátásúak, akik kitalálták, hogy én nemcsak hogy tatár, sőt még oszmánli sem vagyok, hanem testestül-lelkestül frengi, ki ezen emberek társaságában az európaiak előtt máskülönben elzárt Közép-Ázsiát akarom meglátogatni. Sokan észrevették, ismétlem, de szóval egy is alig nyilatkozott, mert a síita perzsák gyűlése olyan nagy a szunnita közép-ázsiaiak iránt, hogy az iráni teljes szívéből örvendezik, ha látja, hogy halálos ellenségei el vannak ámítva.

Másnap reggel a jelentékeny Firúzkúhba, negyedik állomásunkra kellett érkeznünk. Igen korán útra kellett kelniünk, minthogy a távolság igen nagy, s az út még efölött járatlan, vadon hegyvidéken vezet keresztül. A metsző hideg rémítően érezhető vala e magas régiókban. Minden pillanatban le kellett szállanom, hogy nyomorult gebémet a meredek hajlatokon átvezessem, vagy hogy a folyón való átkelésre más gyalogos útitársamnak átengedjem. Egy alkalommal azt is megkísérlém, hogy egy tenyeres-talpas útitársamat magamhoz vettem a nyeregbe, de ez a teher igen nehéz volt lovamnak, ez megcsúszott, s mindkettőnket belevetett a nem mély ugyan, de annál hidegebb vízbe. Az önkéntelen fürdő után jó egy óra folyásig gyalogolnom kellett, hogy felmelegedjem. Ma is csodálkozom rajta, hogy az úti viszontagságokhoz hozzá nem szokott testemnek még ez a szerencsétlenség sem vált kárára. Nappal éppoly meleg lett, mint aminő hideg volt éjjel. Firúzkúhba, mely egy szép rommal ékeskedő hegy alján fekszik, késő délután érkeztünk. Mind a táj, mind a most nevezett hely bájos fekvésük folytán különös varázssal hatottak

rám, úgyszintén megleptek a házak is, melyek félig a perzsá-
kéihoz, félig a mázenderániakhoz hasonlítanak. A kis városkát
széles és mély hegyi folyó hasítja keresztül három irányban,
mely előbbi az útnak éppen középpontját képezi Mázende-
rán, Horaszán és Irán között. Sok karavánja van, s valameny-
nyi meglehetősen népes. A karaván leginkább narancssal,
dinnyével, cukornáddal s a Kaszpi-partvidék egyéb termésé-
vel szokott megrakodva lenni, miket Sáhrúdba vagy Teherán-
ba visznek, honnan ismét gabonaneműeket szoktak vissza-
hozni magukkal, mint amelyek e hegyvidéken majdnem telje-
sen hiányzanak.

Minthogy idáig tartó egész utunkon oly sokat hallottam
beszélni az úgynevezett Bád-i Firúzkúh szél dühöngéséről,
mely az utasokra nézve különösen veszedelmes, meglehetős
aggodalom szállott meg, midőn annak zúgását másnap reg-
gel, már a fent nevezett helység völgyében, észrevettük. Itt
az út egészen meredeken emelkedik, s minden egyes lépés-
sel fölfelé a szél is mindig erősebbé lőn, s midőn a magas-
latra értünk, az orkán csakugyan oly irtózatossá erővel dühön-
gött, hogy egyetlen utas sem maradhatott meg nyergében.
Még a málhákat is leszórta, s igen nagy fáradságomba ke-
rült, míg a magaslat kezdetétől azon karavánszerájhoz
juthatánk, melyet az utasok menhelyül Abbász sáh építte-
tett. A hegyszakadékokban imitt-amott még hó is volt látha-
tó, s elképzelhető, mily borzasztó lehetett ezen szél a hózi-
vatarok alkalmával, s csak úgy állítják is, hogy a rideg év-
szakban gyakran temet utasokat a hó alá.

Csak néhány lépést kellett tennünk a most említett orom-
ról lefelé, s a szél azonnal megszűnt. Lég és táj egészen más-
nak látszék. Eleinte apró bokrocskák voltak észrevehetőek;
ezek alantabb fákká erősödnek, s alig haladtunk lefelé mint-
egy félóra járásnyira, s íme máris a legdúsabb növényzet vett
körül bennünket. Mily felséges, mily bájos tekintet ez az
Iránban utazó szemei előtt, ki csupán a falvak közelében ül-

tetett gyér fákhoz van szokva, s naphosszakat tartó járatokon egyetlen fűszálat sem lát, melyet maga a természet hozott volna elő. Az út egyre keskenyebbé és keskenyebbé válik, míg végre egy nagy mélység partján vonul el, hol alatt egy igen nagy, sőt mondhatnám, az általam eddigelé látott legnagyobb hegyzuhatag omlik alá, messze kihangzó zúgással, óriási sziklatömegek fölött tajtékozva, s imitt-amott meglehetősen magaságú vízeséseket képezve. Minden pillanat újabb meg újabb meglepetést nyújtott. A két oldalon terjedő erdőséget a leggyönyörűbb fehér és piros virágzat borítja s az éteri tiszta levegőt ezer meg ezer különfajta növény és virág tette illatossá. S ha mindehhez a zöld lombok közül kimagasló, sajátos alakú hegycsúcsokat veres tetejű nyaralóknak képzelém: Európa legszebb alpesi vidékén gondolám magamat. Még maguk a természet szépségei iránt máskülönben közönyös útitársaim is egészen fellelkesültek, s az a reggeli, melyet a hegyes sziklacsúcson fekvő Divszefid romjai alatt költöttünk el, örökké felejtethetlen marad előttem. „Ez a sziklatelep – mondta perzsa követőim egyike – kedvenc tartózkodási helye vala azon fehér óriásnak, kit Rusztem legyőzött s a Kaszpi-tenger partjaira űzött. Azon időben az egész paradicsomszerű Mázenderánt csupa alvilági szellemek lakták, s valóban szerencse, hogy voltak ősök, akik el tudták űzni, mert a mi mai perzsáink erre bizony nem lennének képesek.”

E magas, meredek szikla felső részén barlangnyílás látszik, melyről száz meg száz monda él a nép ajkán. Nem nagy távokra attól más üreg is található, melyet a rémítő óriás leánya különoszobájának mondanak. Az apa sok ezer évvel ezelőtt eltűnt ugyan, de a leány még most is ott lakik, sőt az év bizonyos szakaszaiban meg is szokott jelenni, hófehér ruhában, egész kíséretével együtt: s jaj annak az embernek, aki meglátja őket, mert bizonyára halálfia lesz.

Egyőrai pihenés után tovább vonultunk. A vidéket, bárha az mindig regényesebbé válik, nem lehet éppen nem lakott-

nak állítani. Tulajdonképi falvak nem léteznek ugyan, de az erdők egy-egy tisztásán egyes házcsoportok tűnnek fel a szem előtt, legfőlebb félórányi távolságban egymástól. Az úton azonban, mely mindig a fennebb említett folyó partján vonul, körülbelül egy-egy órai közök után több karavánszerájra lehet akadni. A perzsák Mázenderánt is híresnek tartják az efajta épületek nagy sokaságáról, de ezek nem egyebek fából készült hosszúdad színeknél, melyek egyik szögletében maga a tulajdonos is ott lakik, mindazon szegényes élelmiszerekkel együtt, miket el szokott adni az utasoknak.

Egy ilyenbe, melyet Szurhábádnak neveztek, mi is betértünk estefelé s elváltunk a perzsa útítársaktól. A tatárok rendkívül megörültek a kitűnő jó víz és fa nagy mennyiségének, melyet e helyen oly bő mértékben találtak, mint sehol egyebütt az előttük ismeretes Ázsiában. Míg előbb 6-8-an is főztek egy és ugyanazon tűzhelynél, ma este mindenki külön tüzet gyújtott magának. Teaedény teaedény után állítatott a tűz mellé, sőt az elégett fának óriási parázsa is felhasználtatott. Útítársaim ugyanis, miután jóllaktak volna s magukat a lehető legjobban érezték, levetették ruháikat s egy-egy darabot ketten-ketten kifeszítve a tűz fölé tartának, s míg a harmadik egy kis pálcikával gyengén porozgatá, a tűzben különös ssertegés és sziszegés hangzott. Ez a legkönnyebb módja annak, hogy az ember ama bizonyos apró kellemetlen állatkáktól megszabaduljon, s bárha az első tekintet undorral töltött is el, mindazáltal belső körülmények kényszerítenek rá, hogy magam is hasonlóképpen cselekedjem.

Az álom, mely a szellős épületben pilláinkra szállt, dacára a közeli folyó vad zajlásának, s dacára a sakálok vonításának, melyek feltűnő nagy tömegekben veszik körül az emberi lakhelyeket, s még nappal is 10–20 darabból álló falkákban ügettek előttünk, igen édes és kellemes volt. A lég az érzékeny hidegből lanya tavaszi hőmérsékletűvé változott, s hogy én mit éreztem akkor, midőn éjjel felébredve, a búbajos vidék-

nek szeszélyes alakú hegyein s beláthatlan messzeségre terjedő erdein a kelő holdnak ezüst sugárainál széttekintettem, valóban nem vagyok képes leírni. Korán keltünk s utunkat szakadatlanul az egyre szélesbülő s mélyebbé váló folyó partján folytattuk egy irányban, mely folyót, amint hallám, Tálárnak neveznek. Az út majd a jobb, majd a bal parton vonult, majd egészen a meder közelében, majd végtelen magasságban fölötte, s ha a tegnap látott táj regényesnek mondható, úgy a mai valóban impozáns volt. Az ösvény csak ritkán oly széles, hogy ketten lovagolhassanak egymás mellett. A karaván hosszú, meg nem szakított láncot képezett, s egészen különösen érzem magamat, midőn déltájban egy hegymagaslatra érve, sűrű nedves felleg borított el bennünket, melynek folytán a csak néhány lépésnyi távolban alattunk álló útitársaink előtt már láthatatlanokká lettünk. Úgy látszik, mintha valamely könnyed, sűrű zápor omlott volna ránk. Hallottuk társaink kiáltását, feleltünk is nekik, de egymást csak akkor láttuk meg ismét kölcsönösen, mikor a nap sugarai keresztültörtek a felleg fátyolán. Az égben voltunk – mondá tréfásan egyik útitársam. Az ilyen ég nem volna valami nagyon kíváncsós – viszonoztam én –, mert ha e homályos levegőben paripánk csak egyetlenegyszer kissé félrelépne, szépen lesétálnánk a legmagasb helyről a legmélyebb örvénybe. Ez pedig bizonyára irtózatossá halál lenne. A folyó két partját itt-ott hidak kötik össze, de ezek rendesen igen nyomorúságos karban tartanak. Jobbadán fából s csak igen kevés kőből építve. De szükség is van rájuk, mert a vadul alárohanó folyam ragadó habjainak semmi hatalom sem volna képes ellenükbe állani. E nap déltáján már néhány hegylakóval is találkoztunk. Különös emberfaj ez, olyan, minőt sehol másutt az egész Iránban nem találtam, nemigen magas termetűek, nagyon vékonydongájúak s halaványsápadt arcúak. Ábrázatukon semmi nyoma sincsen valósággal paradicsomi szülőföldjüknek, s midőn ezen beteges kinézésükről kérdezősködtem, azt nyertem

válaszul, hogy „Mázenderán égalja épp oly veszélyes, mint amily elragadóan szép”. Nem is csoda! Felületének legnagyobb részét erdőségek borítják, a lég igen nedves, az eső nagyon gyakori, s még ott is, ahol évek óta telepítvények léteznek, még ott is éppen úgy lep fű, fa mindent, mintha csak tegnap vándoroltak volna oda. Így az egyetlen utat is, tehát a legjártabbat, fatörzsek és kinyúló óriási ágak néha úgy elsáncolják, hogy alig lehet rajtuk áthatolni.

Általában a fejszének itt igen sok volna a teendője, s ha a tűzelő- és épületfa e roppant bőségét látva eszébe jut az embernek, hogy Irán egyéb tájai mily szegények fa dolgában, mégcsak akkor fogható fel igazán, milyen áldás egy országra nézve a jó közlekedés.

Az az állomás, mely most következék, igen kicsi volt. A helyet, hova megérkeztünk, Zirábnak nevezik. Malom sok volt, de karaván csak egyetlenegy. Én lovagoltam előre, hogy a helyet elfoglaljam, s a perzsák által igen udvariasan fogadtatám, de alig jöttek nyomomban szunnita útitársaim, a síta vendéglős szabad folyást engedett fanatizmusának, és a szegény szunnitákat egész átokzáporral üzte vissza. Nekem kellett pártjukat fognom. A perzsa, ki még néhány pillanat előtt oly nyájias volt hozzám, meglehetősen durvává lőn irányomban is, s a kemény szavakat kemény ütések követték, s csak miután a tatárok zarándok-botjaikkal, melyek Arábiából szent ereklyék gyanánt jönnek, elegendőképp megfélemlíték őt, csak akkor változott meg magaviseletében s lett barátságosabbá. S midőn egy csésze teára is meghívtuk, még néhány történelmi adomát is elmondott szülőföldje hegyeiről a mi mulattatásunkra. Egy hegylőre mutatott a többi között, hová Rusztem az egyik lábát megveté, a másikat pedig egy kétórai távolságban fekvő másakra, s így vagdalózott kardja hatalmas csapásaival, hogy a dűvéket Ámul felé űzze. Estefelé, mikor már étkezésünket elvégeztük, mindkét nemű utazókból álló csapat érkezett Mázenderánból, mind valamennyi térdig érő

selyembugyogót viselve, egyéb öltözetük is szürkéspirosas se-lyemszövetből állt, mely a nap sugaraiban szivárványszínt ját-szott. Soknak csípejét széles öv borítá, melyről egy vagy több zacskó csüggött alá. Ez az ő tarisznájuk, mert Mázenderán-ban a kenyér valóságos ritkaság. Az itteni lakosság majdnem csupán rizsből él, melyből reggel egy-egy jó adagot megfőz-nek, ebbe a zacskóba beleteszik, s magukkal viszik élelmiszer gyanánt. Ők is rátámadtak pajzánul szunnita útitársaimra, s megint nekem kellett közbenjáróul fellépnem, s bárha perzsa beszédem világosan megbizonyíthatá előttük, hogy én nem vagyok közép-ázsiai, mégis ízetlenkedéseik közepette az egyik olyan csapást mért rám botjával, hogy azonnal vérezni kezdettem. Ez tűzbe hozta az én útitársaimat is, csoportosan a védelmemre keltek, s ha őket le nem csillapítom, ki tudja, mi történhetik itt velünk. Egyébiránt azon szívesség, mellyel irántuk viseltettem, igen nagy hasznomra vált. Látták, hogy bennem őszinte barátot nyertek, s égtek a vágytól, hogy elő-forduló alkalommal viszonzhassák jóságomat, s valóban meg is tették, mert én Közép-Ázsiában aránylag sokkal na-gyobb veszedelemben forogtam, mint ők itt, s minthogy ők gazdagon lefizették tartozásukat, egyedül csakis annak kö-szönhetem, hogy inkognitóm oly szerencsés véget ért.

E mindig bensőbbé váló barátság, kivált eleinte, sok kelle-metlenséget is okozott nehéz szerepemben. Minél jobban elenyészett az efendi cím, annál inkább kellett koldussá és közép-ázsiaivá lennem. Nemegyszer történt, hogy a kommu-nizmus szabályaihoz híven, most ez, majd amaz öltötte fel ru-háimat, vagy alvás közben azokkal takaródzott; sőt egy fiatal hádzsi néhány nap múlva tisztálkodási toalettje alkalmával in-gét is odavetette hozzám, hogy szabadítsam meg ezt azon hí-vatlan vendégektől, melyek pusztítására ő most nem ér rá, minthogy kenyérsütéshez kell látnia. Rá kellett állnom, de hogy milyen érzelmekkel fogtam munkámhoz, ezt a nyájas ol-vasó elképzelheti, anélkül hogy hosszas magyarázatra lenne

szükségem. Ma, midőn Közép-Ázsiáról szóló könyvem Európában úgy, mint Amerikában érdeme fölötti méltánylásban részesül, és sok ezer olvasó olvasta azt át, mégiscsak azoknak lehet igazi fogalmuk nélkülözéseimről és nyomoromról, akik maguk is huzamosb időt töltöttek keleten. A nyugati Kis-Ázsia belsejében minden lépten-nyomon szidja a keletit piszkosságáért. Perzsiában még jobban felingerül, azonban mit fog a világ mondani, ha én azt állítom, hogy mind a törökök, mind a perzsák valóságos fashionable gentlemanek a közép-ázsiai-hoz képest. A következő napon, bárha az állomás igen rövid, mégis nagyon korán kellett útra kelnünk. Ez egész Perzsiában híres rossz útjairól, s pedig ha valamely ösvényt még a perzsák is rossznak tartanak, képzelhető, hogy az csakugyan milyen lehet! A szűk völgy itt egyre tágabbá lett, s estére a közel látszó mélységbe kell vala jutnunk, mely őserdőktől fedetten egész a Kaszpi-tenger partjáig terjed. Utunk jobbára hegynek le ment, óriási sziklatömegek között, melyek oda a magasságból gördültek alá; a talaj maga lágy és agyagos, s minthogy a nap csak alig képes itt-ott keresztülhatni sugaraival az erdők sűrű lombjain, a sár majdnem örökösnek mondható. Ha azt állítom, hogy ezen utat minden lépten-nyomon, mintegy háromlábnyi szélességű árkok szakítják meg, melyekből egyes hegyes sziklacsúcsok magaslanak ki, vagy óriási fatörzsek által van korlátozva, akkor még mindig szépítve szóltam róla. Nyeregben maradni teljes lehetetlenség, mert bárha sokan azt állítják is, hogy a paripa lába a legjobb vezető, alig tettünk néhány lépést s nem egy hasonlóképpen gondolkodó perzsát láttam a sárban egészen alámerülni. Nem volt tehát mit tenünk, mint a kimagasló sziklacsúcsokra ugrálni, vagy a sikamlós gyalogúton négykézláb mászni tovább. Valóságos pokoli kín volt ez, s az olvasó legkönnyebben fogalmat szerezhet magának minderről, ha azt mondom, hogy egy ferszah távolságot mintegy hat óra alatt voltunk csak képesek megtenni. Midőn a síkságra érkeztünk, ember és állat úgy el voltak fá-

radva, hogy négyórai pihenést kellett tartanunk, s utunkat csupán délután folytathatók. Itt az út két ágra oszlik. Balra Balfurús felé vezet, jobbra pedig Száriba. Mi is ez utóbbira tértünk, s nem kevéssé valék meglepetve, midőn a mind sűrűbbé váló erdőségbe lépve négyszögletes, szabályosan kivágott kövekkel kirakott remek országútra léptünk, melynek mindkét oldala mellett árok vonul. Perzsiában a készített országút valóban a ritkaságok közé tartozik, s ez nem is a mostani kor munkája, hanem, amint mondják, Abbász sáh építtette, hogy a Kaszpi-tenger partján fekvő kedvenc mulatóhelyét, Esrefet annál könnyebben elérhesse. Egyébiránt e műnek megpillantása a két oldalról környező erdőséggel együtt képzelmemben Európába varázsolt át engemet. Maga az erdőség oly sűrű s oly áthathatatlan vala, hogy ama mesék, melyeket egykor az eltévedtekről hallottam, valóságnak látszottak előttem. Hemzseg e táj madarak és állatok legtarkább vegyülékétől és az indiai Dzsenjelek után a lehető legvonzóbb hely volna európai sportsmanjeink számára. Útitársaim alig bírtak örömmükben hová lenni, azon roppant mennyiségű puszpángfát megpillantva, mely itt egészen gazdátlanul növekszik, s melynek mind az ő hazájukban, mind általában egész Ázsiában igen nagy ára van. Ugyanis puszpángfából készülnek azon félkerek fésűk, melyek egy-egy darabját minden muzulmánknak szüntelenül magánál kell hordania a Korán egyik rendelete szerint, a szakállnak előírt toalettjét ezzel végezendő. Az ifjabbak nem állhattak ellen azon vágnak, hogy egy pár hatalmas ágat le ne vágjanak, miket aztán majd a távol Kokandba magukkal vinnének, azonban csakhamar belátták szándékuk kivihetlenségét, s még az este az állomáson valamennyit a tűzre vetették.

Minthogy a reggeli órák nehéz vándorlása jóformán kimerített mindnyájunkat, az estszürkület beálltával valamennyien hely után néztünk, ahol megpihenhetnénk. Le is telepedtünk volna a legelső kínálkozó helyen, de a velünk jövő néhány

perzsa figyelmeztetett bennünket, hogy ezen erdőségben, kivált ez évszakban igen sok ragadozó állat van, melyek rablási vágyuktól ösztönöztetve éjszakánként még az erősen épült hajlékokat is megtámadják, s így a szabad mezőn tanyázóra nézve még sokkal veszedelmesebbekké válhatnak. Kivált a tigrisek voltak azok, melyek bárha nem oly vérengzők is, mint a bengáliak, óvatosságra intettek bennünket. Minden fáradtságunk dacára egész késő éjszakáig haladnunk kellett tehát az erdőségben, míg néhány különálló házcsoporthoz jutottunk, melyeket Heftennek neveznek, s melyek közelében az erdőszélen megtelepedtünk. Elhatároztuk, hogy egész éjen át a lehető legnagyobb tüzet fogjuk lobogtatni, s mellette felváltva virrasztani, mert a perzsák tudósítását éppenséggel nem tartám pusztán megfélemlítés végett mondottnak. Már az egész tájat bevilágította éjjeli tűzünk lángja, s mégis, a közeli sűrűségből szünni nem akaró recsegés és rőfögés hangzott felénk. Éhes vadkanfalca volt, mely zsákmány után tört, s csakis egy-egy fegyver elsütése által sikerült őket némileg sakkban tartanunk. A sakálok még oly szemtelenek is voltak, hogy úgy körülszaladgáltak bennünket, mintha háziállatok volnának, s még a botütések sem használtak ellenük; s merüljön csak az ember valami mélyen a beszélgetésbe, s ne vigyázzon élelmiszerére vagy ruhájára, ezek bizonyára ott teremnek macskaügyességgel és elragadják. Mindazáltal az egész éjen át semmi veszedelem sem ért bennünket, sőt ez éji táborozás az óriási rengeteg közepette igen kellemes emléket hagyott hátra énnálam. Egy penábáért (körülbelül fél frank) 10 fácánt vettem, nagyot, kövéret s kitűnően jóízút. Tatár útítársaim is bőségesen bevásároltak ez árucikkből, mely itt oly roppant tömegben található, hogy az erdőség sűrűjében, hol a felrepülés lehetetlen, százat meg százat lehet bottal leverni, s még harmadnap múlva is fácánpecsenye pótolta az itt különben nagyon drága kenyeret.

Míg úgy éjfél táján, mikor a virrasztás sora rám került, itt ültém volna a vígan pattogó tűz mellett kínai tatár barátaim-

mal, itt e regényes erdőségnek közepette, meg nem állhatám, hogy ezen még az éji ruhába öltözötten is oly elragadó természet végigtekintésénél gondolatban a távol nyugat felé ne repüljek. Hádzi Bilál barátomat is meghatotta a jelenet fensége, ő is odagondolt a kínai tatárságban fekvő háza tájára, közlékennyé lett, nejről, gyermekeiről kezdett beszélni, amit a muzulmán igen ritkán cselekszik, s mélyen felsóhajtott, mikor legfiatalabb leányának nevét említék ajkai: „Hihetőleg az legkedvesebb gyermeked” – kérdeztem. „Igen, efendi – viszonzá a tatár –, negyedik kedvenc feleségem leánya, akit nem pénzért vettem, hanem aki tiszta ragaszkodásból jött hozzám, bárha kétszer oly idős vagyok, mint ő.” Elbeszélte aztán, hogy a leányok az egész világ kerektségén az ő hazájában a legolcsóbbak. „Törökországban, Perzsiában, sőt még Közép-Ázsiában is drága pénzen kell megvenni az embernek jegyesét, de minálunk hat tillán (arany) mindig lehet feleséget kapni. Nálunk az élet is olcsó, s mint-hogy te, amint mondtad, még nőtlen vagy, jöjj velem Akszuba, települj meg ott, és bizony boldog lehetsz!”

Egy másik Namangan közelében fekvő birtokának szépségeit kezdte vázolni előttem. Ő is meghítt. Mind valamennyi saját otthonáról beszélt, s én most éreztem talán legnehezebben, hogy inkognitóm szigorúan tiltja azon földnek nevét ajkaimra venni, ahol én születtem, s melyet a világkerektségén a legfőbbnek és legszebbnek tartok. Így váltakozott beszéd beszéd után, míg végre a hajnal fénye tört keresztül az erdőség lombjain. Mikor egészen megvirradt, mi is nyergeltünk, hogy Heftenből Szári felé, Mázenderán fővárosa felé vonuljunk. Nagy szomorúságunkra itt vége szakadt a pompás országútnak, s amily jó ez volt eddig, éppoly kimondhatatlan rossz lett az, melyen ezután haladtunk. Majd holmi nyomorúságos töltéseken vonultunk végig, melyek beláthatatlan mocsarak közepette, vékony szalagocskák gyanánt kanyarogtak, majd csak félig kiszáradt mocsarakon keltünk át, hol mind az

ember, mind az állat csak lejtve-szökve juthat keresztül, s az a gondolat, hogy egyetlen hibás lépés a kevésbé szilárd helyre intézve az embert feneketlen sárba ejtheti, minden inkább volt, csak kellemes nem.

Kétórai haladás után megint erdőségbe jutottunk, melybe alig léptünk be, s máris erős citrom- és narancsillat ütött meg bennünket, s csakugyan sok helyütt e déligyümölcsöket termő egész kertekre akadtunk. A sárga gyümölcs gyönyörűen vette ki magát a tündöklő zöld lombzat között, s a fák oly dúsak valának, mit még semmi egyéb gyümölcsnél nem láttam eddigelé, s majdnem minden ágat egy-egy támasznak kellett tartania. Közel az ilyen kertekhez négy erős oszlopon álló négyszögletes házacsák emelkedtek, az ültetvényesnek és tulajdonosnak házai, ki csakis jó magas létrán juthat házába. Midőn e különös építészeti okát kérdeztem, azt nyertem feleletül, hogy részint a talaj nedvessége, részint a rovarok roppant száma lehetetlenné teszik a földön lakást, s csak egypár lábnyi magasságban legyen is az ember a föld fölött, az álom már sokkal könnyebb, s a levegő sokkal egészségesebb. „Semmi sem tökéletes a világon –, mondta társaságunk egy kegyes zarándoka – minden rózsának megvan a maga tövise, s ha e paradicsomszerű tájéknak sem rovarai, sem nedvessége nem volnának, ezek az eretnek síták még azt képzelni, hogy ők már e földi életben elnyerték a paradicsomot.”

Egyébiránt itt is úgy találtam, hogy Mázenderán lakójának beteges külszíne igen nagy ellentétben áll szülőföldjének gazdag természetével. S ha azt kérdém ezen emberektől, ha ugyan itt művelik is kertjeiket, de lakhelyeiket mért nem teszik át más-hová, nagy csodálkozásomra mindenütt azt hallottam válaszul, hogy az erdő, bárha egészségtelen is, mindazáltal jó erősség gyanánt szolgál az emberrabló turkománok ellen, kiktől e vidéken a sík, szabad tájon senki sem tudná magát megvédelmezni.

Aliábád falunál, falunál – mondom –, bárha alig áll többől néhány háznál, megállapodtunk és reggeliztünk. Útitársaim

nekimentek a narancsfáknak s néhány fillérért szabad volt annyit enniük, amennyit csak bírtak, s mégis oly mohón fogtak hozzá, hogy az első darabokat héjastul együtt nyelték le. Az ő hazájukban ennek a gyümölcsnek csupán nevét ismerik, s az aliábádi reggelire bizonyára holtuk napjáig meg fognak emlékezni. Én ezenközben, mint rendesen szoktam, most is a perzsák közé vetültem, s figyelemmel hallgatám a kormányzóról, sáhról vagy a turkománokról szóló beszélgetéseiket, s minthogy a többi között az is értésemre esett, hogy Sáh Táberszi, a bábik hírneves erődje, vagyis azon vallási rajongóké, kik egy időben az egész vidék rémei voltak, ugyancsak e tájon áll. Különös örömmel hallgattam néhány szemtanúnak ezen híres fanatikusok harcairól szóló előadását. A Bábik felekezete csakugyan nevezetes tünemény Perzsia művelődéstörténelmében, s minthogy e hírhedt próféta fel- és letűnése érdekelní fogja a hazai olvasót, itt egy kis kitérést akarunk tenni, s míg a karaván nagy csendesen vonul Szári felé, elmondjuk, ki volt az a Báb, hogyan jutott oly nagy hírre, s hogyan kellett elvesznie.

Báb és bábik

Sirázban 1843 táján egy fiatal molla élt, kinek neve Mirza Ali Mohamed, ki éles elméje, a szent könyvekben való jártasága, kellemes külsője, csengő hangja és szép szónoki tehetsége által igen korán kitűnt ismerősei körében. Mindezen tulajdonokhoz még az is járult, hogy ő mint szejjid, származását egyenes ágon vezeté le a próféta családjától, s azon ketős tisztelet, melyben személye és tehetségei folytán részesült, az ifjú mollának már természetből is felhevülésre hajlandó kedélyét, önbálványozással és maga-túlbecsülésével töltötte el. Nem elégedvén meg a tanulmányok szokásos folyamatával, miket a perzsa hittanulóknak végezniük kell,

már korán *rumuzáttal*, azaz titkos tanulmányokkal foglalkozott, sokat érintkezett gebrekkel, hindukkal és örményekkel, s minthogy a dolgok régi állásával nem volt megelégedve, mindig újabb és rendkívülibb dolgok kutatásába mélyedt, s minthogy nagyságának képzeletében tehetségei valami rendkívüli terményeivel akart előlépni, a hevesvérű délszülöttet az az eszme foglalkoztatá kezdettől fogva, hogy ő az iszlám vallásos épületét halomra dönti, annak helyébe új hitet állít, s ezen új tannak ő lesz a prófétája a világ előtt. Hogy az ilyen tervvel nem könnyű az iszlamita Keleten fellépni, azt mindenki előre is sejtheti, s ezt Szejjid Ali Mohamed is igen jól tudta. Hogy bekövetkezendő hatalmát megalapíthassa, nem volt szabad kegyes és lelkes síta hírét már előre elvesztenie. Sok ideig szigorú aszkéta életet élt, Mohamedet és az imámokat legmélyebb tisztelete tárgyául tartotta, s hogy még inkább olyanként tűndököljön, mint akit Isten lelke különösen ihletett, még Mekkába is elzarándokolt. Onnan Bagdadba ment, hogy az ottani környéken levő s a síták által szenteknek tartott helyeket meglátogassa. Útközben volt gondja rá, hogy földieik közül mindig egy-egy kíváncsi csoportot gyűjtsön maga köré. Mondják, hogy lelkes szónoklatának csodás hatása volt, s hogy sokan, akik avégett mentek hozzá, hogy az iszlámra taníttassanak, szavainak hatalma által annyira félrevezettek, hogy lelkesedésük hevében alig vették észre, hogy a molla ahelyett, hogy vallásukban megszilárdítaná, még inkább eltérítette őket tőle. Midőn a Tigris partjáról visszatért szülővárosába, útítársai, akik egyszersmind első követői is voltak, nagyszámú prozelitát szerzettek tanainak. Új vallás alapításáról még szó sem volt nyilvánosan. Még csak az járt ajakról ajakra, hogy Hádzsi Ali Mohamed igen gyönyörűséges dolgokat beszél. Házát a hallgatók szünet nélkül ostromolták, az utcákon mindig úgy jelent meg, hogy a lakosság különböző osztályainak egész tömege kísérté, mollák, kézművesek, parasztok stb., s ahogy Sirázban hal-

lottam, ez időben nem is az általa alapítandó valamely új vallás eszméje, mint inkább találó logikája, mellyel egyéb mollák visszaéléseit ostromozá, s a szent írás némely kétes helyeinek merész magyarázata volt az, mi az egész világot foglalkoztatá. Hogy ezen mollák nemsokára legveszedelmesebb ellenségeivé váltak, ezt előre nagyon könnyen el lehet gondolni, általuk ámítónak neveztetett, mint eretnek megvetetett, ami azonban őt a maga felekezete előtt annál is inkább tisztelet tárgyává tette, minthogy az uralkodó mollákat Perzsiában nem nagyon szeretik, s amikor több nyilvános disputációban Sirázban az ulemá-világ legelőkelőbb tagjait páratlan ékesszólásával legyőzte s ezen diadal neki a legyőzhetetlenség pálmáágának fensőbbségét megszerzé, a mi rajongónk csakhamar nyilván színt kezdett vallani igazi célja és szándékai felől. Kimondá, hogy nemcsak a sirázi mollák, nemcsak az iráni mollák, hanem az iszlám minden mollája tévedésben él, s hogy az igaz hit gyémántja az ő birtokában lévén, ő azt nemsokára úgy fogja ragyogtatni, hogy annak tündöklése az igaz hívőket a legtávolabbi országokból is hozzávezetendi, s az ellenkezőket vaksággal fogja megverni. Sőt még annyira is ment, hogy egy alkalommal a Mindenható s közte levő viszonyt vázolva lánggra gyúlt tanítványai előtt, arab nyelven felkiáltott: „Hú el-ilm, ve ená bábihi!” „Ő a tudomány és én az ő kapuja!” azaz: ha ti őhozzája akartok jutni, csak énáltalam tehetitek. S minthogy ő magát a Báb (kapu) melléknéven nevezé, ez lett nemsokára bevett nevévé mások ajkain is, s most már tanainak követői is *bábinak* hívtak.

Valóban különös, hogy a perzsák, kik külsőleg oly lelkesült mohamedánoknak látszanak s kik különösen a maguk felekezetéhez oly rendkívüli fanatizmussal ragaszkodnak, az új prófétának az ő előbbi hitelveikkel oly merőben ellenkező tudományát oly vakon elsajátíthaták; s úgy hiszem, ez is megbizonyítja oly sokszor kimondott nézetemet, hogy a perzsák minden külső bigottságuk dacára, a Kelet leggyengébb hitű

mohamedánjai. Könnyen izgatható kedélyük mindabban, ami új és rendkívüli, a legnagyobb élvezet találja, s habár csak igen kevesen érték is a *bábi*-tudomány lényegét, s talán abba bele sem akartak mélyedni: mindamellett mégis buzgó követőivé lettek, őt földön kívüli lények tekinték, s Hazret-i Álá (Legfőbb magasság) címmel tisztelték meg.

A sirázi hatóság, mely Báb fellépését sokáig ártatlan tréfának tekinté, csak akkor ébredt eszméletre, midőn amannak már tekintélyes hatalma volt. Mirza Huszein Kán, a kormányzó az egyházi tekintélyekkel együtt elhatározá, hogy az ügyek állásáról jelentést teend a teheráni udvarnál, hol természetesen a legfeketébb színekkel rajzolták mindazon veszedelmeket, melyek az eretnek szejjid fellépése által az igazi vallást fenyegetik. Azonban Báb, ki erről csakhamar tudósítva lőn, cseppet sem jött zavarba. Ő is írt egy levelet a királynak és minisztereinek, s keserű panaszokra fakadt az ulemák romlottsága felől, s azt mondá, hogy ő isteni küldetés által van arra felhíva, ezen a bajon segíteni. Jól tudja ő, hogy ellenségei sok küzdelmet fognak támasztani ellene, de ő bízik ügye igaz voltában, melyért mind ő, mind követői, ha kell, életüket szívesen feláldozzák. Az időben a gyenge Mohamed sáh uralkodott, vagyis jobban mondva minisztere, Hádzi Mirza Agaszi, kinek bizarr vallásos eszméire, a szúfisághoz való ragaszkodására s a gebrek iránt viseltetett barátságára az igazi muzulmán világ anélkül is ferde szemmel nézett. Amint előre látható vala, ezen miniszter a mollák minden vádaskodása dacára a sirázi szejjidet nemcsak hogy szigorúan meg nem feddette, hanem – amint sokan állítják – titokban még pártfogása alá is vette. Ahelyett, hogy eltették volna láb alól, csak házi fogsággal büntették, amely engedékeny bánásmód a követőit a legnagyobb öröme gerjeszté, s azok száma napról napra tetemesen növekedék. Maga Báb is sokkal világosabban és nyíltabban szólott ezután missziója felől, s tanait nemcsak a maga körében hirdeté, hanem szétküldött apostolai által az ország

minden részében terjeszteté. Ez utóbbiak közül kivált egy bizonyos Huszein Busrevi nevű molla tűnt ki, mint akinek jeles képességeit ellenségei maguk is elismerték. Sirázba Horaszánból jött, hol ifjúsága éveit vallástudománnyal és kazuisztikával tölté, a „legfőbb magassággal” megismerkedett, és csakhamar legtevékenyebb és legbuzgóbb segédévé vált. Visszaautaztában nyilvánosan is fellépett Iszfahánban, s mind ott, mind Kásánban, úgyszintén Teheránban is annyi lelket megtérített magához, s olyannyira felgerjeszté mindenki figyelmét, hogy az utóbbi helyen maga a király is szólni kívánt vele. Mind ezt, mind pedig minisztereit hasonlóképpen megakarta téríteni, főnökének vallástanát elébük terjesztve. Gobineau gróf beszéli, hogy többek közt arra is célzott, miszerint Irán és Európa között mind szorosabbá és szorosabbá fűződvn az egymást összekapcsoló viszonyok, szükség van-e vallásra, minthogy a Nyugattól elszakasztó olyas eszmékről, amilyenek például a frengik megvetése mint tisztátalanoké, a soknejűség stb. illendő immár lemondani, s hogy ugyanezen gondolatok Közép-Ázsia már három nagy uralkodóját, ú.m. Sáh Akbar nagy mogult, Sáh Iszmáíl és Nádír sáhot is foglalkoztaták. Báb nem akar egyebet, mint ezt a fúziót, s ha a király őt pártfogása alá veszi, önmagát halhatatlan hírré fogja koronázni. Mohamed sáh, mint telivér keleti ember, aki előtt a „laissez aller” elve volt a legkedvesebb, egészen más dolgokért epedt, mint amikre őt a molla serkentgeté. Legnagyobb gondja az volt, hogy az őt gonoszul gyötrő köszvény fájdalmától megszabaduljon, aztán nyugalmat élvezhessen, s így anélkül, hogy Báb felléptéért valami nagy haragot mutatott volna, Molla Huszein nyugtalanító szavai elegendők valának arra nézve, hogy ennek kijelentsék, miszerint ha abban a nyomban minden követőivel együtt el nem tisztul Teheránból, bizonyára pórul jár. Távozott tehát, de a tapasztalt ellenzés csak növelte még buzgalmát, s bárhol jelent legyen meg az országban, szavainak hatalma mindig sokat hódított meg

az új tudomány számára. Báb után őt tekintették második főszemélynek, s csakugyan nemsokára a „legfőbb magasság helytartójának” nevezteték el.

Ezenkívül még két más főmunkatárs is volt. Az egyiknek neve Hádzsi Mohamed Ali Balfurúsi (azaz: Mázenderánból, Balfurútból való), a másik pedig egy kazvini nő, akinek eredeti neve Zerín Tádzs, Báb által Gurret el-Ainra (szemképráz-tató) változtatott. Ez utóbbinak szépségéről és szellemi tehetségéről csodákat beszélnek. Egy molla leánya volt, s már korán foglalkozott teológiával, aki, amikor az új próféta tanait megismerte, legbuzgóbb követői egyikévé lőn. Dacára atyja, nagybátyja és férje minden esdeklésének, magát az új vallás hívének vallotta, nyilvános helyeken fátyol nélkül jelent meg mindenütt, s amerre csak járt, mindenütt azon tanokat hirdette, amelyek őt át, meg áthatották. Az iráni iszlám világban ez szokatlan tünemény volt. A szép fiatalasszony, aki nemcsak művelt, hanem valósággal tudós, aki fátyol nélkül jár szerte, de emellett ritka erényes, tiszta jellemű: mindez oly feltűnő volt, ami szerint nem csoda, ha apostolkodásának rendkívüli eredménye lőn.

Ők hárman egész Irán megtérítését feloszták maguk között, s valóban bámulatra méltó, hogy a kormány mind Mohamed sáh utolsó éveiben, mind Naszreddin trónra lépte kezdetén oly nyugodt szemmel nézte, hogyan aknázza alá Báb egész Perzsiát agitátorai által; hogyan veti a meghasonlás üszkét nemcsak a nép és hatóság közé, hanem egy és ugyanazon család különböző tagjai közé is, sőt, hogyan készíti elő, mily kényelmesen, egész Iránt egy nagyszerű forradalomra. Az első nyilvános zavargás Horaszánban tört ki. Ott Molla Huszein állt az áttérítettek élén, s bizonyára igen sok dolgot adott a hatóságnak, amely különben is a fellázadt Szalar leküzdésével vala elfoglalva. Meshedben és Nisápúrban utcai harcra is került a dolog. A bábik azon pillanattól kezdve, amelyben az új tant felvették, annak egyszersmind legelkese-

redettebb védelmezőivé is váltak, s nem egy molla vagy kereskedő, aki eddig fegyvert jóformán sohasem fogott kezébe, az új vallás iránti lelkesedése folytán egészen bátor harcossá változott. Azonban Horaszánban Molla Huszein Busrevinek mégsem lehetett nagy kilátása valami igazán tetemes pártot szerezhetni. Mázenderán hegyvidékére vonult tehát híveivel együtt, ahol törekvéseit fényes siker koronázta. Ugyanis alig töltött ott néhány hetet, oly roppant néptömeg sereglett körébe, hogy a kormányzó Hánler Mirza a tartomány további védelmére képtelen lévén, Teheránból kényszerült segédelmet esdeni. Az új vallás követői ellen egészen rendes háború lépett folyamatba. S bárha a hadiszerencse mindig a vallásos rajongók részén volt is, mindamellett a túlhatalom visszavonulásra kényszeríté őket; de Mázenderán, mint erdős, hegyes tartomány, nagy bőségében lévén a rejtekhelyeknek, az üldözöttek a Szári és Balfurús közt vezető út menti Sejh-Taberszi nevű búcsújárási helyet választák ki erősségük gyanánt. Árkokat vontak körülötte s rövid idő alatt annyi élelmiszerral ellátták magukat a bábik, hogy leghevesebb ostromot is jó ideig kiállhatónak ítélték. Innen szakadatlanul üzték a tartományban térítéseiket. Molla Huszein Busrevi és Mohamed Ali Balfurúsi, a két fővezér fáradhatatlan volt a maga buzgalmában, s csodákat beszélnek azon vak engedelmességről, amellyel alattvalóik minden parancsukat teljesíték. S midőn körülvették és a heves ostrom alatt sokat kellett szenvedniök, a határozottságnak és halálmegvetésnek oly fényes példáit mutatták közülök sokan, minőkre a keletieket csakis a lelkesültség teszi képessé.

Emir Nizám erélye folytán, aki Naszreddin sáh trónralépte alkalmával a nagyvezíri tisztet tölté be, nagyobb számú hadsereg vonult Sejh-Taberszi megvételeére. Eleinte a bábik néhány szerencsés kicsapást tettek a várból, amelyek alkalmával rémítő pusztítást vittek véghez a perzsák között. Mázenderánban még a mai napig a legrémítőbb színekkel festik azon

kegyetlenségeket, mellyel az ilyen küzdelmek alkalmával a felek egymással bántak. Végül a felőrölt bábik száma mindjobban fogyott, maga Molla Huszein Busrevi is elesett a csatában, a megmaradtak pedig, éhségtől gyötretve, még egy kétségbeesett csatát kíséreltek meg, így sikerült aztán a királyi hadseregnek e fészket bevenni, amely az egész vidéknek réme volt, de az út csak a fanatikus védelmezők holttestein keresztül vezetett az erődbe.

Amíg a mázenderáni küzdelem egész Iránt a legnagyobb feszültségben és kíváncsiságban tartá, maga Báb sirázi házában élt, a kormány rendeletéből, elvonultan; nem társaloghatott jóformán senkivel, ha csak földöntúli szellemekkel nem, mint övéi állíták, s most már valóban ő maga is igaznak hitte misszióját, mert vajon nem eléggé csodálatos-e, hogy amíg ő csendben elvonultan él, tanai az egész országban, a lakosság minden osztályánál napról napra jobban terjedeznek. Nemcsak pórok, hanem mollák is, kiváltképp pedig nagyszámú szejjid csatlakozott az új tudományhoz, sőt, a Perzsiában lakó zsidókat is nagyban érdeklé. Szerencsés fejlődésére nézve igen sokat tett, hogy mindjárt kezdetben olyan erélyes férfiak álltak az ügynek élén, mint Molla Huszein Busrevi, ki magával a királlyal is szembe mert szállni, s a királyi csapatok gyakori megveretése az új tanak legbeszédesebb csodatette volt.

Alig folytatott el Mázenderánban a lázadás lángja vérpatatokkal, midőn a küzdelem, mégpedig nem kevesebb elkésredéssel, az ország más helyén is megkezdett. Ezen hely pedig Zendzsán vala, a népes Hamsze kerület fővárosa, hol Molla Mohamed Ali Zendzsáni a lakosságot éppoly bámulatra méltó eréllyel izgatá fel előbb az ottani kormányzó, utóbb a Teheránból jövő nagy sereg ellen, mint Mázenderánban másik hitsorsosa. Még mai napig is láthatók a pusztulás nyomai, melyet ezen küzdelem Zendzsánban minden irányban terjesztett.

A bábik a most nevezett város citadellájába vonultak, s bárha jobbára békés polgárokból lettek katonákká, hihetlen

elkeseredéssel harcoltak, bátorságuk valóságos csodákat tett, míg végre a királyi sereg túlszáma által nyomottan, a kétségbeesés utolsó küzdelmeit vívták. Egy ilyennek alkalmával Molla Mohamed Ali veszélyesen megsebesült, s midőn többnapos súlyos szenvedés után végét közelíteni érzene, ügyfelei főbbjeit halálos ágya köré gyűjté még, s ágyúdörgés között adta ki nekik utolsó parancsait. „Felhívta őket – beszéli Gobineau gróf –, hogy az ő veszte el ne csüggesse őket, mindvégig maradjanak meg híven az ügy mellett, s álljanak ellen minden támadásnak. Bebizonyítja nekik még azt is, hogy ez nem leendő valami nagyon drága árú hőstett, mert ő maga negyven nap múlva ismét fel fog támadni, s a halál nekik sem lesz sokkal keserűbb. Mosolyogva inté a körülállókat, legyenek vidámak, mert – mint mondá – ilyes ideiglenesen tartó balsorsban semmit sem szabad olyannak tekinteni, ami az embert valóban elszomoríthatná. Ilyen szavak között adta ki lelkét.” Öltönyöstül, oldalára kötött karddal temettetett el. De a hadsorokon hamar észre lehetett venni az ő hiányzását. A királyi hadsereg egyre több és több tért nyert, s a bábkifanatikusan követői végre is fegyverletételre kényszerültek, s bárha nekik kegyelem ígértetett, kegyetlenül levagdalták valamennyit.

Egyéb helyeken is voltak holmi kisebb jelentőségű kitörések, de Perzsia akkori erőteljes főminisztere elérkezettnek látta az időt, hogy a baj gyökeresen megorvosoltassék. A sirázi prófétát saját házában elfogták, s előbb a giláni Csejrek erődbe vitték, honnan azonban két legbuzgóbb hívével együtt Tebriz várába záratott. Itt eleinte a város legelőkelőbb s legtudósabb molláknak gyülekezete elé idézteték, kiknek az volt feladata, hogy tanait cáfolják meg, tekintélyét ezáltal semmisítendő a nép előtt. Báb a lángész és lélekjelenlét fényes bizonyosságát adta a heves vitatkozásban, azonban minthogy őt kiáltó tévedéséről meg kellett győzni, nem használt semmit minden igyekezete, s mint eretneket, ármítót s a király és val-

lás ellen lázítót, halálra ítélték. Hogy a világ meggyőződjék a próféta halandósága felől, kivégeztetését a lehető legnyilvánosabban akarták végrehajtani. Két hű tanítvány kísérte utolsó útján. Az egyik Aga Szejjid Szerveizi a kínok gyötrelmétől kimerülten földre rogyott és keservesen sírt. Kegyelmet ígértek neki, ha megtagadja hitét és Bábot gyalázó bántalommal illeti. Ő, fájdalmai által meggyőzve, megfeledekezék magáról, s urának szemei közé köpött – mire aztán szabadon bocsátatték. Teheránba menekült, de utóbb megbánván ekkori gyengeségét, még sokkal dühösebb báбивá lett, s a legborzasztóbb kínhalállal kellett elvérzenie. A másik tanítvány egészen állhatatosan megmaradt mellette s ura mellé állíttatott egy falhoz, ahol mind a kettőnek golyó által kellett meghalnia. Mindketten kötelekkel voltak odakötözve, de ki írja mindenek bámulatát, midőn egy egész századnak a két halálra ítélt ellen irányzott tüzelésére a füstgomolyból maga Báb, a próféta egészen sértetlenül előlépett. A golyók, majdnem hihetetlen módon, mindazon köteleket szétszaggaták, amelyekkel ő oda volt kötözve, mégpedig oly módon, hogy őt magát egyetlenegy sem érte, s minthogy a távolban egy őrházát látott, nagy gyorsasággal abba menekült.

Ha Bábnak ebben a pillanatban elegendő jelenléte van, s mikor az egész tömeget – melyben bizonyára követői is voltak – a legnagyobb csodálkozás fogta el, ha ekkor szabaddulását valamely isteni csodának tulajdonítja s a körülállókhoz beszédet intéz, semmi kétség, hogy sem a katonaság, sem a király, sőt a világ semmi hatalma sem merte volna őt újra a halál elé állítani. Azonban az utolsó órának kínjai minden lelki éberségétől megfoszták: elfogatott, újra megkötöztették s bárha alig lehetett embert találni, aki másodszor is rálőjön, mindazáltal a második tüzelés mégis azonnal véget vetett életének. Összeroskadtt, s hogy a nép csakugyan meggyőződjék az egyén azonossága felől, holttestét három napig hurcolták szerte a városban.

Báb meghalt ugyan, de követőinek tüze nem lohadt le az ő elestével, sőt, inkább újabb s még hevesebb lángra gerjedt, az elesett vértanú iránti szeretettől és a gyilkosok elleni bosszúvágytól.

A fiatal király, Naszreddin sáh, kit minden oldalról ösztönöztek a bábik erélyes üldözésére, csakugyan minden kigondolható kegyetlenséget is alkalmaztatott ellenük, mi amazok bosszúvágyát is még inkább felizgatá, elannyira, hogy a király alig szabadulhatott meg egy veszélyes merényletből, amelyet néhány elhatározott bábi személye ellen megkísérlett. Időről időre még most is merülnek fel hírek egyes összeesküvésekről és merényletekről, amelyeket ezen rejtett felekezete tagjai intéznek, s csak a legkisebb gyanú is elegendő arra, hogy egész családok kiirtassanak. Egy bizonyos Szulejmán Kán kivégeztetését még maguk a perzsák is hallatlan kínzásnak nevezik. Ez, kire rábizonyodott, hogy az összeesküvés feje, halálra ítéltetett. Jó testes ember volt, s előbb négy vágást tettek mellébe, amelyekbe egy-egy égő gyertyát helyeztek, s addig vezették körül a bazáron, míg a gyertyák viasza leégvén, azok kanócai a halálraítélt testéből szivárgó kövérséget kezdék égetni. Tüzes patkókat vertek aztán meztelen lábára, s ekkor ismét vezetni kezdék. Végre egyenként kihúzkodták fogait, s félhold alakban megint beleverték koponyájába, s csak ekkor halt meg. Nemcsak férfiak és aggastyánok, hanem még nők és gyermekek is voltak, akik a bábi-tanért rendkívüli sztoicizmussal szenvedték el a halált. Sokat meg akartak menteni, őket a vallott elvek megtagadására serkentvén, de csak igen ritkán, vagy éppen nem sikerült egyetlen tagot sem megtántorítani. A halált, mely az ő fogalmaik szerint az életnek kívánatra méltó örömdetes vége, csak egy mulékony álmom, amelyből nemsokára felébrednek: minden kitelhető módon keresték, s túl boldognak mondták azokat, „kik szellemi főnökük által oly eszközökül választattak, hogy áldozatuk által a vértanúság koronáját nyerheték”.

Miután oly sokat beszéltünk magukról a bábikról, az olvasó méltán követelheti, hogy említsünk némelyeket azon törvénykönyvről, vagyis azon tudomány szelleméről, amely oly rövid idő alatt annyi hívet számlált, s melyhez titokban – minden kiírtási kísérlet dacára – még ma is oly sokan ragaszkodnak Perzsiában. Ottlétemkor sokat hallottam ezen új szekta kánonáról (törvénykönyvéről), melyet Báb maga szerzett, s melynek egy hiteles másolata a teheráni királyi könyvtárban őriztetik. Újabb időben – mondják –, Pétervárra is vittek egy lemásolt példányt. Egyes magánosoknál nemigen lehet szó ilyen példányok létezéséről, mert annak bírása elegendő lenne, hogy az illető tulajdonost bábinak tartsák, ami rá nézve a legnagyobb veszedelmet hozhatná, s így nem is igen dicsekszik senki annak birtokával. S így, valamint maguk a könyvek titokban tartatnak, az egész új tudomány fölött is a bizonytalan ismeret köde borong. Némelyek azt állítják, hogy Báb kommunizmust vallott, a Koránt tagadá és az iszlám minden institúcióját rakásra döntötte. Mások még tovább mennek, s azt beszélik, hogy ő az óperzsa és a keresztyén vallás közötti álláspontot foglalta volna el, előttem azonban az a verzió látszik leghitelesebbnek, mely szerint Báb a Mohamed által felállított prófétai sorozatot helyben hagyván, tőle csak annyiban tért el, hogy az arab vallás-szerzőt nem tartja a legutolsó prófétának, hanem a meg-megújuló isteni küldetéseket szükségesnek ítéli, s minthogy az emberiség Mohamed óta ismét alásüllyedt a bűnök nagy tengerébe, Isten szükségesnek látta éppen őt bízni meg a tanítás és javítás küldetésével.

Mint próféta, az isteni személyiség tulajdonait kezdi részletezni, mely értekezése arról tesz tanulságot, hogy keresztyénekkal és gebrekkel sokat érintkezett. Azután átmegegy a mai társadalom institúcióira, melyek vezetését bizonyos számú papokra kívánja bízni. Templomai nincsenek, kivéve a bábítaért elhalt vértanúk sírjait. Kihagyja a kiblét is, vagyis azon pontot, melynek parancsolata szerint az imádkozónak Mekka

vagy Jeruzsálem felé kell fordulnia. A bábiknak nem szükség a szeszes italokról vagy más, az iszlám által tiltott eledelekről lemondaniok, egyszóval mentesek mindazon külsőségektől, amelyeket Mohamed szigorúan megtartandó parancsokként írt követői elé. Igen szigorú a nem-bábik ellen. Azoknak mit sem szabad bírniok, s azért tőlük mindenüket el kell venni, ami bizonyára egy legfőbb mágnes volt a kincs-szomjas irániak előtt. A zsákmányban csak a nép és a papság osztozik, a király és a hatóság igen alárendelt szerepet játszanak. Adót vagy más egyéb kontribúciót nem kell fizetni. Nem érdektelenek a házasságról szóló parancsolatai, melyeket mindenkinek szigorú kötelességévé tesz, s habár megengedi is a férfiúnak, hogy második nőt is vehet magának, azt senkinek sem tanácsolja, s a többnejűséget általában igen veszedelmesnek tartja. Állítólag ezen törvényekben kell annak okát keresnünk, hogy oly sok nő vált követőjévé, ezeknek azt is megengedé, hogy fátyol nélkül járjanak. Szabad nekik a férfiakhoz hasonlóan bárhol is nyilvánosan megjelenniök, s általában mindazon előjoggal bírnak, mint amaz előbbieik.

A jónak és rossznak, a bizarrnak és bámulatra méltónak tarka keveréke tehát, mit a bábik szent könyve magában tartalmaz. Az úgynevezett Kánont (törvénykönyvet) közelebbről nem láthattam, s így e hiányos jegyzetek, amelyeket most adtunk, részint az egyes perzsák tudósításaiból merítettek, részint pedig Gobineau „Les religions et les philosophie dans L'Asie centrale” című könyvében is feltalálhatók, azon helyen, ahol Bábról emlékezik. Reám legalább az egész Báb és tudománya, bármely egyéb hatást tette, csak a komoly szándékú reformációét, csak a valóságos lelkesülés eszméjét nem. Évek során át érintkezvén a keletiekkel, úgy találtam, s ezen lapokban már többször ki is fejeztem, hogy náluk igen nagy hajlam mutatkozik egyik túlságból a másikba esni. Amíg Konstantinápolyban időztem, ott is két ilyenféle próféta lépett fel. A körütekintőbb török kormány haladéktalanul elfo-

gatta őket s eltetette láb alól. Azon egész földrészben, mely az iszlámhoz tartozik, időről időre lépnek fel fölhevült elmék, kiknek fellengző képzelmi tehetsége a közérdekeltséget egy ideig foglalkoztatni szokta. A fejtelenség korszakában sokkal könnyebb nekik híveket gyűjteni, de ahol a kormányzásnak csak árnya is található, ott, mint a fennálló rend megbontóit, haladéktalanul megsemmisítik. S minthogy az olyan szerencsés véletlenek, melyek egyik-másik próféta vagy reformátor nevének megörökítését előmozdíthatják, nemigen gyakoriak, s minthogy a keleti, minden pillanatnyi felindulás dacára, mégis szívesen ragaszkodik a régi intézményekhez, igen könnyen elgondolható, hogy az újonnan felmerülő próféták művei ritkán élik túl önmagukat. „Oh a sors, a szeszélyes sors hány bolondot tett az már bölcs Salamonná, s hány Salamont a világ nevetségének és gúnyjának tárgyává!” – mondja a keleti példabeszéd.

Szári, mely a mocsaras vidék közepén emelkedik, már háromórnyi távolságban látható vala, mindazáltal az az út, melyet egész odáig tennünk kellett, nehézségeire nézve éppoly feledhetetlen marad előttem, mint az előbbi mázenderáni.

Egy nappal előbb itt eső esett, s így az agyagos talaj majd egylábnnyira fel volt ázva, emellett az út szünet nélkül mélyedések vagy ásott csatorna partján vezetett, de mindig olyan földön, hogy annak tapadós agyagja lovak és gyalogosok lábához úgy odaragadt, hogy minden lépten-nyomon meg kellett állanunk patkót és sarut tisztítani. Kimondhatatlan gyötrellem volt az. A szegény állatok nemegyszer térdre rogytak a sikamlós ösvényen. Alig egy-kettő jutott közülünk szárazon Száriba, egyik is, másik is belehempergett egypárszor a sárba, s mikor így tetőtől talpig sárosan bevonultunk a városba, éppen sem csodálkoztam fölötte, hogy a síta perzsák hangosan felkacagtak a sárral bemázolt kis szunnita karaván láttán, s de-

rülségük teljes mértékét éreztetik velünk. Ez akkor nyilvánult legjobban, mikor a karavánszerájba bevonultunk. Egy csoport utcagyerek kelt nyomunkba, s minden kigondolható gúnyszavakkal és kiabálásokkal kísért egész a kapuig, amelyen át eltűntünk. Azonban, bárha nyilvánosan gúnyoltattunk is, mégis észrevettem, hogy a bazárban néhány veres-csíkos öltözetű s különös fejdíszű férfiú állt meg, s felemelt kezekkel, tiszteletteljesen tekintett ránk. Ezek esetlegesen éppen itt időző turkománok valának, akik a szent földről épp most érkező szunnita hitsorsaiktól mindjárt első kézből fátihát (áldást) akartak nyerni. Alig töltöttünk egy órát a karavánszerájban, amikor közülük többen személyesen megjelentek s számunkra élelmiszerekből, paripáink számára abrakból álló gazdag ajándékokat hoztak. Közülök egyik előttem is tisztelgett, s ahogy ott láttam magam előtt a legelső turkománt, egész Perzsiának ezen ijesztő rémét, be kell vallanom, hogy vendégem, minden kegyes töredelmessége dacára, lehetetlen volt a meglepetés és elfogultság egy bizonyos fokát nem tapasztalnom önmagamon. Egyéb társaim példája nyomán indulva, áldást mondtam reá, amit néhány frankot érő adománnyal jutalmazott. Csodálkozásomat Hádzsi Bilállal is közlém, ki örömtől csillogó szemekkel mondá: „Igen, efendi, nemsokára megszabadulunk, odajutunk nemsokára hitsorsosaink, a turkománok földjére, s amennyi szégyen, becsmélés és megvetés ért bennünket a perzsák között, ott ugyanannyi tisztelet és kitüntetés vár reánk!” Nem csodálatra méltó-e, hogy a vigasztalás ezen szavai igen kellemes benyomást gyakoroltak rám? A rövid inkognitó e benső viszony által, amely engem barátaimhoz csatolt, magamat is tatárrá és szunnitává változtatott, s egészen megfelejtkezvén a sivatag lakóinak oly sokszor hallott kegyetlenségéről és vadságáról, máris forró vágyat éreztem magamban minél előbb turkománok és szunniták közé juthatni.

Száriban két napot töltöttünk. Útitársaim számaraik eladásával voltak elfoglalva, mivel a következő állomáson már ha-

jóra kellett szállnunk, s így az állatok átszállítása igen sok bajjal járt volna. Ez idő alatt én szertejártam a városban, hogy a néhány európai utazó által már megemlített azon emlékeket megtekintsem, amelyek állítólag még az iszlám előtti korszak maradványai volnának. Nem találtam semmi egyebet, mint néhány jelentéktelen dombot, s egyetlen kupolát, amelyet Kumbed-i Kávúsznak hívnak, amely azonban sem szépségben, sem régészeti nevezetességben nem is hasonlítható a göklen turkománok ugyanezen nevet viselő kupolájához. Hogy Szári már a régi világban is bizonyára virágzó hely lehetett, ez a történelemből, kivált pedig Firdauszi Sáhnáméjából látható. Így például Mázenderán lakosai Kejkávúszt sokáig fogva itt tartották, míg vitéz tábornoka, Rusztem őt utóbb megszabadította. Így az ország nagyjait Efrászijáb szintén Száriba hozatta, sőt ez még a középkor elején is jelentékeny helyet képezett. A földleíró Ibn Haukál mondja, hogy már akkor kormányzói székhely volt. A mai várost sem terjedelmére, sem lakosai számára nézve nem lehet nagynak nevezni. Bázárja egész Perzsiában a legrosszabbak egyike, s kereskedelem sem oly jelentékeny, mint aminő lehetne, ha a mázenderáni föld gazdag termékenységét elgondoljuk. Mert bárha e most nevezett tartomány látja is el déligyümölcsökkel Észak-Perzsiának, Tatár- és Oroszországnak nagy részét, s bárha a cukornád itt igen jól tenyészik, melynek vékony szárait az egész iszlám világ írótollképpen használja, s bárha a rizs túlságos gazdagon terem is: Szári lakóit mégis igen szegényeknek kell mondanunk. A természet pazar bőségben osztja ugyan áldásait, de mi haszna, ha utak hiányoznak, melyek a kivített elősegíthetnék.

A síta Perzsiából a szunnita Turkesztánba való átmenetelre nézve igen alkalmas szolgálatot tett a Szári és Karatepében levő afgán telepítvény, melyet Nádir sáh hozott ide, s mely ha nyelvét meg nem tartotta is, szunnita hitét egész hűséggel megőrizte. Ezen község néhány legelőkelőbb tagja mindjárt

a megérkezésünket követő napon vacsorára meghítt bennünket, s minthogy az előbb nevezett faluból éppen egypár kereskedő volt esetlegesen Száriban, egész kis karavánunk azok gondviselésére bízott. Visszatértükben magukkal vittek bennünket, s mintegy két óra hosszat igen jól kövezett országúton haladtunk, maradványán Sáh Abbász azon fennebb említett útjának, mely Eszterábádba vezet. Onnan aztán balra letérvén, mezőkön és réteken mentünk át, egy mocsarakkal s ingoványokkal lepett úttalan vidéken, azon fekete halom felé, mely a síkságon már jó távolról feltűnt szemünk előtt, de jó késő éjszaka volt már, midőn oda egészen kifáradtan megérkeztünk. Ha az afgán telepítvény nyomorúságos külseje már elegendőképpen meglepett, lakhelyeik szennyes és rideg belseje még kellemetlenebbül hatott reám. Nem mintha talán a perzsáknál sokkal szegényebbek volnának, hanem az egész afgán nemzetnek jellemző sajátsága s a tatár elemekhez való nagy vonzódása okozza csupán, hogy a kényelem és tisztaság dolgában a perzsáknak oly sokkal mögöttük állnak. Száriból idáig nyolc óra hosszat tart a lovaglás, s bárha e két helyet szakadatlan közlekedés köti is össze, társadalmi viszonyaik között oly roppant különbséget találtam, mintha legalább is százmérföldnyi távolság választaná el őket egymástól: s ezt a tapasztalatot igen sokszor lehet tenni a Keleten. Ahogy a nappal hosszabban tartó szürkület nélkül hirtelen éjszakává lesz, éppen így különböznek e szociális viszonyok egymástól, minden fokozatosság nélkül. Az ember alig veszi észre, hogy az egyik vagy másiknak határára érkezett, oly csekélyek az átmenet nyomai.

Míg a turkomán partok mentén teendő hajózásnak – melyet Közép-Ázsiáról szóló könyvem olvasója már ismer – szükséges előkészületei megejtettek volna, mintegy önkéntelenül vágyam támadt a síkságon egy sétát tenni, honnan még egyszer visszanézhettem a perzsa falvakra, s honnan a magaslaton fekvő Esrefi nyaraló szemembe tűnt még. Ezen épület,

melyet Sáh Abbász nyári lak gyanánt építtetett a maga számára, az európai utazók által olyannak íratik le, mint amely annak idejében ragyogott a fénytől és pompától. Perzsia azon nagy királya a meleg nyári időben rendesen ide szokott elvonulni, képzelem is, milyen jóleshetik az az embernek, ha Közép-Irán égető hősege ellen a Kaszpi-tenger partjaira menekülhet. A várból jobbra és balra gyönyörű kilátás nyílik Mázenderánnak őserdők koszorúzza hegyeire és halmaira, az előtérben pedig a Kaszpi-tenger kék hullámai, melyek az asuradai keskeny földnyelvel gyönyörködtetik a szemet. A palota utóbb leégett s Nádír sáh építtette fel újból, s bárha a perzsák az itteni szokás szerint most is Csihil-Szutúnnak (negyvenoszlopúnak) nevezik: Ouseley felét is alig találta. A kastély maga egy egészen közönséges, egyszerű épület, mely két sor faoszlopon nyugszik. Csak a nagy kiterjedésű kertek méltók különösen említésre. E hajdan oly pazar fényű királyi lak egyéb részei egészen pusztulásnak indultak, s Iránnak egyetlen fejedelme sem választaná többé ezen helyet szórakozásául, mert a szemnek legszebb gyönyörűsége, a tenger gyönyörű tükre nem a perzsáé többé! A hajókon csak orosz lobogó lengedezik, csak ezek szelik át a habokat, s a napot és oroszánt viselő perzsa zászlónak el kellett tűnnie, s talán úgy, hogy soha többé ott meg nem fog jelenhetni. (Amint már alkalmilag a turkmancsáji békeszerződésnél említők: Perzsiának nem áll jogában a Kaszpi-tengerre hajókat bocsátani.)

Eközben a perzsa szárazföldről való elutazásomnak emlékezetes reggele is bekövetkezett. Hideg, komor reggel volt ez, a felhőbe burkolt ég s a nemsokára megeredt eső összhangzásba hozta a kopár partvidék nyújtotta szomorú képet a még sivárabb bensőmmel. Egy tengerbe ömlő kis patak partján ülök, melyen egy kivájt fatörzsben a nem kevésbé kezdetleges turkomán járműre valánk szállandók. Tatár útitársaim szótlan levertséggel guggoltak körülöttem, türelmetlenül várva a kis

csónakot, mely egymás után hordá őket a hajóra. Én maradtam utolsónak. – Minden pillanatot, mellyel Perzsiától való végleges elválásomat halaszthatám, nyereségnek tarték én, és midőn a hajóslegény legutószor jött, hogy engemet vegyen föl, úgy tetszett nekem, mintha valamely legkedvesebb tárgy végső öleléseitől akarna fölragadni. Még egy pillantást, egy mély fájdalmas, egy könnytelt pillantást vetettem az ég könnyeitől áztatott tájra, mialatt kimondhatlan, leírhatlan érzelmek hatották át bensőmet.

Félelem vagy öröm, megbánás vagy remény, a siker vagy szerencsétlen vég előérzete volt-e az, mi megindulásomat okozta, bajosan tudnám megmondani ma. Kitűzött célom Rubiconját átléptem, és a pillanatban, midőn a csónak a tengerbe siklék, oly útra keltem, ahol senki sem mondhatta meg, vajon sorsom a csalfa hullámokon át biztos kikötőbe vagy a bizonyos rom felé vezet.

Negyedik rész

Horaszánon át nyugat felé, visszautamban Közép-Ázsiából

I.
[Meshed]

Azon érzelmek, melyek akkor hatottak át, midőn Horaszán fővárosának, Meshednek közelébe jutottam, olyanok valának, minőket a hajótörést szenvedett érezhet, ki deszkaszálra kapaszkodva, napok hosszat hányatik ide s tova a vadul zajongó tengeren, míg nem végre odajut a mentőhajó fedélzetére. Meshed volt azon hely, hol a kellemetlen inkognitó álarcával együtt, egyszersmind az elrongyollott ruhát, a nyomasztó szegénységet s a több hónapig tartó veszedelmes kaland ezernyi gyötrelmét levethetém. Itt egy felvilágosult herceget kell vala találnom, a tartomány

kormányzójának személyében, aki egyszersmind a Perzsiát látszólagosan európásító királynak nagybátyja. S mi több, reményem vala e távol keleten tartózkodó egyetlen európa-it, régi ismerősömet ölelhetni. Csoda-e hát, ha az aranykupola tündöklése, mely alatt Imám Rizá pihen, mérföldekre szétáradó sugaraival kimondhatlan örömezzeteket gerjesztett szívemben; csoda-e hát, ha én is osztám a búcsújárók boldogságát, kik zarándokolva ezrivel vonulnak Turkesztán, Afganisztán és Indiából szentjük sírjához, hol fáradalmas és küzdelmes utazásuk végeztével, forró vágyuk végcélját elérve látják. (Imám Rizá, Imám Múszá fia, mint magas származású alevita, az akkor még rejtőző síta nagy ragaszkodása folytán, Harún al-Rasíd fiának, Me'mún kalifának féltékenységét és irigységét vonta magára, ki őt Tuszba, a mai Meshedhez közel feküdt városba száműzte. De minthogy amaz itt is az általános tisztelet tárgya volt, mondják, hogy a kalifa megmérgezte. Halálát vértanúságnak tekintik, s a város épp ezen okon nyerte Meshed, azaz a vértanúság helye nevezetét.) Bárha Közép-Ázsiában is a legkülönbözőbb szenvedések poharát kelle gyakran ürítenem, szenvedéseket, minőkről európai embernek alig lehet fogalma, mégis, a legutolsó út, Heráttól Meshedig olyan volt, melyre most is csodálkozással gondolok, hogyan dacolhatott meg az európai élethez szokott testem ezekkel a fáradalomokkal. Fillér nélkül zsebemben, a napi szükségleteket az afgánoktól, hazarák és tandickból álló karavántól kelle összekoldulnom. Ezen utóbbiak, kiválólag szegény zarándokok, maguk is igen kevéssel bírtak, ami pedig az elsőket illeti, azok szennyes lelke sokkal ismeretesebb, semhogy említeni is kellene, mennyi nehézséggel járt szálmukot felgerjeszteni. Még az csak megjárta, ha valami emberlakta falu határán sátoroztunk. A falut tatárommal rendesen két részre osztottam. Míg én az egyik irányban fáért vagy égetőanyagért jártam koldulni, ő a másik oldalon

kért kenyeret vagy lisztet, s ha találkoztunk, szerepet cse-
réltünk.

A lakosság általában szegény, de a hidegtől és éhségtől
elsanyart testi külsőnk sokkal szájalomra gerjesztőbb vala,
semhogy esdeklésünket vissza lehetett volna utasítani. Táp-
lálékban annak okáért, bármily szegényes volt is, nemigen
szenvedtünk hiányt, de ami a legborzasztóbb szenvedéseket
okozá, az az ősz felé itt uralkodó rideg időjárás volt, s kivált
az a metsző hideg szél, amely az északkeleti sivatagok felől
zúgott, s mely még a legjobb mezbe burkolt embert és álla-
tot is megdermeszti. Sebestől fogva kétállomásnyira egész
Meshedig az éjet a szabadban kellett töltenem kőkemény,
fagyos földön, sem fölöttem, sem alattam semmi egyéb-
bel, csupán azon rongyfoszlányokkal, mikkel nappalon át ren-
delkezém, s mik – akárhogyan összezsugorodtam legyen –
igen gyéren óvtak a hidegtől. Sokszor a megfagyástól fél-
temben nem mertem elaludni. Kértem a kőszívű afgánokat,
hogy a lovaikat oly gazdagon borító pokrócokból kölcsö-
nözzenek egy feleslegest. Vacogó fogakkal, rimánkodó han-
gon könyörögve, órák hosszat álltam a kabuli jó bundákba
burkolózott barbárok előtt. Kinevettek, s azt mondták:
„Táncolj, hádzsi, megmelegszel!” Bizonyára, amilyen felejt-
hetetlen előttem a közép-ázsiai sivatagok homokja, éppoly
feledhetetlenek lesznek Kelet-Perzsia fennsíkjai. Mi termé-
szetesebb tehát, minthogy Meshed megpillantása a legéde-
sebb reményekre gerjesztett.

A hírneves Meshedet először megpillantván, szokásuk a
kegyes sítáknak apró kőhalmokat rakni, a bokrokra tarka
rongyokat aggatni, s elszorult szívük érzelmeinek himnu-
szokban és dalokban utat nyitni. Imám Rizá, aki a távoli hazá-
ból idevonta őket, a tizenkét imám nyolcadika. Díszneve:
Szultán el-Gurebá (idegenek fejedelme) s ő az utazók védu-
ra, minthogy maga is számkivetésben halt meg, könnyű volt
megértenem híveinek lelkesedését, amelyre akkor gerjedtek,

amikor a turkomán csoportoktól szerencsésen megszabadulva, az ő városának közelébe jutának.

Egyike volt azon szép őszi reggeleknek, amelyek oly gyakoriak Kelet-Perzsiában. A tájban, kevés halmú kopár síkság, kevés a regényesség, de annál szebb az oázisképpen emelkedő város, kertek által körözött, s tarka tündöklő kupolákkal pompázó. Mi történt körülöttem a karavánban – arra nem figyeltem, mivel tekintetemet a háztömegek öröndetes szemlélése foglalta el egészen. Nem az imám koporsója, nem az itt nyugvó nagy Harún el-Rasíd porai foglalták el lelkemet, sem a bölcs csillagász, Naszreddin Túsí, vagy Gazáli, vagy Nizám el-Mulk és mások sírjai – tulajdon sorsom vala az, mely e történelmi nevezetességeket ez egyszer háttérbe szorította. Az az édes tudat, hogy a hosszú kinnak vége van valahára, s hogy amidőn a város küszöbét átlépek, új élet kezdődik számomra.

Álmodozásomból csak akkor ébredék föl, amikor a karaván a Derváze Heráton (herati kapun) át, a hosszú és széles Pájin Hiábánon (alsó fasor) végig, a Szahn-i Serif (szent előcsarnok) felé vonult. A széles árok, amelynek partjaira árnyas fák ültetvék, igen barátságos tekintetet nyújt, s nagyon sokat tesz arra nézve, hogy ezen utcát Perzsia egyik legszebbikének tartsuk. Különösen meglepő a hullámzó néptömeg, mely szakadatlanul ide s tova áradoz. Képviselve van itt egész Perzsiának, sőt, mondhatnám, egész Kelet-Ázsiának minden viselete. Itt van a síita világnak gyűlhelye.

Az indus, a hazara, a heráti és a buharióta, kik saját önhajukban a szunnita uralkodás következtében mindig görbült háttal járnak, itt büszkén felemelik fejüket, és különös ellentétet képeznek a turkománnal vagy az üzbéggel, ki félénken lopózik odább a fal mellett, ki szunnita, így tehát idegen, s még azonfölül gyűlölt vendég. Iránban nemigen lehet ugyan bántódása, de itt kétszer oly mélyen érzi kegyetlensége súlyát, mellyel saját hazájában Ali követői ellen viseltetik – s a szerényet játssza.

Meshed utcái ritkán néptelenek: azonban valamennyi kiváltképpen népes, sőt, mondhatnám túlszűfolt a derült őszi napokon, s ki az ilyen alkalommal 10-12 óra között mindez utcák tarka sürgés-forgására egy tekintetet vet, itt az öt környező ezer meg ezer tárgy bizonyára annyira elkábítja, hogy az egyeseket aligha vésheti híven lelkébe. Az Imám díszépületétől mintegy 200 lépésnyire alább, a kétoldalt felállított bódékon kívül még az árok partjain is zsidókereskedők foglalnak helyet, kik árucikkeiket kezükön, vállaikon és fejükön hordozzák, s éneklő kiáltásaikkal és taglejtésükkel sajátságos zajt keltenek. Adó és vevő tarka vegyületekben keverg itt, s ezen emberbolyon át gyakran alig lehet utat törni. Mégis, útelzárás igen ritkán szokott előfordulni. Gyalogszerrel járók, lovasok, megrakott tevék, sőt egymásután láncolt öszvérek, árucsomagokkal terhelve, vagy *kedzsevekkel* (utazó kosarak), amelyekből a félig fátyolozott kegyes perzsa úrhölgyek kacérkodnak alá, egymásután vonulnak vagy a szent hely kapui felé, vagy onnan vissza. A távozót mindenünnen egy *zijáret kabúl* (búcsújárásod üdvös legyen), az érkezőt egy *iltimaszi duá* (imádkozzál érettem) köszönti. Ezen zajnak, e hangkáosznak, e kábító zavarnak dacára a koldusok mégis képesek mindent túlkiáltó rimánkodásukkal a kegyes zarándokok részéről a kegyadományokban részesülni. A nagyszámú szejjid (a próféta utódai) nagy, zöld turbánokkal, még ezen tömkelegben is felkutatja eleven kém tekintetével az idegent; körülfogják aztán, szolgálatukat a szent helyen körülhordozó ciceróneül felajánlva. Van itt ének, kiáltás, ordítás. A heves vérű sirázi öszvérhajcsár szitkozódik és vadul csapdos maga körül, asszony, gyermek ijedten kiáltoz, elannyira, hogy európai szemünk előtt e látvány egyre szörnyűbb, egyre rettentőbb lesz, azt hisszük, már-már itt a veszedelem, s íme, mégis, a nagy tömeg kifejlik ismét egész rendben, ki-ki csendesen folytatja útját rendeltetési helye irányában anélkül, hogy valamit veszített volna, vagy bármi szerencsétlenség-

ről oka lenne panaszkodni. Valamint Kelet minden búcsújárási helye, éppúgy Meshed is igen jelentékeny kereskedelmi város, ahová nemcsak a síta világ, hanem maga a szunnita is elhozza eladás végett honi földének terményeit. A keleti igen örömezt összeköti a szent célokat a földies érdekekkel, annnyival is inkább, minthogy amaz elsőbkek a hatáságok zsarnoksága ellenében oltalmául szolgálnak. Horaszán fővárosát évenként meglátogató 100 000 zárandok között talán felénél több kereskedelmet üz egyszersmind. A sirázi rendesen *tumbákút* (dohány) szokott magával hozni, a szeistáni ópiumot, a heráti és az afgán indiai terményeket, a mázenderáni nád-vesszőt, mézet, narancsot s hegyvidéke más egyéb terményét, míg az azerbajdzsáni egypár vég kartont, pamut- vagy vászonszövetet s más egyéb európai készítményeket. Egyik-másik igen jövedelmező üzletet üz, némelyiknek azonban csak annyi haszna van, hogy ebből az útiköltségét fedezheti, melyen Imám Rizá sírjához vándorolt, haszna gyanánt pedig a *mesbedi* díszmelléknevet tekinti. Engem, ki a turkesztáni városok nehéz, nyomasztó hangulatához valék szokva, ez a kép csaknem elkábított. Egy karavánszerájba mentem, megmosakodtam s rongymezeimet annyira, amennyire rendbe szedtem, hogy mindenekelőtte a főntebb említett európai barátot, Dolmage ezredest felkeressem. Meshed szent városában egy frengi neve után tudakozódni általában igen kellemetlen valami, s még inkább azzá lesz, ha a kérdezősködő egyszersmind hádzsi (zárandok) is, mint aminőnek külső jelvényei rajtam szemlélhetők valának. Sok ide s tova járás-keles után végre ráakadtam a kapura, s vajon ki írhatná le lelkem állapotát, mellyel a vaskilincset kopogtatás végett megragadtam. Egy szolgálja jelent meg, de alig vetett rám egy tekintetet s aztán egy pár szitok és káromlás közben bevágta az ajtót orrom előtt s eltávozott. Zörgettem másodszor is. Ugyanazon alak jelent meg újólag. Most azonban be sem vártam kérdését, hanem erőszakosan berohantam az

udvarra. „Ki vagy te, hádzsi? Mit akarsz?” – dörgé amaz felém. „Mi kereseted neked az én uramnál? Nem tudod-e, hogy ő hitetlen?” „Akár hívó, akár hitetlen – kiáltám haraggal –, lódulj gyorsan, hívd ide uradat és mondd neki, vendége érkezett Buharából!”

A szolga távozott. Eközben én egy szobába léptem, s mily nagy volt örömem, hogy újólag széket és asztalt, európai életmódra mutató eszközöket láthaték. Úgy álltam meg ott, mint valami szent ereklyék előtt, sokáig nedves szemekkel néztem, úgyhogy ama hírlap, amely az asztalon feküdt, majdnem elkerülte figyelmemet. A sztambuli „Levant Herald” egy száma volt. Mily roppant tömeg újdonságra akadtak benn szemeim!

Mélyen olvasásába valék merülve, midőn egyszerre az ifjú brit állott előttem európai katonai egyenruhában. Bámulva nézett rám s nem tudott felismerni. Sokáig némán és mozdulatlanul álltunk szemben egymással. S amikor aztán láttam, hogy semmiképpen sem emlékszik rám, ami fölött külsőm rettenetes eltorzítása folytán egy cseppet sem csodálkozhattam, egy „What, you don’t recognise me?” (Hogyan! S ön nem ismer rám?) felkiáltással szakítottam félbe a hallgatást. Hangom újra felidézte lelke előtt személyemet s kalandjaimat, melyeket némely részben ismert. Minden felelet nélkül felém rohant, átölelt, s úgy sírt, mint a gyermek, midőn nyomorult külsőmre tekintett.

Maga ez az első ölelés azon apró állatocskák egész csoportjával lepte őt el, amelyek az én ruházatomon hemzsegetek. Keveset ügyelt rá, viszont azon kérései: „Az Isten szent szerelmére, mit cselekedett ön, mi lett önből?” csakhamar meggyőzhettek afelől, mily nyomokat hagyott e veszedelmes tréfa külsőmon. Egész késő estig folyt beszélgetésem. Könnyű lesz megérteni, hogy a szenvedések ezen képe mily rokonszenves szájalomra gerjeszté az európai érző szívét. Nyugaton a nemzetiség és az állás árnyalatai elválasztanak egymástól bennünket, de a Távol-Keleten, ahány európai, úgy-

szólván mindmegannyi vérrokon. Dolmage ezredes kitűnőleg bizonyítja ezt. Négyheti ott-tartózkodásom alatt nem egy alkalmatlanságot okoztam neki, s mindamellett oly szíves volt hozzám, jótéteményeivel úgy elhalmozott, s képessé tett arra, hogy további utamat újult erővel folytathassam.

A megpihenés első napjai után Meshed, Kelet-Perzsia ezen oly sok tekintetben érdekes városa, más szempontokból is magára kezdé vonni figyelmemet.

Ami a különféle nevezetességeket illeti, alig tudtam elhatározni magamat, hogy szemlémet vajon a történelmi vagy a vallásos, avagy az irodalmi emlékekkel kezdjem-e? A Szahn-i Serifbe való első beléptemkor bámész tekintetem által több éhes szejjidet vontam körömbe, kik a legélénkebben ajánlkoztak a szent sír minden látványosságát megmutogatni. Különös, gondolám magamban, Conolly, Fraser, Burnes, Khanikoff, sőt maga a hivatalosan járó Eastwick távolról is csak alig-alig vethettek egy pillantást e szentélybe. Azok százakat elfizettek volna örömet, ha beléphettek volna – engem pedig úgyszólván majdnem kényszerítenek a belépésre. Azonban ezen iszlám szentségeken, tíz hónapi pseudo-zarándokságomon keresztül, valami fárasztó volt; a tolakodással felajánlott szolgálatkészséget visszautasítván tehát egyedül látogattam meg a *szahn* mellett balra fekvő sírt és a fenséges Gauher sáh mecsetét.

II.

[A meshedi szentély és Tús]

A sír, melyet mind kívülről, mind belülről arany borít, az iszlám világnak kétségkívül leggazdagabbika, s melynek maga Medina, Nedzsef (hol Ali nyugszik), Kerbela (hol Imám Huszein szendereg) és Kum is, hol Fatimának [helyesen: Ma'szúménak], Imám Rizá nővérének hamvai porladoznak,

mögötte állnak pompa és gazdagság tekintetében. (Imám Rizá sírja fölül az épületet mai alakjában Sáhruh Mirza, Emir Timur fia emelteté. Fénykorát a Szefevik alatt érte el, kik Meshed fontosságát mind jobban és jobban emelni akarták, hogy a zarándokokat a mekkai sokba kerülő vándorúttól elhajlítsák.)

S bárha építtetése óta több ízben kirabolták is, mindamellett a kupola, a tornyok s a belső tömör rácsozat mind e napiglan töménytelen kincset rejtene. (Mind e pusztítások között az üzbégektől szenvedett Meshed legfőbbet. 1587-ben, Abdul Mu'min, a buharai kán vezérlete alatt ütöttek a városra s a lakosság nagy részét foglyul vivék; kívülök még az afgánoktól és azon polgári háborúktól, melyek Meshed falain belül dúlongtak. Mondják, hogy Nádír fiai a sír fölötti dómnak 520 font nehéz aranygolyóját rabolták el. Újabb időben a lázadó *Szálár* is sok drágaságot eltulajdonított.) Azonkívül a falakra a legritkább drágaságokat aggatvák, melyeket a buzgó sííták ezen szentjük iránti szeretetből hoztak ide áldozatul. Itt egy gyémántforgó, gyémánt tollbokréta (*dzsikka*), amott rubintokkal és smaragdokkal kiveret kard és pajzs, drága antik karperecek, nagy, tömör gyertyatartók, igen nagy értékű nyakékek. Ez s a hasonló ékességek oly vakító hatással vannak a belépőre, hogy azt sem tudja, vajon a dómnak mesterseges építészetét nézze-e vagy a tarka színű ablakokat, a gazdag arabeszeket, a gyémánttal kivarrt drága szőnyeget, a vastag, tömör ezüstrácsozatot-e vagy a nyüzsgő, áhítatos tömeget? S pedig mégis e legutóbbi a legérdekesebb. Milyen töredelmességgel, milyen áhítattal s alázattal, s milyen lelkesültséggel és örömmel áll meg itt a síita. A rostélyrudakról imatáblák függenek alá, melyeken a szokásos imaformulák láthatók. Mindegyik előtt az áhítatoskodók egy-egy kis csoportja gyülekezett össze, kik részint maguk imádkoznak, részint a mondolónak utána mondják az imádságot, s úgy megzokognak és jajgatnak, mintha a paradicsom kapujánál az örök üd-

vösségért esdekelnének. A vad bahtijári és kurd, az alattomos iszfaháni és sirázi, az egyszerű török Azerbajdzsánból, az elfogódott közép-ázsiai, magas rangú kánok és mirzák, szegény pórok és szolgák, mindez tarka vegyülékében van itt együtt, s valóban rendkívüli és lélekemelő tekintet látni, hogy Ázsia e durva népei mily magukra erőszakolt gyengédséggel csókolják meg a rácsozatot, a padlót, s kivált pedig a rostélyajtóról aláfüggő nagy lakatot. Csak a papok és szejjidek józanok a közlekedés között. Ezeket csak a fillérek érdeklik. Odatolajosznak az áhítatoskodókhoz, s nem távoznak addig, amíg üdvkívánataik, s más egyéb szolgálattételeik után az óhajtott kis pénzt meg nem nyerték. Ha a zarándok háttal menve, a fehér márvány lépcsőt mély áhítattal megcsókolá és a sírnak bensejét odahagyta, ekkor szerzé meg a *meshedi* nevet, azon címet, melyet pecsétjén és sírján visel, melyet praedicatum gyanánt mindig neve elé tűz, s mely nevének ugyanannyi kenetet, személyének ugyanolyan fényt kölcsönöz, mint a *bádzsi* cím (mekkai zarándok). A szabadba érve a zarándok rendesen fellélegzik, szeme örömtől csillog, s most már túl boldog, mertnemcsak minden bűnének terhétől szabadult meg, hanem teljes egész jövőendő életét nyugodtan és biztosan folytathatja ezentúl.

A Gavher sáh mecsetét, mely ugyanazon udvarban áll Imám Rizá sírjával szemközt, inkább a művészet, semmint gazdagsága teszi nevezetessé. A magas portál, tarka *kási*-műben (mázos téglákból), ha a napsugarak rá esnek, pompás színeivel valóságos varázstekintetet nyújt, s valóban jó darabig vitában voltam magammal, vajon a szamarkandi vagy a heráti hasonló műemlékeknek adjam-e az elsőséget? Bizonyos, hogy a mecset Sáhruh Mirza idejében, ha nem is ugyanazon mester által, de mindenesetre hasonló stílusban építettett. Medresz-Hanim romjai Szamarkandban, s úgyszinte Herátban a Muszellán lévőek talán fényesebbek s pompásabbak valának, de szebbek aligha lehettek. Belsejében is a *kási*-

mű a túlnyomó. Arany és ezüst szinte láthatók ugyan, de valóban igaza van a perzsának, ha azt mondja, hogy Imám Rizá sírja fejedelmi, emez pedig művészi.

E pompás épületekből kilépvén a többi koldusok és zarándokok áradata által Imám Rizá refektóriumára felé vonattam, vagy ahogy a bennszülöttek mondják: *Áspezbáne-ji Hazret* (őfelsége magassága konyhája) felé. A *bazret*, mint őszentségét par excellence nevezik, rendkívül gazdagnak tartatik. Vannak fürdői, karavánszerájai, bazárjai, éttermei, szappanföldjei, egyszóval bír mindazzal, mit a hozzátóduló vendégek kényelme igényel. Minden jövevény vendégévé lehet, de csak hét napon által. A gazdagabbak természetesen megköszönik, de a szegényebbek ritkán utasítják el maguktól őmagassága piládjából a szokásos hat napon át lakmározni. Bárha Dolmage barátom konyhája semmi kívánnivalót nem hagyott, meg nem állhatám kíváncsiságból, hogy hádzsi szerepemet még ez egyszer igénybe ne vegyem. Minthogy még mindig buharai öltönyömbe valék öltözve, senki előtt sem lehetett feltűnő, hogy a többi sűta és szunnita dervis sorába kuporodtam. A nagy teremben várakoztunk egy ideig, míg végre a szolgák csoportja párolgó rizzsel tölt tálakkal megjelent. Csodákat szokás beszélni a magasságos eledel hatása, ízletessége és áldása felől. Az avas zsír és romlott rizs azonban, engem legalább, egészen az ellenkezőről győztek meg.

Több társamhoz hasonlóan belenyúlódoztam ugyan én is öklömmel a tálba, de tartalmának élvezetétől volt gondom rá megóvni magamat, s szívem egész teljességéből örültem, midőn asztalt bontatván s a szokásos adományok megadatván, távozhattam.

Egyébiránt azt hiszem, hogy a pénzsóvár perzsa előtt inkább az Imám Rizának tulajdonított mesés gazdagságban fekszik fő oka az iránta megbizonyított tiszteletnek, semmint fennen híresztelt szentségében, vagy a sérthetetlen mentesség jogban. A szent helyre csupán igazhívők léphetnek. Hin-

duk, örmények, zsidók még pusztá tekintetükkel sem közelíthetnek, szemük hatása még ötszáz lépésnyi távolságból is megszeplősítő, megszentégtelenítő. Éppen a zsidókról szólván, meg kell említenem, milyen meglepetésben részesített engem Meshedben Izraelnek egyik maradéka, kit buharai úitársamul ismertem. Midőn az utcán odakiáltottamrá: „Jahudi! Jahudi!”, reszketve közelített, s így szólt: „Az Istenre kérlek, hádzsi, ne hívj itt jahudinak engem. Mesheden kívül törzsemhez tartozom ugyan, de itt a mohamedánt kell játszanom!” A zsidók ezen félelmének és alakoskodásának e következő történet szolgál alapul: Egy zsidó nő, kinek több évvel ezelőtt valami kiütés volt a kezén, tanácskérés végett perzsa orvoshoz folyamodott, s minthogy az azt ajánlá neki, dugja kezét valami éppen akkor leölt kutyának beleibe, amaz végre is minden vonakodása dacára kénytelen volt e szegény utcai állatok egyikét elcsípetni és feláldozni. Szerencsétlenségére ez a gyógykísérlet éppen arra a napra esett, amelyen a mohamedánok az Eid-i Kurbánt (áldozat-ünnepet) ülték.

A történet híre csakhamar elterjedt, s könnyű volt a rosszakarát és irigységnek a kutya ezen megöletését az igazhívők szertartásának kigúnyolására és gyalázására magyarázni. A csupán adandó alkalomra leső tömeg dühödten rohant most a zsidó városrészre, s kénye-kedve szerint gyilkolt, rabolt és fosztogatott. Akik pusztá életüket megmenthették, kénytelenek valának az iszlám karjaiba vetni magukat, hogy megélhesenek. Amint könnyen gondolható, ezen kényszerült áttérés csak Meshed falain belül volt érvényes, azokon túl a zsidó ezentúl is hű maradt vallásához, s bárha idők folytán s az európai befolyás következtében a türelmetlenség némileg csökkent is, a szent város falain belül a zsidó mégiscsak mohamedánnak akar látszani.

Igen komikusnak tűnt fel előttem, hogy ruházatom és beszédem után – hosszas gyakorlat folytán mintegy természetemmé vált a közép-ázsiai tájszólás – a többi zarándoktársak

által valóságos buhariótának tartatám. Hiába mentegetőztem, hogy én a szép Isztambul fia vagyok, furfangosan viszonzták mindig: „Ismerjük már a buhariótákat. Itt, minálunk színt akartok változtatni, minthogy kegyetlenségeitekért visszatárlástól tartotok. De hiábavaló minden törekvésetek! Mégis tudjuk mi, kik vagytok!” Meshedben tehát buharióta, Buharában meshedi, az úton orosz, európai, vagy más egyéb misztikus jellem! Mivé nem tesznek még az emberek? Azonban ezen sejtelmek és gyanítások, szerencsémre, itt, hol legalább a kormányrendszernek mégis némi árnyalata van, nem lényegesen veszélyesek. A távoli Ázsiában inkognitó minden – kiváltképpen pedig az utazó.

Hat hétig utaztam egyikkel s másikkal, ki majd kereskedőnek, majd mollának, majd zarándoknak mondta magát. Emberekkel, akik a legbensőbb viszonyban éltek egymással, akik apa és fiúnak, vagy testvérekül mutatták be magukat, s amikor Perzsiába jutottunk, oda, ahol a közép-ázsiai terrorizmus megszűnik, az egész világ egyszerre átváltozott. Akit koldusnak ismertem, gazdag kalmárrá alakult, a kereskedő viszont szegény kalandorrá. Az előbbi látszólagos urává tette útja közben az utóbbi, hogy a sóvár tekinteteket elfordítsa magától. Kemény földön aludt, míg képviselője gazdag nyugágyon pihent. Azok, akik nyelvéből, arcából, öltözetéből a közép-ázsiaiakat véltem kivenni, egyszerre telivér perzsákká váltak, s ezen átalakulások mellett oly tökéletesek, oly csalékonyak, hogy az ember előbbeni legjobb ismerősét is alig merte újból megszólítani, szakadatlan csalódások képe környez bennünket, s így magasan dobogott fel szívem azon gondolatnál, elhagyom nemsokára a csalódások és alakoskodások ezen világát, s nyugat felé vonulok, mely minden bűne és minden visszaélései dacára oly végtelen magasan fölötte áll az ős Keletnek; nyugat felé, ahol az én hazám, vágyaimnak forrón óhajtott célja fekszik.

A kormányzó helytartó által jól fogadtatva, megtiszteltetésekkel és ajándékokkal elhalmozva nyugodtan foghattam

hozzá Teherán felé folytatandó utamra felkészülni. S bárha ez utóbbi város Meshedtől harmincnapi járásra fekszik, s a tél e hosszas úton való lovaglást jóformán kellemetlenné teszi, mégis túl boldog valék abban a pillanatban, mikor a városkapun át kilovagoltam.

Mielőtt a szent városnak végbúcsút mondek, kirándulást tettem Firdauszínak, a legnagyobb iráni bárdnak sírjához, melynek helyét a várostól nyugatra fekvő Túsznak romjai közt mutatják. A sír igen igénytelen, s pedig alatta a világ egyik legnagyobb nemzeti költője fekszik, ki népének történetét 60 000 versben énekelte meg anélkül, hogy nyelvezetében kettőnél több idegen – arab – szót vegyített volna, pedig azon idők perzsa szólama, mint a jelenkori is, tíz szó között bizonyára legalábbis négy arabot tartalmaz. Ő hív iráni akart maradni s gyalázatnak tekinté népe elnyomóinak nyelvét használni. Firdauszí jellemére nézve is valóságos ritkaság Ázsiában. Szultán Mahmúd Gaznevi a megígért nagy összeg helyett csupán 30 drachmát küldött neki. A költő sértve érzé magát, s aminthogy éppen fürdött, szolgálai között osztotta szét azonnal az egész küldeményt. Utóbb, mondják, a fejedelem megbánta volna tettét, s mikor aztán egy kincsekkel megpakott karavánt küldene hozzája, ez éppen a költő temetési gyászmenetével találkozott. Leánya is visszautasítá a hálátlan fejedelem adományát. A kincset visszavitték, a költő becsületben halt meg, de a fejedelem nevét örök gyalázat bélyegzi, mert az a szatíra:

*„Ob Sáb Mahmúd, ha te senkit
nem félsz, féld az Istent!”*

még soká, soká élni fog a nép ajkán. Mily roppant különbség a nagy költő és a mai perzsák között!

III. Teherán felé [Nisápúrig]

Perzsiában, ahogy minden az uralkodó akaratától függ, éppúgy az utak biztonsága és kényelme is a tartományt kormányzó tiszteknek tulajdonítandó. Meshedből Teheránba utazni mindig vakmerő vállalatnak szokott tekintetni, de kiváltképpen Horaszán az, ahol a turkománok, beludzsok és kurdoktól való félelem, főleg a félénk perzsának, nem csekély aggodalmat okoz. Abban az időben, amikor én tettem meg ezt az utat, e vidéken Murád Mirza parancsnokoskodott, ki az ország kardjának neveztetik. Erélyes és tehetséges férfiú volt, s egyéb magasztalásokon kívül, amikkel őt méltán illeték, szokott mondás vala: „hogya valami kis gyermek is nyugodtan haladhatna az úton arannyal telt tányérral fején” –, egyrésztől legméltóbb elismerés az ország biztonsága érdekében elkövetett fáradozásait illetőleg, másrészt a legnagyobb felbátorítás az általános közlekedésre.

Jókedvűen keltem útra, tatárom társaságában. Nisápúrba két út vezet: az egyik hegyes tájon, a másik valamivel síkabb dombvidéken. Az utóbbit választám. Jó paripámon haladva, tatárom kíséretében, akinek lova a szükséges utazási készletekkel gazdagon megrakva, a szerencsés visszatérés érzelmei s a jól felszerelt utazás kellemei ritka vidámságra gerjesztettek. Az ember rendesen találkozik zarándokok vagy árucikkek karavánjaival, s ilyen alkalommal rendesen kölcsönös köszöntés szokott történni. Mily nagy volt a bámulásom, amikor az egyik karavánnak, amely Dél-Perzsiából a szent város felé vonult, vezetőjében ugyanazt a sirázit ismertem fel, akinek társaságában két évvel azelőtt Perszepolisz, Naks-i Rusztem s a felséges Háfiz szép szülővárosának romjait szemlélgetém. Ha az ember Ázsiában valakivel huzamosb ideig utazik együtt, azokat már fél-rokonoknak szokás tekinteni. A becsületes sirázi kimondhatatlanul ör-

vendezett, amikor felismert: a karavánnak bele kellett nyugodnia egy kis negyedórányi megállapodásba, s míg mi a homokos földön a barátságos kaliánt (a perzsa pipát) szízpantgattuk, a szép múltnak sok kedves képe elevenült meg lelkem előtt. Felséges emlékei az óperzsa civilizációnak! Mennyire áthatott, mennyire fellelkesített a rátok való visszaemlékezés! Valerianus, láncáival, Sápúr, büszke alakjával, a jótékony Ormuzd, mind e művészi domborművek délibábként látszottak előttem lebegni a levegőégben; de most ezerszerre nagyobb volt varázsuk, hiszen a mesés Baktia és Szogdia – e rémhelyek még a Nagy Sándor-i csapatokra nézve is – hátam mögött valának.

Meg kellett ígérnem a jó sirázinak, hogy szülőföldjét nem sokára újra meglátogatom, s miután az ígéret őt megnyugtatta volna, elváltunk. Ily vidám haladás közben töltvén az első napot – ez épséggel sem fárasztott ki engemet; éjszakára a Serifábád állomásra érkeztem. Ez az első est volt, melyet jól felszerelt utasként töltheték. Eddigelé a fát és lisztet össze kellett elébb koldulnom, s a nyughelyért áldást és imákat mondanom; félnem kellett, hogy a házból étlen fognak elutasítani. Most azonban úr voltam. Büszkén lovagoltam be a postaházba s nyers hangon foglaltam el a szállást, mert bárha külsőmre nézve egészen keletinek látszám is, a postamester csakhamar észrevette, hogy olyan utazóval van dolga, ki szabadon rendelkezik az élet hatalmas varázssitalával. S mit meg nem tenne a perzsa pénzért! Tatárom ízletes estebédet készített: rizs, cukor, zsír, hús – volt minden bőven. A szegény jó üzbég szemei örömtől csillogtak, midőn a múltak emléke mellett az őt körülvevő gazdagságra tekintett. S vacsoránk is, bárha nem is lukulluszi, mindamellett elég jó volt, legalább egy perzsa állomáshoz viszonyítva.

A jövő reggel a 9 mérföldre fekvő Kademgáhba kell vala eljutnunk. Horaszánban kilenc ferszah igen sok, amint a példabeszéd tartja: abban a tartományban oly végtelen hosszú a

mérföld, mint az asszonycsacsogás, és aki mérte, annak elsza-
kadt a lánc. Az európai utazók általában sokat panaszkodnak
a hosszadalmas utakról. De mi volt nekem mindez az apró-
cseprő nehézség, aki a gyötrelmes Turkesztánból érkezém.
Egészen egyedül tatárommal, jól fegyverkezve és lóval ellát-
va, még csak most élveztem igazán a valódi utazás örömeit, s
oh, ti, akik a zárt vagonban, a legforróbb júliusi melegben a
kormos, poros konduktőr arcában vagytok kénytelenek gyö-
nyörködni, tudjátok-e ti, mi az igazi utazás? Jobb a ti kitömött
támlásszékeiteknél a jó nyereg. Az ember szabadon mozog,
minden akadály nélkül; „baedekerje” – a kantárszár, törvénye
a kard, s hatósága – amely védi – puskája; szabad vele min-
denki, de ő is szabad mindenkivel; s ha még az ország nyel-
vét és szokásait is ismeri, ha tolmácsot, ajánlóiratokat és
védőrséget nélkülözhet, akkor utazása valóban fenséges!
Egész nap a szabad légen lévén déli nyugalma kétszer oly
édes, s ki írhatná le az estnek boldogságát, amikor az utas a
pihenőhelyen ott ül közel a legelésző lovához, nyerge és úti-
készleteitől környezve, szemben a vígan lobogó tűzzel, mely
estebédét készíti! A leáldozó nap búcsúsugarai hiába verse-
nyeznek az örömnak azon fényével, amely szemeiből tündö-
köl! A napi járat után oly mondhatlanul jólesik az estebéd! A
szabad égboltozat csillaghímes mennyezete alatt százszorta
üdítőbb az álom, mint a hercegileg berendezett hálószobák
pazar fénnel elhalmozott nyugágynai!

Kademgáh, második állomásom neve, lábnyomot jelent
és szent búcsújárási hely, hol a vallásos meggyőződés a ke-
mény márványkövön az egykor ott állt Ali lábnyomait véli fel-
fedezetteknek. Az ilyen szent lábnyomok Keleten nem tartoz-
nak a ritkaságok közé. Keresztyének, mohamedánok és
Buddha-imádók egyaránt szenteknek tartanak ilyeket, szám-
talan ilyen találkozik s én mindig csak azon csodálkoztam,
hogyan lehetnek e csoda emlékjelek oly tágas terjedelműek,
hogy az ember hajlandó lenne inkább valami óriás elefánt

lábnyomainak tartani őket. De a vallásos rajongásnak kevés gondja van a logikára és az alaki szépségre. Sirázban például van egy háromlábnyi hosszú ilyen lábnyom; a heráti úgyszintén akkora, így a Sínai hegyen is, a távoli Khotánban s a kínai tatárságban hasonlóképpen mutatnak ilyen lábnyomokat, amely utóbbit a hagyomány szerint szent Dzsa'fer ibn Szádik hagyta volna. Ezzel a szörszálhasogatással azonban keveset gondol a jámbor. *Mundus vult decipi, ergo decipiatur* [A világ azt akarja, hogy becsapják, tehát be is csapják. Latin mondas. VI]

Ezen szent helyek védőuralma alatt sok és számos tanya áll a kegyes zarándokok számára. Ezek egyikét én is elfoglalám egész kényelemmel, s a nyárfák árnyékában már-már teaiváshoz fogtam, midőn egy pap jelent meg, engem fontos-kegyes arccal a szent hely megsejmelésére serkentető. Minthogy a papnak ez idő szerint egy csésze teára volt szüksége, ezen óhaját teljesítem. További tolakodása azonban azt bizonyítja meg előttem, hogy bizonyos pénzbeli kívánságai is volnának, s miután a hideg márványkő, amely a szent nyomokat viseli, annyival kevésbé érdekelt, minthogy utam közben sok ilyent volt alkalmam megismerni, mit tehettem egyebet, mint néhány kran (frank) odavetése által a vendégtől és a szent kötelesség teljesítésétől megmenekülnöm.

A harmadik napi járat alacsony dombvidéken vezet át, az egész Perzsiában, sőt, mondhatnám, az egész Ázsiában oly híres Nisápúr síkon. Dzsölgei Nisápúr (Nisápúr síkja) a perzsa szemében a szépség és gazdagság netovábbja. Neki ott tisztább a levegő és illatosabb, mint bárhol máshol, ennek vize a legédesebb a világon, ennek terményei páratlanok az egész teremtésben, s ha még büszke örömmel odamutat az északkeletre fekvő hegységre, amely türkizbányákban és nemes ércekben bővelkedik, könnyen érthető, hogyan tündökölhet szeme, amikor szülőföldjének e tájkáról beszél. Rám mind a sík, mind a középen fekvő város kellemes benyomást

gyakorolt ugyan, de éppenséggel sem valami elvarázslót. A történelmi nevezetességek eszembe sem jutottak volna, ha útközben egy perzsára nem akadok, aki az idegent csakhamar felfedezvén bennem, közelebb jött lovával, s minden felkérés nélkül túlságos áradozással eldicsérte szülővárosát. „Mit használnak szavaid!” – kiáltottam. „Nézd e szétszórt romokat! Mered-e ezt virágzó állapotnak mondani? Nézd e védőbástyákat, miket a földműves a turkománok rablásai ellen emelt, ezt mondod-e te virágzó műveltségnek?” De a perzsa nem hagyta magát zavarni, és megjegyzéseimre süket maradt. Hogy a műveltség teljes legyen az iráni szemeiben, a romoknak nem szabad hiányozniuk, s minden gunyoros megjegyzésem dacára ezernyi faluról és vízvezetékéről szólt, mik e síkságon találhatók.

Nem sokkal jelentékenyebbnek találtam magát Nisápúr városát is. A bazár meglehetősen tele van európai és perzsa árucikkkel, s mégis hiába keresi itt az utazó a gazdagság és építészeti emlékek azon nyomait, miket a keleti történészek olyannyira magasztalnak. A város egyedüli nevezetességét a türkiz köszörűsdék képezik, minő több van itt. Természetes állapotában ez ékkő szürkés színű, s azon annyira magasztalt égszín kék színezetét csakis gyakori köszörülés után nyeri. Minél setétebb kékje, minél magasb az alakja, minél simább a felülete, becse annál nagyobb. Az ereket már hibácul tekintik. Különös tünemény, hogy némely kő egypár nappal a köszörülés után színét elveszti. A tapasztalatlan vevő, ki előtt e körülmény ismeretlen, a perzsa csalárdságnak igen könnyen áldoztatáva lesz, s nem egy zarándokkal történik meg, hogy Nisápúrban a legszebb azúr-kék türkizt veszik, s mire hazaérnek, azokat mint bágyadtakat és színehagyottakat akár elvetethetik. E bányák ma már távolról sem oly jövedelmezőek, mint annak előtte, miután valamennyi együttesen kétezer arany csekély áráért van bérbe adva, s maga a türkizkereskedelem is, amely hajdan Európával, kiváltképpen pedig Oroszországgal nagyban üzetett, igen nagyon csökkent.

Mielőtt Nisápúrt elhagynók, még két híres költőről kell megemlékeznünk, kiknek sírjai által Irán ezen városa nem kevésbé érzi magát megtiszteltetettnek. Az egyik Ferideddin Attár, a nagy misztikus és bölcész, ki a *Mantik at-tajr* (madarak logikája) című érdekes munkát írta. Ebben a tollas világ minden faja fel van sorolva, melyek lételük oka megtudásának kíváncsiságától gyötretve epedő ajakkal keresik az igazság forrását. Ez a fontos kérdés sast, keselyűt, sólymot, hollót, galambot, gerlicét és csalogányt, s mind valamennyit egyaránt érdekel. Hudhudot, Salamon varázsló madarát mint tanítót keresik fel, amely mindentudó, s a legcsudálatosabb párbeszédekben tőle kérnek tudósítást a kívánt dolgok felől. Ő a szerény szerepét játssza, bölcs tanácsokat ad, s arra az ösvényre vezeti a tömeget, amely Szimurghoz, a keletiek főnixéhez visz, amely egyszersmind a legmagasabb világosság jelképe is. Hogy a madarak az emberiséget jelentik, Hudhud a prófétát és Szimurg a legfőbb istenséget, az magától értetik. A mű pompás keleti képdússága és számos szép részlete által igen jelentékeny és nagyon érdekes.

A másik költő, akinek tetemei Nisápúrban pihennek, Hajjám, az előbbinek merev ellentéte. Valóságos ateista, amint a mi kegyeseink mondanák, Mohamed és az iszlám gonosz ajkú gúnyolója, ki a legnagyobbat és legszebbet lábbal tapodja, s gúnnal és szégyennel tetézi a legszentebb törvényeket és rendeleteket. Mindamellet Hajjám épp annyira olvastatik, mint a másik, s éppen Perzsia azon országa Ázsiának, mely minden szélsőséget képviselvén a keleti jelleget a legvilágosabban feltünteti. Itt az istentagadó és a meggörnyedt kegyeskedő, nem is valami szerfözlötti szenvedélyességgel, érintkezik egymással. Igen, Perzsia leghívebb képe a keleti életnek.

IV. [Nisápúrtól Áhuánig]

Az út Nisápúrból háromnapos járásig tart Szebzevárig. A közbeeső állomások sokan leírták már, nem is valami különösen érdekesek, úgy maga a város sem, amely erős kőfállal körülvéve meglehetősen termékeny síkságon fekszik. Szebzevártól négy nap kell Mezinanig, amelyet nevezetes állomásnak tartanak, mivel itt kezdődik Horaszán négy rémszármazása, Abbászábád, Mijándesd, Mijáme és Sáhrúd. (Ezen állomásokat éppen nem mondhatjuk szabadon választott lakóhelyeknek, mivel a falaik közé zárkózott lakosok földműveléssel nem mernek foglalkozni, s a kormány csak az utak fenntartása végett lakatja őket e négy helységben. Abbászábád például éppen oly gyarmat, mely kiválólaga e célból telepítették. A lakosság georgiai [grúz] származású és sok van még arcában a kaukázusi faj sajátjaiból, bárha, mint nekem egyikük mondá, a nép szépsége folytonosan csökken, minthogy itt a híres kahetiai bor, a Kaukázus tokajja, egészen hiányzik.)

Ez Perzsia négy rémszármazása – ki ne hallott volna felőlük? Oly gazdagok a veszedelmekben s a tarka, regényes történetekben, hogy méltán az iráni nép Scyllája és Charybdisének mondhatók; ki nagy bátorságról akar szólni, nem szabad naplójából e négy nevet kihagynia. „De miért?” – kérde talán valaki. A felelet igen egyszerű. Ezen állomások ott vannak, azon nagy lapácnak végén, mely északra a turkomán sivatag felé nyúlik. Perzsiától sem hegy, sem folyó nem választja el azokat, s minthogy a sivatag ez ország fiai igen kevés figyelemre méltatják a politikai határokat, becsapásaik igen gyakoriak, s éppen ez a négy hely az, melyen majdnem legtöbb bajt okoznak. Itt ritkán van gyér aratásuk, mert épp e főút visz Horaszánba, mely úton a gazdagon megterhelt karavánok s a jól felszerelt zarándokok igen gyakoriak. A perzsa sohasem fárad bele, ha a turkománokkal való kalandok elbeszélésébe

kezd. Ezen állomások egyikén, a többi között, ez az eset fordult elő: Egy perzsa tábornok előreküldé hatezer főből álló csapatát, s maga csak néhány pillanatra maradt el, hogy kaliánját kiszívhasa. Mikor aztán kedvtöltése végeztével egypár szolgától kísérve emberei után indulna, futamos lovaikon rajtaütöttek a turkománok. Egypár perc alatt kirabolták, elfogták, s néhány hét múlva Hivában 25 aranyért rabszolgául eladták. Itt történt az is, hogy Imám Rizá sírjához vándorló egy zarándok megtámadtatott. A rohamot messziről látta már, s csak annyi ideje volt még, hogy csekély vagyonkáját egy kő mögé rejthette. Mikor Hivába vitték eladás végett, ezt írta gyengéd szívű hitvesének: „Kedves lelkem! Itt s itt, ilyen és ilyen kő alá negyven aranyat rejtettem. Küldj ide váltságdíjul harmincat belőle, a tizet pedig tedd el, míg a turkomán földről visszatérek, ahol most rabszolgamunkát kell cselekednem.”

A félelemre és óvatosságra mindenestre elegendő ok van itt, de az irániak szerencsétlenségének fő oka mégis kiváltképp nevetséges gyávaságukban rejlik. A karavánok itt nagy tömegben szoktak összegyűlni, égő kanócos ágyúk s kivont fegyverű katonaság kíséri őket. Gyakran igen tetemes számmal vannak együtt, s mégis, mutatkozzék bárha csak egy-két vakmerő rabló, azonnal elvesztik minden bátorságukat és lélekéberségüket, eldobálják fegyvereiket, odaadják mindenüket, s végül még kezüket is odanyújtják azon béklyók alá, melyekben nehéz és gyakran életfogytig tartó rabságra hurcoltatnak. Én ezen állomásokon egészen egyedül vonultam át, csupán tatárom kíséretében, amit európai soha még nem tett meg énelöttem. Persze intettek mindenfelől, hagyjak fel vele, de mit törődtem én turkesztáni öltözetemben a turkomán rablócsordákkal! Kiváltképpen tatárom tekingetett epedve körül, ha talán földijeit megpillanthatná, s ha a pusztá néhány fiával a síta földön találkozotunk is volna, azt hiszem, hogy az ő hitükön lévő mollát nemcsak hogy nem bántalmaz-

zák, hanem a rájuk mondott fátiháért (áldás) még gazdagon meg is ajándékozák vala. Négy napig bolyongtam a sivatagon, az esthomályban egyszer utamat is eltévesztém, de turkománt nem láttam; nem találkoztam mással, csak egypár reszkető perzsa útítársasággal. A turkománoktól való félelemnél sokkal inkább gyötört az állomások rettenetes hosszúsága, s kiváltképp az utolsó Mijáme és Sáhrúd között, melyen tizenhat óra folyásáig ültem nyeregben. Ez egész Perziában, sőt, mondhatnám, egész Ázsiában a leghosszabb állomás, s lovatembert rettenetesen kifáraszt.

Könnyen elgondolható annakokáért, mily fürkész tekintettel keresi az utazó a Sáhrúd városát körülvevő kerteket. Minthogy ez hegyen épült, már mérföldnyi távolságban látható. A fáradt lovag azt hiszi, hogy már közel jutott hozzá, de mily rettenetes a csalódás, melynek folytán az első megpillantás után még öt mérföldet kell áthaladni, míg az ember kapuinál bevonulhat. Az út a legegységesebb, s a szemet semmi sem vonja magára; nyaranta a teljes vízhiány mellett kész gyötrelem lehet. Szerencsétlenségemre egy Sáhrúd közelébe eső falut néztem amannak, amely egy völgy mélyedésben rejtezik. Képzelték tehát, milyen ingerült voltam, amikor tévedésemről kellett meggyőződnom, s amikor az óriási állomást még egy jó félórával kénytelen valék megtoldani. Éjfél előtt ültem nyeregbe, s már több volt esti hat óránál, mikor átvonulva Sáhrúd gonosz kövezetén, a legjobb karavánszerájok egyikébe szállottam. Lovam, a szegény pára, egészen ki volt merülve, nem kevésbé önmagam is, de amint a karavánszeráj négyyszögében bágyadt tekintettel körülnéztem, legnagyobb bámulatomra Britannia egyik fiát pillantottam meg, egy valószínűs angol, aki igazi Manchester-arccal ült az egyik cella ajtajában. Magányos brit Sáhrúdban, ez bizonyára ritkaság, több mint fél csoda. Én őrá bámultam, ő meg énrám, csodálkozó tekintettel méregetve engem. Buharai öltönyöm, rendkívüli bágyadtságom megzavarták flegmájában, s ki tudja, mi-

lyen véleményt táplált magában felőlem, én azonban, minden kimerültségem dacára, ellen nem állhatván e rendkívüli találkozásnak, lankadt léptekkel közelíték hozzá, s egy „How are you, sir?” (Hogy van ön, uram?) megszólítám. Úgy látszik, nem értett meg, s én újra ismétélém kérdésemet. Akkor meglepetten szökött fel ültéből, s amint mondani szokás, arca minden színt mutatott, s egy „Well J” (Én ugyan)-mondással fejezván ki bámulatát, hebegő nyelvvel kérde: „Hol tanult ön angolul? Tán csak nem Indiában?” Kíváncsiságát fokozni akartam, s remek tréfám is lett volna vele, de a hosszú úti-stáció tökéletesen elvette minden kedvemet. Megmondtam neki, ki vagyok. Öröme kimondhatlan volt. Tatárom nagy bámulatára, ki engem még mindig igazhívőnek tartott, az angol megölelt és hajlékába vezetett. Kedves estet töltöttünk együtt, s a következő napot, az ő kedvéért, pihenőnappá tettem; s kimondhatatlanul jólesett a jóembernek, hogy hat hónapi távollét után, messze az európai világtól, akadt valakire itt Perzsia mélyén, akivel az ő kedves Nyugatáról beszélhetett. Neve szegénynek, kit néhány hónappal e találkozás után megöltek s megraboltak az úton, Longfield. Ő egy birminghami nagy kereskedőház ügyében járt itt pamutvétel végett, sok pénzt vitt magával rendesen, s elfelejtette, mint, fájdalom, igen sokan, hogy Perzsia nem az a polgárosult ország, minőnek ezt az európaiak sarlatán képviselői hazudozásai nyomán tartják, s hogy az útlevelekben és a király ajánlóirataiban igen kevésbé lehet bizakodni.

Sáhrúd igen jelentékeny kereskedelmi város Mázenderán és Irak tartományok között. Az előbbihez igen regényes, de igen rossz út vezet, egész a Kaszpi-tengerig. A környék vízdús, s kivált a Rúd-i Sáh (királypatak) igen szép, amelynek tiszta és édes vize élénk morajjal hömpölyög át a városon. Karavánszeráj több található, s ezek egyikében van a „Kavkaz” című orosz nagykereskedelmi társaság egy faktoriája, mely újabb időben Asztrahány, Baku, Eszterábádon át űzött beviteli ke-

reskedelmével az angol kereskedelmet Horaszánból majdnem teljesen kiszorította. Az oroszoknak igen nagy befolyása van a kamcsatkai öböltől kezdve egészen Konstantinápolyig, s ez senkire nézve sem oly veszedelmes, mint a brit oroszlárra, melynek máris nagyon a sarkában van, s eljő az idő, amikor éles körmeit testébe is bele fogja vágni.

Innen Teherán még tizenegy napi távolban van. Az egész út biztos. Állomásra állomás jó, s alig van valami figyelemre méltó, hacsak az a különbség nem, amely Irak és Horaszán lakossága között észrevehető. Az utóbbi tartomány, szomszédja lévén Közép-Ázsiának, több durva szokást is átvett attól, míg ellenben Irakban a finom iráni műveltség mindig szembeötlő. Itt az utazót – természetesen csak akkor, ha nála pénzszagot éreznek – mindig a legnagyobb előzékenységgel fogadják, s mindent adnak, de úgy, mintha a világért sem pénzért cselekednék. A vendéget kellemes tüneménynek szokás tekinteni, meg is ajándékozzák a legudvariasabb hódolatok kvintesszenciájának kíséretében, de jaj a tapasztalatlan erszényének! Én, akinek dél-perzsiai utazásaim alkalmával volt módom az iráni illetet elengedőképp tanulmányozni, ilyen esetekben magam is adtam az iránit. A komplementumokat komplementumokkal viszonzám, sőt, még magasabb hangúakkal. Elfogadám ugyan az ajándékokat, de virágnyelven kértem az adományozót, vegyen ő is részt adományaimban, s ez bombasztikus frázisaimnak, a Sza'di és más kedvenc költőiből idézett számos citációimnak csak alig tudott ellenállni. Megfeledezett magáról, mohón nyúlt az ételek és gyümölcsök után, miket a hondzsán (fatál) maga hozott elém, s gyakran jelentékeny fejcsóválás által adta tudtomra: „Efendi, te iránibb vagy magánál az iráninál, sokkal simább, semhogy megcsíphetnélek.” S valóban, Perzsiában az óvatosság nagyon is szükséges. Évszázados, sőt, mondhatnám, évezredes megrögzött szokások annyira megtaníták Perzsia lakosait a ravaszság és külső finomság gyakorlatára, hogy a gondatlan

európaiakat sokszor a legegyszerűbb paraszt, sokszor még a legkisebb gyermek is kijátssza. Nyelv, mozdulat, izgás-mozgás együtt működik mind, hogy a helyi viszonyokba be nem avatnak félrevezetessenek. Kiváltképpen az európai az, aki elbizakodván civilizációja fölényében a keletit lenézi, megveti, s így, amint igen könnyen gondolható, éppen ő az, akit a legtöbbször jégre visznek, s rútul megcsalnak.

Minél közelebb jutottam Teheránhoz, az évszak annál zordonabbá változott. Különben is, december vége felé járunk már, s bárha a mélyedésekben hideg és fagy keveset alkalmatlankodott is, annyival inkább tette a magaslatokon, minthogy az égalji különbségek Perzsiában 3-4 óra járásnyi távolban máris nagyon észrevehetők. A zord idő kiváltképpen igen nagy aggodalmat okozott Gose és Áhuán állomások között. Mind a kettő hegyen fekvő, magános postaház, melyek, az utazók nagy számához képest, alig adnak mindig elégséges menedéket. Gosében oly szerencsés voltam, hogy a csaparánét (postaház) egészen üresnek találtam. Meleg falai közt tehát egészen átadtam magam a kényelemnek, mivel odakinn már valóban szigorú, mérges hideg volt. Áhuán felé már több helyen hóra is akadtam, s a hideg északi szél gyakran leszállított lovamról, hogy lábaimat menéssel melengessem. Mikor magába Áhuánba érkeztem, a hó már néhány lábnyi magas volt, s oly keményen megfagyott, hogy az út sok helyütt valóságos hó-telepek között vezetett. Fedél és tüzelőfa, ezek valának legfőbb vágyaim, amelyek a magányosan álló ház megpillantásakor keblemben támadának, s bármily messze csapongott is tekintetem a hólepte halmos vidéken, sem hajlékot, sőt még csak egyetlen romot sem fedezheték fel. Mint rendesen szokás, a csaparánébe figyelemre gerjesztő zörejrel csörtettünk be. A postamester igen udvarias volt – jó előjele a szállásnak, s mikor a nagyon kormos, de jól fedező szobába vezetett, egészen boldognak érzem magamat, s csak fél füllel hallgattam szavára, melyekben áradozva szélteben és hosszában elmondá, hogy a szípehszállának, a per-

zsa generalissimus és hadügyminiszternek hitvesét várja minden pillanatban, kinek Meshedből való visszatértében még ma, legfőlebb holnap kell ezen mennie. Sziphehszálár asszonyság, amint gondolható, legalábbis 40–50 szolgál kíséretében utazott; általa e szűk hajlékban meglepetni éppen sem volt valami nagy öröm, én azonban igen keveset törődtem most e fatális eshetőséggel, hanem lovammal egyetemben egészen kényelmesnek éltem, mikor a kandallóban vidoran lobogott a tűz, s a meleg tea a csészében párolgott, elfeledém akkor a kiállott hideget, nem gondoltam többé rá, hogy valaki meglepjen, s jókedvűen hallgatám a vad boreas üvöltését, mely úgy látszik, meleg helyemen serkentgetni szándékozik engemet. A tea után jótékony meleget éreztem magam körül és magamban, s azért levetéim ruházatomat. Egész élvezettel fogtam estebédemhez, a piláf és a csirkesült már majdnem készen volt, azonban mikor éjfél tájban már-már lukulluszi vacsorámhoz kezdenék, a szélzúgás közepette lódobogás és hangok nesze üté meg füleimet.

V. [Áhuántól Teheránig]

Alig volt annyi időm, hogy felugorjam, s a csoport fegyverzőrej, szitkozódás, tombolás és kiabálás közben máris leszállott – természetesen elrekeszelt – ajtóim előtt. „Holla, ho! Fel! Ki innen! Ki van itt! Sziphehszálár neje, a fejedelmi vérből származó hercegasszony érkezett meg! Rögtön távozzék mindenki!” Ki-ki tudni fogja, hogy ajtómat nem nyitottam meg azonnal. A lovasok megkérdezték a postamestert, ki volna odabenn, s mikor tudomásukra esett, hogy ez hódzsi, s még hozzá szunnita, akkor valamennyi karddal és puskatussal dörömbölt ajtómon, s azt kiabálták: „Hej, hódzsi! Elhord magad, ha azt nem akarod, hogy lisztte öröljük csontjaidat.”

Kritikus, de nagyon kritikus pillanat volt ez. Azt az egyetlen menhelyet elhagyni, hol az ember oly jól érezi magát, s a zord hidegben az éjet szabadban tölteni, az mindenesetre igen kellemetlen tréfa, s talán nem is a rossz következmények félelme, mint a meglepetés és a hirtelen történt megzavartatás indított arra a vakmerő gondolatra, hogy ne engedjek, hanem viadalra keljek. Tatárom, ki együtt volt a szobában velem, elhalványodott. Felugrottam ülőhelyemből, puskát s kardot ragadtam, tatáromnak a pisztolyt nyomtam kezébe, azzal a meghagyással, hogy az első adott jelre tüzet adjon; így közelíték az ajtóhoz, azon szilárd elhatározással, hogy az első betörőt haladéktalanul lelövöm. Úgy látszik, odakinn megsejtették szándékomat, mert alkudozni kezdének, sőt észrevettem azt is, hogy az ostromlókat elegáns perzsa beszédem csakhamar meggyőzte a párbeszédük közben a felől, hogy tévedtek, midőn engem buhariótának tartottak. „De hát ki vagy te igazán? Beszélj! Úgy látszik, te nem vagy hádzsi” – hangzott kívülről. „Mit, hádzsi! Ki a hádzsi?! – kiáltottam. – Félre a gúnynevekkel! Nem vagyok én sem buharióta, sem perzsa, hanem szerencsés vagyok európai lenni! Nevem Vámbéry száhib!” Ezen szavakra odakinn csend állott be egy pillanatra. Ez úgy látszik, meglepte amazokat, de még jobban tatáromat, ki az ő hádzsi társától most hallotta e nevet legelőször, a kegyes muzulmán tulajdon ajkairól azt a vallomást, hogy ő nem igazhívő. Halálsápadtan, nagyra meredt szemekkel bámult reám. Két tűz közé jutottam. Egy jelentékeny kacsintás azonban megnyugtató útitársamat, a perzsák is alantabb hangon kezdtek aztán; az európai név, a keletiek e nagy rémszava, villanyos hatású mindenütt. A piszkolódást udvariasság, a fenyegetéseket kérelem váltá fel, s midőn végre könyörögve kértek, hogy legalább csak a főlovagok kettejét fogadjam szobámba, a többiek szívesen megelégszenek istállóval és kamrával, megnyitottam az ajtót a remegő perzsák előtt. Arcvonásom illusztrációul szolgált előbbi állításomnak. Az egymás

közt váltott szavak mindig élénkebbek, de barátságosabbak is lettek, s valami fél óra múlva az én perzsáim araktól (pálinka) mámorosan egy sarokba vonultak, s úgy horkoltak, mint lovaim. Tatárom megnyugtatóására is kellett néhány felvilágosítással szolgálnom; a jó fiú szívesen hajolt. S mikor a jövő reggel a jeges halom tájat elhagytam, s Dámgán barátságosabb sík lapályán folytatám utamat, elszörnyedve gondolék a múlt éji kalandra – s az áhuáni éji szállást bizony egyhamar nem fogom elfelejteni.

Dámgánt sokan a régi Hecatompylének (száz kapus város) tartják, ami olyan állítás, mit régiségbűváraink minden áron érvényre akarnak juttatni, bárha az egész környéken semmi nyoma sincs olyan város romjainak, melybe száz kapu vezetett volna. Görögnek és perzsának, kik a fillentésben jóformán megegyeznek egymással, csak kötve kell hinni.

A száz kapuból nyolcvanát bízvást elengedek, de a mai igénytelen Dámgánban csak egy húszkapus hajdani várost is alig lehet felfedezni. Az egész helység nemigen számít többet ezer háznál, s a pusztá bazár közepén álló szegényes két karavánszeráj eléggé megbizonyítja, hogy kereskedelmi szempontból e hely távolról sem oly fontos, mint sokan hiszik.

Fraser, az angol utazó sajnálja, hogy a Csihil duhterán (negyven szűz) vagy a csihil szerán (40 fő) talányát, kik egy sírba temetve pihennek, senki sem tudja neki megfejtetni. A muzulmán előtt szent szám a negyven, de szent kiváltképpen a perzsa előtt, és a *csibil ten*, a 40 ember, kiket a mohamedán monda szerint Mózes levert s azután újra feltámasztott, számtalan helyen feltalálható. Nevezetes a dologban azonban az, hogy itt Dámgánban éppen a hölgylvilágot emelték a vértanúi méltóságra, mely körülmény Dámgánban sokkal feltűnőbb lehet, mint talán Kölnben, minthogy amannak hölgylvilága nem nagyon szigorú erkölcsössége folytán az egész környékben meglehetősen rossz hírben áll.

Dámgántól két állomásnyira van Szimnán, mely pamutjáról, de még inkább fehér teasüteményeiről híres. Perzsiában minden városnak megvan a maga sajátsága, melynél fogva azt nemcsak Perzsia, hanem az egész világ legelső helyének szokás tartani. Sirázban a legjobb juhhús, Iszfahánban a legszebb őszibarack, Natanzban a legjobb körték stb., s ami a dologban a legkülönösebb, az, hogy a fennen magasztalt cikkeket az illető helyeken vagy igen silányokul, vagy ami egészen nevetséges, éppenséggel sem lehet feltalálni. Szimnán teasüteményeinek hírére már Meshedben, sőt már Herátban is hallottam. Azonban e tekintetben igen sok tapasztalatot szereztem már magamnak, s ennek következtében nem sokat vártam ettől sem. Mikor a bazárban kérdezősködtem a sütemény felől, sok időig kellett fel s alá járnom, míg végre egypár penészes példányhoz jutottam. „Szimnán – mondá valaki – csakugyan hírneves ezen cikk folytán, de a kivitel oly roppant nagy, hogy a süteményből mi magunknak mi sem marad.” A másik így szólt: „Igaz, Szimnán hajdan nagyon híres volt e cikkről, de a mostoha idők ezt is megváltoztatták.” Itt legalább mégis volt mentegetőzés és kifogás, azonban más egyebütt a hazugság a maga teljes meztelenségében szokott előtűnni.

Innen az út Lázgird, Dehnekek és Kislakon át megy Teherán felé a híres Hávár-szoroson keresztül. Ezen hegyi utat a híres Caspiae Pylae-nek tartják, s a maga nemében igazán páratlan. Az út magas, fekete sziklatömegek között, vadregényes és számos éles kanyarulata igen alkalmas rejtekhelyet szolgáltat a rablócsapatok számára. Valamint hajdan, úgy ma is igen sok útonálló van itt; némely sziklát lélekégetőnek, apagyilkosnak stb. neveznek. Az erős visszhang még rémítőbbé teszi az utat, s ennek benyomását igen világosan láthatám tatáromnak arcán. Én, kezem a fegyverem, egészen egyedül vonultam át ezen úton, s igaz, hogy nem egy gyanús külsejű emberrel találkoztam, annakokáért mindjárt jobb kedvem lett, mihelyt a mélyedés másik torkolatánál a tágas, termé-

keny Verámin lapályra kijutottam. Ezen síkon, melynek északi szélén a régi időkben s a mesevilágban oly híres Rhages városa emelkedék, hajdan – úgy mondják – sok város és falu állt, sok nép kavargott itt már, görögök, arabok, tatárok, mongolok és afgánok. Maga Rhages városa a középkorban valószínűleg kincs volt, mert ez szolgált nyughelyül a Szeldzsukidák, a Gaznevidák, sőt maguknak a Timuridáknak is. Ma pusztára rom. Az európai régiségbúvár feliratokat keres a kőhalmok között, a perzsa vadász helyül becsüli a gazdag síkságot, s ha a föld alatti számos vízvezeték nem léteznék, melyek a régi műveltségről tanúskodnak, a Veráminról hallható mondákat pusztára költeményeknek kellene tartanunk.

Amelyek Meshedbe érkeztemkor, ugyanazon érzelmek s talán még hatalmasabban hatottak át most is azon gondolatnál, hogy nemsokára újra meglátom Teheránt; azt a Teheránt, honnan kalandos utamra kiindultam, s hol oly sok jó barátom él, kik bizonyára réges-régen a boldog öröklét öleiben gondoltak. Hogy utamat siertessem, a két utolsó állomást egyé akartam kötni. A tizenhárom órányi lovaglás mindenestre igen fárasztó, gondolám magamban, azonban most olyan állomásra jutok, ahol legalábbis két hónapig megpihenek. Ezen édes reményekben ringatám lelkemet, s kora reggeltől késő estig szakadatlanul odább lovagoltam. Mikor a nap utolsó sugáiraival tekintett alá, a távolban Teheránt és Sáh Abdulazim kupolájának ragyogását pillantottam meg. Mái sem tudom, a túlságos öröm tette-e, vagy a hirtelen beállott éjszaka – mert ez évszakban az alkony igen rövid e tájon –, vagy a lankadságé, mely elbágyasztott, elég az hozzá, a perzsa főváros töszomszédságában eltévedtem, s mégpedig közel azon nevezetes romokhoz, melyek azon sziklák aljánál fekszenek, hová a gebrek (tűzimádók) a holttesteket szokták kitenni a madarak zsákmányául. Két óra hosszat kelle bolyonganom, árkon-bokron, vízen, sáron keresztülgázolnom, mely alkalommal lovam egyszer hasig merült a hideg vízbe; cser-

jén, bokron keresztül kellett törtetnem, míg végre késő éjjel az útra akadtam.

S nem különös-e mégis, hogy az egész úton semmi bajom sem történt, oly távoli országokat bejártam bántatlanul, átéltem oly veszedelmes kalandokat, mindenem megmaradt; kézirataim, utazásom drága zsákmánya, mit sem szenvedtek, s íme itt, a biztos kikötő küszöbén, benyílóján oly veszteséget kelle szenvednem, melyet soha elfeledni nem tudok, ugyanis az átnedvesedés következtében legbecsesb irományaim egyikét elvesztettem. A sorsnak szélsyei vannak, mondja a keleti, gyermekes az, aki ezeknek ellen akar szegülni!

Midőn Teherán kapujához értem, az már zárva volt. Az éjet egy újabb karavánszerájban töltém, s mikor másnap a rendesen eltorlaszolt bazárokon ütések és szitkozódások közben átlovagoltam, nem egy perzsa mondta bosszús csodálkozással: „Mégiscsak vakmerő egy buharióta!” Néhány európaival is találkoztam, kik álöltözetemben nem ismertek rám, de azután édes öleléssel köszöntének. Nemsokára a török követség kapujához jutottam, s ki írhatná le örömet, midőn újra megláttam azon helyiségeket s azon barátokat, kiktől s melyektől tíz hónappal előbb oly rajongó és kalandos tervek között távoztam, s kik akkor bennem a bizonyos veszélybe rohanót látták, s engem e napiglan a közép-ázsiai barbárság és ármányosság áldozatának tartottak.

VI. [Ismét Teheránban]

A perzsa főváros mindjárt az első tekintetre a civilizáció és műveltség székéül látszott, oly helynek, hol az európai élet egész teljességében felfedezhető. Ha az ember nyugatról jó keletre, s bevonul a városba, igaz, nem talál elegendő szavakat a

nyomorult agyaviskók és girbegörbe szűk utcák által gerjesztett undor kifejezésére.

De egészen másnak tűnik fel e város az utazó szemében, ha Buharából jön. Buhara csak hatvannapi járóföld távolságra fekszik ugyan Teherántól, de a két város szociális viszonyai között századoknak elválasztó mélysége tátong. Mikor megérkeztem után először lovagoltam a bazáron végig, gyermekes örömmel, sőt, mondhatnám, némi csodálkozással – mely igen kevésben különbözött tatárom bámészkodásától – tekinték az európai gyártmányú számos fényűzési cikkekre, a szövetekre, kendőkre, játékszerekre, kiváltképpen a festett cseh üvegnekemük valának azonban azok, mik figyelmemet a legnagyobb mértékben magukra vonták. Az európai művészet iránt olyan tiszteletre gerjedtem akkor, mely fölött ma csak mosolyoghatok. Akkor azonban ez nem lehetett másképpen. Ha az ember úgy utazik, mint ahogy én utaztam, ha úgy beleéli magát a tatáréletbe, mint ahogy én kényszerültem, nem lehet csodálni, ha az ember jóformán maga is tatárrá lesz. Az az igazi inkognitó, mikor az embernek az idegen alakban is teljes öntudata van még hajdani lényéről, az csak igen rövid ideig tart: az elszakadottság s idegen elemek szünet nélküli környezete akarva, nem akarva átalakítják az embert. Az utazó hiába dacol ez átváltozással, a jelennek friss benyomásai háttérbe szorítják a múltat, s ezen állét akaratunk ellenére valóságossá változik.

Barátaim azonnal észrevették e változást lényemben és modoromban, s ez nem kevés mulatságot szolgáltatott nekik. Nevették köszöntéseimet, beszéd közben alkalmazott taglejtésemet, járásomat s kiváltképpen felfogásomat. Sokan még azt is állították, hogy arckifejezésem is tatár jelleget öltött, s szemeim egypár vonallal ferdébben állnak, mint annak előtt. E megjegyzések néha a legkedélyesebbek valának, s engemet is mulattattak, de lehetetlen egyszersmind be nem vallanom, mily különös érzelmet gerjesztett bennem az a gondo-

lat, hogy ezután újra az európai életmódhoz kell hozzászoknom. Eltekintve attól, hogy a hetek hosszát egy helyben való nyugton maradás egészen különösnek tetszett, sok olyan európai szokás volt, mibe nem egykönnyen tudtam bele találni magamat.

Kiváltképp a ruhák valának azok, melyeket igen szűkeknek és szorosnak találtam, s a haj, melyet mostantól fogva növelni kezdtem, valóságos tehernek látszék fejemen, s ha egy szobában több európai volt jelen egyszerre, kik élénk vitatkozásukat hasonló taglejtésekkel kísérték, mindig azt hittem, már-már hajba kapnak egymással. S hát még a perzsa szolgálatban álló francia tisztek feszes magatartása és szilárd lépése, milyen furcsának látszott az énnékem! Bárha igen örültem európai földijeim büszke, feszes maguk viseletének, ez sokkal nagyobb ellentétet képezett a közép-ázsiaiak vontatott, görbedt járásával, melyhez szemem annyira hozzászokott s melyet én magam is elsajátítottam, semhogy a legnagyobb mértékben fel ne tűnt volna. Messze vezetne leírnom mindazon benyomásoknak egész sorát, melyeket Irán fővárosa reám gyakorolt. Aki Nyugat és Kelet különbségét ismeri, annak alig szükséges mondanom, hogy Teherán Buharához képest valóságos Párizsnak látszék előttem. A teheráni perzsa világ bámulása igen nagy volt, midőn kalandom szerencsés végződéséről értesült. A ketman (az iszlám által engedélyezett alakoskodás) igen jól ismert és begyakorolt tudomány bárha a keletieknél, de mégis megfoghatatlannak látszék előttük, hogy ebben egy frengi is oly kitűnő legyen. S bizonyára az általam elért sikert nem is irigylették volna annyira, ha különösen jó tréfának nem látszék előttük, mit én, halálos ellenségeiken, a szunnita tatárokon elkövettem.

Bárha Perzsia a turkesztáni sivatagok legközelebbi szomszédja is, mindazáltal igen zavart és mesés fogalmakkal bírnak felőlük. A fél világ hozzám tódult tudomást szerezni magának mindenekről. Több miniszterhez meghívtak, sőt végre

még azon magas szerencsében is részesültem, hogy őfelségének, a királynak, a világ fordulópontjának, az egész világegyetem legmagasságosabb uralkodójának is – mint őt a perzsák nevezik – bemutatattam. Hosszadalmas ceremóniákat kellett végigjátszanom, míg végre a palota kertjében ott állottam az ifjú Nászireddin sáh előtt, s azon bizalmas felszólítást nyertem, vázolniám előtte utazásom élményeit. Nagy tűzzel feleltem meg kötelességemnek, s a körülálló miniszterek nagy szemeket meresztettek, nem győzván eléggé csodálkozni afölött, mint utóbb megértém, hogy én minden remegés nélkül megállni mertem a király előtt, kinek fenséges tekintete más-különben még a legbátrabbakat is meg szokta rendíteni. A királynak egyébiránt, úgy látszott, megtetszett az előadásom, minthogy egy rendjelnek, s ami még becsesebb, egy perzsasál nekem adatását rendelé el. Az elsőt, egy egyszerű ezüstdarabot, megkaptam ugyan, azonban az utóbbit, melynek legalábbis 50 arany az értéke, a miniszter, úgy hiszem, jobbnak látta magának megtartani, ami a teheráni udvarnál egyáltalában nem tartozik a ritkaságok közé. A király őfelsége lehazudja és megcsalja minisztereit, mit őexcellenciáik azután, fájdalom, nem a maga helyén, hasonló módon viszonznak. Alárendelt hivatalnokok megcsalják a népet – ez viszont azokat. Ebben az országban minden hazudik, csal és ámít, s ez a világ legtermészetesebb cselekvési módjának tartatik, a becsületesen cselekvőt ellenben nagy bolondnak vagy eszelősnek nézik.

Hogy a most mondottakra világosító példával szolgáljak, csinos kis történetecskét akarok közölni, mely teheráni tartózkodásom alatt fordult elő. A király – amint tudva van – igen kedveli a vadászatot, s maga is igen jó lövő, aki az évnek legalábbis kétharmadát ilyes kirándulásokon tölti, nem csekély bosszúságára udvari tisztségének, kik a harem puha párnaít, az ízletes konyhát s más egyéb élvezeteket ilyen alkalommal sátorozással, órák hosszat tartó lovaglással s szegény pa-

rasztkonyhával kénytelenek felváltani. Visszatérte után a király rendesen az európai követségeket is meg szokta ajándékozni a vadászati zsákmány egy részével, amit általában igen nagy szerencsének tartanak. De a jó követeknek a királyi kéz ejtette nyulakért, foglyok s más egyéb vadért tetemes in'ámmal (borraivaló) kell az átadót megajándékozniuk. Eleinte még csak szívesen túrték e kellemetlenséget, de amidőn a királyi küldemények már-már igen gyakoriakká kezdének válni, azon meggyőződésre jutottak az illetők, hogy a királyi szolgák uruknak híre és tudta nélkül, a piacról hozzák ezeket az ajándékokat, csupáncsak a gazdag borraivalóért. Megkérték tehát a külügyminisztert, lenne szíves ennek utána ezen küldeményeket a hitelesség okáért néhány sor írással kísérni. Ez ugyan használt egy ideig, de az ajándékok nemsokára még gyakoriabbakká váltak. Szorgosan utánaálltak aztán, s íme, kiderült, hogy a miniszter őexcellenciája egy gyékényen árul a királyi cselédséggel, ő írja a piacon vett ajándékok mellé a hivatalos cédulákat, s a nyereségben aztán velük együtt osztozik. Mindezt pedig pompás tréfának tartották, hogy ők most hogyan rászedték a frengiket, s mikor a királynak tudomására esett, maga is igen jóízút nevetett rajta.

A közeledő tavaszt bevárando, Teheránban két hónapot kelle töltenem. Az idő a lehető legkellemesebben múlt e kis európai gyarmatban. – Visszatértem őszinte örömet gerjesztett, s egyik a másikkal versenyzett, hogy szerencsét kívánjanak, s ott-tartózkodásomat különféle előzékenységgel megédesítsék. Az illető követségek nem mulaszták el kormányzatukat sajátos kalandjairól tudósítani. Nekem ugyan igen furcsának látszott az egész; egyáltalában nem tudtam felfogni, mi rendkívüli van a keresztül játszott dervisszerepben, s csodálkozással tapasztaltam, hogy távozásomkor el valék látva Franciaország és Anglia legtekintélyesebb kormányfőiről szóló ajánlólevelekkel. Kiváltképpen meghatott azonban magyarországi földimnek, Szántó úrnak részvéte, ki a perzsa

fővárosban a szerény szabómesterséget űzi. E sajátságos ember, ki egy Tisza menti faluban született, a katonai sorozás elől menekvendő megszökött, minthogy kényelmesebbnek tartotta a könnyű túvel tartani fegyvergyakorlatot, mintsem a nehéz puskával. Eleinte Konstantinápolyba ment, onnan Kis-Ázsián át Arábiába, onnan ismét Dél-Perzsián keresztül Indiába, s mégpedig nagyobb részint gyalog. Már Kína fővárosa felé akart indulni, midőn értésére estek a hazájában 1848-ban történt forradalmi események. Ezen hírek annyira felkelkesíték a hazafias lelkű szabómestert, hogy hazatérésre határozta el magát, a szabadság zászlaja alatt küzdeni. Azonban Indiától Európa igen messze van, kivált ha az ember csak vitorlás hajón teheti meg az utat, s így Sztambulban már a világsosi katasztrófának hírére kellett hallania. Megcsalatozva reményeiben, újra megragadta tehát a vándorbotot és a varró-tűt, s Tebrizen keresztül Teheránba utazott, hol véle én is találkoztam. Különösen csodálatos volt beszéde, mely mindazon szólamokat egyesíté, miket a különböző országokban sajátjává tett. A beszélgetés elején még csak ment a dolog úgyahogy, de mihelyt tűzbe jött, német, magyar vagy francia szavakat kevert a török, arab, perzsa, kurd és hindusztániak közé, úgyhogy az ember feje egészen belekábult, és össze kellett szedni annak minden nyelvtudományát, aki őt meg akarta érteni. Becsületes szíve túl boldog volt, midőn földijének szerencsés menekvéséről értesült, s igénytelen vagyoni állapota dacára, mindenáron egy nadrággal akart megajándékozni, s minthogy ezt én egyáltalában el nem fogadhatám, rábeszélte tatáromat, hogy legalább az vegye el ajándékát. A közép-ázsiai hangosan felkacagott a neki oly nevetségesnek látszó ruhanemű fölött, s mikor csupa kíváncsiságból magára vette, a jó Szántó magánkívül volt örömeiben és büszkeségében, hogy ő a legelső a világon, aki egy tatárt nadrágba bújtatott.

VII.

[Teheránból vissza Trabzonba]

Azon európaiak között, kikkel Teheránban találkozám, Bloqueville urat meg kell említenem, e minden fényképészek legdrágábbikát, ki a sáh szolgálatában részt vett egy a turkománok ellen intézett hadjáratban, ott azonban fogságba esett, és 10 000 arany roppant összegben kellett kiváltatnia. Bloqueville úr tetőtől talpig francia nemesember, emellett becsületes, derék fiú, kalandvágyát kielégítendő egy vargabetűt tett a *belle Perse* felé. Az orvosi pálya, az európaiaknak majdnem egyetlen foglalkozása Keleten, igen profán valaminek látszék előtte. S végül is a fotográfiát találta olyannak, mi e tájakon még kevésbé kiaknázott művészet. A király haladéktalanul szerződteté s harcfestész minőségében a horaszáni hadsereghez csatlakozott. Hogyan örülhetett a király előre arra a gondolatra, hogy diadalmas hadseregének hőstettei immár megörökíttetnek, mely sereg minden tagja egy-egy Rusztem gyanánt íratott le előtte.

Fájdalom, hogy a sors könyvében egészen másképpen volt feljegyezve. A huszonötezer Rusztemet 5000 turkomán rabló támadá meg és tönkreverte. Nagy részüket elfogták, s mint-hogy a foglyok roppant száma nagyon lecsapta árukat, közülük 5-6 arany váltságdíjért sokat vissza lehetett váltani. Bloqueville úr is majdnem megszabadult már ezen az áron, azonban a turkománok kieszték, hogy a szőke fürtös ifjában bizonyára valami külföldi jövevény lappang. Többet követeltek tehát érte, s minthogy a turkomán követelés minden perzsa vonakodás után növekedék, a teheráni udvarnak végül bele kellett nyugodnia 10 000 aranyat tenni le a francia alattvalóért, amire bizonnal rá nem állottak vala, ha a Szajna-parti nagy sáh követte, Bellaunay úr által azt nem üzeni: „Ha aranyotok nincsen, majd én szuronyokat kölcsönzök.” A másfél évig tartó alkudozás alatt Bloqueville úrnak, a hajdani testőrtisztnek igen súlyos

állapota volt, és elég módja kitanulni azt, mennyi különbség van egy a Champs Elyséen élő gentilhomme és a nyakán nehéz láncot hordozó turkomán rabszolga sorsa között. Hányszor gondolhatott a szegény francia a szép Párizsra, midőn rongyokba burkolva s hidegtől reszketve valami szegényes turkomán sátorban költé el lóhúsból készült kotlettjét. Igazán sokat szenvedett, s mikor engem, bajtársát újra meglátott, sírt örömeiben. Ő tökéletesen ismerte, mi a közép-ázsiai élet, s ő tudta legjobban felfogni azokat a gyötrelmeket, melyeket nékem kell vala kiállanom.

Minthogy éppen turkománokról beszélünk, nem hagyhatom említés nélkül, hogy néhányan a puszták e fiai közül megérkeztemről értesülvén, Eszterábadból, hol üzleti ügyek miatt tartózkodtak, hozzám jöttek, s ami igazán különös – tőlem a fátihát (áldást) kérték.

Amint állíták, minden fátihámnak igen szerencsés hatása volt, és Gümüstepében égnek a vágytól engem újra láthatni. S bárha európai öltözetben voltam, a pusztá fiai mély alázattal borultak le előttem; én áldást mondtam rájuk, egypár Korán-verset idéztem, s ők egészen épülten távoztak. Ez volt az utolsó formaszerűség, melyet alkalmaztam, s vallásos nevezetességem gondolata újra fantasztikus rajongásokra vezetett. Kevésé több kalandorsággal és vakmerőséggel mit ki nem lehetne vinni e babonás nomádok között! A keleti hősök pályafutásának rendesen ez a kezdete. Az ember rejtélyes varázshomályba burkolódik, százan és százan követik aztán, s csak akarni kell és mindenható parancsnokukká válhatunk.

A tavasz első szellőlegyintésével búcsút mondtam Perzsia fővárosának, az igazi keleti műveltség ezen székhelyének, s a szokott postaúton Tebriz, Erzerum és Trebizondon át a Fekete-tenger felé haladtam. Ha Meshedtől Teheránig elég jól fel valék szerelve mindennel keleti utazó állásához képest, innen tovább az európai turisták minden kényelmével rendelkezhetém. Jobb lovaim és fegyvereim voltak, több pén-

zem, s amit könnyű elgondolni, személyem iránt több tisztelet és megkülönböztetés. Úgyszólván játszva értem el Perzsia határára. Azon rendkívül barátságos fogadtatás a tebrizi európai kolóniában s kiváltképpen az angol konzul barátságos asztalánál felhangzó champagnei pohárcsengés amaz örömek előjelei valának, melyek reám Nyugaton váraakoztak. A képzelem boldog reménység legszebb színeivel a legvonzóbb képeket varázsolá elém, melyek a kaleidoszkóp tarka idomaiképpen kápráztak ittasult szemeim előtt, s bárhamennyivel többet adott is utóbb a valóság, váraakozásom fölött, mégis boldogabb voltam akkor, midőn jövendőmet rózsás varázsszínekben sejtelemszerűen a fantázia festette eleibem.

Amikor Azerbajdzsán keleti határán átléptem azt a halmos tájat, mely a török Kurdisztánba vezet, meg nem állhatám, hogy vissza ne forduljak s a végbúcsú még egy tekintetét ne vessem Irán földjére. Irán, a keleti civilizáció minden hibáival és kinövéseivel, mégiscsak mindig érdekes ország leend az európai utazóra nézve. A képmutatás és kétszínűség, miket itt a hosszas és régi zsarnokság teremtet, bárha megvetésre méltók is szemeinkben, s bárha az iráni nép udvarias modorát és kitűnő szellemi képességeit háttérbe szorítják is, mindamellet egész Keleten csak az egy Irán az, hol e tehetségek s a magasabb műveltségre való törekvés királynál úgy, mint a pórnál, feltalálhatók. A keleten határos tartományok nyers és vad szokásai – bárha némi különbséggel – a nyugati határon is észrevehetők. Kis-Ázsia kurdjai és oszmánjai annyira mögöttük állnak a perzsáknak, mintha egészen más anyagból volnának faragva. Bizonyos igazság, hogy az ázsiai műveltségnek Irán a kútforrása, s mind e mai napiglan majdnem egyedüli székhelye.

Mikor Trebizondhoz közel, az Erzerumba vezető nyári úton, a pontusi hegység azon meredek lejtőjére értem, honnan a Fekete-tenger már látható, azon helyre, melyről Xenophón a 10 000-nek visszavonulásáról szóló leírásában

oly lelkesülten emlékezik, ott az Euxinus setétkék árjaiba utolsó ábrándos álmaimat eltemettem. Mily elfogódott szívvel vettem búcsút két évvel ezelőtt e helytől, mily nehezen tudtam megválni a Lloyd társaság hajójától, melynek lobogója még sokáig hívogatólag lebegett felém. S ma újra meglátam ezen lobogót, ugyanazon kikötőben, s mi több, ugyanazon hónapban. Mennyivel más érzelmek ostromolták most, ennél a tekintetnél szívemet! Azon partra jutni, hol a már-már útrakész gőzhajó horgonyoz, majd annyit jelent, mint Európa közepén lenni. S kivált ha még oly szerencsés az ember, hogy a pompával és kényelemmel berendezett Lloyd gőzösön külön kabinban kelhet útra, semmi sem oly könnyű, mint az európai életbe teljesen beleképzelni magunkat, bárha talán kitűzött célunktól még néhány napi távolságban volnánk is. Mithridates ősi székvárosában csak két napot töltöttem, s miután néhány kevésnek kivételével, miket kedves ereklyék gyanánt megtartottam, majdnem minden útipoggyászsomat eladtam volna, május közepe táján az Il Progresso gőzösre keltem. A hajó gyorsan szegve a habokat a délnek eső Boszporusznak tartott; egyre nagyobbá és nagyobbá lőn a távolság, mely a Pontus partvidékétől elválasztott, s tekintetem sokáig fájdalmasan csüggött azon. Itt kezdtem meg egykor egész a Timur távoleső fővárosáig terjedő vándorutamat, s itt is végződék az. Lelkem előtt még egyszer átvonultak a múlt képei, mosolygók és komolyak, mint aminők valóban is valának. De csakhamar felsekentem álmodozásaimból, tekintetemet elfordítottam a múlttól és Ázsiáról, s arra szegtem irányát, hol jövőmnek kell virulnia – Európa felé.

UTÓSZÓ

Szinte törvényszerű, hogy a dunaszerdahelyi Liliom Aurum Vámbéry Könyvek címet viselő életműsorozatának újabb, hatodikként megjelenő kötete Vámbéry perzsiai útleírását tartalmazza. A sorozat ugyanis elsősorban azokat a Vámbéry-munkákat adja ki újra, melyeket a szűken vett tudományos körökön kívül a művelt magyar közönség, határon innen és túl, egyaránt haszonnal forgathat. Ebből az elvből következőleg elsősorban a magyar őstörténetre vonatkozó munkái, útleírásai és a róla szóló szakirodalmi és irodalmi művek egy-egy darabja jöttek számításba. A *Dervisrubában Közép-Ázsián át* és a *Küzdelmeim* után logikusan következik most a *Vándorlásaim és élményeim Perzsiában*. Ez az útleírás, mely időben és tematikában is csatlakozik a Vámbéryt híressé tevő nagy közép-ázsiai utazáshoz, némiképp igazságtalanul lett, ha nem is elfeledve, de mellőzve. Az érdeklődésnek a hiányát jelezheti már az a tény is, hogy míg a *Dervisrubában Közép-Ázsián át* és a *Küzdelmeim* sok nyelvre lefordítva számos kiadást megért, addig a *Vándorlásaim és élményeim Perzsiában* az 1867-es első pesti kiadás és az azt még ugyanabban az évben követő német kiadás óta egyszer sem jelent meg újra. Tény, hogy a közép-ázsiai utazás szenzációjához és sok tudományos hozadékához képest a perzsiai út jellege és célkitűzései szerényebbek voltak. Maga Vámbéry is, akit elsősorban Közép-Ázsia és a törökség problémái vonzottak egy életen át, szinte csak kényszerűségből vállalkozott a perzsiai útra, mikor az afgán–perzsa háború miatti hosszúra nyúlt kénytelen teheráni veszteglését utazásokra használta fel. Ő maga nevezi munkáját egy helyen „könnyű turista mű”-nek (első kiadás, 256. l.), melyhez túl tudományos tárgyalás nem illő. De akár-hogyan is van, Vámbéry e mintegy félkézzel, „mellesleg” megírt útleírásával is útleíró irodalmunk egy gyöngyszemét alkotta meg. Mint mindig, pompásan ír, szellemesen fogalmaz és

lényeglátó megfigyeléseket tesz. Ha ehhez még hozzávesz-
szük, hogy úgy melleleg milyen mennyiségű ismeretanyagot
ismertet meg az olvasóval szinte játszva (lásd a *Magyaráza-
tok* vaskos szóanyagát), akkor nem tagadhatjuk meg elisme-
résünket a magyar nyelvű útleíró és ismeretterjesztő iroda-
lom e korai remekétől. Tegyük hozzá, a mai napig nincsen
Iránról egy hasonló erudícióval írt olvasmányos könyv a ma-
gyar nyelvterületen. Ezek után lássuk is, mi készítette Vám-
béryt perzsiai útjának megvalósítására.

A fiatalkori nagy álom, Törökország és Közép-Ázsia megis-
merése és ismeretlen feltárása, szép lassan bomlott
ki a fiatal tudós tervszerűen felépített életében. A hosszú, öt
évre nyúlt sztambuli tartózkodás alatt fogalmazódott meg
benne az ambiciózus terv, hogy Közép-Ázsiába török dervis
öltözetében fog elutazni, s egy muszlim zarándok inkognitó-
jában végzi utazási és tudományos megfigyeléseit. A terv
megvalósításába 1862-ben, harmincéves korában kezdett be-
le. Trapezuntba hajóval jutott el a Fekete-tengeren és rövid
ott-tartózkodás után 1862. május 21-én indult neki a nagy
ázsiai szárazföldi útnak. Trabzonból a török-perzsa határra,
majd az évszázados karavánútvonalon, Tebrizen és Kazvínon
át érkezett meg Perzsia fővárosába, Teheránba, 1862 júliusá-
ban. Itt éri a nyugtalanító hír, hogy az afganisztáni Herat irá-
nyába nem utazhat tovább az ott dúló háború miatt. A kény-
szerű pihenőt okosan akarta felhasználni, így 1862 szeptem-
berében Teheránból Dél-Perzsiába indult egy nagyobb kirán-
dulás megtételére. A következő év januárjában már ismét Te-
heránban van, ahonnan végül is 1863. március 28-án tud el-
indulni Közép-Ázsia felé, kelet-turkesztáni zarándokok társa-
ságában, s tíz hónap után, 1864 januárjában érkezik vissza
Teheránba. Innen már gyorsan teszi meg a visszautat Perzsi-
án és Törökországon át vissza Európába. A nagy közép-ázsiai
utazásról szóló beszámoló, angol és magyar nyelven, még az
év végén jelent meg Londonban, illetve Budapesten.

Vámbéry tehát 1862 júliusa és 1864 áprilisa között két alkalommal hozzávetőleg tíz hónapot töltött Perzsiában, és ez a tíz hónapos ottlét szolgált perzsiai útikönyve élményanyagául. A könyv megírásával nem sietett, hiszen a fő feladat a közép-ázsiai út feldolgozása volt, mely elindította Vámbéryt a nemzetközi hírnév útján. A perzsa útikönyvvel így csak pár év múlva készült el, és az pont a magyar kiegyezés évében, 1867-ben jelent meg Pesten, a magyar művelődéstörténetből oly jól ismert Heckenast Gusztávnál. A német kiadás ugyanez évben került ki a nyomdából.

A perzsiai útikönyv szerkezetét a jelzett utazás struktúrája szabta meg. A török határtól Teheránig terjedő útszakaszt, a Teherántól a Kaszpi-tengerig tartó utat és a Meshedtől vissza Teheránig húzódó részt Vámbéry lényegében megírta közép-ázsiai útleírásában. Ezeket a részeket csak átemelte a perzsiai útleírásba, igaz, lényeges pontokon bővítette, változtatta. Így könyvének első részében (Teheránba: pp. 69–176) a Tebriztől Teheránig terjedő útszakaszt részletesen tárgyalja, a harmadik rész (Teherántól a Kaszpi-tengerig: pp. 303–346) egy lényeges excursusszal bővült, amennyiben a Szári városát tárgyaló résznél betűzte az érdekes bábí vallási szekta ismeretét, végül a könyv negyedik részében (Horaszánon át nyugat felé, visszutamban Közép-Ázsiából: pp. 347–399) az előző leírás elejét és végét átdolgozta. A könyv első része (Bevezetés: I. Irán földrajza, II. Irán népei, III. Irán történelme: pp. 1–68) és második része (Kirándulásom Dél-Perzsiába: pp. 177–302) azonban teljesen új, előzőleg nem jelent meg. A *Vándorlásaim* azonban így, ahogy van, egységes egész, mely plasztikus képet ad a magyar utazó perzsiai élményeiről.

Maga Vámbéry többször szabadkozik: a nagy elődök után fölöslegesnek tartja, hogy ezt vagy azt a műemléket vagy jelenséget részletesen leírja. S valóban, Irán az 1860-as években már nem volt az a *terra incognita*, mint Közép-Ázsia. A 16. század óta sok nyugat-európai utazó megfordult Iránban,

s munkáikban, melyeket gyakran emleget Vámbéry, sok lényeges megfigyelést tettek. Igaz, Vámbéry nem tárt fel a perzsa nyelvre, irodalomra, történelemre és művészetre vonatkozó új tényeket, nem is volt ez utazásának a célja, útleírása frissességét és időszerűségét mégis a mai napig megőrizte. Ennek több oka van. Először is Vámbéry művelt tudós, aki a muszlim Keletet belülről látta és élte meg, így éles megfigyeléseinek mindig van értéke, akár emberi, társadalmi kapcsolatokról, akár vallástörténeti, néprajzi leírásokról legyen szó. Másodszor ne feledjük, Vámbéry egy olyan modernizáció előtti Iránban járt, ahol csak karavánnal lehetett közlekedni, ahol a teve, öszvér és ló volt az egyedüli „jármű” s ahol a távolságokat nem órák, hanem hetek s hónapok alatt lehetett megtenni. Így egy olyan pre-modern Iránról kapunk képet, mely az 1920-as évektől kezdve fokozatosan tűnik el szemünk elől, s egy korábbi, éles szemű megfigyelő leírásai ma is sokszor relevánsak lehetnek Irán jobb megértésében. Végezetül Vámbéry magyar szemmel nézte a világot és csodálkozott rá furcsaságaira, s ez különösen érdekessé teheti művét a mai magyar olvasó előtt. Vámbéry ez utóbbi elfogultságára hadd idézzem szép sorait: „A múlt századok hírneves utazói közül itt találjuk Kempfner, Dela Valle, Niebuhr (1765) neveit. Az újabbak közül kiemelendők Jones, Morier, Texier, Ferguson, Loftus, Kinneir, Minutoli és Gobineau, kik mindnyájan leírták mind e romokat, mind Perzsiát. A legnagyobb rész angol. Németet aránylag igen keveset találtam, s alig fojthatám el lehangoltságomat, mikor kétnapi kutatás után egyetlen magyar nevet sem találtam itt. Én volnék tehát a legelső nemzetem fiai közül, ki e romokat s e nevezetes vidéket meglátogattam – gondoltam magamban –, de amikor harmadnapon, éppen azon rész alatt őgyelegtem, amely fekete márványból van, nagy örömömre egy ablakmélyedésben ezen szavakra akadtam: »Maróthi István 1839.« Gyermekded örömmel vizsgáltam földimnek írását, s bárha ő elrabolta is

tőlem azon jogot, hogy magamat azon első magyarnak nevezhessem, aki Perszeopoliszt meglátogatta, meg nem állhatám, hogy neve alá egy »éljen«-t ne véssek, s hogy a jövőendőben ne álljon oly egészen egyedül, az én nevemet is társul jegyzém oda. Az egészet vastag vonallal vettem körül s fölibe e szavakat véstem: »éljen a magyar!«

A perzsiai útleírás érdemei és kiválósága mellett két korlátozottságát sem hagyhatjuk említés nélkül, mindkettő a műszemléletét illeti. Az egyik Vámbéry európaisága. Minden utazó a saját műveltségének a prizmáján keresztül tekint a meglátogatott országra és kultúrára. Vámbéry is, muszlim álruhája ellenére, a 19. századi Európának tipikus fia, akit a civilizációba és haladásba vetett korlátlan hit tölt el. A racionális és liberális Európa jóságába vetett hite vezette az angolok kritikátlan tiszteletéhez és az angol gyarmatosításnak mint civilizatórikus tevékenységnek a teljes elfogadásához. De mivel Vámbéry művelt és képzett ember, ezen elfogultsága csak ritkán érinti igen tárgyyszerű leírásait. A másik korlátja a perzsákkal szembeni negatív érzelmi beállítottsága. Ezt szinte természetes módon hozta magával „törökös” műveltsége, s az a tény, hogy Perzsiába öt év törökországi tartózkodás után érkezett meg. A török–perzsa viszony érzelmi töltöttsége magyar olvasó számára legegyszerűbben a magyar–román vagy a magyar–szlovák viszonyra való hivatkozással érthető meg. Természetesen a hasonlat csak az érzelmi jellegre vonatkozik, anélkül hogy bármilyen hamis analógiára gondolnék. A két közös vonás ezen népközi kapcsolatokban (török–perzsa, magyar–román stb.) az, hogy évezredes szimbiózisokról van szó, állandó kulturális adok-kapokkal, ugyanakkor a népi önmeghatározások szerves része a másiktól való elkülönülés hangsúlyozása. Vámbérynek ez a törökös attitűdje a perzsákkal szemben teljesen érthető volt számomra, aki szintén turkológusként és öt év törökországi kintléttel a tarsolyomban érkeztem Iránba 1999-ben, jöllehet nem áldervisként, hanem

a Magyar Köztársaság nagyköveteként. Emlékszem az ott töltött első két év benyomásaira, mennyire osztottam és vállaltam Vámbéry sok-sok negatív benyomását a perzsa emberekre és társadalomra vonatkozóan. Aztán lassan-lassan (*javas-javas*, ahogyan mind a török, mind a perzsa mondja), magam sem vettem észre hogyan, kezdtem átfőmálódni s a perzsa kultúra mélysége kikezdte előítéleteimet. Egyszóval elfogultságaimat levetve, a szeretet szemüvegén kezdtem nézni a perzsákra is, megőrizve régi szimpátiámat a törökséggel szemben. Talán még egy év kellett volna Vámbérynek is Perzsiában, hogy a perzsákat megszeresse!

Már utaltam rá, hogy Vámbéry mint turista utazta be Iránt, turistaként írta művét, s azt könnyű olvasmánynak nevezi. Utóbbi megállapításával, aki csak elkezdte olvasni e munkát, teljesen egyetérthet. Ma már sokszor körülményesnek és kissé elavultnak tűnő, jókais modora ellenére (vagy nevezzük 'irály'-nak; nem véletlen, hogy Jókai egyik kedves szerzőjének tartotta) letehetetlen olvasmány. Eredeti stílusát, ritka szavait és szóhasználatait vagy igealakjait vétek lenne modernizálni. Egy 19. századi magyar utazó így írt és gondolkozott. Csak örülhetnénk, ha a mai turisták hasonló irodalmi színvonalú úti beszámolókból tájékozódhatnának úti céljuk látnivalóiról. Vámbéry könyvét minden mai Közép-Keletre utazó magyarnak kötelező olvasmányává tenném. De mivel erre nincsenek eszközeim, csak szelíden ajánlhatom, hogy minden útleírás, kaland és távoli kultúrák iránt érdeklődő magyar olvasó vegye kezébe Vámbéry *Vándorlásai*-t. Senki sem fog benne csalódni!

Vásáry István

Megjegyzések a szöveggözlésről

140 év még egy nyelv életében is nagy idő: a kiegyezés kori írott magyar nyelv sok mindenben eltér a mai magyar irodalmi nyelvtől. A szerzővel szembeni tisztelet és a filológiai hűség egyaránt megkövetelte, hogy csak minimális változtatásokat hajtsunk végre az eredeti szövegen. A ma már alig vagy egyáltalán nem, vagy tán más jelentésben és stílusértékben használt szavakat változtatlanul hagytuk. Ugyancsak nem érintettük a régies igealakokat sem. Ugyanakkor a helyesírás és központosítás tekintetében a mai elveket tartottuk szem előtt, annál is inkább, mivel a *Vándorlásaim* első kiadása igen gondatlanul szedett munka, sok nyomda- és központosítási hibát tartalmaz. Sok esetben a szöveg szerkesztésébe (bekezdések, fejezet- és részcímek) is bele kellett nyúlnom, hogy egyértelműbb és áttekinthetőbb legyen a mű. Az eredeti szövegben nem szereplő szót vagy szöveget minden esetben szögletes zárójelbe tettem, magyarázat esetén a VI monogrammal ellátva. Végezetül a szövegben előforduló töménytelen személy- és földrajzi név, valamint idegen nyelvi szó és kifejezés egészen rövid, utalásszerű magyarázatát tartalmazza a főszöveg után közölt Magyarázatok c. rész.

Nevek és szavak magyarázata

Az alábbi jegyzék a könyvben előforduló idegen szavak, kifejezések és tulajdonnevek magyarázatát tartalmazza. Az idegen szavak eredetét zárójelben jelöltük: an = angol, ar = arab, fr = francia, gö = görög, la = latin, ol = olasz, pe = perzsa, tö = török. A keleti idegen szavak átírásában nem a tudományos módszert követtük, hanem a magyar helyeírás szabályai szerint próbáltuk az eredetihez legközelebb álló kiejtést megadni

Ábáde: város az Iszfahán–Síráz úton, Fársz tartományban

Abbászábád: város Horaszánban

Abbász Mirza: Fethali sáh trónörököse, Azerbajdzsán kormányzója a turkmancsáji béke (1828) perzsa aláírója (1783–?1853)

Abbász, I. (Nagy): Abbász sáh, a Szafevida-dinasztia legjelentősebb perzsa uralkodója (ur. 1587–1628)

Abbot: tebrizi angol konzul Vámbéry utazása idején, a híres Abbot kapitány testvére, aki Herattól Hiváig tett egy utat

Abdallah bej: Mohamed bej, a Toprakkale környéki hejdaranlu-kurdok főnökének 12 éves fia

Abdelaziz: Dzsánida uralkodó Buharában (1645–1681)

Abdelkadir Giláni: iszlám misztikus (megh. 1165–66), a kádíríjje-rend alapítója

Abdelmedzsid: oszmánli szultán (1839–1861)

Abdelmu'min: az utolsó Sejbánida uralkodó Buharában (megh. 1599)

Abu Bekr: Mohamed próféta utódja, a szunniták első kalifája (megh. 634)

Achaemenes (Akhaimenész): az óperzsa *Hakhbámanis* családnév latinosított-görögösített alakja, viselője (Kr. e. 7. sz.) az óperzsa Achaemenida dinasztia névadója

Achaemenidák (Akhaimenidák): óperzsa dinasztia (Kr. e. 559–330)

Aesculapius: a gyógyítás istene a rómaiaknál (a görög mitológia Aszklepioszának megfelelője)

afsár: azerbajdzsáni török törzs, részben áttelepítve Horaszánba, közülük került ki Nádír sáh

Aga Buzurg, I. imám dzsumá

Aga Kúcsek: Iszfahán pénteki imámjának (imám dzsumá), Aga Buzurnak a fia

Aga Szejjid Szerveizi: a bábi mozgalom egyik vezetője
ahbari: szélsőséges muszlim szekta Perzsiában

Ahrimán: a zoroasztriánizmusban a gonosz princípiumot megtestesítő személy neve

áhuván (pe): gazellák, az *ábú* 'gazella' szó többes száma

Áhuván: iráni település és karavánszeráj, Szimnán és Dámgán között

Ajse: Mohamed próféta legfiatalabb felesége (614–678)

Akbar: indiai mogul uralkodó, Humájún fia (1556–1605)

Akszaraj: isztambuli városnegyed

Akszu: város Kelet-Turkesztánban, ma Kínában

alá konak (tö): fejedelmi lak, magas palota

Aliábád: falu Mázenderánban

Ali-Allah: szélsőséges eretnek muszlim szekta Perzsiában, mely Mohamed próféta vejének, Alinak az istenségét vallja.

Ali: Ali ibn Abú Tálib, nevezik Ali Ekber-nek, 'a legnagyobb Ali'-nak és Emír el-mu'minín-nek, 'az igazhitűek urá'-nak is, Mohamed próféta unokaöccse és veje (578–641), a szunniták 4. kalifája, a síták számára pedig a Próféta egyedüli törvényes örököse; leszármazottai a síták szent imámjai és imámzádei

Áli Kapu: a magasságos kapu, Iszfahán főterének neves építménye

Allah ekber (ar): 'nagy az Isten; Isten a legnagyobb'; leggyakrabban az imára hívó ezán-ban mondják

ámberbúj (pe): ámbraillat(ú) (egy rizsfajta neve)

Ámul: város Mázenderánban

an-nász 'alá díní mulukihim (ar): a nép a fejedelme hitét vallja

Arab Dize: település perzsa Azerbajdzsánban

arak, I. raki

Ararát, hegység: az örmények szent hegye Kelet-Anatóliában; Noé bárkája a hagyomány szerint itt kötött ki az özönvíz után

Araxes (Aras): folyó a Kaukázusban

Ardasír: Sápúr fia, Szászánida uralkodó (226–241)

Arszakidák: *Arsacidae* (la), a párthusok dinasztíája (Kr. u. 250–Kr. u. 226)

Aru: település Gilár és Firúzkúh között (teheráni tartomány)

arzu-ji szejahat (ar-pe → tö): utazási vágy

átes-bázi (pe): tűzugrás

Attár, Ferideddin: jeles perzsa misztikus költő (12. sz. második fele), fő műve a *Mantik at-tajr* ‘A madarak nyelve’

Avicenna, I. Ibn Sziná

azilum: menhely, menedék (← la. *asylum*)

Bábi-felekezet v. bábik: iráni talajon létrejött iszlám eretnek mozgalom a 19. században, melynek vezetőit, így az alapító Ali Mohamedet (1819–50), aki az Allahhoz vezető kapunak (arabul *Báb*) nevezete magát, kivégezték. A bábi-vallásból nőtt ki a 19. század második felében a vallásreformer Baháalláh által alapított baháizmus, mely az iszlámról teljesen levált és mint önálló „világvallás” Észak-Amerikában és a világ több pontján ma is él.

baedeker (ejtsd: bédeker, bedekker): útikalauz, útikönyv; a híres, úti-könyveket kiadó lipcsei Baedeker kiadó nevéből származik

Bág-i Fín: kastély és parkeyüttes Kásánban, Emír-i Kebír tulajdona volt, a halál is itt érte

Bág-i Taht: ‘trónkert’, egy kastély neve Sirázban

bahtijári: nomád iráni törzsek, Iszfahán és Siráz között

bajadér: indiai táncosnőket jelölő portugál eredetű szó; a kurtizán régi-es neve a magyarban

Bajazid: város Kelet-Anatóliában a török–iráni határon, mai török neve Dogu Beyazit

Bajburt: város Kelet-Anatóliában

bajram (tö): vallási ünnep, ünnep; különösen a *kurban bayram* ‘áldozati ünnep’ és *seker bajram* ‘cukor ünnep’ ünnepekre használják

baksis, bahsis (pe → tö): ajándék, borralaló

báláháne (pe): épület felső szintje

Balh: régi horaszáni város, mely ma Afganisztánban található

Baliköj: más néven Amrakum, település Kelet-Anatóliában, Erzerum és a perzsa határ között

Ballagi Mór: 1848-ig Bloch Mór (1815–1891), nyelvész, tanár, teológus, szótáríró. A szabadságharcban való részvétele miatt eltiltották a tanárságtól. 1858-tól az MTA rendes tagja, 1861-ben országgyűlési képviselő.

Barekzi, barakzai: a Durráni afgán dinasztia egy ága, 1824–1973 között uralkodtak Afganisztánban

Bárfurús: város Mázenderánban

beau monde (fr): az előkelő világ, előkelő körök

bej efendi (tö): úr, uraság, uram (megszólításnál is)

Bejlerbeji: régen falu, ma városrész Isztambul ázsiai oldalán, melynek szultáni palotája az oszmánli uralkodók kedvenc nyári rezidenciája volt

Bellaunay: francia követ Teheránban

belle France (fr): a szép Franciaország

Beludsisztán: dél-perzsi tartomány

beludzso: Dél-Perzsiában és Pakisztánban élő iráni nép, a történeti Beludsisztán lakói

bend (pe): gát

Bendemír: folyó és falu Siráz és Perszepolisz között

Bender-i Búsehr, I. Búsehr

berin (pe): 'el innen, félre'

beszt (pe): menedékhely (elsősorban mecsetekre mondják), ahova az állami igazságszolgáltatás nem mehetett a bűnözők után

bis bád (pe): ' (még) több legyen'

Blocqueville: francia fényképész Teheránban Vámbéry látogatása idején

bon ton (fr): jómodor, illendő viselkedés

boreas (gö): északi szél

Brun, Corneille le: Cornelis de Bruijn (c. 1652–1727), holland rajzoló és utazó. Két nagy utat tett Keletre, melyekről gyönyörűen illusztrált könyveket adott ki, így: *Voyages de Corneille le Brun par la Moscovie, en Perse, et aux Indes Occidentales*. 2 kötet (holland művének francia fordítása: Amsterdam, 1718)

Budenz József: magyar nyelvész, egyetemi tanár, akadémikus (1836–1892), Vámbéry fiatalkori barátja, később tudományos ellenfele

Buhara: közép-ázsiai város, évszázadokon át az önálló Buharai Kánságnak a székhelye, majd orosz és szovjet uralom alá került; ma Üzbegisztán jelentős nagyvárosa

Bukrat, I. Hippokratész

Burnes, Sir Alexander: angol katonatiszt, utazó (1805–1841), afganisztáni missziója során meggyilkolták

burnusz (ar): az arabok és észak-afrikai nomádok többnyire fehér színű, lepelszerű köpönyege

Búsehr (Bender-i Búsehr): perzsa kikötőváros a Perzsa-öböl partján

búte (pe): bokor, egyfajta mézgás cserje

Carlian: perzsa udvari fényképész Teheránban Vámbéry látogatása idején

caroussel (fr): lovashinta, körhinta

Caspiae Pylae (la-gö): 'a Kaszpi kapuja'

Cerutti: iráni olasz követ Vámbéry perzsiai utazása idején

Champs Elisée: Párizs leghíresebb és legszebb sugárútjainak egyike

Chardin, Jean: francia hugenotta ékszerész, aki kétszer is nagy utat tett a Kaukázusban, Perzsiában és Indiában (1664–67, 1671–77); a *Szafevida* Iránra fontos forrás. Első kiadás: 1686; munkája teljes kiadása: *Voyages du chevalier Chardin, en Perse, et autres lieux de l'Orient*. Ed. L. Langles. 10 kötet (Párizs, 1810–1811).

Chodzko, József: lengyel geodéta és utazó (1800–1881), orosz szolgálatban, főleg Transzkaukáziában utazott

cicerone (ol): idegenvezető

Conolly, Arthur: angol katonatiszt (1807–1842), Hivába ment angol követként, majd a buharai emir kivégeztette

Cyrus, I. Kürosz

Csaldiran: helység Kelet-Anatóliában, a mellette vívott csatában 1514-ben Szelim oszmánli szultán nagy győzelmet aratott Iszmáil perzsa uralkodó felett

Csamliidza: isztambuli városnegyed

csaparháne (pe): postaállomás

csárvádár (pe): állatot tartó és azt bérbe adó személy (← csárvá, csahárpá 'négy lábú állat' + dár 'tartó')

csibuk (tö): hosszú szárú pipa (a magyar az oszmán-törökből vette át a szót)

csibukcsi (tö → pe): pipatöltő, a pipával foglalkozó szolgál

Csihil-Szutún (pe): 'negyven oszlop', több oszlopos palota neve Perzsiában, a legnevezetesebb az iszfaháni Cs.-Sz., a Szafevida sáhok palotája. A '40' számnév itt, mint sok más esetben az iszlám hagyományban, szimbolikus és nem kell szó szerint venni.

csilau: kedvelt perzsa étel, egyfajta rizseshús; mai perzsa kiejtése *csolou*

Csin u Mácsin: Kína arab neve a régi földrajzi irodalomban

Csuruk: település perzsa Azerbajdzsánban

Dagar: hegy Kelet-Anatóliában

dálándár, dálúndár (pe): a karavánszeráj kapusának és őrének perzsa elnevezése

Dárius, I.: Darájavaus (óperzsa) → Dareiosz (gö), Darius (la), óperzsa uralkodó (Kr. e. 522–486) az Akhaimenida-dinasztiából

Dehnekem: település Szimnán és Teherán között

Della Valle, Pietro (1586–1652): olasz utazó, perzsi élményeit is tartalmazó útleírása a *Viaggi*.

Demávend: Irán legmagasabb hegye és a mellette fekvő település neve

Derjá-ji Nemek (pe): 'sós tenger' Perzsiában

Derjá-ji Núr (pe): 'Világosság Tengere', a perzsa uralkodói kincstár egyik ékessége, az ezen a néven ismertté vált gyémánt ékszer, melyet Nádir sáh szerzett Indiából

Derjá-ji Sáhi, I. Urumije-tó

dervis (pe): szegénységet fogadó és szemlélődő szent életet folytató muszlim személy, alkalmasint társaival együtt hángáh-ban, a muszlim kolotorban éltek

dervis-i frengi (pe): 'nyugati (európai) szerzetes'

Dest-i Kevir: sós sivatag Irán középső részén

Diadin: falu Erzerum és az iráni határ között

Dilgusá (pe): 'szívnyitó, szívhódító', egy kastély neve Sirázban

Dív (pe → tö): ördög, démon, rendszerint rosszindulatú szellemi lények a perzsa és török mitológiában

dívbend (pe): ‘az ördög megkötözője, megszelídítője’, aki a szellemeket maga alá veti, varázsló

Dívszefíd (pe): ‘fehér ördög’, rom Dél-Perzsiában

Dize Halil: perzsiai falu

Dolmabahce: szultáni palota a Boszporusz európai partján, amelyben a 19. század közepétől kezdve laktak az oszmánli szultánok

Dolmage ezredes: brit tiszt, Vámbéry ismerőse, akivel Meshedben ismét találkozott

Doria márki: Giacomo Doria (1840–1913), olasz természetbúvár, akivel Vámbéry találkozott Perzsiában

Doszt Mohamed Kán: az afgán Barekziház uralkodója (1824–1839, 1842–1863)

dönme (tö): zsidóból vagy keresztényből áttért muszlim az Oszmán Birodalom területén

Duhousset, Émile: francia katonai tanácsadó és utazó, aki antropológiai méréseket végzett egy perzsa katonai egységnél. Fő műve: *Études sur les populations de la Perse et pays limitrophes pendant trois années de séjour en Asie* (Paris, 1863).

Dzsa’fer al-Szádik: a síták 6. imámja (702–765)

dzsemázi al-áhir (ar) a muszlim holdév 6. hónapja, mely 29 nappól áll

Dzsemsid: Tahmuráz fia, a Pisdádida-dinasztia negyedik uralkodója Iránban

dzsikke (pe): ‘tollbokréta, ékszerdísz (koronán, koszorún)’

Dzsolge-ji Nisápúr: nisápúri völgy/síkság

dzsubbe (ar → pe, tö): felöltő, hosszú újjú felsőruha, köpeny

Dzsulfa: Iszfahán melletti falu, ma Iszfahán városrésze, amelyben a hasonnevű arméniai városból áttelepült örmények éltek és élnek

Dzsurdzsán, I. Gurgán

Eastwick, Edward Backhouse: angol orientalista és diplomata (1814–1883), 1860–63-ban Teheránban szolgált

efendi (tö): a tanult ember, az úr neve az oszmán-törökben, ahová a bizánci görög nyelvből került (*afszendisz* – ógörög *authéntész*)

Efrásziyáb: Irán ellenségének, Turánnak a királya a perzsa mitológiai történelemben

Eivasz: Köroglu szerelme a hasonló nevű török népi eposzban
 Ekbatana: az ókori méd főváros, helyén van ma Hamadán
 Emin Muhlisz pasa: Trapezunt török kormányzója 1862-ben
 emír (ar → pe, tö): törzsfő, katonai vezető, főúr
 Emír: egy karavánszeráj neve Tebrizben
 Emír-i Kebír I. Mirza Taki kán
 Emír-i Nizám, I. Mirza Taki kán
 enderún (pe): a ház belső, női lakrésze; a harem
 en famille (fr): családdal, családdal együtt
 Eötvös József báró: államférfi, politikus, politikai gondolkodó, író, akadémikus (1813–1871); először az 1848-as kormányban, majd 1867-ben ismét közoktatásügyi miniszter; Vámbéry neki ajánlja könyvét
 Eriván: az örmény főváros, mely hosszú perzsa uralom után 1828-ban került orosz fennhatóság alá; orosz kiejtésben a név Jereván lett s így terjedt el az európai nyelvekben
 erzen (pe): köles
 Erzerum: kelet-anatóliai török város
 Esek-Eliasz: kurd lakosságú falu Kelet-Anatóliában
 Esref: település Mázenderánban a Kaszpi-tóhoz közel, ahol Abbász sáh nyári laka állott
 Eszterábád: város a Kaszpi-tengertől délkeletre, mai nevén Gurgán
 Eufrátesz: Euphrates, Kelet-Anatóliában eredő folyamóriás; arab és török neve Firat/Frat
 Euxinus, I. Pontus Euxinus
 ex-kadin: a török szultánok elvált feleségeit, a *kadin*okat emlegeti így Vámbéry
 ezán (ar → pe, tö): a müezzín napi öt alkalommal imára hívó éneke
 Ezrail: a halál angyala
 Fársz: tartomány Dél-Iránban, a perzsák és Perzsia névadója
 fátiha (ar): 'nyitó', a Korán első fejezetének (*szúra*) neve. A leggyakrabban, így áldáskor is használt muszlim imaszöveg.
 Fejzi pasa: I. Kolmann tábornok
 Fener: isztambuli városnegyed
 Ferahrúd: perzsi folyó

ferádzse (ar → tö): női köpeny

fermán (pe → tö): uralkodói oklevél perzsa eredetű neve, később a köznapi használatban a hivatalos iratokat általában így nevezték

ferúher (pe): angyal (a zoroasztrianizmusban)

ferrás (ar → pe): futár; őr, testőr

ferszah, ferszeng (pe): perzsa mérföld (régi hosszúságmérték, kb. 6 km)

Fethali sáh: perzsa uralkodó a Kádzsár-dinasztiából (ur. 1797–1834)

Fín kastély, I. Bág-i Fín

Firat, I. Eufrátesz

Firdauszi: a perzsa epikus költészet legnagyobb alakja (?940–?1020), aki elkészítette Irán iszlám előtti korszakának legendás verses feldolgozását *Sábnáme* „Királyok könyve” címen, mely az iráni mitológiának és költészetnek máig kimeríthetetlenül gazdag tárháza

Franklin, William: angol utazó, fő műve: *Observations Made on a Tour from Bengal to Persia in the Years 1786–7. With a Short Account of the Remains of the Celebrated Palace of Persepolis and Other Interesting Events* (London, 1790).

Fraser, James B.: angol utazó, Perzsiáról több könyvet adott ki, legfontosabb: *An Historical and Descriptive Account of Persia, from the Earliest Ages to the Present Time* (Edinburgh, 1834)

Frat, I. Eufrátesz

frengi, ferengi (pe → tö): európai; a frankok nevéből lett az európaiak általános elnevezése

Gallia: Franciaország latinosa, választékos megnevezése

Gauher sáh: mecset Meshedben

Gázán, Mohamed, kán: a mongol Hülegida-dinasztia egyik legjelentősebb uralkodója Iránban (ur. 1295–1304), aki az iszlámot felvette és államvallásként ismerte el Iránban

gebr (pe): a zoroasztrianus (mazdaista) vallást követők perzsa neve

Gebrábád: település romjai Kásántól nem messze

gentilhomme (fr): nemesember, úriember

Germszír: ‘déli égaj’, perzsa település neve

Gibbon, Edward: angol történész (1737–1794), akinek fő műve, a *The*

Fall and Decay of the Roman Empire, mai napig tartó hatást gyakorolt a történetíráásra

Gilár: falu Teherán és Firúzkúh között

Gobineau, Joseph Arthur, Comte de (1816–1882): francia orientalista, közíró és diplomata, aki kétszer volt diplomáciai szolgálatban Perzsiában is és több könyvében tárgyalja Iránt. Egyik fontos munkája” melyet Vámbéry is idéz, a *Les religions et les philosophies dans l'Asie centrale*

Gúse (Gose): település a Dámgán és Szimnán közötti úton

göklen: türkmén törzs

Guldeszte: 'rózsacsokor', egy iszfaháni palota neve

Gulisztán: az uralkodói palota neve Dél-Teheránban

Gumbed-i laal: 'rubincsúcs', rom (Jezdehászt felé)

Gurgán, Dzsurdzsán: város a Kaszpi-tenger délkeleti részén, mely az ókori Hürkánia (Hyrkania) nevéből ered; azonos a korábbi Eszterábadal; ma Golesztán iráni tartománynak a székhelye

Guzin: romos terület Pászargádnál

gynaceum (la ← gö): női lakosztály (többes számban *gynacea*)

Hadzsator: Vámbéry örmény lóhajtója, akit Trapezunban fogadott fel

hádzi (ar → pe, tö): az öt vallásos kötelezettség közül az egyiknek számító mekkai szent zarándoklatot elvégző személy neve, a zarándoklat elvégzése után neve előtti megkülönböztető jelzőként viseli a *bádzi* címet

Hádzi Bilál: kelet-turkesztáni török zarándokok vezetője, akinek társágában Vámbéry Közép-Ázsiából Iránba való visszaútját megtette

Hádzi Ibrahim: perzsa előkelő Sirázban, Vámbéry sirázi látogatása idején

Hádzi Keván: Hádzi Ibrahim fia, perzsa előkelő, a sirázi Dilgusá-palota ura Vámbéry sirázi látogatása idején

Hádzi Mirza Agaszi: Mohamed sáh (1834–1848) Kádzsár-uralkodó nagyvezíre

Hádzi Mohamed Ali Bárfurúsi: a bábi mozgalom egyik vezetője, aki vértanúhalált halt

Hádzi Sejh Ahmed: a sejhí muszlim szekta alapítója

Hajder efendi: teheráni török követ Vámbéry ottlétekor

Hajjám, Omar (1021–1122): jeles perzsa matematikus és költő, akinek filozofikus tartalmú négysoros versei (*rubáját*) Európában is ismertek és népszerűek

Háfiz: a perzsák által a legnagyobbnak tartott költő (?1320–1390), aki a legtökéletesebb gazel-verseket írta

háfiz-i szerhadd (ar-pe): ‘határőr’

halat, hilat (ar → pe, tö): köpeny, díszöltözet, melyet az uralkodó kitüntetésként ajándékoz valakinek

Halata: a Buhara és Hiva közti gyilkos sivatag

Haledán: falu Iszfahán mellett, ferde tornyú minaretjéről híres

Halfa Kuli kán: a Vámbéry utazása idejében Ovadzsik határfaluban székelő perzsa határőr neve

hamam (ar → pe, tö): fürdő

Hamsze: egy iráni kerület neve, mely Azerbajdzsán tartománytól keletre öt város nevét foglalja össze az ‘öt’ jelentésű arab *bamsze* szóval

hán (pe → tö): ‘fogadó, vendégszállás’

hanbalita: a szunnita iszlám négy jogi irányzatának (mezheb) egyike, alapítója és névadója Ibn Hanbal (780–855); a muszlimok kb. 5 %-a követi

Háne Hurre: település az Ábáde és Siráz közti úton

Háne Kergum: karavánszeráj az Ábáde és Siráz közti úton, Háne Hurrétól délre

Hanhardt: svájci német utazó, Vámbéry Tebrizben ismerkedett meg vele

hanafita: a szunnita iszlám négy jogi irányzatának (mezheb) egyike, alapítója és névadója Abu Hanífe (699–765); a legliberálisabbnak tekintett jogi iskola, melyet a muszlimok kb. 30 %-a követ

Hárún al-Rasíd: a legismertebb Abbászida-kalifa (780–809)

Haszankale: település Kelet-Anatóliában, Erzerum és a perzsa határ között

Hatt-i Humájún (ar-pe → tö): ‘a felséges levél’, Abdelmedzsid szultán uralkodói rendelete (1839), mely elindítója volt az oszmán-török reformkorszaknak, a tanzimatnak

hauili (ar → pe, tö): törülköző, asztalkendő

Hauz-i Szultán: karavánszeráj megállóhely Teherán és Kum között

Hávár-szoros: Szimnán és Teherán között

Hekatompülé, Hekatompülosz (gö): 'százoszlopú', az ókori Párthia fővárosának görög neve, a város valahol a mai Dámgán és Gúse között lehetett

Heften: falu Mázenderánban

henna (ar → pe): a *lausonia inermis* növényből nyert pirosas-sárgás por, melyet a muzulmán Keleten férfiak és nők egyaránt a bőrre kenve szépítkezési célra használnak

Herát: a történelmi Kelet-Horaszán legnagyobb városa, a 18. század óta Afganisztán területén van

Herbert, Sir Thomas (1606–1682): angol utazó, aki a Sáh Abbásznál 1626–29-ben járt angol követség tagja volt. Úti beszámolója: *A Description of the Persian Monarchy* (London, 1634).

Herirúd: folyó Afganisztánban

Hérodotosz: ókori görög történetíró (Kr. e. 484–ca. 425), aki a perzsa–görög háborúkat örökítette meg művében

Hest Bihist (pe): 'nyolc paradicsom', egy iszfaháni palotakert neve

Hilmend: perzsiai folyó

hinduváne (pe): görögdinnye; *áb-i hinduváne*: görögdinnye leve

Hippokratész: az ókor legnagyobb görög orvosa (Kr. e. ca. 460–380), akinek munkáit *Bukrat* néven arabra fordították és ismerték az iszlám világban

hirka (ar → pe, tö): dervisruha, aszkétaruha

histoire scandaleuse (fr): botrányos történet

Hiva: város az Amu-darja torkolatánál, közel az Aral-tóhoz. A 16–19. században önálló kánság központja, majd orosz, később szovjet uralom alá kerül. Ma Üzbegisztán területén van, lakói főleg üzbégek és türkmének.

hodzsa (pe → tö): 1. tiszteletreméltó idősebb férfi, tanár, vezető; 2. eunuch

Hoj: város perzsa Azerbajdzsánban

Horaszán: Irán legnagyobb tartománya az ország keleti részén. Történetileg a mai Nyugat-Afganisztán (Herat központtal) és Dél-Türkmenisztán (Merv városával) is része volt a 18. századig.

Horenei Mózes, I. Movses Horenaci
 horrible dictu (la): 'kimondani is rettenetes'

Hosáb Bunar: hegység Kelet-Anatóliában, Bajburttól keletre

Huc abbé, Évariste Régis (1813–1860): francia lazarista szerzetes, hittérítő, aki ázsiai utazásáról híres könyvében (*Souvenirs d'un voyage dans la Tartarie, le Thibet, et la Chine pendant les années 1844–1846*. Paris, 1850) számolt be.

Hudábende, Mohamed: perzsiai ilkán, mongol nevén Öldzseitü, aki Dzsingisz kán unokájának, a perzsiai mongol uralmat megalapító Hülegü kánnak a dédunokája volt. Híres síremléke Szultánijében található.

hullar (pe): szőlő- és borfajta (Sirázban)

Humájún: a második indiai mogul uralkodó (1508–1556), Bábur fia

hüncse, háncse (pe): nagy fatál

Hunfalvy Pál: nyelvész, etnográfus, az MTA tagja (1810–1891); az ún. ugor–török háborúban Budenz Józseffel együtt Vámbéry ellenfele lett

hurdszin (pe): az utazók tarsolyzákjának neve

Hurremderre: perzsa település, nem messze Szultánijétől

Húseng: Kajümersz fia, a perzsa Pisdádida dinasztia második királya

Huszeín: Huszeín imám, a síita iszlám harmadik imámja és központi figurája (628–680), aki vértanúhalált szenvedett a kerbelai csatában; kerbelai mauzóleuma a síita iszlám fő zarándokhelye

Huszeín Busrevi: molla, a bábi mozgalom egyik vezetője, aki vértanúhalált halt

Huszeín Dáim pasa: Erzerum katonai parancsnoka Vámbéry látogatása idején

Hülegidák: a perzsiai mongol eredetű dinasztia neve, melynek névadója Hülegü, Dzsingisz kán unokája, Perzsia mongol hódítója volt; 1259–1336 között uralkodtak Irán trónján

Hyde: angol utazó 1821-ben Pászargádban

Hymen (la ← gö): a lakodalom, a nász istene

Ibn Battúta: híres arab világutazó (1308–1368 v. 1377), aki szinte egész Ázsiát beutazta

Ibn Haukál: arab földrajzi író (10. sz. második fele)

Ibn Hurdádbih: az egyik legkorábbi arab földrajzi író (ca. 820–ca. 911)

Ibn Muldzsem: Alinak, a szunniták negyedik kalifájának és a síták első imámjának a gyilkosa

Ibn Sziná, Ali: híres perzsa származású orvos (980–1037), aki Avicenna néven a középkori Nyugaton is ismertté lett; síremléke az iráni Hamadán városában található

Ibrahim aga: Vámbéry török házigazdája egy szálláson Bajburt és Erzerum között, ahol 1861. május 25–28. között szállt meg

iláhi (ar → pe, tö): szent ének, istenes ének

ilát (tö-pe): az *ilek*, azaz a nomád törzsek

Ilidza: gyógyvizéről ismert település Erzerumtól nyugatra

iltimász-i duá (ar-pe): ‘imádkozzál érettem’, szóról szóra ‘könnyörgés imáért’

imám (ar → pe, tö): 1. előimádkozó a mecsetben; 2. (sítáknál) a közösség lelki vezetője, különösképpen a szent és csalhatatlan 12 imám

imám dzsumá (ar → pe, tö): a pénteki nagyima vezetője; Vámbéry Iszfahán vezető imámját említi ezzel a névvel, akit másnéven Aga Buzurg ‘nagyúr’-nak neveztek

imámzáde (ar-pe): 1. a sítáknál a 12 imám leszármazottja; 2. ilyen személy síremléke, mauzóleuma

in’ám (ar → pe): ajándék, borra való

in petto (ol): titokban, nevet nem közölve

Iszfahán: Közép-Perzsia nagyvárosa, a hasonnevű tartomány székhelye, a 16. század végétől a 18. század végéig Perzsia fővárosa

Iszmáil sáh (ur. 1501–1524): az első Szafevida-uralkodó Perzsiában

Isztahr: az óperzsa főváros Perszepolisz arab hódítóktól kapott neve

Já hú! Já hakk! (ar): ‘Ó Uram! Ó Istenem’, dervisek köszöntési formulája

jali (tö): a Boszporusz két partján épült elegáns faházak, nyaralók Isztambulban

já muminín (ar): ‘ó igazhívők’

Jakszartész (Jaxartes): a Szir-darja folyó ókori görög-latin neve

Jezd: ősi dél-iráni város és tartományi központ

Jezdegird, I.: Szászánida-uralkodó (399–421)

Jezdegird, III.: az utolsó Szászánida-uralkodó (633–651)

Jezdehászt: város Ábáde és Kumíse között, az Iszfahán–Siráz úton

- Jezid: Muávija fia, a második Umajjád kalifa (ca. 645–685)
- Jones, Sir William (1746–1794): angol nyelvész és orientalista, akinek Indiáról, Perzsiáról és az indoeurópai nyelvrokonságról alapvető művei jelentek meg
- Kába: az iszlám legszentebb területe Mekkában; a szentély közepén egy nagy meteoritkő áll, melyet a muszlim hagyomány szerint Ábrahám (Ibrahim) és Ismáel (Iszmail) állított fel
- kabbalisztikus: a kabbalával, azaz középkori héber számmisztikával összefüggő
- Kademgáh: település Horaszánban, Meshedtől nyugatra a 2. megállóhely kadin (tö): 'asszony, hölgy, feleség', l. még ex-kadin
- Kaflankúh: hegység Mijánétól keletre
- Kahetia: Grúzia egy tartománya
- kajmakám (ar → pe, tö): 1. helyettes, 2. helytartó, 3. (törököknél) a kazá nevű közigazgatási egység vezetője, kormányzója
- Kajúmersz: a perzsa Pisdádida-dinasztia első legendás királya
- Kale-i Duhter: egy rom neve Mijánétól keletre, jelentése perzsául 'leányvár'
- kalján (pe): vízipipa, nargile
- Kämpfer, Engelbert: német orvos és utazó (1651–1716). Fő műve: *Amoenitates exoticae* (1712).
- Kandilli: isztambuli városnegyed
- Karabegoff: tebrizi örmény kereskedő, Vámbéry útítársa Trapezunt és Tebriz között
- Karabender: más néven Köroglu kapiszi, hegyszoros Kelet-Anatóliában
- Karaszu: folyó
- Karatepe: település Szári mellett
- kariz (pe): föld alatti vízvezeték, csatorna
- Karún: folyó Délnyugat-Perzsiában
- kaszíde (ar → pe, tö): 'dicsének', meghatározott szerkezetű versforma, mely egy-egy uralkodó vagy főember dicséretére íródott; a muszlim műköltészet kedves műfaja
- Kasr-i Kádzsár: a Kádzsárok palotája Teheránban
- kaszav: a fegyveres őr neve a régi magyar nyelvben, a 20. századra a szó kihalt

Kazli-göl: hegyszoros Kelet-Anatóliában, közel a perzsa határhoz

Kazvin: iráni város, a hasonló nevű tartomány székhelye

Kádzsár-dinasztia, Kádzsárok: türkmén eredetű perzsa nemzetség és dinasztia, melynek tagjai 1796–1925 között ültek Irán trónján

Kásán: város Teherántól délkeletre

Kásgár: nagyváros Kelet-Turkesztánban, ma Kínában

kási (pe): színes, festett égetett csempe, nevét Kásán városáról kapta

kátib (ar → pe, tö): írnok, titkár

kedzsáve (pe): utazó kosár/ülés, melyet a ló, öszvér vagy teve hátára vagy oldalára helyeztek

kejf (ar → pe, tö) (jó)kedv, elégedettség

Kejkuvan: török nomád törzs Iránban

Kemerde: település Teherán és Firúzkúh között

Kenáre: falu Siráz mellett

Kerbela: iraki nagyváros, a síták szenthelye, ahol Huszein, a harmadik imám hamvai nyugsznak

Keredzs: patak és hasonló nevű falu Teherántól nyugatra, utóbbi ma már terjedelmes város

Kerim Hán Zend, a Sirázban székelő Zend-dinasztia uralkodója (1750–1779)

Ker Porter, Sir Robert: angol utazó (1777–1842). Fő műve: *Travels in Georgia, Persia, Armenia, Ancient Babylonia, &c., &c., during the years 1817, 1818, 1819, and 1820*. 2 kötet. (London, 1821).

keskűl (pe): általában kókuszdióból készített edény, melyet a dervisek koldulás céljára használtak

keszáfet-i turki (ar-pe): 'török durvaság'

kitmán (ar → pe): 'tartózkodás, rejtőzködés, alakoskodás'

Khanikoff, Nicolas de: orosz-francia utazó. Fő műve: *Mémoire sur la partie méridionale de l'Asie Centrale* (Paris, 1861).

Khotán: város Kelet-Turkesztánban

Kijánidák: Irán második királyi dinasztiája

Kinneir, John Macdonald: angol utazó (1782–1830). Fő műve: *A geographical memoir of the Persian empire, accompanied by a map*. (London, 1813).

Kirmánsáh: Nyugat-Perzsia nagyvárosa, a Teherán–Bagdad útvonal egy fontos állomása

Kislak: település Szimnán és Teherán között

Kizil Dize: falu Kelet-Anatóliában, közel a perzsa határhoz, jelentése törökül ‘vörös falu’

Kizil Uzun: folyó perzsa Azerbajdzsánban és Zendzsánban, jelentése törökül ‘vörös hosszú’

Kjágitháne: isztambuli városnegyed

Kokand: város a Ferganai-medencében, a Kokandi Kánság székhelye; az orosz, majd szovjet korszak után ma Üzbegisztánban van

Kolmann tábornok: az 1848–49-es magyar szabadságharcban részt vett politikai emigráns Törökországban, török néven Fejzi pasaként lett ismert, Vámbéry régi isztambuli ismerőse, akivel Kelet-Anatóliában összeházaszkodott

komplimentum: ‘bók’ (← la. complimentum)

kopek: orosz váltópénz, orosz neve *kopejka*

kozmogónia (gö): a világ(ok) teremtéséről szóló mitologikus tan

Köroglu: török népi hős, a hasonló nevű török, türkmén és kazak eposzok főhőse

Köpri: Trapezunttól keletre hat óra lovaglásnyira egy helység

Kúfa: iraki város, melyben a síita iszlám második imámja, Haszan van eltemetve

Kúh-i Núr (pe): ‘Világosság Hegye’, Londonban az angol királyi család tulajdonában levő gyémánt neve; Kohinór néven is emlegetik

Kúhrúd: falu Kásán és Iszfahán között

Kum: város Közép-Íránban, Teherántól délkeletre, Meshed után a második nagy zárandokhely, mivel itt nyugszanak Ma’szúmának, Rizá imám nővérének hamvai

Kumbed-i Kávúsz: város Észak-Íránban, a mai Gulisztán tartományban, mely nevét legnevezetesebb építészeti emlékééről, a toronyszerű ‘Kávusz kupolájá’-ról kapta. Több hasonló nevű épület van Íránban, egy ilyet látott Vámbéry is Száriban.

Kumíse: település Iszfahán és Jezdeházt között, az Iszfahán–Siráz úton

Kur: folyó a Mervdest síkság déli részén

kurban bajram (tő): 'áldozati ünnep', jelentős muszlim ünnepnap, melyen birka rituális vágásával emlékeznek meg arról, hogy Ábrahám (Ibrahim) kész volt fiát, Izsákot (Iszhak) feláldozni Istennek
 Kurret el-Ain: eredeti nevén Táhire Zerín Tádzs, teológus és költő, a bábi mozgalom egyik vezetője, akit 1850-ben kivégeztek
 Kurudzsuk: falu Erzerumtól keletre
 Kürosz: perzsául *Kúros*, latinosan *Cyrus*, óperzsa uralkodó (Kr. e. 529), a Perzsa Birodalom egyesítője
 Lahor: nagyváros, ma Pakisztánban
 Layard, Sir Austen Henry: angol szerző és diplomata (1817–1894), a ninivei ásatások vezetője; első keleti útját megírta könyvében: *Early Adventures in Persia, Susiana and Babylonia* (1887)
 Lázgird: település Szimnán és Teherán között
 Lenkirán: falu négy óra járásnyira Kumtól délre
 Loftus, William Kenneth: angol régész (ca. 1821–1858)
 Longfield: angol üzletember, aki egy birminghami üzletház megbízásából járt Iránban; Vámbéry Sándor városában futott vele össze 1863-ban; találkozásuk után pár hónappal rablógyilkosságnak esett áldozatul
 lúle (pe → tö): cső, pipa
 lúle-kebab: perzsa és török húsos étel
 Lutetia: Párizs latin neve
 Lutf Ali: Iszfahán egyik szép mecsete a főtéren
 lúti (ar → pe, tö): csavargó, csőcselék; pederaszta
 Máder-i Sáh: karavánszeráj Iszfahán előtt
 Máder-i Szulejmán: 'Salamon anyja', a pászárgádi mauzóleum (valószínűleg Kürosz sírhelye) perzsa neve
 Mahmúd, Gaznai v. Gaznevi: török származású uralkodó (998–1030), a Gaznevida-dinasztiából, az ő udvarában működött a nagy perzsa költő, Firdauszi
 Májár: falu Iszfahántól délre, az első település a Siráz felé vivő úton
 Makszúd bej: állomás Jezdehászt előtt, az Iszfahán–Siráz közti úton
 Malcolm, John: angol utazó (1769–1833). Fő műve: *Sketches of Persia, from the journals of a traveller in the East*. (London, 1827).

malikita: a szunnita iszlám négy jogi irányzatának (mezheb) egyike, alapítója és névadója Malik (714–796); a muszlimok kb. 25 %-a követi

Mantik at-tajr: 'A madarak nyelve', Ferideddin Attár, jeles perzsa misztikus költő fő műve

Maróthi István: magyar utazó, aki 1839-ben első magyarként járt Perszeopolisz romjainál, és ott egy kőre vésve megörökítette nevét

másálláh (ar → pe, tö): 'csodálatos, nagyszerű, bravó', arab mondás, melyet a perzsák és törökök is használnak jókívánságként csodálkozás kifejezésére vagy szemmelverés elhárítására

Maszad: völgy Kelet-Anatóliában, Bajburttól keletre

Maszkat: tengeri kikötő, Omán fővárosa

Mázenderán: iráni tartomány a Kaszpi-tenger délkeleti részén, székhelye Szárá

Mehdi: a síták 12. imámja (869–874), aki apja halála után nem halt meg, hanem csak eltűnt. Eltűnése helyén, Szamarrában egy barlang bejárata fölött van emlékmauzóleuma. A síták szerint rejtelkedő imámként létezik a világ végéig, mikor is visszatér a világba és megvalósítja az igazság uralmát.

Mervdest: síkság és település neve Perszeopolisztól délre

Mohamed bej: a Toprakkale környéki hejdaranlu-kurdok főnöke

Mejdán-i Sáh: Iszfahán híres főtere

Mekka: ősi város az arabiai félszigeten, az iszlám keletkezésének szülőhelye, az iszlám fő zarándokhelye és legszentebb városa

Mekrán: dél-perzsiai tartomány

meleh (pe): sáska, tücsök; Vámbéry egy mérges poloskafajtát nevez így, melyet Mijánében látott

Me'mún: bagdadi Abbászida kalifa (813–833)

Meshed: a kelet-iráni Horaszán tartomány székhelye, Rizának, a síták 8. imámjának sírhelye, Irán első számú zarándokhelye

Meshed-i Murgáb: falu Máder-i Szulejmán (Pászárgád mellett)

Meszdzsíd-i Sáh: Iszfahán főmecsetje

mevlúd (ar → pe, tö): Mohamed próféta születésnapja

Mijáme: város Horaszánban

Mijándesd: város Horaszánban

Mijáne: város perzsa Azerbajdzsánban Tebriztől délkeletre

Mináre Dzomdzsom: egy ferde tornyú minaret neve Haledán faluban, Iszfahán mellett

Minutoli, Julius von: német diplomata, utazó, 1859–60-ban perzsiai főkonzul volt, 1860-ban, Siráz mellett halt meg

Mír Ali Sír, Neváji: miniszter a Timurida Huszein Bajkara herati udvarában, a keleti törökség legnagyobb költője (1441–1501)

Mír Dámád: egy szent sírja az iszfaháni Tahta Pulad temetőben

Mír Fenderiszki: egy szent sírja az iszfaháni Tahta Pulad temetőben

mirza (pe): ‘emír fia’, így nevezték Iránban az uralkodóház férfi leszármazottait

Mirza Taki kán: Naszreddin sáh nagyvezírje, aki később Emír-i Nizám ‘rendfelügyelő’, majd Emír-i Kebír ‘nagy emír’ néven vált ismertté. Kiváló politikai reformer volt, aki 1850-ben politikai intrika áldozata lett: Kásán melletti palotájában, a Bág-i Fínben megölték.

Mithridatész, I.: pártus király (Kr. e. 171–138)

Modaburnu: ma Moda, isztambuli városnegyed az ázsiai részen, Vámbéry idejében még külön falu

Mohamed, Hódító (Fátih): Isztambul török elfoglalója 1453-ban

Mohamed sáh: perzsa uralkodó a Kádzsár-dinasztiából (1834–1848), Nászireddin sáh atyja

Molla Juszuf, I. Wolf József

Molla Szulejman: falu Kelet-Anatóliában, melyet Vámbéry látogatása idején örmények laktak

Morier, James Justinian: angol utazó és diplomata (1780–1849), keleti élményeit *A Journey through Persia, Armenia and Asia Minor to Constantinople in 1808* címen adta ki (1812)

Morpheus (la ← gö): az álomisten neve

Movses Horenaci: Horenei Mózes, az örmény történetírás atyja (Kr. u. 5 sz.), a korai örmény történelem legjelentősebb forrása

Muávija: az első Umajjád kalifa (602–680), aki Ali meggyilkolása után, 661-ban ragadta meg a hatalmat

mubárek bád (pe): ‘áldott legyen, szerencsés legyen’, a gratuláció szavai a perzsában

mudzstehid (ar → pe, tö): 'törekvő, igyekvő', a vallástudós neve a síita
 iszlámban, aki a Korán és a muszlim hagyomány alapján képes önál-
 ló véleményalkotásra a vallásalkalmazás gyakorlati terén
 muharrem: a muszlim holdév 1. hónapja, mely 30 nappól áll; 10. napján
 van a legnagyobb síita ünnep, az Ásúra, melyen Huszein vér-
 tanúságáról emlékeznek meg
 mundus vult decipi, ergo decipiatur (la): a világ az akarja, hogy legyen
 becsapva, tehát be is fogják csapni
 Murcsehárt: falu Iszfahántól északnyugatra
 Múszá imám: a síták 7. imámja (745–799), Rizá imám apja
 Muszallá: a közös ima helye, Háfiz korában Siráznak jeles terét hívták így
 Muzaffareddin sáh: perzsa uralkodó a Kádzsár-dinasztiából (ur.
 1896–1907), akit 9 évesen, trónörökös korában, 1862-ben Vámbéry
 látott Tebrizben
 Nádír sáh: perzsa uralkodó az Afsár-házból (ur. 1736–1747)
 Nagy Sándor, I. Sándor
 Nahicseván: kaukázusi örmény város, mely 1828-ban orosz fennhatóság
 alá került
 nakkáre (ar → pe, tö): dob
 nakkáreháne (ar → pe, tö): 'dob-ház', az uralkodó vagy más nagyúr kato-
 nai zenekarát nevezték így, mely rendszerint a bejárat kapu fölött
 kiképzett helyen játszott
 nakisbendi: közép-ázsiai eredetű muszlim misztikus szúfirend (szerze-
 tesrend), melynek központja Buhara volt, de elterjedt Indiában és
 Anatóliában is
 Naks-i Rusztem: 'Rusztem képe', óperzsa emlékek egy sziklafalon, pár ki-
 lométerre Taht-i Dzsemsidtől (Perszopolisztól)
 Namagán: város Üzbegisztánban
 Nászireddin sáh: perzsa uralkodó a Kádzsár-dinasztiából (ur. 1848–1896)
 nedzsizs (ar → pe, tö): tisztátalan, piszkos
 Niebuhr, Carsten: német utazó (1733–1815), aki az arab országokban, In-
 diában és Iránban tett utazásáról többkötetes munkájában számolt be
 Nigarisztán: teheráni sáhpalota
 Nikbeh: település Zendzsántól keletre

Nizámije: teheráni sáhpalota

nourúz (pe): a perzsa napév első napja, újév, mely mindig március 21-re, a tavaszi napéjegyenlőség napjára esik. Ünneplése Közép-Ázsiában és Anatóliában is elterjedt.

nuszha (ar → pe): másolat, példány; előírás, recept; Vámbéry 'talizmán' értelemben idézi, máshol nem találom nyomát

Olearius, Adam: II. Frigyes schleswig-holsteini herceg perzsiai követsegének titkára (ca. 1603–1671). Fő műve: *Moskowitzische und persische Reise* (1656).

Omar: a szunniták második kalifája

Omar szúzáni (pe): 'Omar-égető', síita népszokás Perzsiában, mely alkalommal Omar kalifa halála napján az Omart jelképező szalmabábut gyalázzák és végül elégetik

Ormuzd: a zoroasztrianizmusban a jóság princípiumát megtestesítő személy neve

Oszmán: a szunniták harmadik kalifája

Ouseley, Sir William: angol tisztviselő és orientalista (1767–1842). Nagy keleti kéziratgyűjtő volt és a perzsa kultúrával kapcsolatban sok művet publikált.

Ovadzsik: határfalu, az első perzsiai település a török–perzsa határ után

Okszosz (Oxus): az Amu-darja folyó ókori görög–latin neve

Öldzseitü, l. Hudábende

párthus: iráni törzs és nyelv, eredeti lakhelyük a Kaszpi-tenger délkeleti részén Párthia volt. Kr. e. 250–Kr. u. 226 között, az Arsakida-dinasztia alatt birodalmat hoztak létre. A párthus nyelv, mely a közép-iráni nyelvek északnyugati ágához tartozott, a Kr. u. 5-6. században kihalt.

pasalik: egy pasa vezetése alatt álló közigazgatási terület az Oszmán Birodalomban

Paszingán: település Kum és Kásán között

Pászárgád: Pasargadai (gö), Pasargadae (la), óperzsa város, Kürosz (Cyrus) székhelye és temetkezési helye Fársz tartományban

Paszkevics, Ivan Fjodorovics, herceg: orosz főúr és katona (1782–1856), aki a Kaukázus orosz meghódítását vezényelte, a turkmancsáji béke

(1828) orosz aláírója; később ő vezette a lengyelországi és magyarországi (1849) forradalmi mozgalmak katonai letörését

pehlevi: a középperzsa nyelv és az írására szolgáló arámi eredetű alfbétum neve

penábád (pe): ezüstérem a Kádzsár-kori Iránban, melynek értéke fél riál volt

Perszepolisz: az óperzsa romok Fársz tartományban, Siráztól északkeletre

Philadelphia: észak-amerikai nagyváros az Egyesült Államokban

Phoebus (la ← gö): Apolló napisten

piaszter: török aprópénz

Pilau Baba: egy szent sírja az iszfaháni Tahta Pulad temetőben

pír (pe): öreg, elöljáró; a dervisrendek főnökének címe

Pisdádidák: Irán első királyi dinasztiája, amelyet a legendás Húseng-i Pisdád 'a törvényadó Húseng' alapított

píshidmet (pe): szolgál(személyzet)); Vámbéry a sáh személy szerinti szolgájának a címeként említi

Polak, Jakob Eduard: osztrák orvos (1818–1891), aki 1851-től Teheránban élt a sáh szolgálatában, sokat tett a modern orvoslás iráni meghonosításáért. Fő műve: *Persien, das Land und Seine Bewohner; Ethnographische Schilderungen* (Leipzig, 1865).

Pontus (Euxinus) (la): a Fekete-tenger és vidékének a neve (← görög *Pontosz Eukszeinosz*)

Pottinger, Sir Henry (1789–1856), angol katona és gyarmati tisztviselő, aki élete nagy részét Indiában töltötte, s később Hongkong első brit kormányzója lett. Beludzsisztánban és Dél-Perzsiában fontos feltáró utakat tett.

prima furia (la): első haragjában, hirtelen felindulásában

rája, tkp. ra'ájá (ar): egy muszlim állam adófizető alattvalói

raki (tő): különböző gyümölcsökből készült, ánizsízú pálinka; az arab arak, araki átvétele

Ralli: görög kereskedőház Tebrizben

ramazán (ar): a muszlim holdév 9. hónapja, 30 napot tartalmaz

Rauzat esz-szefá (ar): ‘a boldogság kertje’, Mírhond (1400-as évek) híres perzsa nyelvű történeti műve, mely a teljes iszlám történetét, különös tekintettel Irán történetére, dolgozza fel

rauze (ar → pe): kert; a kerbelai tragédia előadására összejött gyülekezet

rauzehán (ar-pe): vallási énekes, aki elsősorban Huszein imám és családjának szenvedéstörténetét adja elő

Rawlinson, Sir Henry Creswicke: angol orientalista (1810–1895), akit gyakran az assziriológia atyjának neveznek. Az óperzsa behisztúni és még sok más ékírással felirat kiadója.

relata refero (la): ‘az elmondottakra hivatkozom’, jelentése: csak azt mondom, amit másoktól hallottam

Rhagész: ókori iráni nagyváros, a mai Rejj helyén, mely ma Teherán déli külvárosa

Rhodosz: görög sziget Anatólia nyugati partjaihoz közel

Rich: angol utazó 1821-ben Pászargádban

Rizá imám: a síták 8. imámja (765–818), akit Me’mún kalifa Horaszánba száműzött, majd megmérgeztetett; meshedi sírja a perzsiai iszlám legszentebb zarándokhelye

Rochechuart, gróf Julien de: francia diplomata, aki Vámbéry utazása idején (1860–1863) Teheránban szolgált. A *Souvenirs d’un voyage en Perse* c. könyv szerzője.

Rubicon: a Római Birodalom határfolyója; ‘átlépi a Rubicont’ azt jelenti, hogy ‘visszavonhatatlan lépéseket tesz’. A mondás arra az esetre vonatkozik, mikor Julius Caesar a szenátus engedélye nélkül lépte át a Rubicon folyót.

Ruknábád: folyó Siráznál

Rusztém: Zál fia, hős a perzsa mitológiában

sa’bán (ar): a muszlim holdév 8. hónapja, mely 29 napot tartalmaz

sáfiita: a szunnita iszlám négy jogi irányzatának (mezheb) egyike, alapítója és névadója Sáfi’I (767–820); a muszlimok kb. 15 %-a követi

Sáh Abdulazim: Rejj híres szent- és búcsújáró helye (ma Teherán déli részén), ahol az illető nevű szent sírhelye található

Sáh Csirág: mecset és híres szenthely Sirázban

Sáhnáme: ‘Királyok Könve, Firdauszi híres eposza

Sáhrúd: perzsa város Nyugat-Horaszánban
 sáhszeven: 'a sáhot szerető' (tö), nomád török törzs Iránban
 Samr: Huszein, a síták harmadik imámjának gyilkosa
 Sándor, Makedóniai v. Nagy Alekszandrosz, Kr. e. 336-tól makedón-görög uralkodó és világhódító (Kr. e. 356–323). A muszlim világban Iszkender néven vált ismertté.
 Sápúr: a monda szerint Pápak fia, akit halála után Ardasír követett a perzsa trónon
 sebîh, l. tázije
 Sehva: falu perzsa Azerbajdzsánban
 Sejh-Taberszi: zárandokhely Szári és Bárfurús között, a bábi-mozgalom egyik központja volt
 sejhi: muszlim vallási szekta Perzsiában, alapítója és névadója Hádzi Sejh Ahmed volt
 sejk, sejh (ar → pe, tö): 1. tőzsfő, nemzetségfő; 2. idős, tiszteletre méltó ember; 3. az iszlám vallásos tudományokban jártas, tanult ember, szerzetesi közösség elöljárója
 serbet (ar → pe, tö): rendszerint gyümölcsből készült édes üdítőital
 seref-i iszlám (ar-pe): az iszlám nemes volta
 seriát (ar → pe, tö): az iszlám vallási törvénye
 Serifábád: település Horaszánban, Meshed után nyugatra az első megálló
 Sinai-hegy: a híres bibliai hegy neve Egyiptomban, ahol Mózes a kőtáblát Istentől átvette
 Siráz: Fársz tartomány székhelye, Dél-Perzsia legnagyobb városa
 sîr-ü-hursîd (pe): 'oroszlán és nap', perzsa uralkodói szimbólum, melynek ábrázolása pénzérméken és kitüntetésekben is szerepelt
 sportsman (an), sportember
 St. Germain: párizsi városnegyed
 Súrdszisztán: város Jezdehászt és Ábáde között, az Iszfahán–Siráz úton
 Súráb: település Kum és Kásán között
 Sza'di: a perzsák nagy klasszikus költője (ca. 1213–1292), fő művei: *Gulisztán* (Rózsakert) és *Busztán* (Virágoskert).
 szadrazám (ar → pe, tör): nagyvezír

száhib (ar → pe, tö): úr, valaminek a birtokosa
 szakú (pe): emelvény, piederstál; a *táziye*-játék emelvénye/színpada
 Szaloniki: Thesszaloniké, görög város, a történeti Makedónia székhelye
 Szamarkand: Közép-Ázsia jelentős nagyvárosa, Timur Lenk egykori székhelye, ma Üzbegisztánban
 Szári: város, Mázenderán tartomány székhelye
 Szászánidák: perzsa dinasztia (226–651), mely nevét a mondai ősszászánról vette; uralmuknak az arab hódítás vetett véget
 Szebzevár: perzsa város Horaszánban
 Szeisztán: tartomány Dél-Perzsiában, névadója a *szaka* nevű iráni törzs volt
 szejir jeri (ar-tö): sétány
 szejjid: Mohamed próféta, illetve a sítáknál Mohamed unokaöccsének és vejének, Alinak a leszármazottait nevezik így arabul; mindenütt különös tisztelet illette meg őket, Mohamed leszármazottai mindenütt zöld turbánnal, Ali leszármazottai Iránban fekete turbán viselésével különböztetik meg magukat
 Szejjid Hádzi Aga: település perzsa Azerbajdzsánban
 Szelim, I. Javuz: oszmánli szultán (1470–1520), a csaldirani csata győztese az iráni Iszmáil sáh ellen, (1514) és Egyiptom török meghódítója (1517)
 Szemenov: orosz tábornok, akinek lánya Fagergreen, Sirázban élő svéd orvos felesége volt
 Szengszeng: település Kum és Kásán között
 szerbáz (pe): katona
 Szerdár Aziz kán: a tebrizi kormányzó helytartója
 Szerfiraz hanim: Abdelmedzsid oszmánli szultán egyik felesége
 Szerhad: település (Jezdehászt mellett)
 szíga (ar → pe): az ideiglenes házasság intézménye a síta iszlámban, mely sokszor csak a prostitúció leplezésére és legálissá tételére szolgált
 szipehszálár (pe): a hadsereg vezetője, vezérkari főnök, hadügyminiszter
 Szivend: falu Perszepolisz romjaitól nem messze
 Szof: falu Kúhrúd és Iszfahán között
 szúfi (ar → pe, tö): iszlám misztikus, muszlim szerzetes; a név a *szúf* 'darócruha' szóból ered

szúfizmus: iszlám miszticizmus

Szultán el-Gurebá (ar): a számüzöttek/hontalanok ura; Rizának, a 8. síita imámnak arab címe

Szultánijje: perzsiai város Zendzsán és Kazvín között, melynek nevezetessége Mohamed Hudábende Öldzseitü perzsiai ilkán (ur. 1304–1316) ma-uzóleuma

szulusz-írás: az arab írás egy fajtája

Szurhábád: település Mázenderánban

Szurmak: település Ábáde és Hán Hurre között, Fárszban

szürüdzi: a lóbérlő és -hajtó török elnevezése

Tahmaszp sáh: perzsa uralkodó a Szafevida-dinasztiából (1524–1576)

Tahmuráz: Húseng fia, Kajúmersz unokája, a perzsa Pisdádida-dinasztia harmadik királya, akinek *dív bend* 'ördöggötöző, ördögszelídítő' volt a ragadványneve

Tahta Pulad: a régi temető neve Iszfahánban

Taht-i Dzsemsid: 'Dzsemsid trónja', Perszepolisz romjainak perzsa neve
takije (ar → pe, tö): „színlelés, tettetés”: az iszlám azon elve, mely különösen a síizmusban kapott hangsúlyt, hogy veszély esetén, a hit védelmében érdekében lehet hamisan, képmutatóan viselkedni „hitetlenek”-kel szemben

Talár: folyó Mázenderánban

Tálár-i Tavíle: istállók előcsarnoka, egy iszfaháni palota neve

ta'lik-írás: az arab írás egy fajtája

Tavernier, Jean Baptiste: francia kereskedő és világutazó (1605–1689); perzsiai útjait több könyvében is feldolgozta

Taddeus: iszfaháni örmény püspök Vámbéry ottani látogatása idején

tázije: ugyanaz, mint *sebih*, misztériumjáték a sítáknál, mely Hussein és családjának vértanúságát viszi színre; a *mubarrem* gyász hónapban adják elő

Tebesz: sivatagi város Horaszánban, Jezd és Meshed között

Tebriz: iráni Azerbajdzsán fővárosa, Irán egyik legjelentősebb ipari és kereskedelmi központja

tembákú (pe): dohány

Terpszikhoré: a tánc műzsjájának neve a görög mitológiában

tesahhusz (ar → pe): egoizmus, önszeretet, hivatkozás, magamutogatás

teuton: régi germán törzs neve, ma: a németek választékos megnevezése

Tevfik bej: oszmánli tisztviselő, aki Abdelmedzsid szultán egyik elvált feleségét, Szerfiraz hanimot vette feleségül

Texier, Charles: francia régész és utazó (1802–1871), aki Kis-Ázsiát, Örményországot, Mezopotámiát és Perzsiát beutazta. Fő műve: *Description de l'Arménie, et de la Perse, de Mesopotamie* (Paris, 1842–45).

Timur (Lenk): '(sánta) Timur' (1336–1405), mongol törzsből származó közép-ázsiai török államférfi, Dzsingisz kán után a belső-ázsiai történelem legnagyobb hódítója: Közép-Ázsiát, Iránt és a Közel-Keletet uralma alá hajtotta, Anatóliába és Indiába is vezetett hadjáratot

Toldy Ferenc: orvos, irodalomkritikus, az MTA titkára (1805–1875)

Toprakkale: falu Erzerum és az iráni határ között

Tóra: törvény; Mózes öt könyvének héber neve, a zsidóság legfontosabb szentkönyve

Trapezunt: város a Fekete-tenger délkeleti partvidékén, mai török neve Trabzon, francia elnevezése Trebizont volt

tuman (pe): perzsa pénzegység neve, mely a 'tízezer' jelentésű török *tümen* szóból ered; ma tíz riált neveznek egy tumannak

Turán: az Oxustól (Szir-darja) északra fekvő terület neve az iráni mitológiában, mely állandó harcban állt a folyótól délre fekvő Iránnal; mivel Irán leggyakoribb északi ellenségei a törökök voltak, később Turánt a törökök nevével hozták indokolatlan kapcsolatba; a 19–20. századi európai szakirodalom gyakran illette a török népek őshazáját a Turán névvel

Turkesztán: Ázsia főleg törökök által lakott középső részének a neve, történetileg a nagyhatalmi befolyások szerint Orosz- vagy Nyugat, ill. Kínai- vagy Kelet-Turkesztánra osztható; Nyugat-Turkesztán területén a Szovjetunió felbomlása (1991) után Üzbegisztán, Tádzsikisztán, Kazahsztán, Kirgizisztán és Türkmenisztán államai osztoznak

Turkmancsáj: falu Tebriztől keletre, ahol 1828-ban az orosz–perzsa béke-megállapodás megszületett, melynek következtében Nahicseván és Jereván orosz fennhatóság alá került

Túsz: ősi perzsa város Horaszánban, Firdauszi szülőhelye

türkmen, turkómán: oguz-török nyelvet beszélő közép-ázsiai török nép,
mely a Kaszpi-tengertől keletre eső területen és Irán észak-keleti részén él; 1991 óta független országuk van, Türkmenisztán, melynek fővárosa Askábád (orosz formában Ashabád)

ulemá (ar → pe, tö): vallástudósok

un tableau réussi du saint sépulcre (fr): egy kiváló kép a szent sírról

Urumije-tó: nagy méretű sós tó Nyugat-Irán Azerbajdzsán tartományában,
más néven Derjá-ji Sáhí

Urumije: város perzsa Azerbajdzsánban, a hasonló nevű tó partján

Ücs-Kilisze: örmény kolostor török neve Kelet-Anatóliában, a török név jelentése: 'három templom'

varietas delectat (la): a változatosság gyönyörködtet

vartabed: örmény pap neve (örményül)

veliahd (ar → pe, tö): trónörökös

Verámin: város Teherántól délkeletre

vezír, nagyvezír (ar → pe, tö): körülbelül a miniszterelnöknek megfelelő magas tisztség az iszlám államszervezetben

vezír-i ulúm (ar-pe): tudományos miniszter

viva Italia (ol): éljen Olaszország!

Wolf József: Joseph Wolf, német keresztyén (protestáns) hittérítő, aki kétszer járt Buharában; Közép-Ázsiában Molla Juszuf néven lett ismert

Würth: svájci német utazó, Vámbéry Tebrizben ismerkedett meg vele

Zagrosz-hegység: Irán nyugati részén húzódik

Zájende (Zinde) Rúd: az Iszfahánon is átmenő nagy folyó

Zál: Rusztem atyja a perzsa mitológiában

Zarathuszttra: görögösen Zoroaszter, az ősi perzsa mazdaizmus megreformálója, a Kr. e. 12–10 sz. tájáig élt

zát-i sáhánije (ar-pe → tö): fejedelmi személy, az oszmánli szultán megnevezése

Zein el-Ábidín: Ali ibn Huszein, a síták 4. imámjának neve (meghalt 713)

Zend: dél-iráni család neve, mely Kerim Hán Zend személyében uralkodót adott Iránnak

Zend-aveszta: a zoroasztriánusok szent könyve

Zendzsán: iráni város, a hasonlónevű tartomány székhelye

Zerkum: falu Siráz mellett

Zerkán: település Siráz és Mervdest között

zijáret kabúl (ar): a látogatás legyen elfogadva, azaz búcsújárásod üdvös legyen

Ziráb: település Mázenderánban

Zoroaszter, i. Zarathusztra

Tartalom

Előszó	7
Bevezetés	11
I.[Irán földrajza]	12
II.[Irán népei, kormányzata, vallásai és ünnepei]	21
A) Perzsák	23
B) Törökök	25
C) Kurdok	27
D) Örmények	27
E) Zsidók	28
F) Arabok	29
G) Afgánok	29
H) Beludzsok és brahuak	29
I) Gebrek	29
J) Cigányok	30
Kormányzat	30
Címek és méltóságok	33
A hadsereg	34
Ipar, művészetek és tudományok	36
Vallás	37
a)[Zoroasztriánusok]	37
b)Síták és szunniták	42
Ünnepek	47
III. Irán történelme	50
a)Az ókor történelme	50
b)Újabb kori történelem	60

Első rész: Teheránba	71
I. [Trapenzunttól Erzerumig]	71
II. [Erzerumtól a perzsa határig]	81
III. [A perzsa határtól Tebrizig]	98
IV. [Tebrizben]	107
V. [Tebriztől Teheránig. A <i>tázije</i>]	121
VI. [Teheránban]	140
VII. [A király és udvara]	152
 Második rész: Kirándulásom Dél-Perzsiába	 162
I. [Teheráni időzés]	162
II. [Teheránból Hauz-i Szultánba]	165
III. [Kum]	172
IV. [Kum, Kásán]	179
V. Iszfahán nevezetességei	190
VI. Az iszfahániak	197
VII. [Iszfahántól Jezdehásztig]	204
VIII. [Fárszban]	213
IX. Máder-i Szulejmán romjai	220
X. Persepolis romjai	227
XI. Siráz	240
XII. [Sirázi napok]	249
XIII. Naks-i Rusztem romjai	255
XIV. Visszatérés	259
 Harmadik rész: Teherántól a Kaszpi-tengerig	 266
 Báb és bábik	 284
 Negyedik rész: Horaszánon át nyugat felé, visszautamban Közép-Ázsiából	 303

I.	[Meshed]	303
II.	[A meshedi szentély és Tús]	310
III.	Teherán felé [Nisápúrig]	317
IV.	[Nisápúrtól Áhuánig]	323
V.	[Áhuántól Teheránig]	329
VI.	[Ismét Teheránban]	334
VII.	[Teheránból vissza Trabzonba]	340
Utószó		345
Megjegyzések a szövegközlésről		351
Nevek és szavak magyarázata		353

Vámbéry Ármin
Vándorlásaim
és élményeim Perzsiában

Második kiadás

Felelős kiadó: Hodossy Gyula

Felelős szerkesztő: Kulcsár Ferenc

Nyomdai előkészítés: Lilium Aurum

Nyomta: Žilinské tlačiarne, a.s. Žilina

Kiadta: Lilium Aurum

Dunaszerdahely–Dunajská Streda, 2005

ISBN 80-8062-262-0